

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МАРШАЛОК ТАРАС ЯРОСЛАВОВИЧ

УДК 336.02:338.24

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФІСКАЛЬНА ПАРАДИГМА АНТИЦИКЛІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЕКОНОМІКИ**

Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Т. Я. Маршалок

*Згодом згідно з ревізією
з інших праць
дисертації
були порізані
Великий секретар*

Науковий консультант:
Десятнюк Оксана Миронівна
Доктор економічних наук, професор

Великий секретар

Тернопіль – 2020

АНОТАЦІЯ

Маршалок Т. Я. Фіскальна парадигма антициклічного регулювання економіки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2020.

Дисертація присвячена обґрунтуванню теоретико-методологічних домінант формування фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки і розробці науково-практичних рекомендацій щодо ефективного використання фіскальних інструментів у процесі соціально-економічного розвитку України..

Фінансова та політична нестабільність, торговельні війни, гуманітарні проблеми, фіскальні дисбаланси, які виникають у глобальному просторі, призводять до порушення політичної, економічної та соціальної рівноваги у світі. Причинами таких негараздів є фінансові кризи, які найбільше впливають на рівень розвитку як окремих країн, так і світу загалом. Такі кризи призводять до порушення світової стабільності, катастрофічних економічних та гуманітарних наслідків, уповільнення економічного розвитку, рецесії, зниження рівня добробуту громадян, банкрутства країн і втрати ними фінансової незалежності. Саме тому дослідження причин виникнення і наслідків існування економічних циклів, механізмів управління ними є надзвичайно актуальним в сучасних умовах.

Детермінантою формування успішної стратегії економічного розвитку, подолання фінансових криз і досягнення соціально-економічної рівноваги є конкретизація ролі фіскальної політики в управлінні економічними циклами у глобальному вимірі та Україні зокрема. Ефективне використання інструментів фіскальної політики у процесі антициклічного регулювання економіки сприяє подоланню криз, згладжуванню їхніх коливань, забезпечує рівновагу та досягнення економічного розвитку у більшості країн світу. З огляду на це, формування фіскальної парадигми

антициклічного регулювання економіки і розробка дієвих механізмів такого регулювання є надзвичайно актуальними завданнями, вирішення яких сприятиме швидкому й ефективному соціально-економічному розвитку України.

Обґрунтовано особливості та причини виникнення довгих, середніх і коротких економічних циклів та виокремлено п'ять сценаріїв економічного тренду. Доведено, що використання таких сценаріїв дає змогу сформувати ефективні шляхи антициклічного регулювання, що здатні допомогти країні подолати негативні наслідки пов'язані з циклічністю економіки.

На основі здійсненого аналізу сутності фінансової політики держави та фіскальної політики зокрема визначено їхню місію, яка полягає в забезпеченні підвищення рівня життя громадян, економічного зростання та подоланні економічних дисбалансів. Встановлено, що запорукою ефективного розвитку країни, подолання економічних криз і забезпечення швидких темпів соціально-економічного розвитку є побудова ефективної, дієвої, обґрунтованої, нормативно підкріпленої державної політики у сфері фінансів, що базується на засадах доброчесності.

Теоретичний аналіз і узагальнення поняття «антициклічне регулювання економіки» дали можливість сформулювати трактування його сутності як процесу політичного, соціального та економічного характеру, що здійснюється наддержавними, державними і приватними інститутами щодо використання недискреційних (автоматичних стабілізаторів) і дискреційних (боргових, дохідних, видаткових та грошово-монетарних) інструментів для подолання економічних криз, забезпечення соціально-економічного розвитку й унеможливлення «перегріву» економіки. Відповідно до цього виокремлено основну мету антициклічного регулювання економіки, що здійснюється за допомогою фіскальних заходів, яка полягає у досягненні економічного та соціального зростання і подоланні негативних соціально-економічних наслідків.

З'ясування переваг та недоліків дискреційної і недискреційної, проциклічної та антициклічної фіскальних політик, дало змогу виокремити новий її вид – квазіфіскальна політика, яка проявляється в необґрунтованому використанні фіскальних інструментів, яке суперечить законам економічного розвитку. Обґрунтовано, що така політика переважно використовується урядами економічно слабких країн на етапах економічної рецесії та економічної кризи.

В процесі ідентифікації детермінант реалізації фіскальної та монетарної політик обґрунтовано, що для ефективного функціонування держави, забезпечення її соціально-економічного розвитку, зростання добробуту громадян, збалансованості державних фінансів і досягнення безпечного рівня державного боргу фіскальні та монетарні заходи мають бути взаємодоповнюючими і взаємозалежними, оскільки лише ефективне поєднання дій кожної з них сприятиме досягненню визначених цілей. Загалом доведено об'єктивну необхідність спрямування зусиль держави у фіскальній і монетарній сферах на передбачення настання негативних економічних процесів. Це дасть змогу нівелювати кризові явища та знизити ризики «перегріву» економіки.

З'ясовано, що ефективність обраної моделі фіскальної політики, крім рівня економічного розвитку, залежить від історичних, політичних, ментальних, глобальних особливостей професійності та відкритості державних інституцій, якості законодавства, утвердження принципів демократії, позиції країни в світовому просторі. Зазначені принципи відіграють вирішальну роль при формуванні концепції соціально-економічного розвитку держави та є теоретичною основою формування фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки. Недотримання та ігнорування хоча б одного з них призводить до значного сповільнення якісних економічних процесів і неефективності будь-якої фіскальної доктрини.

Систематизація методологічних підходів до аналізу причин виникнення економічних циклів і методів управління ними дала змогу з'ясувати, що залежно від тривалості економічних циклів, обставин, причин та наслідків їх виникнення, такі чинники по-різному впливають на соціально-економічне середовище країни. Виникнення коротких фінансових циклів напряду пов'язане із негативними явищами, спричиненими середніми економічними циклами, тоді як причини виникнення останніх є наслідком трансформаційних процесів, які відбуваються під впливом довгих економічних хвиль.

Доведено, що найнебезпечнішими для соціально-економічного розвитку держави є короткі фінансові цикли, що виникають за свідомого «накачування» економіки неякісними фінансовими інструментами – заниженими кредитними ставками, незабезпеченими кредитами, необґрунтованою емісією грошей, вкладанням коштів у галузі з низьким виробництвом доданої вартості. Такі неякісні процеси в певний момент спричинюють економічну кризу, що виявляється через зниження рівня добробуту громадян, соціального захисту, погіршення інвестиційного клімату, зростання інфляції, девальвацію національної валюти, сповільнення зростання ВВП.

Водночас встановлено, що довгі та середні економічні цикли, що виникають під впливом технологічних трансформацій, інноваційних революцій, також впливають на хід економічного розвитку і спричинюють негативні наслідки, пов'язані з потребою переналаштування економіки. Проте в майбутньому середні та довгі економічні цикли сприяють формуванню позитивних соціально-економічних процесів у країні.

З'ясовано, що для ефективного управління економічними циклами, які відрізняються причинами виникнення і періодом проходження, та для забезпечення соціально-економічного розвитку в країні доцільно використовувати різні сценарії фіскальної політики, які матимуть довго-, середньострокову та миттєву дію.

В результаті розробки комплексного теоретико-методологічного алгоритму забезпечення економічної рівноваги, який відображає вплив інструментів фіскальної політики на економічну кон'юнктуру в країні обґрунтовано, що такий алгоритм можна використовувати при проведенні антициклічного регулювання економіки в будь якій країні з ринковою економікою, яка функціонує на засадах конкуренції і відкритих ринків. Разом з тим доведено, що його недоцільно використовувати у країнах з порушеною конкуренцією, в тоталітарних країнах, диктатурах та країнах з плановою економікою, а також в умовах монополії. Доведено, що фіскальні інструменти відіграють важливу роль у процесі досягнення економічної рівноваги та недопущення стану кризи через можливість впливати на цінову політику для врегулювання попиту та пропозиції в країні.

У роботі акцентовано, що стратегія розвитку економіки та соціальної сфери з чітко визначеними цілями зростання макроекономічних і соціальних показників, здатна запрограмувати якісні вектори реалізації фіскальної політики з визначеними параметрами, що з високою ймовірністю дасть можливість не допустити негативних тенденцій в економіці, знизити ризики настання економічних криз і задати висхідний тренд до економічного розвитку на середньо- та довгострокову перспективи. Отримані результати дали змогу розробити науково-методологічний підхід до формування фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки з виокремленням її суб'єктів, об'єктів, інструментів, методів, способів, цілей і мети.

В результаті аналізу макроекономічних показників та фіскальних заходів у провідних країнах світу, тих, які швидко розвиваються і які найбільше постраждали від фінансово-економічної кризи, та в Україні виокремлено особливості фіскальної політики кожної з них, що дало змогу визначити, які інструменти є ефективними та можуть бути використані у вітчизняній практиці антициклічного регулювання економіки. Обґрунтовано, що стійкішими до економічних дисбалансів і криз є економіки соціально

орієнтованого, навіть патерналістського типу. З огляду на це, Україні доцільно наслідувати ті країни, які для регулювання економічних процесів застосовують соціально орієнтовану модель фіскальної політики, яка є більш дієвою як в умовах економічної рівноваги, так і в періоди кризи.

Підтверджено існування трьох соціально-економічних циклів в Україні, з чітко вираженими стадіями зростання, спаду та кризи. Встановлено, що лише протягом третього, останнього циклу, уряду вдалося забезпечити ефективні кроки щодо соціально-економічного розвитку.

Дослідження інструментів фіскальної політики, їхнього впливу на управління економічними циклами та їхньої ролі у системі антициклічного регулювання дало змогу встановити, що податкова політика має змінні властивості від чітко вираженої проциклічної моделі до антициклічної, а політика видатків характеризується ознаками антициклічності, фактично повністю відображаючи траєкторію зміни ВВП країни. Доведено, що значне нагромадження боргу держави без достатнього рівня економічного зростання може призвести до необхідності підвищення податкового навантаження або до застосування непопулярних заходів у монетарній політиці країни. На сьогодні боргова політика країни становить найбільшу загрозу економічному розвитку.

Оцінивши дієвість політик фіскальної децентралізації та консолідації, узагальнивши їхні переваги і недоліки, обґрунтовано доцільність у сучасних соціально-економічних умовах України заходів, які реалізовано в межах таких політик. В умовах нестійкого економічного становища уряд змушений балансувати між оптимальним варіантом фіскальної консолідації та ефективною моделлю фіскальної децентралізації. Встановлено, що процес фіскальної децентралізації неоднозначно впливає на макроекономічний розвиток держави, оскільки може як сприяти покращенню економічного середовища в країні, так і погіршувати його. Доведено важливість ролі органів місцевого самоврядування у формуванні фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки. В результаті аналізу сутності

фіскальної децентралізації та консолідації з'ясовано, що за певних умов ці два види державної політики у фіскальній сфері взаємопов'язані та мають реалізовуватися одночасно, не завдаючи шкоди, а, навпаки, підсилюючи один одного.

Емпіричне дослідження методів досягнення фіскальної стійкості дало змогу сформулювати трактування її сутності як індикативного показника, який відображає здатність уряду країни в повному обсязі фінансувати наперед визначені видатки соціального й економічного характеру за допомогою власних джерел податкового та неподаткового характеру або через державні запозичення, обслуговування та погашення яких у майбутньому мають бути дешевшими, ніж приріст соціально-економічних ефектів, фінансованих на цій основі (зростання ВВП і приріст доходів бюджету мають бути більшими у відсотковому співвідношенні, ніж вартість боргу країни). Дотримання фіскальної стійкості не має перешкоджати економічному розвитку та зростанню доходів громадян на висхідних стадіях економічного циклу, а за негативної економічної кон'юнктури та зниження рівня добробуту громадян має сприяти швидкій зміні тренда на протилежний.

У роботі з'ясовано сутність фіскальних правил, встановлено їхню дію в умовах різної економічної кон'юнктури і на різних етапах економічного циклу, визначено їхню проциклічність та ациклічність, а також проаналізовано вплив таких правил у країнах із різними економічними умовами розвитку. Встановлено, що фіскальні правила є певними обмежувальними параметрами фіскальної політики. Вони запроваджуються як заходи консолідаційної фіскальної політики, найбільш ефективно діють в умовах великого запасу фіскальної стійкості (за наявних великих запасів фінансових ресурсів, сформованого фіскального простору), мають проциклічну дію в країнах із низьким ступенем розвитку економіки та розбалансованими фіскальними показниками. Доведено, що фіскальні правила є неефективними в країнах із низьким рівнем добробуту громадян і негативним інвестиційним кліматом, мають різну дію в розвинених країнах,

тих, що розвиваються, та країнах, що занепадають. Аргументовано, що дія фінансових правил залежить від типу фінансової політики – ліберальної чи соціально орієнтованої (патерналістської). З огляду на це визначено основну характеристику фінансових правил: вони виступають психологічними бар'єрами для держави, та забезпечують потребу дотримання урядом дисципліни у здійсненні фінансової політики, виконують роль індикатора зростання інвестиційної привабливості країни, сприяють підвищенню соціальних стандартів і рівня добробуту громадян, тоді як економічні ефекти часто сумнівні.

У результаті дослідження поведінки державних інституцій у ході антициклічного регулювання економіки встановлено, що найбільш дієвим методом антикризової економічної політики є своєчасне виявлення зовнішніх загроз і тенденцій, а також злагоджене державне управління в країні. З огляду на це розроблено модель, де обґрунтовано сценарії поведінки державних інституцій у сфері фінансової політики на різних стадіях економічного циклу. Доведено залежність прийняття рішень відповідними державними органами щодо управління економічними циклами за допомогою інструментів фінансової політики від того, на якій стадії розвитку знаходиться економіка країни.

З метою формування ефективної стратегії держави щодо досягнення макроекономічного зростання та аналізу впливу на економічну кон'юнктуру побудовано економіко-математичну модель, що базується на Виробничій функції Кобба–Дугласа і визначає залежність економічного розвитку (зміну ВВП) від динаміки фінансових індикаторів (податкових надходжень, витрат бюджету та державного боргу). В ході моделювання обґрунтовано, що найбільше уваги в Україні варто приділяти політиці витрат, оскільки ефективне управління витратками бюджету, здатність раціонально їх використовувати та спрямовувати дадуть змогу забезпечити доволі високий рівень приросту ВВП.

Щодо результативності застосування податкових інструментів антициклічного регулювання встановлено, що приріст податкового навантаження зумовлює також зростання валового внутрішнього продукту. Проте позитивний ефект від зростання податкового навантаження є меншим, ніж при збільшенні видатків бюджету. Водночас якісне поєднання податкових і видаткових інструментів здатне забезпечити високі показники розвитку економіки України.

Доведено, що накопичення державного боргу створює найменший позитивний вплив на динаміку ВВП. Відповідно борг пропонується розглядати як інструмент тимчасової стабілізації економіки, додатковий ресурс фінансування видатків держави. В умовах економічного зростання вважається доцільним зменшувати рівень державного боргу та створювати на його противагу стабілізаційні бюджетні фонди, які держава здатна використати в умовах економічних дисбалансів і криз.

З метою забезпечення дієвості фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки у роботі виокремлено напрямки підвищення ефективності фіскальних інститутів та інструментів фіскальної політики, серед яких: дотримання фіскальної дисципліни; забезпечення відкритості та прозорості в діяльності державних фіскальних інституцій; здатність швидкого й ефективного реагування на потенційні зовнішні та внутрішні загрози в економіці; вміння використовувати ефективні моделі, типи та види фіскальної політики для швидкого подолання кризових явищ в економіці; можливість завчасно прогнозувати зміни економічної кон'юнктури; дотримання принципів і критеріїв фіскальної стійкості; забезпечення продовження політики фіскальної децентралізації у поєднанні з фіскальною консолідацією; зниження рівня контролю за сферою виробництва; дебіюрократизація відносин держави та бізнесу; імплементація непрямих методів державного контролю у фіскальну сферу; забезпечення прозорості процедури державних закупівель; надання доступу громадськості до

реального впливу на прийняття рішень у сфері економіки, через формування ефективних громадських дорадчих органів.

Зазначені напрямки одночасно слугують детермінантами економічного прориву і підґрунтям для побудови ефективної фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки в Україні.

Ключові слова: економічний цикл, антициклічне регулювання економіки, фіскальна політика, фіскальна парадигма, фіскальна стійкість, фіскальні правила, фіскальна децентралізація, фіскальна консолідація.

ANNOTATION

Marshalok T. Y. Fiscal paradigm of countercyclical regulation of economy.

- Manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Economic Sciences in the specialty 08.00.08 – Money, finance and credit. - Ternopil National Economic University, Ternopil, 2020.

The dissertation is devoted to the development of theoretical, methodological, methodical and practical recommendations for the formation of the fiscal paradigm of countercyclical regulation of the economy.

Financial and political instability, trade wars, humanitarian problems, fiscal imbalances which arise in the global space, result into a violation of political, economic and social balance in the world. The causes of such problems are financial crises which have the greatest impact on the level of development of both individual countries and the world as a whole. Therefore, the main task of the state should be to ensure an effective policy of economic development and increase the welfare of its citizens. The determinants of a successful strategy formation of economic development, overcoming financial crises and achieving social and economic balance are the question of specifying the role of fiscal policy in managing economic cycles in the global arena and Ukraine in particular. Effective use of fiscal policy instruments in the process of countercyclical regulation of the economy helps to overcome crises, smooth down their fluctuations, ensure balance

and achieve economic development in most countries. Therefore, the formation of the fiscal paradigm of countercyclical regulation of the economy, the development of effective mechanisms for such regulation is an extremely important task, the solution of which will contribute to the rapid and effective social and economic development of Ukraine.

The peculiarities and causes of the long, medium and short economic cycles are substantiated and five scenarios of economic trend are singled out. It is proved that the use of such scenarios allows to form effective ways of countercyclical regulation which can help the country to overcome the negative consequences associated with the cyclical economy.

Based on the analysis of the essence of the financial policy of the state and fiscal policy in particular, their main mission is highlighted, which is to improve the living standards of citizens, economic growth and to overcome economic imbalances. It is established that the key to effective development of the country, overcoming economic crises, ensuring rapid social and economic development is to build an effective, efficient, substantiated, normatively supported national policy in the sphere of finance, based on the principles of virtue.

Based on the theoretical analysis and generalization of approaches to the concept of countercyclical regulation of the economy, the author's interpretation of its essence as a process of political, social and economic nature is formulated. It is conducted by supranational, state and private institutions on the use of non-discretionary (automatic stabilizers) and discretionary (debt, income, expenditure and monetary) instruments to overcome economic crises, ensure social and economic development and prevent overheating of the economy. In this context, the main goal of countercyclical regulation of the economy is distinguished. It is accomplished through fiscal measures, which is to achieve economic and social growth, overcome the negative social and economic consequences.

The elucidation of the advantages and disadvantages of discretionary and non-discretionary, pro-cyclical and countercyclical fiscal policies made it possible to single out its new type – quasi fiscal policy, that manifests itself in the

ungrounded use of fiscal instruments which contradicts the laws of economic development. It is substantiated that such a policy is mainly used by economically weak governments on the stages of economic recession and economic crisis.

In the process of identifying the determinants of fiscal and monetary policies, it is grounded that for the effective state functioning, ensuring social and economic development, increasing the welfare of citizens, balanced public finances and achieving a secure level of public debt, fiscal and monetary measures must be complementary and interdependent. The effective combination of actions of each of them allows to reach certain purposes. In this context, the objective necessity of directing the state's efforts in the fiscal and monetary spheres to anticipate the onset of negative economic processes has been proved. This will give a chance to level crisis phenomena and reduce the risks of the economy overheating.

The conducted analysis of models, types and kinds of fiscal policy confirmed its importance in the management of economic processes. It is proved that such a policy can in times of crises can become a means of overcoming them, in times of economic growth it can strengthen quality economic processes, under conditions of overheating – ensure the containment of such processes.

Systematization of methodological approaches to the analysis of the causes of economic cycles and methods of managing them, made it possible to bind out that depending on the length of economic cycles, circumstances, causes and consequences of their occurrence, such reasons affect the social and economic environment of the state. Thus, the occurrence of short financial cycles is directly related to the negative phenomena caused by medium economic cycles, while the causes of medium economic cycles are the result of transformation processes that occur under the influence of long economic waves. It is substantiated that the most dangerous for the social and economic development of the state are short cycles. They arise as a result of the conscious “pumping” of the economy by low-quality financial instruments. While long and medium economic cycles, that arise under the influence of technological transformations and innovation revolutions, also affect the course of economic development and cause negative consequences that

are connected with the need to readjust the economy. However, in the future, medium and long economic cycles lead to positive social and economic processes in the country. In this context, the necessity to find new methodological approaches to countercyclical regulation of the economy, which would be able not only to deal with the consequences, but also to identify threats and risks of economic imbalances in the future is proved.

As a result of developing a comprehensive theoretical and methodological algorithm for ensuring economic balance, which reflects the impact of fiscal policy instruments on the economic situation in the country, it is substantiated that such an algorithm can be used when conducting countercyclical regulation of the economy in any country with a market economy that operates on the basis of competition and open markets. At the same time, it is proved that it is inexpedient to use it in countries with distorted competition, in totalitarian countries, dictatorships and countries with planned economy, as well as under conditions of monopoly. It is proved that fiscal instruments play an important role in the process of achieving economic balance and preventing crisis through the ability to influence the pricing policy of demand and supply regulation in the country.

The paper emphasizes that the strategy of economy and social sphere development, with clearly defined goals for macroeconomic and social indicators' growth, is able to programme quality vectors of fiscal policy realization with determined parameters, which is likely to prevent negative trends in the economy, reduce the risks of economic crises and assign an upward trend towards economic development for the medium and long perspective. The obtained results made it possible to develop a scientific and methodological approach to the formation of the fiscal paradigm of countercyclical regulation of the economy through the separation of its subjects, objects, institutions, tools, goals and objectives.

As a result of the analysis of macroeconomic and fiscal measures in the leading countries of the world, rapidly developing countries, countries which were most affected by the financial and economic crisis and in Ukraine, the features of fiscal policy of each of them were identified. This allowed to determine which

instruments are effective and can be used in the domestic practice of countercyclical regulation of the economy. It is substantiated that economies of socially oriented, even of paternalistic type are more resistant to economic imbalances and crises. Thus, in Ukraine, which level of economic development is too slow, it is advisable to focus on the use of socially oriented model of fiscal policy, which will ensure rapid economic development and increase the welfare of citizens.

There are three periods of formation of Ukraine's economy with clear stages of growth, decline and crisis. It is established that only during the third, last period, the government managed to ensure effective steps for social and economic development.

The study of fiscal policy instruments, their impact on the management of economic cycles and place in the countercyclical regulation system, found that tax policy has variable features from a clear pro-cyclical model to countercyclical, and expenditure policy is characterized by countercyclical features, in fact, fully reflecting the trajectory of state's GDP. It is proved that a significant accumulation of public debt without a sufficient level of economic growth may lead to the need to increase the tax burden or to unpopular steps in the country's monetary policy. Therefore, today the country's debt policy poses the greatest threat to economic development. In this context, it is substantiated that the social and economic environment in Ukraine is still not in the best position. The reason of such position is the lack of structural changes and approaches in public administration, the presence of dishonesty, imperfect state institutions, unsystematic reforms in all sectors of the economy.

As a result of assessing the effectiveness of fiscal decentralization and consolidation policies, generalizing their advantages and disadvantages, the validity and feasibility in the current social and economic conditions of Ukraine of measures taken under such policies are determined. In a volatile economic situation, the government is forced to balance between the optimal variant of fiscal consolidation and an effective model of fiscal decentralization. It is established that

the process of fiscal decentralization, as well as consolidation, has an ambiguous impact on the macroeconomic development of the state, as it can both contribute to the improvement of the economic environment in the country and worsen it. The importance of the role of self-government bodies in conducting fiscal policy is proved. Also, considering the essence of fiscal decentralization and consolidation, it was found that under certain conditions, these two types of government policy in the fiscal sphere are interrelated and should be implemented simultaneously, without harming, but on the contrary, strengthening one another.

Empirical study of methods of achieving fiscal sustainability allowed to form an interpretation of its essence as an indicative indicator that reflects the government's ability to fully finance predetermined expenditures of social and economic character from its own sources – tax and non-tax revenues or with the help of state borrowings, servicing and repayment of which should be less in the future than the increase in social and economic effects financed by them (GDP growth and budget revenue growth should be higher in percentage terms than the value of the country's debt). Adherence to fiscal sustainability should not hinder economic development and income growth of citizens in the ascending stages of the economic cycle, and in a negative economic situation and reduced welfare of citizens should contribute to a rapid reversal of the trend.

The essence of fiscal rules, their effect under different economic conditions and at different stages of the economic cycle are ascertained. We determined their pro-cyclicality and acyclicality, as well as analysed the effect of such rules in countries with different economic conditions. As a result, it is established that fiscal rules are certain restrictive parameters of fiscal policy. They are introduced as measures of consolidation fiscal policy, the most effectively operate under conditions of a large stock of fiscal stability (available large reserves of financial resources, formed fiscal space), have a pro-cyclical effect in the countries with low economic development and unbalanced fiscal indicators. Fiscal rules are ineffective in countries with low welfare of citizens and a negative investment climate, have different functioning in developed, developing and declining countries. The

influence of fiscal rules depends on the type of fiscal policy – liberal or socially-oriented (paternalistic). Thus, the main characteristic of fiscal rules is defined: they serve as psychological tools of the state which require the government to adhere to discipline in the implementation of fiscal policy, serve as an indicator of increasing investment attractiveness of the state, give impetus to the growth of social standards and citizens' welfare, while economic effects are often doubtful.

As a result of the study of the state institutions' behaviour in the process of countercyclical regulation of the economy, it was found that the most effective method of anti-crisis economic policy is timely detection of external threats and trends, as well as coordinated public administration in the country. Taking this into consideration, a model was developed. In this model the scenarios of behaviour of state institutions in the sphere of fiscal policy at different stages of the economic cycle are substantiated. The dependence of state decision making on the management of economic cycles with the help of fiscal policy instruments on which stage is the state's economy is proved.

In order to form an effective strategy of the state to achieve macroeconomic growth and analysis of the impact on economic conditions in the country an economic and mathematical model was developed. It is based on the Cobb-Douglas Production Function and determines the dependence of economic development (change in GDP) on the dynamics of fiscal indicators (tax revenues, budget expenditures and public debt). In the course of modelling it was substantiated that in Ukraine the most attention should be paid to the expenditure policy, as an effective management of budget expenditures, the ability to rationally use and direct them, will allow to ensure a sufficiently high level of GDP growth

With regard to countercyclical tax instruments, it was found that an increase in the tax burden also causes an increase in gross domestic product, but the positive effect of an increase in the tax burden is smaller than in the case of an increase in budget expenditures. While a high-quality combination of tax and expenditure instruments can provide the best indicators of Ukraine's economic development.

The study proved that the accumulation of public debt has the least positive impact on the positive dynamics of GDP. Therefore, in the work it is proposed to consider the debt as an instrument of temporary stabilization of the economy, an additional resource for financing government expenditures. In the conditions of economic growth, it is considered expedient to reduce the level of public debt and to create on its counterpart stabilization budget funds, which the state is able to use under conditions of economic imbalances and crisis.

The determinants of economic breakthrough in Ukraine are determined: the development and support of new industries, scientific, agricultural and technological potential, as well as food shortages in the world. This will be facilitated by adherence to basic principles in fiscal policy implementation such as fiscal discipline, openness and transparency, the ability to respond quickly and effectively to potential threats and challenges in the economy, and the ability to anticipate changes in economic conditions and effectively manage fiscal instruments. The objective necessity of the previously formed state strategy with obligatory monitoring of risks, threats and tendencies of domestic and global character is substantiated.

Key words: economic cycle, countercyclical regulation of the economy, fiscal policy, fiscal paradigm, fiscal sustainability, fiscal rules, fiscal decentralization, fiscal consolidation.

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Маршалок Т. Я. Фіскальні імперативи економічної рівноваги : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. 382 с. (22,20 д. а.)
2. Маршалок Т. Я. Теоретична та методологічна концептуалізація перекладання податків. *Світ фінансів*. 2011. Вип. 3. С. 101–112 (0,8 д. а.)
3. Маршалок Т. Я., Федун І. Л. Фіскальні та регулюючі ефекти справляння податків та податкових платежів в Україні. *Сталий розвиток*

економіки. 2011. № 6. С. 283–292 (особистий внесок автора: визначено регулюючі ефекти справляння обов’язкових платежів в Україні) (0,45 д. а.).

4. Маршалок Т. Я., Валигура В. А. К проблеме идентификации сущности понятий налогового бремени, нагрузки и уровня налогообложения. *Налоги и финансовое право*. 2012. № 4. С. 323–329 (особистий внесок автора: визначено сутність понять «податкове навантаження» та «податковий тиск») (0,5 д. а.).

5. Маршалок Т. Я. Оптимизация налоговой нагрузки физических лиц – субъектов предпринимательской деятельности в Украине. *Наукові праці Науково-дослідного фінансового інституту*. 2013. Вип. 2 (63). С. 10–16 (0,8 д. а.).

6. Маршалок Т. Я. Моніторинг перекладання податкового тягара в Україні. *Світ фінансів*. 2013. Вип. 1. С. 134–140 (0,9 д. а.).

7. Маршалок Т. Я. Прагматизм реалізації критеріїв фіскальної політики. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 4 (21). С. 384–391 (0,8 д. а.).

8. Маршалок Т. Я., Заклекта-Берестовенко О. С. Фінансова деструктивність добробуту громадян в Україні. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. № 9 (160). С. 191–194 (особистий внесок автора: виокремлено основні причини деструктивності добробуту громадян в Україні) (0,5 д. а.).

9. Маршалок Т. Я., Олексійчук С. В. Внутрішня боргова політика держави: форми, принципи та цілі реалізації. *Світ фінансів*. 2016. Вип. 2 (47). С. 43–52 (особистий внесок автора: проаналізовано тенденції внутрішнього боргу в Україні) (0,4 д. а.).

10. Маршалок Т. Я. Політика фіскальної децентралізації в Україні – позитивні та негативні ефекти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка». 2016. № 2 (30). С. 82–88 (1,1 д. а.).

11. Marshalok T., Gerchakivskiy S. History of tax system formation in Ukraine: road to success or period of lost opportunities. *Economic and social*

development of Ukraine in XXI century: national vision and globalization challenges: Collection of scientific articles. Dradt2Digital Publishing House, 2017. P. 100–102 (особистий внесок автора: проаналізовано та виокремлено періоди становлення податкової системи в Україні) (0,1 д. а.).

12. Маршалок Т. Я. Особливості застосування інструментів дискреційної та недискреційної фіскальної політики в умовах циклічності економіки. *Сталий розвиток економіки*. 2018. № 1 (38). С. 206–214 (1,1 д. а.).

13. Маршалок Т. Я. Аналіз фіскальної політики України в умовах економічних циклів: позитивні та негативні аспекти. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. Вип. 9 (208). С. 22–37 (1,2 д. а.).

14. Маршалок Т. Я. Фіскальні інструменти антициклічного регулювання економіки. *Формування фіскального простору України в умовах глобалізаційних дисбалансів* : монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. І. Крисоватого. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. С. 145–158 (1,2 д. а.).

15. Маршалок Т. Я. Вплив політичної турбулентності на економічний розвиток України. *Економічний дискурс*. 2019. Вип. 1. С. 22–36 (1,3 д. а.).

16. Маршалок Т. Я. Економічні хвилі та цикли в наукових теоріях, сценарії економічної кон'юктури. *Інноваційна економіка*. 2019. № 1-2 (78). С. 69–79 (1,1 д. а.).

17. Маршалок Т. Я., Мороз І. М. Вплив державного боргу на економічний розвиток країни. *Світ фінансів*. 2019. Вип. 2 (59). С. 23–36 (особистий внесок автора: проаналізовано зміну економічної кон'юктури крізь призму залучення державних запозичень) (0,4 д. а.).

18. Marshalok T., Desyatnyuk O. Anti-Cyclical Fiscal Regulation of the Worldwide Countries' Economies – Opportunities for Ukraine. *Journal of European Economy*. 2019 Vol. 18, N. 2 (69). P. 245–269 (особистий внесок автора: проаналізовано сучасні фіскальні тренди та виокремлено особливості антициклічної фіскальної політики у зарубіжних країнах) (0,8 д. а.).

19. Маршалок Т. Я. Теоретичні підвалини виникнення економічних коливань та методологічні особливості управління ними. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 43. С. 9–17 (1,2 д. а.).

20. Маршалок Т. Я. Фіскальна політика держави з досягнення економічної рівноваги та подолання економічних дисбалансів. *Бізнес-Інформ*. 2019. № 7 (498). С. 32–39 (1,4 д. а.).

21. Маршалок Т. Я. Соціально-економічні та фіскальне середовище України в умовах економічних дисбалансів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2019. № 14 (42). С. 97–109 (1,2 д. а.).

22. Маршалок Т. Я. Розвиток державних фіскальних інститутів у контексті забезпечення економічної рівноваги в Україні. *Проблеми економіки*. 2019. № 3 (41). С. 208–216 (1,1 д. а.).

23. Маршалок Т. Я., Десятнюк О. М. Переваги та недоліки фіскальних правил як інструментів антициклічного регулювання економіки. *Облік і фінанси*. 2019. № 3 (85). С. 71–81 (особистий внесок автора: обґрунтовано доцільність запровадження фіскальних правил у фіскальну вітчизняну практику) (0,7 д. а.).

24. Маршалок Т. Я., Мороз І. М. Шляхи досягнення економічної рівноваги через забезпечення фіскальної стійкості в країні. *Економічний аналіз*. 2019. Т. 29, № 3. С. 49–62 (особистий внесок автора: розроблено критерії досягнення фіскальної стійкості в Україні) (0,65 д. а.).

25. Маршалок Т. Я. Особливості державної політики у сфері антициклічного регулювання економіки – теорія та методологія. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2019. Вип. 24. С. 63–74 (1,1 д. а.).

Опубліковані праці апробаційного характеру

26. Маршалок Т. Я. Вплив інфляційного податку на економічні процеси країни. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації* : матеріали ІХ Міжнар.

наук.-практ. конф. молод. вчен. Ч. 2 (м. Тернопіль, 22 – 24 лют. 2012 р.). Тернопіль : Екон. думка, 2012. Ч. 2. С. 111–113 (0,1 д. а.).

27. Маршалок Т. Я. Фінансова деструктивність добробуту громадян в Україні. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації* : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. молод. вчен. Ч. 2 (м. Тернопіль, 13–14 берез. 2014 р.). Тернопіль : Вектор, 2014. С. 93–95 (0,1 д. а.).

28. Маршалок Т. Я. Парадигма фіскальної децентралізації в умовах економічних трансформацій. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації* : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. молод. вчен. (м. Тернопіль, 26–27 берез. 2015 р.). Тернопіль : Вектор, 2015. С. 174–175 (0,1 д. а.).

29. Маршалок Т. Я. Фіскальна децентралізація в Україні, як запорука розвитку економіки. *Економіка України в умовах сучасних геополітичних трансформацій* : матеріали Всеукр. наук.-практ. Конф. молод. вчен. (м. Львів, 21–22 трав. 2015 р.). Львів : ЛКА, 2015. С. 146–147 (0,2 д. а.).

30. Маршалок Т. Я. Децентралізація – запорука розвитку чи шлях до занепаду? *Фінансово-банківські та адміністративні послуги: проблеми управління та перспективи розвитку* : Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 12–13 листоп. 2015 р.). Тернопіль : Астон, 2015. С. 207–208 (0,1 д. а.).

31. Маршалок Т. Я. Фіскальна політика в умовах економічних коливань. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації* : матеріали XV Ювіл. Міжнар. наук.-практ. конф. молод. вчен. (м. Тернопіль, 29–30 берез. 2018 р.). Тернопіль : Екон. думка, 2018. С. 155–157 (0,1 д. а.).

32. Маршалок Т. Я. Фіскальні детермінанти антициклічного регулювання економік країн світу. *Зовнішньоекономічна діяльність: податки, митне регулювання та інституційні зміни* : зб. матеріалів конф. (м.

Харків, 30 листоп. 2018 р.). Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця : Фінарт, 2018. С. 222–226 (0,2 д. а.).

33. Маршалок Т. Я. Фіскальні імперативи антициклічного регулювання економіки. *Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 4-5 жовт. 2018 р.). Одеса : Принт бистро, 2018. С. 79–85 (0,2 д. а.).

34. Маршалок Т. Я. Важливість класифікації параметрів економічного, соціального, політичного характеру у забезпеченні дієвих антициклічних економічних заходів держави. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації* : зб. тез доп. XVI Міжнар. наук.-практ. конф. молод. вчен. (м. Тернопіль, 9–10 квіт. 2019 р.) Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2019. С. 168–169 (0,2 д. а.).

35. Marshalok T., Desyatnyuk O. Econometric Model of the Effect of Macro-Fiscal Instruments on Economic Conjuncture in Ukraine. *International Conference on Advanced Computer Information Technologies ACIT'2019* (Ceske Budejovice, 5–7 June 2019). Ceske Budejovice, 2019. P. 342–345 (Scopus) (особистий внесок автора: побудовано економіко-математичну модель, яка відображає вплив податкових інструментів та видатків держави на динаміку ВВП) (0,25 д. а.).

36. Маршалок Т. Я., Десятнюк О. М. Вплив фіскальних інструментів на економічну кон'юнктуру в Україні. *Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір* : зб. матеріалів III Міжнар наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 10 верес 2019 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2019. С. 15–19 (особистий внесок автора: проаналізовано зміщення векторів податкової, боргової політик та політики видатків на стадіях економічного поживлення та піднесення) (0,1 д. а.).

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ФІСКАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ АНТИЦИКЛІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ	16
1.1. Теоретична концептуалізація фінансової політики держави та економічних циклів.....	16
1.2. Наукові засади антициклічного регулювання економіки	38
1.3. Роль та місце фінансової політики у фінансовій парадигмі антициклічного регулювання економіки	57
1.4. Детермінанти реалізації фінансової та монетарної політик у контексті управління економічними циклами	72
Висновки до розділу 1	89
РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БАЗИС ФОРМУВАННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ АНТИЦИКЛІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ	92
2.1. Методологічні підходи до аналізу причин виникнення економічних циклів та методи управління ними	92
2.2. Структурно-функціональні компоненти фінансової парадигми антициклічного регулювання економіки	111
2.3. Моніторинг використання фінансових інструментів при формуванні фінансової парадигми антициклічного регулювання економіки	130
Висновки до розділу 2	149
РОЗДІЛ 3 СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМИ ЦИКЛАМИ	151
3.1. Фінансові заходи антициклічного регулювання економіки в країнах світу	151
3.2. Сучасні вітчизняні тенденції у фінансовій сфері: соціально- економічний контекст.....	178
3.3. Аналіз дієвості застосовуваних фінансових інструментів соціально- економічного розвитку в Україні.....	203
Висновки до розділу 3	226
РОЗДІЛ 4 ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА СКЛАДОВА ФІСКАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ АНТИЦИКЛІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ	229
4.1. Фінансова консолідація та фінансова децентралізація в контексті забезпечення економічної рівноваги	229
4.2. Методи досягнення фінансової стійкості в країні.....	258
4.3. Переваги та недоліки фінансових правил та перспективи їх імплементатії у вітчизняну практику антициклічного регулювання економіки.....	281

Висновки до розділу 4	304
РОЗДІЛ 5 ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФІСКАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ АНТИЦИКЛІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ	307
5.1. Поведінка державних фіскальних інституцій при антициклічному регулюванні економіки.....	307
5.2. Моделювання впливу інструментів фіскальної політики на економічний розвиток в Україні	321
5.3. Напрями підвищення ефективності вітчизняних фіскальних інститутів в контексті забезпечення дієвого антициклічного регулювання економіки	347
Висновки до розділу 5	365
ВИСНОВКИ	368
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	376
ДОДАТКИ	416

ВСТУП

Фінансова та політична нестабільність, торговельні війни, гуманітарні проблеми, фіскальні дисбаланси, які виникають у глобальному просторі, призводять до порушення політичної, економічної та соціальної рівноваги у світі. Причинами таких негараздів є фінансові кризи, які найбільше впливають на рівень розвитку як окремих країн, так і світу загалом. Такі кризи призводять до порушення світової стабільності, катастрофічних економічних та гуманітарних наслідків, уповільнення економічного розвитку, рецесії, зниження рівня добробуту громадян, банкрутства країн і втрати ними фінансової незалежності. Саме тому дослідження причин виникнення і наслідків існування економічних циклів, механізмів управління ними є надзвичайно актуальним в сучасних умовах.

Детермінантою формування успішної стратегії економічного розвитку, подолання фінансових криз і досягнення соціально-економічної рівноваги є конкретизація ролі фіскальної політики в управлінні економічними циклами у глобальному вимірі та Україні зокрема. Ефективне використання інструментів фіскальної політики у процесі антициклічного регулювання економіки сприяє подоланню криз, згладжуванню їхніх коливань, забезпечує рівновагу та досягнення економічного розвитку у більшості країн світу. З огляду на це, формування фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки і розробка дієвих механізмів такого регулювання є надзвичайно актуальними завданнями, вирішення яких сприятиме швидкому й ефективному соціально-економічному розвитку України.

Вагомий внесок у дослідження проблеми циклічності економіки зробили такі вчені: Т. Атвуд, Дж. Вейд, Р. Галяутдинов, У. Гершел, У.-С. Джевонс, П. Дуглас, К. Жюгляр, Дж. Кітчен, Ф. Кідленд, М. Кондратьєв, С.-Дж. Лойд, Е. Лодердейл, К. Маркс, А. Маршалл, Т. Мальтус, У. Мітчелл, Г. Мур, У. Н'юмар, Ч. Плосер, Е. Прескот, С. Ракет, Д. Рікардо,

П. Самуельсон, У. Свен, Ж. Сісмонді, Р. Солоу, П. Сорокін, Т. Тук, М. Туган-Барановський, Г. Торнтон, К. Хайд, Й. Шумпетер.

Водночас питання антициклічного регулювання економіки, досягнення економічної рівноваги за допомогою інструментів фінансової політики держави загалом і фіскальної зокрема вивчали такі провідні зарубіжні науковці: М. Алле, Ф. Блок, М. Вебер, К. Віксель, У. Годлі, Дж. Гуо, П. Дуглас, Ф. Енгельс, М. Еспіноза-Вега, В. Зомбарт, Н. Калдор, К. Кассель, ДЖ.-М. Кейнс, К. Кумар, К. Куттс, Ф. Кріппс, Е. Ліндаль, Е. Лундберг, Х. Мінські, Г. Мюрдаль, В. Нордхаус, Б. Олін, Ф. Перру, А. Пігу, Дж. Робертсон, В. Рошер, П. Самуельсон, У. Свен, Р. Солоу, Дж. Стігліц, А. Сміт, П. Сраффа, М. Спенс, Дж. Тобін, М. Фезерстон, М. Фрідман, Р. Хоутрі, Р. Харрод, Е. Хансен, Дж. Хікс, Дж. Чемберлін, С. Чатеррі.

Проблеми вітчизняної фіскальної політики та антициклічного регулювання економіки висвітлені у працях В. Андрущенко, О. Бадрака, І. Богдана, Т. Богдан, А. Гальчинського, В. Дем'янишина, О. Десятнюк, О. Длугопольського, Г. Дмитренка, О. Єфімової, В. Зимовця, Ю. Кравчука, А. Крисоватого, П. Круша, В. Козюка, О. Лактіонової, Д. Лук'яненка, С. Онишко, Т. Паєнтко, А. Поручника, В. Сацика, Л. Сідельникової, Я. Столярчука, В. Суторміної, В. Федосова, К. Швабія, П. Юхименко.

Незважаючи на значні теоретичні напрацювання вчених у межах окресленої наукової проблематики, досі залишаються невирішеними питання формування такої фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки, яка забезпечуватиме не лише ефективне подолання економічних загроз, а й сприятиме розвитку країни на довгострокову перспективу, відповідатиме принципам безпеки і знижуватиме вплив зовнішніх та внутрішніх ризиків на економіку України.

Актуальність і необхідність формування обґрунтованих універсальних підходів до побудови фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки визначили вибір теми дисертаційної роботи, її мету, об'єкт, предмет і структуру.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри податків та фіскальної політики Тернопільського національного економічного університету: «Сучасна парадигма фіскальної політики України в умовах формування суспільства сталого розвитку» (державний реєстраційний номер 0112U007882), де автором обґрунтовано важливість фіскальних інструментів при управлінні економічними флуктуаціями; «Формування фіскального простору України в умовах глобалізаційних дисбалансів» (державний реєстраційний номер 0116U002498), де виокремлено потребу формування фінансових резервів держави для ефективного управління економічними дисбалансами; «Напрями формування податкової політики України в контексті фіскальної децентралізації та розширення бази оподаткування» (державний реєстраційний номер 0115U002335), де запропоновано шляхи підвищення ефективності державної політики фіскальної децентралізації в Україні. Дисертаційна робота також виконана у межах науково-дослідних робіт кафедри податків та фіскальної політики: «Фіскальний простір сталого соціально-економічного розвитку держави» (державний реєстраційний номер 0111U010359), «Фіскальні виклики та асиметрії в умовах трансформації публічних фінансів: українські реалії» (державний реєстраційний номер 0117U000146), в яких автором обґрунтовано потребу вдосконалення фіскальної політики України в процесі антициклічного регулювання економіки.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних домінант формування фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки і розроблення науково-практичних рекомендацій щодо ефективного використання фіскальних інструментів у процесі соціально-економічного розвитку України.

Для досягнення окресленої мети визначено такі завдання:

- обґрунтувати теоретичну концептуалізацію фінансової політики держави та економічних циклів для визначення їхньої ролі в суспільних процесах країни;
- розкрити наукові засади антициклічного регулювання економіки з метою виокремлення його особливостей, принципів та інструментів для побудови фіскальної парадигми;
- проаналізувати роль і місце фіскальної політики у фіскальній парадигмі антициклічного регулювання економіки для обґрунтування підстав щодо вибору оптимальної моделі управління економічними циклами в країні;
- ідентифікувати детермінанти реалізації фіскальної та монетарної політик у ході антициклічного регулювання економіки;
- систематизувати методологічні підходи до аналізу причин виникнення економічних циклів і методи управління ними з метою виокремлення ефективних напрямів забезпечення соціально-економічного розвитку країни;
- виділити структурно-функціональні компоненти фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки у процесі досягнення економічної рівноваги та подолання економічних криз;
- здійснити моніторинг використання фіскальних інструментів при формуванні фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки;
- проаналізувати фіскальні заходи антициклічного регулювання економіки в країнах світу з метою імплементації найбільш ефективних у вітчизняну практику реалізації фіскальної політики;
- оцінити сучасні вітчизняні тенденції у фіскальній сфері в процесі соціально-економічного розвитку;
- провести аналіз дієвості застосовуваних фіскальних інструментів соціально-економічного розвитку в Україні щодо подолання економічних дисбалансів і досягнення зростання рівня добробуту громадян;

- оцінити ефективність політик фіскальної децентралізації та консолідації для забезпечення економічної рівноваги як окремих територій, так і України загалом;
- виокремити методи досягнення фіскальної стійкості, які сприятимуть пришвидшенню ефективних економічних процесів в Україні;
- обґрунтувати переваги та недоліки фіскальних правил і перспективи їхньої імплементації у вітчизняну практику антициклічного регулювання економіки;
- сформулювати модель поведінки державних фіскальних інституцій щодо швидкого реагування на загрози та ризики економічного і соціального характеру;
- змодельувати вплив інструментів фіскальної політики на макроекономічне зростання та економічну кон'юнктуру в країні з метою виявлення необхідних параметрів фіскальної парадигми для досягнення високих показників зростання рівня економіки;
- обґрунтувати напрями підвищення ефективності вітчизняних фіскальних інститутів для забезпечення дієвості фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки.

Об'єктом дослідження є процес формування та реалізації фіскальної політики в умовах економічних циклів.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та прикладні засади формування фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки в Україні.

Методологія та методи дослідження. Для досягнення визначеної мети та вирішення окреслених завдань використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, застосування яких забезпечило ґрунтовність, об'єктивність і достовірність поданих у дисертації положень і сформульованих висновків. Методологічною основою дисертаційної роботи є фундаментальні положення теорій циклічності економіки, фінансів та фіскальної політики. Зокрема, у дисертації

використані такі методи: систематизації та узагальнення (при концептуалізації, окресленні генезису й архітектоніки економічних циклів, фіскальної політики та антициклічного регулювання економіки); наукової абстракції й експлікації (при висвітленні понятійно-категоріального апарату дослідження); аналізу, синтезу, індукції, дедукції (при дослідженні впливу фіскальної політики на економічні коливання); типологізації (при виокремленні детермінант використання інструментів фіскальної політики антициклічного регулювання економіки); історико-логічний (при визначенні передумов і чинників формування нових підходів до фіскальної політики в процесі забезпечення економічної рівноваги в країні); інституційний (при дослідженні інституційного фіскального середовища антициклічного регулювання економіки в Україні); ризикології (при розробці напрямів зменшення ризиковості настання економічних криз); порівнянь (при оцінюванні ефективності видів і типів фіскальної політики в процесі забезпечення економічного розвитку); економетричного моделювання (кореляційно-регресійний аналіз – при встановленні залежностей між податковими надходженнями, видатками зведеного бюджету, боргу держави та їхнього впливу на економічне зростання в Україні; методи описової статистики та візуального аналізу – при виявленні асиметрій економічного розвитку в Україні та країнах світу).

Інформаційною і фактологічною базою дослідження є законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти України, монографічні дослідження і наукові публікації вітчизняних та зарубіжних учених з проблематики фіскальної політики, економічних циклів та антициклічного регулювання економіки, звітні дані й інформаційно-аналітичні матеріали Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Організації економічного співробітництва та розвитку, Євростату, Державної служби статистики України, Державної фіскальної служби України; матеріали науково-практичних конференцій, форумів, круглих столів, симпозіумів, ресурси мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у системному вирішенні важливої науково-прикладної проблеми – розробленні теоретико-методологічних засад фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки та виробленні науково-практичних рекомендацій щодо визначення стратегічних пріоритетів реалізації фіскальної політики в Україні у процесі забезпечення економічного розвитку країни та підвищення рівня добробуту її громадян.

Основні положення дисертації, які мають наукову новизну, полягають у такому:

вперше:

- сформовано теоретико-концептуальний підхід до розкриття сутності квазіфіскальної політики як політики, яка здійснюється урядом країни у фіскальній сфері та полягає в неефективному й необґрунтованому, а часто – популістичному, використанні фіскальних інструментів для створення тимчасової позитивної економічної ситуації. Це дає змогу виявляти та запобігати фіскальним процесам, які суперечать законам економічного розвитку – загрозливому для економіки рівню боргової залежності, надлишковому податковому навантаженню, дефіциту та неефективному розподілу видатків бюджету;

- розроблено комплексний теоретико-методологічний алгоритм, який відображає вплив інструментів фіскальної політики на економічну кон'юнктуру в країні та полягає у формуванні чотирьох сценаріїв використання податкових, видаткових і боргових інструментів держави для досягнення економічної рівноваги. Реалізація такого алгоритму і використання виокремлених сценаріїв у процесі реалізації фіскальної політики дасть змогу державі впливати на цінову політику для врегулювання попиту та пропозиції в країні;

- запропоновано науково-методологічний підхід до формування фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки на основі виокремлення її суб'єктів (держави; суб'єкти господарювання; громадяни;

інвестори), об'єктів (економіка; соціальна сфера), інститутів (нормативно-правові, економічні, політичні та суспільні інститути), інструментів (видатки держави; податкові надходження; державний борг), методів (дискреційна стимулююча і стримуюча фіскальні політики; недискреційна фіскальна політика автоматичних стабілізаторів), способів (антициклічна та проциклічна фіскальна політики; квазіфіскальна політика), цілей (обґрунтовані параметри державних видатків; прийнятний рівень державного боргу; оптимальне податкове навантаження; збалансований бюджет держави) і мети (довготривалий соціально-економічний розвиток країни). Використання запропонованої парадигми сприятиме економічному розвитку та зростанню добробуту громадян у країні, а також дасть змогу вчасно виявляти зовнішні та внутрішні загрози економічного, соціального, екологічного, безпекового та іншого характеру;

- побудовано модель впливу інструментів фіскальної політики на економічне зростання в країні, яка базується на застосуванні економіко-математичних підходів до оцінювання впливу податкових надходжень, видатків і боргу держави на динаміку ВВП. Така модель дає можливість виявляти необхідні параметри фіскальної політики (об'єктивний рівень податкового навантаження, розмір видатків бюджету та державного боргу) для досягнення показників зростання економіки в країні;

удосконалено:

- категорійно-понятійний апарат дослідження через обґрунтування змісту поняття «антициклічне регулювання економіки» як процесу політичного, соціального та економічного характеру, що проводиться наддержавними, державними й приватними інститутами щодо використання недискреційних (автоматичних стабілізаторів) і дискреційних (боргових, дохідних, видаткових та грошово-монетарних) фінансових інструментів для подолання економічних криз, забезпечення соціально-економічного розвитку та запобігання «перегріву» економіки. На відміну від існуючих, таке трактування розширює уявлення про антициклічне регулювання економіки і

дає змогу більш ефективно використовувати інструменти фіскального характеру з метою подолання економічних дисбалансів;

- теоретико-методичні підходи до оцінювання ефективності фіскальних заходів держави у процесі подолання економічних криз, досягнення економічного зростання та забезпечення можливості передбачення кон'юнктурних змін в економіці країни. На відміну від існуючих, запропоновані підходи враховують екзогенні та ендогенні ризики не лише економічного, а й соціального, екологічного, релігійного і політичного характеру, що впливають на ефективність прийняття рішень у сфері фіскальної політики на різних стадіях економічного циклу;

- систему важелів податкового, видаткового та боргового впливу на вироблення найбільш ефективних шляхів подолання економічних криз, яка базується на розробленій моделі поведінки суб'єктів фіскальної політики при здійсненні антициклічного регулювання економіки та спрямована на досягнення економічної рівноваги. На відміну від наявних, така система дає змогу передбачати соціально-економічні загрози розвитку країни;

- інституційно-регуляторні критерії оцінювання ефективності фіскальних відносин у сфері антициклічного регулювання економіки країни, які дають можливість виокремити недоліки соціально-економічного характеру, що призводять до сповільнення темпів економічного розвитку та зниження рівня добробуту громадян. На відміну від існуючих, такі критерії дають змогу ідентифікувати найбільші загрози функціонування державних фіскальних інститутів – зловживання повноваженнями, недоброчесність, відсутність належного контролю за їхньою діяльністю з боку суспільства і наддержавних інституцій;

набули подальшого розвитку:

- наукові підходи до ідентифікації економічних циклів на основі розробленої імітаційної моделі, яка дає змогу візуалізувати висхідні, постійні та низхідні економічні тренди, тривалість і крайні положення стадій економічного циклу в країні. Використання інструментів фіскальної політики

за таких підходів дає змогу більш ефективно реагувати на негативні тенденції в економіці, пришвидшити темпи подолання економічних криз, досягти економічного зростання та швидкого «заспокоєння» економіки в умовах «перегріву»;

- ідентифікація показників соціально-економічного розвитку України, що базуються на аналізі додатково запропонованих критеріальних значень фіскальних та макроекономічних індикаторів. Це дало змогу виокремити етапи економічного розвитку та економічні цикли, а також обґрунтувати пріоритетні заходи державного регулювання, що максимально сприятимуть економічному розвитку країни та зростанню добробуту громадян у майбутньому;

- науково-теоретичні підходи до визначення напрямів реалізації фіскальної децентралізації та консолідації в Україні на основі побудови логічних взаємозв'язків між ними, а також виокремлення їхніх позитивних і негативних сторін, що дало змогу виокремити найбільш дієві заходи удосконалення політик децентралізації та консолідації для підвищення фінансової стійкості в країні та забезпечення позитивної динаміки соціально-економічного розвитку регіонів;

- теоретичне обґрунтування необхідності імплементації таких фіскальних правил у вітчизняну фіскальну практику, як боргове правило, правило збалансованого бюджету, правила бюджетних витрат і доходів. Це дало можливість виокремити переваги, недоліки та ризики застосування таких правил і довести, що їхнє використання ефективно вплине на очікувані зміни в економіці країни, дасть змогу підвищити відповідальність державних органів управління у сфері макроекономічної політики.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних положень фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки та розробці практичних рекомендацій щодо реалізації ефективної фіскальної доктрини України.

Одержані в процесі дослідження наукові результати прийняті до впровадження Департаментом податкової політики та нагляду за фіскальними органами Міністерства фінансів України (довідка № 11000-11/866 від 1.10.2019 р.), Державною фіскальною службою України (довідка № 26-01-03-14/11 від 3.10.2019 р.), Тернопільською обласною радою (довідка № 09-1138 від 8.11.2019 р.), Івано-Франківським регіональним відділенням Асоціації міст України (довідка № 168/а від 30.09.2019 р.), Головним управлінням Державної податкової служби України в Тернопільській області (довідка № 102–12/19 від 9.12.2019 р.). Основні положення та результати дисертаційної роботи використовуються у навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету при викладанні дисциплін «Податкова система», «Податковий менеджмент», «Податки та фіскальна політика», «Податкова політика» (довідка № 126-28/1967 від 31.10.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Всі наукові результати і положення наукової новизни, що наведені у дисертації та виносяться на захист, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті ідеї та положення, які є результатом власних розробок автора.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи пройшли апробацію на таких міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях: «Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації» (м. Тернопіль, 2012 р.); «Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації» (м. Тернопіль, 2014 р.); «Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації» (м. Тернопіль, 2015 р.); «Економіка України в умовах сучасних геополітичних трансформацій» (м. Львів, 2015 р.); «Фінансово-банківські та адміністративні послуги: проблеми управління та перспективи розвитку» (м. Тернопіль, 2015 р.); «Економічний і соціальний

розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації» (м. Тернопіль, 2018 р.); «Зовнішньоекономічна діяльність: податки, митне регулювання та інституційні зміни» (м. Харків, 2018 р.); «Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи» (м. Одеса, 2018 р.); «Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації» (м. Тернопіль, 2019 р.); «International Conference on Advanced Computer Information Technologies ACIT'2019» (м. Чеське Будейовіце, 2019 р.); «Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір» (м. Тернопіль, 2019 р.).

Публікації. Основні наукові положення, висновки та результати дисертаційної роботи опубліковано у 36 наукових працях, у тому числі: одноосібній монографії, 1 розділі у колективній монографії; 23 наукових статтях, з яких 21 стаття – у наукових фахових виданнях України (з них 10 – у виданнях, внесених до реєстру міжнародних наукометричних баз); 1 публікація – у періодичному науковому виданні іншої держави (Росія); 1 публікація – в іншому науковому зарубіжному виданні (США). 11 публікацій за матеріалами міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій. Загальний обсяг опублікованих праць становить 49,5 д. а., з них автору належить 44,65 д. а.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 462 сторінки, з них 375 сторінок основного тексту. Дисертація містить 10 таблиць, 66 рисунків та 23 додатки на 46 сторінках. Список використаних джерел налічує 397 найменувань на 40 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ФІСКАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ АНТИЦИКЛІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

1.1. Теоретична концептуалізація фінансової політики держави та економічних циклів

Кожен громадянин країни бажає їй процвітання, розвитку та економічного зростання. Бажання покращити свій добробут серед громадян виникає не лише тому, що у такий спосіб проявляються патріотичні почуття, а й тому, що громадяни процвітаючих країн, де панують високий рівень соціально-економічного розвитку, високі стандарти життя і доходів громадян, привабливе економічне середовище, отримують більший рівень інтелектуальних, гуманітарних, соціальних, економічних, фінансових благ, ніж громадяни бідних, політично та економічно кволих країн, де спостерігається низький рівень розвитку соціальних стандартів, відсутня довіра до влади, немає принципів верховенства права.

Основну роль у забезпеченні високого рівня життя громадян, економічного розвитку країни займає держава, на яку покладається певний перелік функцій та обов'язків щодо її ефективного функціонування. Досягнути якісних змін і забезпечити ефективний соціально-економічний розвиток держава здатна за допомогою власної фінансової політики.

У наукових працях поки що відсутня комплексна характеристика сутності державної фінансової політики.

Зокрема, у праці В. В. Зимовця зазначено, що системних досліджень цієї проблеми у вітчизняному науковому просторі досить мало. Вчений стверджує: «Термін «державна фінансова політика» як предмет наукового дослідження у сучасній економічній науці зустрічається доволі нечасто. Актуальність теми зумовлюється невеликою кількістю у вітчизняній економічній науці робіт, де державна фінансова політика досліджується

системно, тобто на основі взаємозв'язку її складових – фіскальної та монетарної політик та із визначеною ціллю та завданнями. Традиційно (як у зарубіжній, так і в українській економічній літературі) зазначені складові державної фінансової політики розглядаються як предметно відокремлені сфери [168, с. 6]. З даного висновку можна констатувати, що фінансова політика держави повинна розглядатися як компіляція двох складових – монетарної та фіскальної політик, які повинні досліджуватися комплексно, і виявлення впливу однієї на певні процеси країни не можуть відокремлюватися від дослідження впливу іншої.

З поміж інших наведемо таке тлумачення державної фінансової політики, наведене у підручнику «Теорія фінансів» за редакцією В. Федосова та С. Юрія: Державна фінансова політика – це сукупність заходів держави з організації та використання фінансів для забезпечення економічного й соціального розвитку країни [395, с. 356].

Автори зазначають, що головна мета фінансової політики держави полягає у підвищенні рівня суспільного добробуту шляхом оптимального розподілу ВВП між галузями національної економіки, соціальними групами населення та окремими територіями.

У цій же науковій праці зазначено, що основними складовими фінансової політики держави є:

- бюджетна;
- податкова;
- грошово-кредитна;
- митна;
- боргова;
- інвестиційна.

Також досить слушно зазначено, що будь-яка діяльність державних органів влади повинна мати на меті зростання добробуту громадян і забезпечити ефективний розвиток держави. А уряд здатен втілити якісні

перетворення країни через розподільчі та перерозподільчі процеси, які полягають в ефективному управлінні фінансовими ресурсами, уряд здатен забезпечити якісні перетворення в країні.

Що ж стосується складових фінансової політики держави (державної фінансової політики), то автори виділяють таких кілька, проте в них податкова, бюджетна та боргова політики є частинами фіскальної, які саме її і формують.

У зарубіжній науковій літературі, зокрема К. Кумаром наведено таке визначення: «Державні фінанси (Public Finance) можуть бути визначені як частина економічної політики держави, що вивчає доходи та витрати уряду. Вони охоплюють всі сфери фінансової діяльності уряду, оскільки пов'язані з доходами, витратами, функціонуванням боргу та їх впливом на економіку» [47; 62].

Автор виділяє також такі цілі державної фінансової політики:

- генерування фінансових ресурсів урядом – для можливості фінансувати власну діяльність;
- забезпечення справедливого розподілу багатства всередині суспільства;
- допомагає уряду регулювати економічну діяльність;
- здійснюється для створення робочих місць у країні;
- стабілізування темпі зростання;
- забезпечує можливість здійснення належної фіскальної політики;
- сприяння у стабілізації ціни на товари та послуги.

Отож, державна фінансова політика передбачає досягнення цілей соціального та економічного характеру, її поділяють на короткострокову і довгострокову, вона включає заходи монетарного та фіскального характеру і спрямована на забезпечення високої якості життя громадян та економічного середовища.

Якісна і збалансована фінансова політика держави, з набором дієвих інструментів здатна забезпечити економічний розвиток, подолати економічні дисбаланси та вирівняти економічну кон'юнктуру. Чільне місце в ній поряд із монетарною, займає фіскальна політика, яка є невід'ємною частиною діяльності держави щодо реалізації завдань економічного та соціального характеру.

У науковій літературі наведено велику кількість тлумачень сутності фіскальної політики. Зокрема К. Кумар зазначає, що фіскальна політика – це діяльність уряду щодо використання державних надходжень (головним чином податків) та витрат для впливу на економіку. Уряди використовують делеговані суспільством повноваження в сфері витрат та оподаткування для сприяння стабільному та сталому розвитку [47].

Цілями фіскальної політики автор визначив:

- досягнення та підтримку повної зайнятості;
- стабільність цін;
- прискорення темпів економічного зростання.
- адекватний розподіл ресурсів;
- збільшення заощаджень;
- рівномірний розподіл доходів;
- забезпечення економічної стабільності.

Трактуючи наведене визначення фіскальної політики та її основних цілей, можна констатувати, що в процесі її проведення уряд повинен спрямовувати свої зусилля в основному на забезпечення економічного розвитку, досягнення економічної рівноваги та зростання добробуту громадян.

У науковій літературі подаються різні трактування сутності фіскальної політики, проте вони схожі за змістом, суттю і зводяться до однакових цілей та мети її проведення.

Зокрема у словнику фінансово-правових термінів фіскальна політика – це регулювання доходів і витрат держави. Заходи фіскальної політики визначаються поставленою метою (боротьба з інфляцією, згладжування циклічних коливань економіки, зниження рівня безробіття). Держава регулює сукупний попит і реальний національний дохід за допомогою державних витрат, трансфертних виплат і оподаткування [376].

Ю. Кравчук наводить наступне визначення – фіскальна політика – це політика уряду в галузі оподаткування, державних витрат, державного бюджету, спрямована на забезпечення зайнятості і запобігання інфляційним процесам. Вона буває дискретна і недискретна [210].

Фіскальна політика являє собою фінансові заходи держави щодо регулювання бюджетних податків і витрат з метою стабілізації економіки [211].

В той час як П. Круш та О. Клименко стверджують, що фіскальна (бюджетно-податкова) політика – це заходи уряду, спрямовані на забезпечення повної зайнятості та виробництво неінфляційного ВВП шляхом зміни державних видатків, системи оподаткування та підходів до формування державного бюджету в цілому [223].

У таких трактуваннях поняття «фіскальна політика» чітко зазначено, що заходи уряду спрямовуються на згладжування циклічних коливань економіки, зниження рівня безробіття, а це в свою чергу приводить до підвищення рівня добробуту та соціального захисту громадян, зміни показників інфляції. Що ще раз підтверджує – будь-які дії уряду повинні бути спрямовані на досягнення найвищої мети – соціально-економічного розвитку країни. З огляду на це, варто зазначити, що будь-яка інша мета, не пов'язана з досягненням економічної стабільності та розвитку, із забезпеченням підвищення рівня добробуту громадян, не може позитивно сприйматися суспільством, а дії уряду, які не сприяють досягненню визначених цілей, повинні бути трансформовані і змінені.

Розглядаючи сутність фіскальної політики, в більшості визначень зазначається, що вона полягає реалізацію процесів пов'язаних з доходами та видатками уряду держави, тоді як професор А. Крисоватий розширив світогляд сутності фіскальної політики і, окрім податкової політики, політики видатків, державних доходів відмінних від податкових, пропонує до її складових відносити трансфертну та боргову політики країни. Подана і обґрунтована А. Крисоватим сутність фіскальної політики є надзвичайно важливою, адже саме таке трактування дає змогу розуміти її суть цілісно і в повному обсязі. Це формує цілісний, єдиний механізм пов'язаних між собою процесів у сфері управління фінансами, метою якого є досягнення економічних і соціальних цілей [220, с. 132].

Здійснивши аналіз сутності фіскальної політики, основних її ознак, структури та цілей, виокремимо своє власне бачення її змісту. Отже, фіскальна політика полягає у проведенні державними органами влади заходів щодо наповнення бюджетів країни, розподілі отриманого ресурсу для виконання покладених на уряд та місцеві органи влади соціальних та економічних завдань, пов'язаних з підвищенням рівня добробуту громадян, подолання негативних економічних наслідків, для економічного розвитку, забезпечення дієздатності державних органів управління, захисту цілісності країни та гарантування безпеки громадян, а також, при потребі, у залученні додаткових ресурсів у вигляді державних позик для подолання дисбалансів у державних фінансах та в разі неплатоспроможності програм уряду.

Тому фіскальна політика, яка передбачає певні дії уряду щодо досягнення найкращих економічних та соціальних показників, мала б бути продуманою, якісною та дієздатною, а органам, яким делеговано її реалізувати, доцільно дотримуватися принципів професійності та доброчесності і якісно виконувати свої повноваження. В іншому випадку, незважаючи на якісний інструментарій, дієву нормативно-правову базу, без волі уряду дотримуватися цих принципів, результати фіскальної політики не будуть ефективними.

У свою чергу, економічний розвиток, зростання добробуту громадян є непостійними, бо пов'язані з великою кількістю процесів економічного характеру, які часто мають змінний характер, вирізняються нестабільністю, тому економічні показники змінюють свої значення від найбільшого до найменшого.

Дослідження соціально-економічних флуктуацій, причини виникнення економічних коливань, природа їх походження є основними питаннями, на які потрібно дати відповідь, перш ніж можна було б застосувати ефективні та дієві механізми подолання таких коливань. Періодичні зміни економічних показників описані багатьма вченими-економістами: М. Туган-Барановським, М. Кондратьєвим, К. Жюгляр, Дж. Кітченом, Й. Шумпетером. Сучасними зарубіжними науковцями, які продовжують досліджувати економічні цикли, передусім антициклічне регулювання, є: П. Дуглас, Ч. Плосер, Е. Прескот, П. Самуельсон, Р. Солоу, У. Свен, Ф. Кідленд; з-поміж вітчизняних варто виділити напрацювання Т. Богдан, Д. Лук'яненка, А. Поручника, Я. Столярчука, В. Сацика, О. Лактіонової.

Періодичні зміни в економіці були об'єктом досліджень представників неокласичного, кейнсіанського, некейнсіанського напрямів економічної теорії. Вчені зосереджували увагу на тому, як і через які причини виникають економічні коливання, як можна швидко подолати економічні спади, чи причиною виникнення хвиль в економіці є певні природні закономірності, прорахунки державної політики в економічній сфері, а чи, можливо, невігластво уряду країни. Парадоксально, що хвилі виникають у той момент і впродовж того проміжку часу, коли такі кон'юнктурні зміни приносять зиск для окремих осіб. Саме тому природа походження, особливості функціонування, шляхи подолання економічних коливань в економіці є основними питаннями, які досі є дискусійні, та потребують вирішення.

Проте первинно увагу вчених привернули не періодично повторювані коливання в економіці, а кризи та дисбаланси, які сколихнули економіки тих чи інших країн. Вивчення економічних криз, аналіз причин їх виникнення, повторюваності та пошук шляхів їх подолання, згубних наслідків від них учені започаткували більше двох століть тому. До найбільш фундаментальних праць початку XIX ст. на цю тему можна віднести дослідження Г. Торнтона (1802 р.), Е. Лодерделя (1804 р.), Д. Рікардо (1817 р.), Т. Атвуда (1817 р.), Ж. Сісмонді (1819 р.), які вбачали основною причиною неефективного розвитку економіки саме кризи, які час від часу відбувалися в економіках різних країн. Саме криза є найбільшою дилемою, яка потребує вирішення, адже вона завдає найбільше проблем соціально-економічному розвитку. На початку XIX ст. представники різних наук почали вивчати природу змін в економіці, хтось навіть вбачав у причинах виникнення кризи природні особливості; в цей період появляються праці, в яких значну увагу приділено причинам та наслідкам криз. Найбільш значущі напрацювання стали основою єдиної концепції, в якій виділялися передумови виникнення та шляхи подолання кризи в економіці. До вчених, які внесли значний вклад у дослідження цієї важливої економічної проблеми, потрібно віднести англійців У. Гершела, Т. Мальтуса, Дж. Вейда, С. Ракета, К. Хайда.

А вже перші пояснення економічних циклів було зроблено в межах неокласичного напрямку політичної економіки. Зокрема прояви циклічності виробництва відбулися в першій половині XIX ст. як результат економічної кризи 1825 року. Першу спробу осмислення циклічного характеру «капіталістичного» виробництва зробив англійський економіст В.-С. Джевонс (1835 – 1882 рр.). Відповідно до концепції вченого, промислові і торгові цикли зумовлені циклами сонячної активності, що спричиняє коливання врожайності сільськогосподарської продукції, а це, у свою чергу, впливає на циклічність промислового виробництва [140, с. 881].

Схожі висновки зробив великий англійський вчений у галузі астрономії У. Гершел, який пов'язав появу економічних криз з активністю

сонця, погодою та врожайністю. Саме астроному за фахом приписують одні з перших обґрунтувань та якісні розробки в сфері економічної циклічності.

Т. Мальтус у праці «Принципи політичної економії» на початку ХІХ ст. вказав на чинники ендogenous (внутрішнього) характеру, що спричиняють виникнення економічних коливань, – передусім на неефективний розподіл суспільного продукту, виробленого в державі, що впливає на загальні попит та пропозицію, на інтенсивність торгівлі. Зважаючи на особливості економіки ХІХ ст., кожен учений тієї епохи, розглядаючи проблему економічних коливань, основну причину їх виникнення вбачав у відносинах, що виникали в сфері торгівлі. Зокрема до таких найбільш відомих трактатів також можна віднести працю Дж. Вейда «Історія середніх та робітничих класів» (1833 р.).

Вже в середині ХІХ ст. появляється найбільш значима думка, яка стала основою всіх наступних досліджень у сфері економічної циклології, відповідно до якої економічні цикли виникають під впливом зміни ділової активності в країні. Виникає поняття «економічні цикли ділової активності», за допомогою яких ученим вдалося виявляти та прогнозувати наступні етапи економічного циклу. У праці Т. Тука й У. Н'юмарч «Історія цін та їх коливань, 1792 – 1856 рр.» (1857 р.) вказано та обґрунтовано, що кожна наступна фаза циклу ділової активності є наслідком попередніх змін, що дало підстави говорити про циклічно-генетичний підхід до аналізу економічних коливань. Вже пізніше відомі вчені Й. Шумпетер та У. Н'юмарч назвали такі наукові дослідження першою ендogenous теорією, що описує економічні цикли [391, с. 243].

Розглядаючи економічні коливання, не можна оминати увагою дослідження С. Дж. Лойда «Щодо причин і наслідків впливу на грошовий ринок» (1857 р.), в якому автор дослідив торговельний цикл як процес із багатьма стадіями. «Умови торгівлі, – стверджував учений, – повертаються зі встановленим циклом: стан спокою, поліпшення, зростаюча довіра, процвітання, збудження, перегрів, конвульсії, тиск, стагнація, спад,

повернення у стан спокою» [70, с. 45]. Вчені XIX ст. створили наукове підґрунтя для аналізу економічних циклів, було обґрунтовано не лише просте та хаотичне чергування періодів зростання та спаду в економіці країн, а й як обумовлений певними чинниками процес змін ділової активності.

Проблему економічної циклічності досліджував Г. Мур, який у праці «Економічні цикли, закони та причини їх виникнення» (1914 р.) пов'язував економічну циклічність із ритмами руху Венери, а швейцарський учений Ж. Сісмонді причину економічних криз – із недоспоживанням населення, невідповідністю між споживанням та виробництвом. Тоді як німець К. Маркс уперше всебічно обґрунтував середні економічні цикли. Основною причиною коливань, на думку вченого, були суперечності між суспільним характером капіталістичного виробництва і приватнокапіталістичним привласненням його результатів, а матеріальною основою циклічності автор «Капіталу» вбачав у масовому оновленні основного капіталу [87, с. 142].

Заслуговують на увагу погляди вченого Й. Шумпетера, який пов'язував циклічність капіталістичного виробництва із нерівномірним характером науково-технічного прогресу, особливостями розвитку основного капіталу.

Проаналізувавши праці науковців середини XIX – початку XX ст., можна зробити висновки про те, що вченими цього періоду розглядалися причини економічних циклів та економічних криз, особливості виникнення яких, на думку дослідників, були абсолютно різними: від ритмів руху планет, активності сонця до більш актуальних виробничих проблем, капіталістичного устрою.

У другій половині XIX – на початку XX ст. вчені розробили цілі теорії економічних циклів, надавши їм наукового обґрунтування, виділивши основні особливості циклів, причини їх виникнення, тривалість, стадії та поділивши цикли на наддовгі, довгі, середні та короткі. Серед найбільш ґрунтовних, які і стали основою науки про економічні цикли, необхідно виділити дослідження наступних авторів.

Французький учений К. Жугляр, який у середині ХІХ ст. (1862 р.) зробив розрахунки, які в подальшому отримали його назву – «цикли Жугляра» [45], встановив, що найрельєфніше виражаються саме промислові (ділові) середні цикли. Відповідно до теорії К. Жугляра, коливання спостерігаються не просто у рівні завантаження існуючих виробничих потужностей (і, відповідно, в об'ємі товарних запасів), але й в об'ємі інвестицій в основний капітал. У результаті, до тимчасових запізнювань додаються ще й тимчасові затримки між ухваленням інвестиційних рішень і зведенням відповідних виробничих потужностей (а також між зведенням і запуском відповідних потужностей). Додаткова затримка формується і між спадом попиту і ліквідацією відповідних виробничих потужностей. Проблема виникнення економічних циклів пов'язана із не співпадінням часу протягом якого рішення приймається і коли воно починає давати певні результати [386].

У 1920 році американським економістом Д. Кітчіним та дослідником В. Крамаром були відкриті та обґрунтовані короткострокові фінансово-економічні цикли [49]. Виникнення економічних коливань учені розглядали як наслідок зміни світових запасів золота, що сьогодні не може задовольняти, у зв'язку зі інноваціями, що відбулися в світі [119]. Проте сучасна наука пов'язує механізм генерування таких циклів із запізнюваннями за часом (часовими лагами) в русі інформації, що впливають на ухвалення рішень комерційними фірмами [387].

У першій половині ХХ ст. вчений М. Кондратьєв дослідив та довів існування довгострокових циклів кон'юнктури, які сьогодні також називають його іменем – «хвилі Кондратьєва (К-хвилі)» [202, с. 43; 203, с. 71]. Він виявив взаємозв'язок статистичного та циклічно-динамічного розвитку економічної системи та його вплив на суспільний розвиток, вказав на незворотність криз у загальній структурі циклів, проаналізував структуру циклів та їх наслідки. Значну роботу вчений зробив, дослідивши довгі цикли кон'юнктури та їх взаємозв'язок із середньостроковими циклами. Але

найголовніше досягнення вченого полягає в тому, що він обґрунтував визначальну роль інновацій у зміні великих циклів. Зокрема науково-технічний прогрес є підґрунтям до економічного зростання. Як зазначає М. Кондратьєв: «...науково-технічний прогрес матеріалізується в глибоких змінах техніки виробництва й обміну, а також у значних трансформаціях основних умов господарського життя суспільства. Саме технологічні винаходи і відкриття є запорукою таких якісних та революційних змін» [205, с. 320].

Відповідно до наукових результатів Кондратьєва, цикли тривають 50 років і зумовлені процесом якісних змін базисних поколінь і технологій, транспортних засобів, великих споруд та ін. у провідних галузях економіки [87, с. 21].

Не можна залишити поза увагою дослідження українського вченого, Нобелівського лауреата в галузі економіки С. Кузнеця [51; 52; 53], який проаналізував інвестиції в основний капітал як джерело економічного зростання і створив теорію про сектор, що лідирує. Він дійшов висновку, що інвестиції у пов'язані між собою галузі промисловості створюють певний кластер який повторюється з 30-річною періодичністю. Під таким сектором, що лідирує, він об'єднав ті галузі, які технологічно та організаційно взаємопов'язані. В проведеному Кузнецем дослідженні виділено два основних сектори, що лідирують: первинний (видобувні галузі, сільське господарство) і вторинний (обробні галузі промисловості). Динаміка економічного зростання, за ідеєю Кузнеця, характеризується зміною періодів, протягом яких співвідношення цін на продукцію цих секторів сприяє підвищенню прибутків у промисловості, періодами, коли це співвідношення більш сприятливе для розвитку первинних секторів. Така дзеркальна цінова динаміка у двох взаємопов'язаних секторах економіки породжує дискретність у величині та напрямі інвестиційних потоків. Саме такі дослідження покладені в основу виділення циклів (ритмів) Кузнеця.

С. Кузнець зробив також важливий висновок, основна думка якого полягає в тому, що інвестиції в промисловий сектор схильні до кластеризації з досить чіткою 30-річною періодичністю, і тим самим пояснив механізм великих циклів кон'юнктури видатного російського економіста Миколи Кондратьєва. Саймону Кузнецю, якого вважають учнем і послідовником видатного американського вченого Вільяма Мітчелла [288], належить відкриття й дослідження «будівельних циклів»: учений доводить, що такі хвилі тривають з амплітудою 16 – 25 років, які приблизно в два рази довші за цикли Жугляра і пов'язані з поновленням пасивної частини основних фондів – будівництвом житла.

Вивчаючи та аналізуючи економічні цикли та хвилі, не можна оминати увагою дослідження видатного українського вченого Михайла Туган-Барановського [366, с. 351], який у кінці ХІХ ст. (1884 р.) створив теорію періодичності промислових криз, зумовлених циклічністю інвестиційних процесів, що забезпечують довгостроковий підйом через швидке розширення одного або кількох ключових секторів.

Відповідно до теорії Туган-Барановського, кризи в Англії були зумовлені припливами і відпливами економічного життя, що циклічно повторюються. Як встановив учений, цикл буває довго- або короткотривалим залежно від конкретних економічних умов, що складаються в кожний історичний період. Цикл не представляє собою явища, що управляється математичним законом, оскільки кризи в Англії ХІХ ст. повторювалися з інтервалом від 7 до 11 років. Учений зазначає, що рух економіки періодичний у тому сенсі, що відбувалася зміна послідовних фаз процвітання і депресії, поява і зникнення яких мають циклічну форму. По суті, промисловий цикл можна представити як закон, притаманний самій природі капіталістичної економіки [367, с. 351; 368, с. 210].

Як вказує М. Туган-Барановський, завдяки наявності грошей і кредиту, усі коливання економіки отримують набагато більший розмах. Але фактори грошового обігу тільки посилюють цикл, оскільки гроші не є основною

причиною цих коливань. Промисловий цикл глибоко коріниться в самій природі капіталістичної економіки. Властивості сучасної економіки роблять цикл невідворотним явищем. Але це ще не пояснює, чому фази процвітання і депресії з такою дивною правильністю змінюють одна одну. Відповідь на це питання впливає саме з історії промислових циклів у Великій Британії.

На думку М. Туган-Барановського, характерною особливістю промислових коливань є той факт, що зміни цін на залізо співпадають з фазами циклу. Ціна заліза незмінно висока під час процвітання і незмінно низька при депресії. Ціни інших продуктів коливаються далеко не так закономірно. Це вказує на існування тісного зв'язку між коливаннями попиту на залізо і фазами циклу. Попит на залізо збільшується в період процвітання і скорочується в період депресії. Але залізо є основним матеріалом, що використовується при створенні засобів виробництва. За станом попиту на залізо можна судити й про попит на знаряддя виробництва в цілому. Значить, висхідна фаза циклу характеризується підвищенням попиту на засоби виробництва, низхідна – зниженням цього попиту.

Аналіз наукових напрацювань учених, які досліджували сутність, природу та причини виникнення економічних циклів, дає змогу розрізнити останніх за частотою повторюваності, причинами їх виникнення та тривалістю:

1. аграрні надмалі цикли строком до 1 року – сезонні короткотривалі коливання в сільському господарстві;
2. фінансово-економічні малі цикли строком 3–5 років (у середньому 4 роки) – короткотривалі коливання фінансово-ділової активності;
3. промислові (ділові) середні цикли строком 7–11 років (у середньому 9 років) – середньотривалі коливання, пов'язані з поновленням активної частини основного капіталу в промисловості;

4. будівельні середні цикли строком 16–20 років (у середньому 18 років) – середньотривалі коливання, пов’язані з поновленням пасивної частини основного капіталу, перш за все житла;
5. великі цикли кон’юнктури строком 50–60 років (у середньому 54-55 років) – довготривалі «довгі хвилі» зміни технологічних укладів (ТУ);
6. надвеликі вікові цикли – довготривалі коливання строком 100–120 років (у середньому 108–112 років), наприклад, вікові цикли зміни економічного та політичного лідерства.

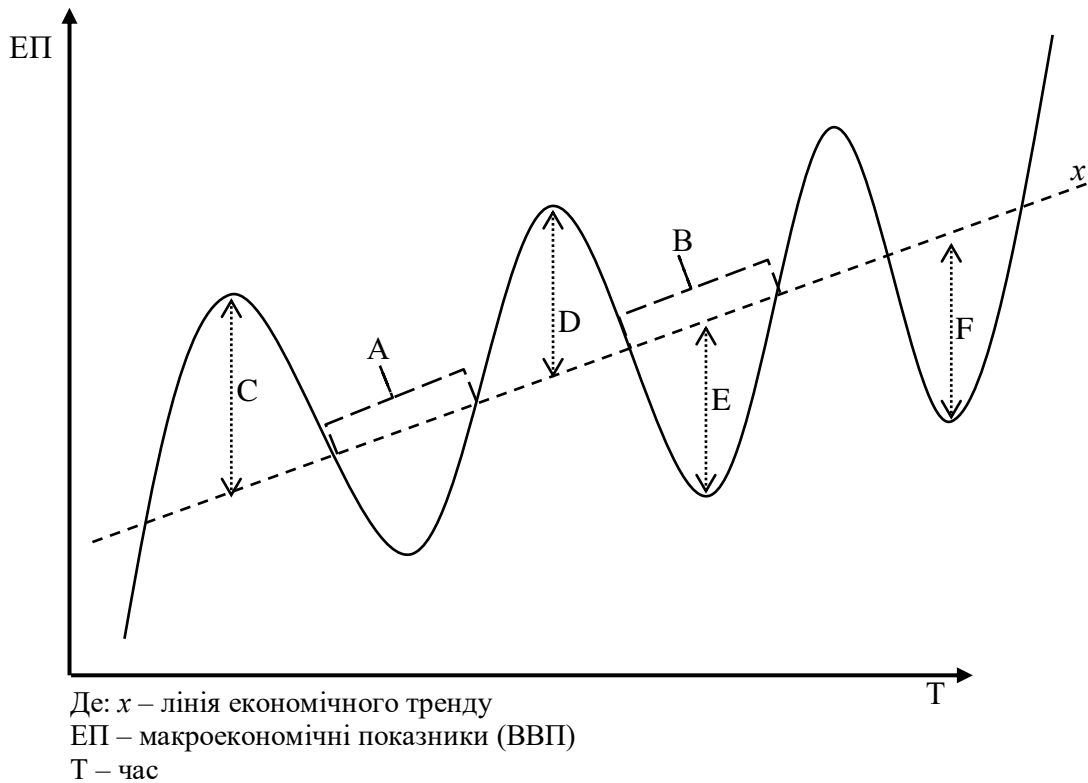
Існування таких циклів були доведені в різні історичні періоди різними науковцями та базовані на конкретних аналітичних дослідженнях.

Проаналізувавши наукові праці, які стосуються періодичних коливань економіки, можна стверджувати, що головним чином увага в них зосереджена на доведенні існування економічних циклів, виокремленні причин їх виникнення, їх тривалості, проте недостатньо приділено проблемі антициклічного регулювання.

На основі набутих знань, досвіду та похідних факторів можна передбачити та точно визначити тривалість економічного циклу. Проте вона є лише однією зі сторін, які не дають повного уявлення про майбутній розвиток економіки країни. Важливо виявити економічні тренди, завдяки чому виникає можливість подолати негативні економічні наслідки, спрогнозувати майбутні економічні тенденції та обґрунтовано передбачити економічні зміни, що дозволить запобігти настанню економічної кризи, а також застосувати якісні антициклічні заходи.

Враховуючи розглянуті наукові підходи до трактування сутності економічних циклів, їх видів та особливостей їх проходження, нами було виділено п’ять можливих сценаріїв економічного тренду в державі:

1. Перший сценарій має явно виражені ознаки економічного розвитку, з однаковими за тривалістю, глибиною та висотою крайніх змінних значеннями стадій економічного циклу (рис. 1.1):

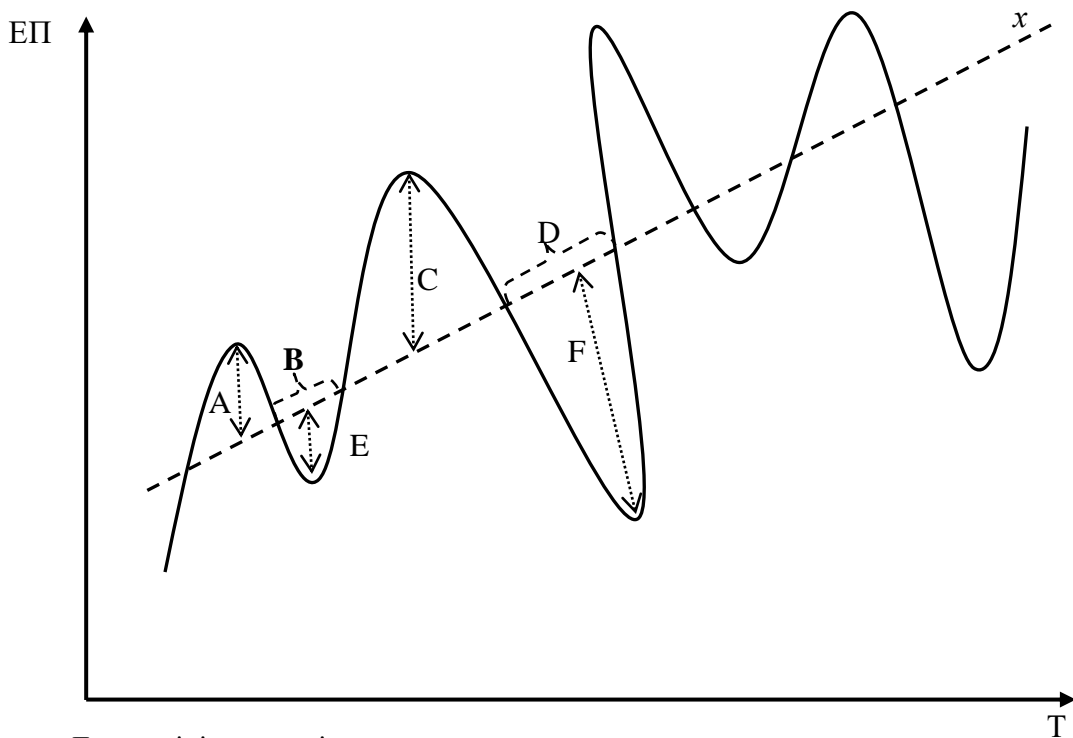
Рис. 1.1. Економічні цикли з висхідним рівномірним трендом економічного розвитку (1-й варіант)*

*розроблено автором

Відповідно до наведеної графічної інтерпретації, можна констатувати, що економіка країни розвивається за висхідною траєкторією, відбувається постійне зростання економічних показників. Незважаючи на те, що в країні відбуваються спади та погавлення, кожні наступні крайні точки (приріст ВВП, доходів громадян, промислового розвитку, інвестицій та ін.) матимуть вищі значення, ніж попередні. Такий економічний тренд більшою мірою притаманний для розвинутих країн та країн, які інтенсивно розвиваються. Сценарій економічної кон'юнктури вказує на ефективні дії з боку уряду, використання якісних макроекономічних інструментів антициклічного регулювання економіки. Незважаючи на економічні коливання, в країні відбуваються якісні перетворення, що приводять до підвищення соціально-економічних стандартів та зростання якості життя громадян. Такі висновки зроблено на основі рис. 1.1, на якому довжина хвиль у кожному наступному циклі однакова (довжина A та B), економіка показує однаковий приріст

макропоказників (довжина відрізків С та D однакова), також найнижчі крайні точки опускаються кожного разу на однакову величину від лінії тренду (довжина відрізків Е та F однакова). Аналіз рисунка дозволяє підтвердити наш попередній висновок про те, що розвиток економіки за такими ознаками свідчить про ефективну, послідовну економічну політику уряду, використовуються ефективні інструменти економічного зростання; коливання, що виникають, є наслідком світової кон'юнктури, сезонних змін, застосування інструментів згладжування економічних коливань.

Другий сценарій економічного тренду також вказує на висхідну траєкторію, проте за такого сценарію спостерігається більш неоднорідна динаміка, що проявляється в різних показниках крайніх пікових точок, неоднаковій довжині хвиль (рис. 1.2.):

Де: x – лінія економічного тренду
 ЕП – макроекономічні показники (ВВП)
 Т – час

Рис. 1.2. Економічні цикли з висхідним нерівномірним трендом економічного розвитку (2-й варіант)*

*розроблено автором

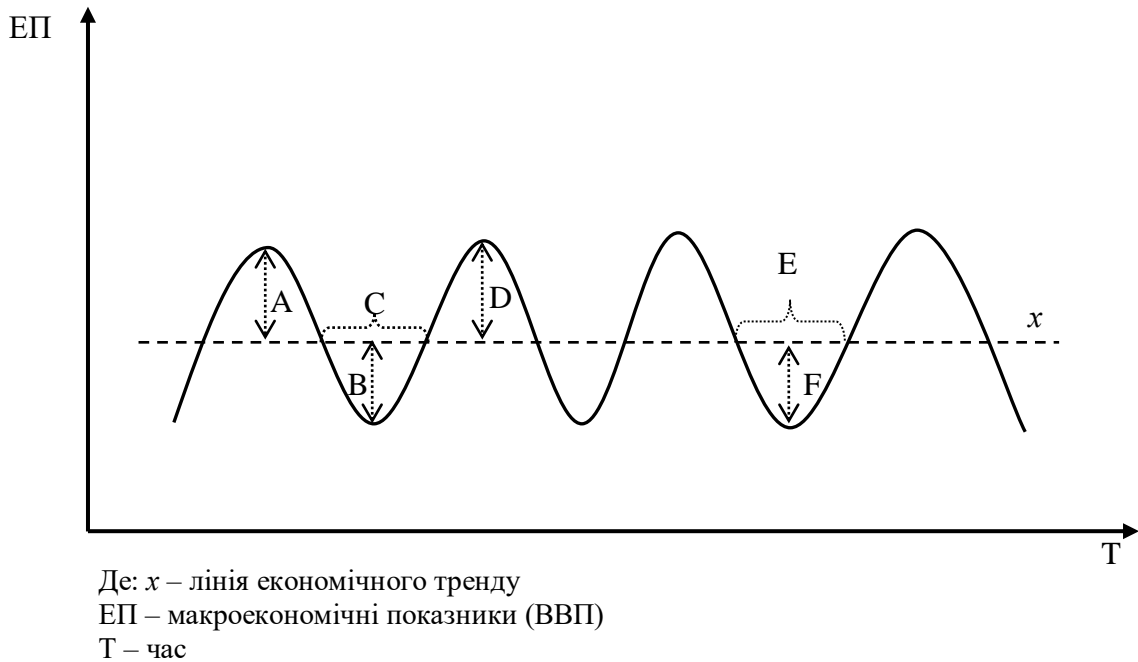
Країна, що прямує за траєкторією вказаного графіка відзначається менш стійкими показниками економічного розвитку, незважаючи на висхідний економічний тренд, часто в ній спостерігаються глибокі економічні кризи та вищі показники економічного зростання відносно попереднього циклу. Це може свідчити про нестійку передусім політичну ситуацію, де зростання економічних індикаторів відбуваються на фоні прийняття тимчасових рішень, які створюють ефект у короткостроковій перспективі, а вже в майбутніх періодах призводять до зниження макроекономічних показників, до рівня нижчого від попередніх крайніх показників циклу. Причиною строкатості в розвитку економіки можуть бути також необґрунтовані, недієві кроки уряду, прийняття не виважених рішень у сфері антициклічного регулювання. До країн з таким сценарієм економічного розвитку можна віднести ті, які стали на шлях економічних перетворень, в яких недавно відбулися політичні та економічні потрясіння, а тепер формується абсолютно нова модель державотворення, з прогресивними змінами у соціальній, економічній, політичній сферах.

Зокрема цикли піднесення (довжина відрізків А та С) різні за довжиною, що свідчить про диспропорційність крайніх показників при застосуванні інструментів антициклічного регулювання, тоді як кризи відзначені також неоднаковими показниками (відрізок Е значно коротший від відрізка F); наступні спади економічних показників набагато глибші ніж попередні. Тривалість циклу також відрізняється (відрізок В коротший, ніж відрізок D), що свідчить про довший період, протягом якого економіка країни проходить від стадії депресії до стадії піднесення.

Такі висновки ще раз підтверджують те, що в країні з означеним сценарієм приймаються необґрунтовані рішення уряду або ж недискреційні інструменти працюють неправильно.

Третій сценарій тренду ілюструє ситуацію, в якій не відбувається якихось якісних економічних змін, лише періодичні спади та підйоми, основні макроекономічні показники зростають/знижуються мінімально,

кризи повторюють одна одну з певною періодичністю, а тривалість циклів фактично однакова (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Економічні цикли з постійним однаковим трендом економічного розвитку (3-й варіант)*

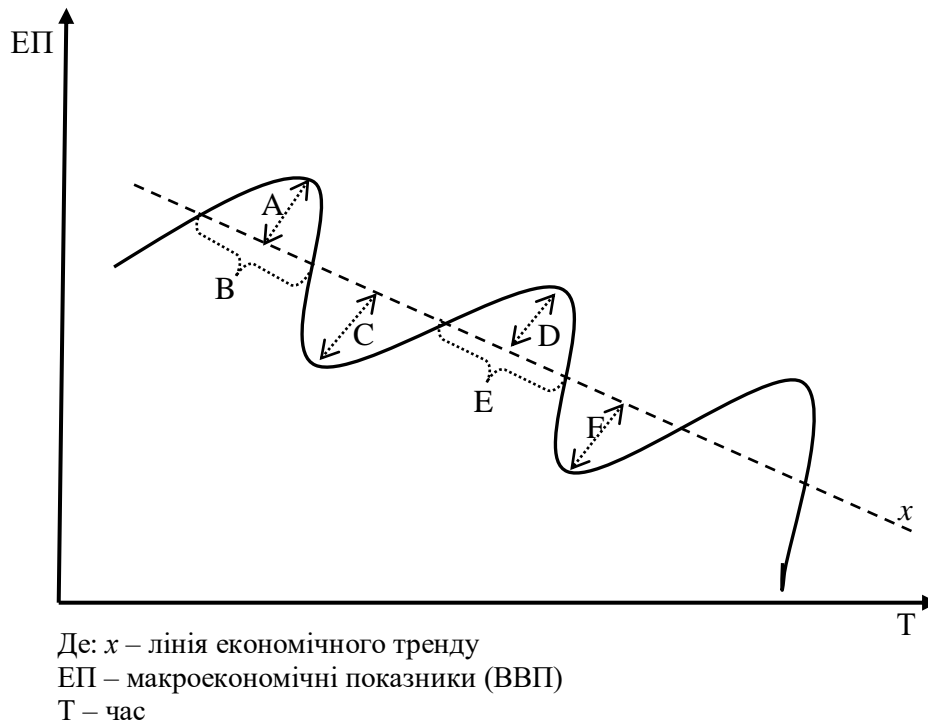
*розроблено автором

Для таких економік притаманні однакові за розмірами, висотою та глибиною стадій хвилі, тривалість циклу однакова з попередньою, крайні значення такі ж, як і в інших циклах. Названі параметри свідчать про застій у країні, відсутність економічного зростання та розвитку, бо економіка не відчуває нових поштовхів до якісних зрушень. У країні з певною періодичністю відбуваються незначні зміни в економічних показниках, як позитивні так і негативні. Охарактеризовані тенденції притаманні для нерозвинутих країн з тоталітарними режимами, де використовуються методи планової економіки, коли попередні плани нічим не відрізняються від наступних.

Четвертий сценарій тренду відображає ситуацію, в якій країні відбувається економічний спад: рівень ВВП постійно падає, добробут громадян знижується, погіршується інвестиційний клімат у країні, незважаючи на повторювані етапи циклу, часткове пожвавлення економіки та

постійно повторювані з однаковою періодичністю стадії рецесії та економічної депресії (рис. 1.4).

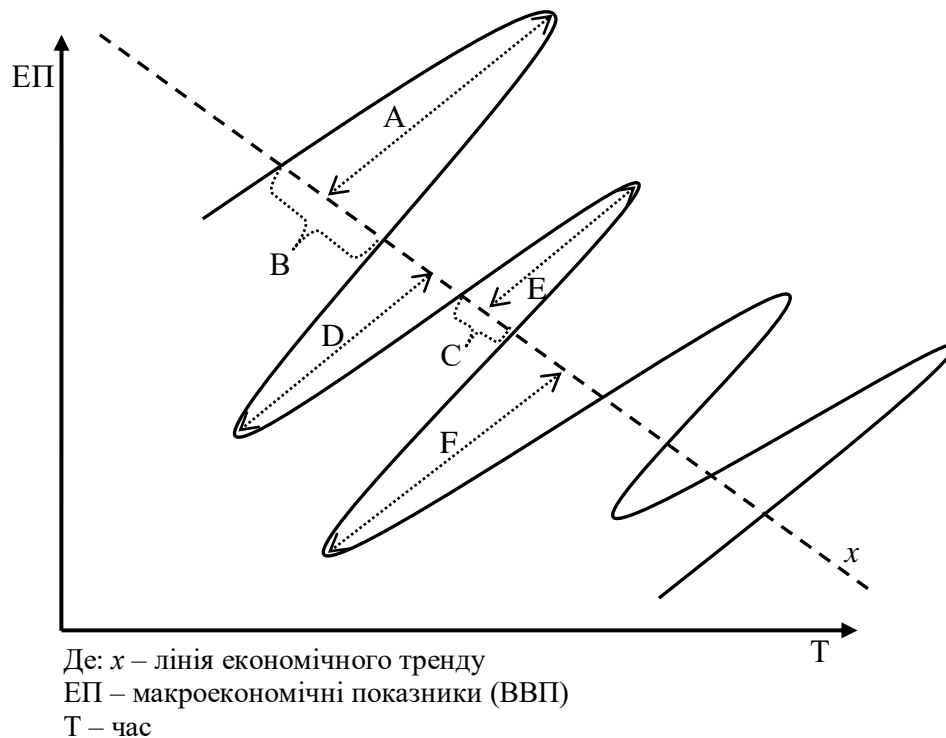
Рис. 1.4. Економічні цикли з низхідним рівномірним трендом економічного розвитку (4 - варіант)*

*розроблено автором

Відповідно до наведеної графічної інтерпретації, можна констатувати, що в країні притаманний низхідний економічний тренд, у ній постійно знижуються макроекономічні показники, її економіка знаходиться в постійній рецесії, незважаючи на періодичні циклічні коливання. Кожна нова крайня точка висоти економічного циклу розташована нижче, ніж попередня, що свідчить про зниження макропоказників, депресії в такій економіці стають щоразу все глибші. Проте тривалість циклу завжди однакова (відрізки В і Е однакові), параметри тимчасового зростання економіки також однакові (відрізки А і D однакові), як однакова і глибина кризи (однакові відрізки С і F). Порівнюючи крайні найвищі та найнижчі точки хвилі в часі, можна стверджувати, що вони постійно знижуються по відношенню до попередньої в напрямку негативної траєкторії лінії економічного тренду. Така ситуація притаманна для країн, де відбуваються постійні політичні та економічні

потрясіння, а також тих, які перебувають у стані військового конфлікту. Доктрина зростання добробуту населення не є профілюючою. Можна констатувати, що такій економіці загрожує втрата фінансової та в кінцевому результаті політичної незалежності.

Проте варто наголосити на існуванні ще більш небезпечної ситуації, **п'ятого сценарію** тренду, коли економіка країни повністю розбалансована, а сам економічний тренд має постійну тенденцію до зниження (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Економічні цикли з низхідним нерівномірним трендом економічного розвитку (5-ий варіант)*

*розроблено автором

У даному випадку лінія тренду прямує вниз, а це свідчить про спадання макроекономічних показників. Динаміка основних економічних індикаторів відображає надзвичайно строкату негативну кон'юнктуру, зокрема різні величини крайніх точок стадій економічного циклу вказують, що зростання економічних показників на кожному наступному етапі триває менше часу (відрізок В довший ніж відрізок С) та приріст завжди менший (відрізок А довший від відрізка Е), проте депресії глибші відносно

попереднього показника (відрізок D коротший, ніж відрізок F). Змодельовані тенденції свідчать про наявність значних проблем в економіці держави. Можна стверджувати, що така країна політично, соціально та, головне, економічна квола. Рішення, прийняті урядом, недосконалі та сумнівні, ведуть державу до ще глибшої депресії, неефективного розподілу національного багатства, зубожіння населення, занепаду інвестиційного середовища країни. Така ситуація надзвичайно небезпечна і повинна бути своєрідним маяком для ефективних дій уряду задля запобігання втрати економічної, політичної та соціальної незалежності держави.

Таким чином, у результаті ґрунтовного дослідження наукових напрацювань провідних учених у сфері економічної циклічності виокремлено п'ять сценаріїв економічного розвитку країни. Це дозволило сформулювати логічні, обґрунтовані сценарії економічного циклу, використовуючи які, можна сформулювати ефективні моделі антициклічного регулювання економіки, що здатні допомогти країні подолати негативні наслідки, пов'язані з циклічністю економіки. На основі здійсненого аналізу сутності фінансової політики держави, цілей та завдань її здійснення, а також обґрунтування сутності фіскальної політики виокремлено її основну місію, яка полягає в забезпеченні підвищення рівня життя громадян, економічного зростання та подолання економічних дисбалансів. З огляду на це, можна припустити, що запорукою ефективного розвитку країни, подолання економічних криз, забезпечення швидких темпів соціально-економічного розвитку є побудова ефективної, дієвої, обґрунтованої, нормативно підкріпленої, базованої на засадах доброчесності державної політики в сфері фінансів.

1.2. Наукові засади антициклічного регулювання економіки

Проаналізувавши основні наукові напрацювання в сфері економічних циклів, дослідивши та розглянувши теорії причин їх виникнення, тривалості та наслідків існування, необхідно визначити, систематизувати та виокремити найважливіші інструменти антициклічного регулювання економіки. Враховуючи різні погляди та висновки вчених, виокремлено цілі течії наукових досліджень, в яких обґрунтовано доцільність використання різних за змістом, призначенням та дією інструментів антициклічного регулювання.

Зважаючи на постійні зміни в економіці, періодичне виникнення та повторюваність економічних циклів, проблема антициклічного регулювання економіки залишається актуальною ще від першої половини ХХ ст. Після виявлення економічних циклів та досліджень у цій царині, перед вченими постала проблема протистояння кризам, подолання наслідків від негативної економічної чи ділової кон'юнктури, потрібно було забезпечити згладжування економічних циклів. Постійні кон'юнктурні зміни економіки, науково-технічний прогрес, зміни технологічних укладів, інформаційні революції, депресії роблять антициклічне регулювання однією із найважливіших проблем сучасності та підводять до висновку, що економіка не завжди здатна до саморегулювання.

В більшості країн світу і Україні зокрема, протягом усього періоду зародження, формування та функціонування свого власного соціально-економічного середовища відбувалися постійні економічні зміни, з періодичними сплесками, піднесеннями та затуханнями. Тому залишати осторонь дослідження у сфері антициклічного регулювання не можна, а навпаки, потрібно виробити дієвий та ефективний механізм впливу на кон'юнктурні соціально-економічні флуктації, які б забезпечили економічний розвиток та соціальне зростання не лише в Україні, а й стали орієнтиром для інших країн. В сучасній «Економічній енциклопедії», процес подолання економічних циклів, забезпечення економічної стійкості та рівноваги

визначено як антициклічне регулювання економіки, зміст якого необхідно розуміти таким чином: «...це свідомі цілеспрямовані дії держави, корпорацій та наднаціональних органів щодо промислового циклу з метою зменшення глибини циклічних криз, стабілізації господарської кон'юнктури і збільшення темпів економічного зростання» [140]. Відповідно до такого визначення, можна зробити висновок, що для виконання умов антициклічного регулювання уряд країни повинен проводити роботу щодо виявлення та подолання негативних наслідків економічної рецесії та кризи, після чого необхідно використовувати інструменти такого регулювання.

Проблема антициклічного регулювання економіки не є новою, вона розглядалася з різних сторін та під різними кутами зору багатьма вченими та представниками різних економічних течій. До перших наукових результатів у сфері антициклічного регулювання економіки можна віднести дослідження відомого вченого Д. Робертсона (1890-1963 рр.), який, зазначаючи наступне: «Промислові коливання, з якими ми зустрічаємося, є проблемою, що глибоко ховається у природі капіталістичної індустрії – можливо всієї сучасної індустрії – можливо людини самої. Я не вірю самому собі, що ми в змозі розв'язати цю проблему», все ж одним із перших запропонував набір інструментів антициклічного регулювання економіки, до яких відніс громадські роботи (будівництво залізничних сполучень, доріг та інших об'єктів інфраструктури), накопичення державних запасів сировини, надання податкових знижок тощо [63, с. 170].

Іншими, не менш важливими у сфері антициклічного регулювання економіки, є висновки К. Вікселя, який до причин виникнення економічних циклів відніс реальні фактори економіки та процес нагромадження капіталу. Вчений вважав, що для виходу зі стану депресії необхідно споживати накопичений капітал, тоді як економічне зростання можливе лише за умов зростання інвестицій. Збільшення інвестицій приводить до зростання доходів на основний капітал, що, в свою чергу, приводить до зростання вартості такого капіталу, яка перевищує витрати на його відтворення. К. Віксель

належав до вчених, які вбачали можливість антициклічного регулювання за допомогою грошово-кредитних інструментів.

Ще один учений, який зробив вагомий внесок у теорію антициклічного регулювання, – К. Г. Кассель – у своїх дослідженнях виокремив норму відсотка як важеля, який здатен впливати на циклічні економічні процеси. У праці «Природа і необхідність капіталу» він зазначив, що низька ставка відсотка підвищує вартість основного капіталу, висока – знижує таку вартість. К. Г. Кассель доводить, що підвищення чи зниження ставки відсотка є достатньою умовою для перетворення економічного спаду на економічне зростання і навпаки. Однозначно, не можна применшувати важливість наукових напрацювань видатного вченого, проте вважати ставку процента визначальним фактором зміни економічної кон'юктури недоцільно, адже на неї впливає багато інших чинників, серед яких – застосовувані в країні фіскальні інструменти, структура економіки, сезонні фактори та ін.

Саме вчення К. Вікселя та К. Г. Касселя, які базувалися на засадах відсотка на позичковий капітал та зростання інвестицій в основний капітал, стали основою монетарної теорії антициклічного регулювання економіки. Тож ігнорувати такі дослідження чи відмовлятися від них неможна, – вони доповнюють комплекс заходів у сфері економічної циклічності.

Іншим представником монетарної антициклічної економічної концепції є Р. Хоутрі. У працях «Добра і погана торгівля» та «Капітал та зайнятість» він розглядав економічну діяльність як синтез політики, етики, влади держави, психології людей, а кредитну систему – як важливу складову моделі циклічного взаємозв'язку доходів і витрат споживачів. Відповідно до цієї теорії, пропозиція грошей, яка задовольняє потреби торговців, забезпечує зростання доходів.

Вчені-неокласики вважали процент основним інструментом антициклічного регулювання економіки, за допомогою якого можна змінювати попит і пропозицію, забезпечити зростання прибутку та доходів громадян.

«...стабілізація циклічності ґрунтується на ендогенному механізмі урівноваження сукупного попиту із сукупною пропозицією за посередництвом гнучких цін та заробітної плати. За наявності такої системи саморегулювання ринкової кон'юнктури, цілісного економічного циклу не існує, а короткострокові макроекономічні флуктуації, які виникають у процесі пристосування ринку до цін і в результаті тимчасового дисбалансу між споживанням та інвестиціями, можна стабілізувати методами грошово-кредитної політики, політики у сфері заробітної плати і через стимулювання довгострокового економічного зростання» – зазначали вчені-неокласики [87].

Вважаємо, що за допомогою лише грошово-кредитних інструментів регулювання економічних коливань неможливе і заперечення повноцінного існування економічних циклів є необґрунтованим. Фінансові кризи 1929–1933 та 2008 рр. дають підстави стверджувати про не надуманість проблеми, а її однозначне існування. Зокрема, і ринкова економіка не здатна бути саморегульованою, для її стимулювання необхідно використовувати інструменти не лише не дискреційного, а й дискреційного характеру, які потрібно використовувати збалансовано. Принцип невидимої руки А. Сміта як механізм саморегулювання не може бути винятковим, повністю дієвим і ефективним.

Висновки неокласиків формувалися в конкурентних економічних умовах, тоді як на початку ХХ ст. формувалося монополістичне, олігополістичне середовище; в цих умовах найбільші гравці ринку встановлювали завищені ціни на продукцію, що породжувало певні дисбаланси в купівельній спроможності покупців, відбувалося штучне коригування попиту. Профспілки, організації, які мали величезний вплив на формування ціни продукції та заробітної плати, а також лобістські інститути, які активно зароджувалися передусім у США, мали всі можливості чинити тиск на економіку країн, диктувати умови формування ціни, зокрема її зростання, незважаючи на зміни кон'юнктури попиту.

Перехід від мануфактурного виробництва до великих монополій, до значної капіталізації підприємств у світі спричинив ситуацію, за якої прості ринкові інструменти саморегулювання перестали справлятися зі своїми функціями; малі підприємства повністю програли конкуренцію промисловим гігантам, які почали диктувати свої економічні умови. В цей час велика кількість дрібних підприємств збанкрутувала, через що зросла ймовірність настання економічних криз, що і сталося у 1929 році.

За таких умов виникла потреба у виробленні нових рішень у сфері управління економічними кризами, пошуку більш дієвих інструментів антициклічного економічного регулювання. Держава повинна була стати основним суддею у вирішенні економічних неузгоджень та забезпечити зрівноваження економічної ситуації. Рішення, які себе ефективно проявили в умовах монополістичного ринку, в глобальному розвитку капіталізму були знайдені передусім представниками історичної школи, марксистами, кейнсіанцями та мали продовження в працях представників неокейнсіанської наукової течії. В цей період на перший план підноситься роль держави як головного суб'єкта управління макроекономічною кон'юнктурою. Саме фінансова політика держави починає відігравати вирішальну роль як у подоланні економічних дисбалансів та забезпеченні економічного зростання країни в цілому, так і у забезпеченні зростання добробуту громадян зокрема.

Історична школа, яка зародилася поряд з неокласичною, стала основою для вироблення концепції соціалізму в економіці, якій були притаманне чітко виражене соціальне забарвлення. Представники цієї школи М. Вебер, В. Зомбарт, В. Рошер та інші пропагували активне втручання держави в економіку, вважали його єдиною умовою її ефективного функціонування. Деякі з них обстоювали навіть централізоване управління народним господарством, планування, соціальні реформи. Ці ідеї були розвинуті у працях марксистів. Так, К. Маркс зазначав, що ще на ранніх етапах капіталістичного виробництва ті підприємства, які технологічно потребують великих затрат праці і витрат капіталу на тривалий термін,

розвиваються за суспільний або державний рахунок. Він також помітив закономірну тенденцію розвитку капіталізму від монополії до одержавлення, такі тенденції розвитку стануть «економічним прогресом, новим кроком на шляху до того, щоб саме суспільство взяло у своє володіння всі продуктивні сили». Ф. Енгельс стверджував, що в разі переростання меж акціонерної власності, одержавлення приватної власності та капіталів буде неминучим, як і незаперечною стане необхідність державного управління продуктивними силами. Але такі прогнози означали неминучість тотального одержавлення засобів виробництва. Та це науково некоректний висновок, оскільки заперечує плюралізм форм власності, тобто важливу рушійну силу економічного прогресу [207]. Проте теорії, які пропагували марксистичні, не мали глобального відображення в країнах, що обрали капіталістичний порядок, проте добре прижилися в соціалістичних країнах. Найяскравішим прикладом послідовного запровадження теорії марксизму можна назвати Радянський Союз, де основну і визначальну роль у формуванні та здійсненні економічної політики країни відводили державі. В ХХ ст. в СРСР відбулося тотальне одержавлення приватної власності, а державна політика здійснювалася на основі планів. Така форма господарювання закріпилася під назвою «планова економіка». Однак, як свідчить історія, така теорія виявилася утопічною і проіснувала лише 70 років, капіталістичні країни перемогли в протистоянні «моделей економічного розвитку», а планова модель економіки зазнала краху. Проте відкидати вчення марксистів не можна, адже класична теорія в умовах зародження монополій вже не могла повністю задовольняти потреби держави. Тому на початку ХХ ст., зокрема в період найбільшої фінансової кризи того часу, зароджується теорія Дж. М. Кейнса, яка виявилася найбільш продуктивною та дієвою. Його послідовники передусім провели глибокий аналіз учення класичної економічної теорії, зокрема впливу держави на основні макроекономічні показники, такі як сукупний попит, сукупна пропозиція, структура економіки, споживання,

заощадження та нагромадження капіталу, рівень цін та прибутковості суб'єктів господарювання [87, с. 62].

У зв'язку з економічною депресією, яка охопила Сполучені Штати Америки у 30-тих роках ХХ ст., Дж. М. Кейнс розробив цілу теорію, яка стосувалася національного доходу, циклу, зростання економіки та інших, тим самим вказавши на недієздатність класичної економічної теорії, виокремивши її недоліки. Розробки Кейнса спочатку не сприймали як у науковому, так і в політичному світі, зокрема їх піддав критиці президент США Рузвельт. Проте в подальшому саме вони стали основою так званого «Нового курсу» – плану заходів, які врятували економіку США від депресії та забезпечили економічне зростання та процвітання. Зокрема, Дж. Кейнс вказав на необхідність розширення функцій держави в економічній системі країни. Серед таких функцій, які здатні забезпечити подолання економічних дисбалансів та забезпечити економічний розвиток, він виокремив найголовнішу – стимулювання інвестиційної активності через регулювання норми відсотка з метою розширення національного виробництва, підвищення темпів економічного зростання задля трансформації заощаджень в інвестиційний інструмент, що дасть змогу державі досягти значного економічного прогресу та процвітання. В цей період на перший план виходять саме фінансові інструменти держави. Зокрема, держава, що здатна керувати встановленням відсоткової ставки, впливати на здатність до заощаджень, які трансформуються в інвестиції, через певні фіскальні інструменти, оподаткування доходів та прибутків спроможна забезпечити подолання економічної кризи та дати поштовх до економічного розвитку.

У результаті пропонованої політики Кейнса у США було запроваджено організацію громадських робіт, фінансування державного будівництва важливих господарських об'єктів, курс на дефіцитне фінансування тощо; у 1946 році прийнято «Закон про зайнятість», згідно з яким уряд було вповноважено вживати заходів для забезпечення планового розвитку економіки. Саме результати досліджень Дж. Кейнса вплинули на

створення таких економічних органів, як Рада економічних консультантів при президентові та Об'єднана економічна комісія Конгресу [194].

Макроекономічна модель Дж. Кейнса виявилася найбільш доцільним способом регулювання ефективного попиту на депресивній стадії циклічності. А напрацювання вченого, які стосуються державного регулювання економіки стали основою для майбутніх наукових досліджень послідовників його теорії. Зокрема, П. Самуельсон та В. Нордхауз у працях відзначили, що внесок Кейнса у теорію подолання економічних дисбалансів, антициклічного регулювання є неоціненним. Це стосується питання безпосередньої участі уряду та його здатності впливати на економічні процеси в країні, зокрема щодо антициклічного регулювання економіки, економічного зростання, інфляції, цін та інвестицій [337, с. 110]. З чого можна зробити висновок, що саме дискреційні макроекономічні та фінансові інструменти, пропоновані Кейнсом, є дієвими в умовах економічних трансформацій, які відбулися, наприклад, в середині ХХ ст.

Ключовими факторами, що вплинули на подальші дослідження в сфері антициклічного регулювання економіки та загалом у сфері економічного розвитку, були Друга світова війна та економічна слабкість країн у післявоєнний період (найбільше економічний занепад відчували країни Європи, які найбільше постраждали у цій війні). В таких умовах необхідно було шукати інші, більш дієві антициклічні інструменти, які б забезпечили розвиток країн у поствоєнний період, у той час як проблеми повної зайнятості та економічної рівноваги відійшли на другий план. Економічний занепад та слабкість країн цього періоду привели до формування нової гілки економічної теорії – неокейнсіанства, яка еволюціонувала з кейнсіанства. До найяскравіших представників цієї теорії можна віднести Р. Харрода, Е. Хансена, П. Самуельсона, Дж. Хікса. Характерною ознакою неокейнсіанської концепції антициклічного регулювання, як і в теорії Дж. Кейнса, є те, що найважливіша роль у стабілізації ринкової кон'юнктури відводиться інвестиційним чинникам. Однак регулювання інвестицій,

стверджували неокейнсіанці, має відбуватись ендогенно, держава повинна лише створювати сприятливі умови для забезпечення ефективної роботи механізму саморегулювання ринку. Як зазначали неокейнсіанці: «Лише стимулювання попиту та інвестицій приведуть до економічного зростання та розвитку» [337, с. 35]. Основний шлях такого стимулювання вони вбачали в бюджетно-податкових інструментах –прогресивній податковій ставці, підвищенні чи зниженні податкового навантаження, політиці державних видатків та теорії дефіциту бюджету. Ці інструменти, як вважали неокейнсіанці, здатні забезпечити ефективний розвиток соціально-економічного середовища країни, привести до економічного розвитку та зростання добробуту громадян, у той час як грошово-кредитна політика країни розглядалася ними як допоміжний інструмент антициклічного регулювання. Саме завдяки використанню інструментів жорсткої дискреційної бюджетно-податкової політики багатьом країнам світу вдалося подолати економічний занепад і перейти на шлях економічного зростання.

Поряд із неокейнсіанською теорією, в Європі розвиваються так звані французька (Ф. Перру, М. Алле) та стокгольмська школи (Е. Ліндаль, Г. Мюрдаль, Б. Улін, Е. Лундберг) антициклічного регулювання економіки. Представниками стокгольмської школи зазначалося, що саме держава за допомогою бюджетно-податкової та грошово-кредитної політик здатна проводити ефективну антициклічну політику щодо стимулювання сукупного попиту та зростання інвестицій. Тоді як представники французької школи антициклічного регулювання, вважали, що можливістю швидкого подолання наслідків економічних циклів є державне програмування економіки та індикативне планування [87, с. 92]. Що ще раз засвідчує, що вже в середині ХХ ст. короткострокове та середньострокове бюджетне планування, використання фіскальних інструментів антициклічного регулювання стають основою ефективного розвитку економіки країни, подолання спадів та запобігання депресій в економіці.

Проте глобалізація економіки призвела до формування нових економічних реалій, у яких постає необхідність пошуку нових теорій, нових конструкцій та моделей її регулювання. Інтенсивне стимулювання сукупного попиту призвело до зростання інфляції, дефіциту державного бюджету. На фоні цих проблем були сформовані нові погляди, нові теорії антициклічного регулювання економіки, які прийнято називати посткейнсіанською школою, яка трансформувалася з неокейнсіанства. Посткейнсіанська школа – це симбіоз трьох наукових напрямів: англійського лівого кейнсіанства, представниками якого були Дж. Робінсон, Н. Калдор, П. Сраффа, Дж. Чемберлін, американської посткейнсіанської школи (Дж. Тобін, Х. Мінські) та нової кембриджської школи (У. Годлі, Ф. Кріппс, К. Куттс, М. Фезерстон). Представники лівого англійського кейнсіанства першими звернули увагу на необхідність регулювання якісних показників економічного зростання країн, які стосувалися переважно соціальної сфери. Вчені стверджували, що лише в умовах чесної конкуренції з обмеженням впливу монополій на ділову активність можна забезпечити економічне зростання в країні.

Представники американської посткейнсіанської школи в забезпеченні економічного зростання та подоланні негативних економічних наслідків вбачали необхідність та можливість застосування інструментів дефіцитного фінансування державних бюджетних видатків. А представники кембриджської школи економіки вважали, що лише використання інструментів середньострокового та довгострокового характеру можуть забезпечити позитивний ефект. З цього приводу короткострокове антициклічне регулювання визнавалося вченими неефективним.

Розвиток кейнсіанського напрямку антициклічного регулювання є актуальним і сьогодні, зокрема представники нового кейнсіанського напрямку економіки Дж. Стігліц, М. Спенс, окрім вже апробованих інструментів антициклічного регулювання (стимулювання інвестицій, стимулювання попиту), зазначають, що важливим фактором економічного зростання та подолання криз в економіці є інформація, а основними повинні бути

інструменти збалансування та формування бюджету, капітальні видатки, через які можна забезпечити стимулювання попиту та зростання інвестицій.

Революційні зміни початку та середини ХХ ст., що досі тривають в економічному, суспільному, природному, екологічному середовищах, змусили вчених винаходити новітні підходи, які б забезпечували економічний розвиток, зростання добробуту та соціального захисту громадян.

В умовах глобальних світових трансформацій державі доцільно володіти сильними інститутами управління. Варто, щоби нового значення набували наддержавні організації, місія яких має зводитися не лише до суто консультаційних функцій, а й до забезпечення дієвості у використанні впливу на розвиток держав, передусім у соціально-економічному плані. Такі інститути, використовуючи набір ефективних інструментів, здатні корегувати негативні тенденції не лише в економічному, а й у політичному та суспільному житті країни. Сильним державним органам влади, чи то консервативного, чи то ліберального напрямку, доцільно мати набір якісних, науково обґрунтованих інструментів, які б були здатні забезпечити ефективний розвиток економіки та зростання добробуту громадян. Теорію ефективного державного регулювання з можливістю використання дієвих дискреційних інструментів антициклічного регулювання (бюджетно-податкових та грошово-кредитних) якраз і визначали представники та послідовники Дж. М. Кейнса.

Проте, економічний розвиток не може дати остаточної відповіді на питання щодо існування правильної думки щодо антициклічного регулювання економіки. Тенденції та зміни у глобальному економічному середовищі не можуть бути повністю регульовані державою, адже світова економіка виходить набагато далі за рамки внутрішньодержавного середовища. Саме через це держави як незалежні інститути частково втратили контроль та можливість впливати на бізнес. У таких умовах виникла теорія нового лібералізму, представники якої стверджують, що у

зв'язку з економічною глобалізацією саме інструменти саморегулювання є основою і запорукою антициклічності, подолання економічних спадів та депресій.

У другій половині ХХ ст. виникає посткласична економічна теорія. Основними висновками вчених цієї течії, які стосуються антициклічного регулювання економіки є заперечення значного втручання держави в діяльність суб'єктів господарювання та розвиток економіки; вчені стверджували, що, незважаючи на зміни в економіці, вона здатна саморегулюватися, а дієвими методами саморегуляції є вмонтовані стабілізатори. До представників посткласичної економічної теорії відносять П. Дугласа, Р. Солоу, У. Свена [87, с. 94]. Основну увагу вчені зосередили на можливості емпірично визначити потенційні темпи розвитку економіки, кількісно розрахувати вплив на ділову активність капіталу, праці, інновацій. Запропоновані моделі враховували велику кількість показників, які певною мірою впливають на економічний розвиток, проте фактично нівелювали існування циклічних коливань. Розробки вчених стосувалися більшою мірою не антициклічного регулювання, а були спрямовані на процес забезпечення економічного розвитку, а ніяк не на подолання економічних коливань.

Проте дослідження неокласиків були доповнені представниками теорії реальних бізнес-циклів та дослідниками так званих нових класичних напрямків економіки. До вчених, які виявили та зосередили увагу на дослідженні реальних бізнес-циклів, відносять Е. Прескота, Ф. Кідленда, Ч. Плосера. Ці науковці акцентували увагу на тому, що циклічність реальних бізнес-циклів в основному пов'язана з динамікою інноваційних зрушень та короткостроковими флуктуаціями продуктивності економіки країни, а показником який враховує циклічність економіки у моделях економічного зростання, є так званий «непояснюваний компонент», більш відомий як Солоу-залишок. Аналізуючи поняття «залишок Солоу» як приріст сукупної продуктивності факторів виробництва, який характеризує технологічний прогрес, можна стверджувати, що використовуючи лише його, моделювання

циклічності економіки не буде повністю адекватним і не розкриватиме повністю економічних тенденцій в економіці у майбутньому. Саме через цю причину представники теорії реальних бізнес-циклів, аналізуючи коливання, почали використовувати показник – людський капітал. Лише врахування чинника людського капіталу та зрушень інновацій в економіці дало можливість отримати більш адекватні моделі антициклічного регулювання.

Поряд із появою консервативної теорії неокласичного напрямку економіки, представниками пізніх теорій кейнсіанської школи поширюється теорія неолібералізму, яка в основному базується на принципах монетаризму. Її представники здійснювали дослідження в наукових установах Лондона, Фрайбурга, Парижа та Чикаго, а найвидатнішим неолібералом є Нобелівський лауреат М. Фрідман. Вихідними положеннями монетарної концепції антициклічного регулювання є такі:

- ринкове господарство використовуючи всі наявні ресурси намагається підтримувати стан рівноваги автоматично, що вказує на беззаперечне дієве функціонування вмонтованих стабілізаторів;
- втручання держави повинне бути мінімальним, адже надмірне регулювання спричинює макроекономічну нестабільність;
- найефективнішим інструментом антициклічного регулювання є грошові відносини.

М. Фрідман повністю заперечує теорію Дж. Кейнса, вважаючи її недоречною і неефективною; будучи категоричним прихильником саморегулювання економіки, зазначає: лише виключно грошові та монетарні інструменти чинять вплив на економічні коливання [377, с. 84–85].

Аналіз двох найбільших економічних концепцій – кейнсіанської та класичної – в різних їх інтерпретаціях свідчить, що проблема антициклічного регулювання є однією із найважливіших в економіці світу, адже розглядає проблеми подолання кризи та забезпечення економічного зростання. Незважаючи на те що кожна із цих теорій розглядає дану проблему із діаметрально протилежних позицій, жодна з них не заперечує циклічності

розвитку економіки: неокласики, які не бачать економічних циклів, все ж не заперечують існування економічних криз і економічного зростання; кейнсіанці ж, навпаки, надають проблемі антициклічності найбільшу вагу, стверджуючи, що лише державні інструменти регулювання здатні забезпечити економічний розвиток і процвітання країни, в той час як автоматичні стабілізатори економіки є допоміжними і здатні лише підтримувати отриманий економічний баланс.

Проте на наше глибоке переконання, лише поєднання поглядів дозволить виробити єдину і правильну концепцію протистояння економічним депресіям і сформуванню ефективної моделі згладжування економічних циклів та досягнення економічного процвітання. Не можна відкидати незалежне життя бізнесу від урядів країни, проте і без ефективної державної політики та без такої підтримки бізнес ефективно розвиватися не зможе, а суспільство не досягне найвищого ступеня добробуту. Причиною цьому є вироблені століттями перерозподільчі соціально-економічні відносини.

Всі напрацювання вчених у сфері економічної циклічності, антициклічного регулювання економіки, тією чи іншою мірою пов'язані з державною фінансовою політикою, використання інструментів якої здатне вплинути на соціально-економічний стан країни, забезпечити зростання добробуту населення, підтримати соціально незахищені верстви населення. Доказом таких переконань є розроблені теорії представників усіх наукових шкіл у галузі економіки, розглянуті нами до цього. Тому відкидати потребу державного регулювання та не зважати на використання інструментів фіскального характеру є неприйнятним. Адже бізнес не здатен самотійно забезпечити визначені історією та еволюцією державні функції. Держава повинна сприяти ефективному розвитку економіки за допомогою набору видаткових, доходних, боргових та грошово-кредитних інструментів.

Лише симбіоз автоматичних та дискреційних інструментів в умовах ефективної державної політики в сфері економіки дасть змогу створити платформу для економічного зростання та недопущення економічних криз.

Світ за останні 100 років зазнав надзвичайно великої кількості змін та потрясінь соціального, геополітичного, кліматичного, інноваційного та інформаційного характеру, що, беззаперечно, вплинуло на формування нових поглядів у сфері антициклічного регулювання економіки. Серед них варто виділити теорію мейнстріму, яскравими представниками якої є Х. Мінські, М. Еспіноза-Вега, Дж. Гуо, С. Чатеррі, П. Самуельсон, Дж. Хікс та ін.

Американський учений Х. Мінські досліджував причини і наслідки економічних циклів, визначив, які фактори найбільше впливають на їх виникнення, і, найголовніше, розробив комплекс заходів регулюючого характеру для подолання негативних наслідків економічних циклів. Х. Мінські був послідовником Дж. М. Кейнса. Дослідивши його праці, вчений зазначив, що багато постулатів Кейнса були викривлені, а деякі взагалі проігноровані кейнсіанцями.

Безпосередньо до втрачених послідовниками Кейнса його постулатів Мінські відніс прийняття рішень при невизначеності, циклічний характер капіталістичного процесу і фінансові відносини капіталістично розвинутих економік. Зв'язок цих елементів можна описати наступним чином. Капіталістична економіка як система, заснована на використанні у виробництві та обігу активів тривалого користування, існує в історичному часі, в якому «минуле дано і не може бути змінено, а майбутнє невизначено і не може бути відомо» [284, с. 450]. Тому в такому часі, на відміну від логічного часу, не можна рухатися з майбутнього в минуле. Для захисту від властивої історичному часу невизначеності майбутнього створюється абсолютно ліквідний і надійний актив – гроші. Але «гроші не можна виробляти за бажанням» [284, с. 452]. Тому збільшення (скорочення) попиту на них, що відбувається за рахунок скорочення (збільшення) попиту на виробничі активи, що створюють національний дохід і зайнятість, призводить до спаду (пожвавлення) в економіці. Так закладаються основи циклічного характеру динаміки капіталістичної економіки. Ця циклічність посилюється складними фінансовими відносинами, що дозволяють, з одного

боку, фінансувати більший обсяг інвестицій у фазі пожвавлення, а з іншого – стають причиною важкого боргового тягара для інвесторів у фазі спаду. Таким чином, у теорії Кейнса містяться твердження про властивість циклічної нестабільності капіталістичного господарства. Ось ці аспекти і були втрачені в традиційній кейнсіанській макроекономічній теорії, а теорія самого Кейнса виявилася просто особливим випадком неокласичної теорії [92].

Отже, аналізуючи економічні надбання, зазначимо, що проблема економічної циклічності є однією із найважливіших проблем, часто проявлялася в умовах інноваційних та технологічних революцій ХХ ст. і актуальна на сьогодні. Однак теорію подолання депресії та антициклічного регулювання, запропоновану Кейнсом, постійно вдосконалюють і використовують донині. Так, американські дослідники другої половини ХХ ст. зробили важливий внесок у науку про антициклічне регулювання. М. Еспіноза-Вега і Дж. Гуо, опираючись на постулати кейнсіанської економічної теорії, у праці «Бізнес-цикли та антициклічна політика» зазначали, що ті хто вважає, що особливої потреби у використанні антициклічного регулювання не існує, глибоко помиляються і водночас застерігали, що лише нерозуміння істинної проблеми виникнення циклів може наштовхнути на такі висновки [25, с. 11].

Вчені, які здійснювали дослідження в умовах глобальних економічних трансформацій кінця ХХ ст., все частіше висловлювали думку, що антициклічне регулювання є необхідною складовою економічного розвитку та процвітання країн, тоді як ігнорування цієї проблеми може завадити економічному та соціальному розвитку країни.

Підтвердженням цього є висновки ще одного американського вченого С. Чатеррі, який зазначив: «...з позицій теорії реальних бізнес-циклів антициклічна політика, яка теоретично має стабілізувати економічні цикли, на практиці може завдавати більше шкоди, ніж приносити користі; необхідність у застосуванні антициклічної політики залежить від природи

шоків в економіці. Так, якщо шоки можна ліквідувати, то антициклічна політика має бути орієнтована на забезпечення стійкого макроекономічного середовища. В іншому разі, коли неочікувані макроекономічні коливання не можуть бути еліміновані, зусилля макроекономістів мають бути спрямовані на адаптацію суспільства до такого роду шоків» [9, с. 2]. Такі висновки вченого дозволяють говорити про невідворотність використання антициклічних методів управління економіки, які в тій чи іншій мірі пов'язані з використанням інструментів фінансової політики держави.

Незважаючи на скептицизм послідовників класичної школи щодо необхідності антициклічного регулювання, варто зазначити, що висновки кейнсіанців виглядають більш правильними. Адже ринкова економіка та капіталістичний устрій господарювання, хоча і базуються на засадах «свободи», саморегулювання, однак не можуть повністю забезпечити процес розвитку. Історія показала, що в економіці відбуваються періодичні потрясіння, які проявляються у великих депресіях, її занепаді, зубожінні населення, обвалі фінансових ринків. Саме держава з її інститутами, яка зарекомендувала себе як «вартовий» суспільно-економічного життя, здатна забезпечити і в потрібний момент втрутитися в економічне життя суб'єктів господарювання, щоби не допустити нових потрясінь, а у випадках коли вони вже настали, – використати необхідні інструменти для подолання таких наслідків. Проте повинна бути межа такого втручання, адже надмірна зарегульованість може призвести до надзвичайно негативних економічних наслідків, прикладом може бути «комуністична» доктрина з її плановою економікою.

Лише баланс саморегулювання, ефективна діяльність державних органів управління та здатність безпосередньо впливати на економічні процеси можуть забезпечити соціально-економічне процвітання країни. У випадку глобального розвитку важливо побудувати систему наддержавних інститутів управління, здатних вчасно втрутитися в життя економіки задля подолання негативних наслідків.

Підтвердженням таких висновків є концепція неокласичного синтезу, розроблена П. Самуельсоном, Дж. Хіксом та ін. Відповідно до цього підходу лише поєднання монетарних та фіскальних інструментів дає змогу забезпечити макроекономічні корегування в короткостроковому періоді та забезпечити стійке економічне зростання – в довгостроковому.

Антициклічна політика передбачає в довгостроковому періоді нарощення потенційних обсягів виробництва і тим самим підвищення тренду економічного зростання, у короткостроковій перспективі — стабілізацію макроекономічних коливань [87, с. 102]. Найважливіше, що зробили представники неокласицизму це те, що ними була удосконалена концепція якісного економічного зростання, ознаками якої є збільшення доходів (ВВП) на душу населення, створення рівних умов для здобуття освіти і працевлаштування, кращого медичного обслуговування та харчування, що, в результаті, відображається на якості самого життя.

Відповідно, розробка антициклічної політики на довготривалу перспективу не може обмежуватися лише стабілізацією макроекономічної кон'юнктури. Для забезпечення високого конкурентного статусу національних економік об'єктами антициклічного регулювання повинні стати інвестиції в людський капітал.

За таких умов саме фінансова політика держави повинна відігравати визначальну роль у формуванні дієвої антициклічної політики. А ефективне поєднання інструментів фіскального та монетарного характеру, де першим відводиться привілейована роль, повинно стати основним при подоланні негативних наслідків економічної кризи, формуванні середовища економічного зростання, підвищенні рівня добробуту громадян та забезпечити здатність розвитку на довгострокову перспективу.

Фіскальні інструменти та вмале їх застосування не лише приводять до подолання економічних криз та спадів в умовах прояву негативних економічних наслідків, а й є ефективними інструментами для формування економічної політики на середньострокову та довгострокову перспективу.

Поряд із фіскальними, важлива роль відводиться інструментам монетарного характеру, використовуючи які держава здатна сформувати якісне підґрунтя для майбутніх позитивних перетворень.

З огляду на здійснений теоретичний аналіз, необхідно зазначити, що антициклічне регулювання – це певний процес, пов'язаний із подоланням кон'юнктурних змін в економіці за допомогою використання здебільшого фінансових інструментів, які в свою чергу поділяються на фіскальні та монетарні.

В українській економічній енциклопедії подається наступне визначення такого процесу: «Антициклічне регулювання економіки – свідомі цілеспрямовані дії держави, корпорацій та наднаціональних органів щодо промислового циклу з метою зменшення глибини циклічних криз, стабілізації господарської кон'юнктури і збільшення темпів економічного зростання» [140].

Американські дослідники М. Еспіноза-Вега і Дж. Гуо пропонують дещо звужене трактування антициклічної політики, під якою розуміють комплекс дій, спрямованих на елімінування економічного циклу або ізолювання учасників ринку від негативних ефектів даного виду коливань [25, с. 2].

У науковій літературі також зустрічаємо наступне визначення такого процесу: антициклічне регулювання – один із напрямів економічної політики держави, спрямоване на пом'якшення економічних циклів. Засноване на застосуванні стабілізаторів (прибутковий податок з фізичних осіб, податок на прибуток корпорацій, допомоги по безробіттю, субсидії по підтримці цін на сільськогосподарську продукцію та ін.) [86].

З огляду на емпіричні дослідження сутності антициклічного регулювання економіки, можна виокремити таке його визначення: антициклічне регулювання економіки – це процес політичного, соціального та економічного характеру, що проводиться наддержавними, державними та приватними інститутами щодо використання недискреційних (автоматичних

стабілізаторів) та дискреційних (боргових, доходних, видаткових та грошово-монетарних) інструментів для подолання економічних криз, забезпечення соціально-економічного розвитку та унеможливлення перегріву економіки.

Отже, основною метою антициклічної політики здійснюваної за допомогою фіскальних заходів є досягнення економічного та соціального зростання, подолання негативних соціально-економічних наслідків. Засобами такої політики є інструменти фіскального характеру, до яких відносять: податкову систему, інші джерела доходів уряду, митну, видаткову, боргову політики та політику збалансування бюджету, використання яких здатне забезпечити необхідні параметри макроекономічних показників: ВВП, інфляції, попиту та пропозиції, рівня доходів громадян та їх розподілу, захисту незахищених верств населення та фінансування їх потреб, стимулювання інвестицій, експортно-імпортного сальдо держави. Дія фіскальних інструментів повинна бути спрямована на досягнення якісних результатів щодо зазначених макроекономічних показників, в іншому випадку антициклічні заходи регулювання економіки не матимуть сенсу, будуть шкідливими і такими, які потрібно трансформувати та переосмислити.

1.3. Роль та місце фіскальної політики у фіскальній парадигмі антициклічного регулювання економіки

Розглянувши сутність та особливості економічних циклів, визначивши основні пріоритети політики антициклічного регулювання економіки, встановлено, що державна фінансова політика та фіскальна політика зокрема є невід'ємною частиною антициклічної економічної політики, яка має значний вплив на економічну кон'юнктуру в країні. Встановлено, що фіскальна політика проявляється в комплексі заходів держави щодо забезпечення економічного зростання, підвищення добробуту громадян,

подолання негативних економічних процесів за допомогою управління податковими та іншими фінансовими джерелами доходів держави, видатковими та борговими інструментами. У той час як антициклічне регулювання економіки передбачає здійснення певних заходів щодо впливу на економічні цикли, а симбіоз фіскальних інструментів та ефективне їх використання на шляху подолання економічних дисбалансів є першоосновою фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки. Економічний розвиток, зростання добробуту та рівня соціального захисту громадян, сприятливий інвестиційний та підприємницький клімат у країні є основними завданнями уряду на шляху побудови міцної економічно незалежної держави. В країні повинна бути вироблена чітка стратегія економічного розвитку, в якій обов'язковою умовою є визначеність типу (моделі) економіки, якісно прораховані кроки уряду щодо управління економікою на різних стадіях економічного циклу. Але найголовнішим завданням є здатність уряду передбачати економічні потрясіння та наперед запобігати погіршенню економічної кон'юнктури.

Отже, важливе місце в економічних процесах займає фіскальна політика країни як інструмент безпосереднього впливу держави на економічну кон'юнктуру – економічний розвиток та подолання економічного занепаду. Від здійснюваної фіскальної політики залежить добробут громадян, соціально-економічний стан країни, інвестиційна привабливість держави і в кінцевому результаті, рівень її економічного розвитку. Проте залишається велика кількість невирішених питань, які стосуються проблеми використання фіскальної політики не лише для подолання негативних наслідків в економіці, що настали, а й як можливість знайти та використати необхідні інструменти для недопущення негативних тенденцій в економіці та забезпечити швидкий її розвиток у майбутньому. В цьому і полягає ефективність антициклічного регулювання економіки за допомогою інструментів фіскальної політики.

Саме тому, формуючи фіскальну парадигму антициклічного регулювання економіки, здійснюючи заходи антициклічного регулювання, важливо не помилитися із застосовуваним типом та видом фіскальної політики та виокремити які із них будуть найбільш ефективними при досягненні стратегічних економічних цілей.

У науковій літературі вирізняють кілька типів, видів та моделей фіскальної політики, які відрізняються методами їх проведення, впливом на соціально-економічну ситуацію, використовуються на різних етапах економічного розвитку країни.

Відповідно до дії інструментів фіскальної політики, розрізняють такі її моделі:

- дискреційну (часом дискретну);
- недискреційну (недискретну).

Дискреційна фіскальна політика – це цілеспрямована зміна величини державних податків, видатків і сальдо державного бюджету (різниця між частиною податків і державними закупівлями) в результаті зміни законодавства, метою якої є: стабілізація економіки, досягнення рівноваги в економіці, збільшення рівня зайнятості, зниження темпів інфляції [223].

Ще одним трактуванням керованої фіскальної політики є наступне: дискретна фіскальна політика проводиться за жорсткої участі держави і полягає в маніпулюванні податковим навантаженням і державними витратами на суспільні і квазісуспільні блага, а саме: держконтракт і держзамовлення, державні інвестиції, фінансування державних програм, суспільних робіт [211].

З огляду на вище зазначене, можна констатувати, що дискреційна фіскальна політика передбачає комплекс дій уряду, які реалізуються через законодавчі зміни, стосуються безпосередньо ручного коректування фіскальних показників. Метою таких заходів є здебільшого подолання негативних наслідків, які вже відбулися або ж дискреційні заходи держави запроваджуються в умовах формування основи для глобальних якісних

економічних змін у майбутньому. Ручне управління економічними процесами не завжди є дієвим засобом протидії економічним дисбалансам, що вже настали, адже заходи дискреційного характеру діють з певним запізненням. Законодавчі зміни умов оподаткування, коректування політики видатків, розподілу бюджетних коштів, можуть спричинити супротив та нерозуміння таких дій у суспільстві, а тому очікуваний результат від таких дискреційних заходів може бути не настільки позитивним як передбачалося.

Недискреційною (автоматичною) фіскальною політикою називають політику вбудованих стабілізаторів, вона не пов'язана зі зміною законів.

Недискретна фіскальна політика (чи система вмонтованих стабілізаторів) – це економічний механізм, який автоматично реагує на зміну економічного становища без необхідності прийняття будь-яких кроків з боку уряду. Вмонтовані стабілізатори підтримують економічну стабільність на основі саморегуляції. Це пасивна фіскальна політика.

Аналізуючи зміст недискреційної фіскальної політики, потрібно зазначити, що вона полягає у використанні таких механізмів та інструментів, які, незалежно від уряду, без законодавчих змін, здатні впливати на економічні та соціальні процеси, чим забезпечують можливість досягнення мети – економічного розвитку, зростання добробуту громадян, зниження ризиків настання негативної економічної кон'юнктури здебільшого в короткостроковому періоді.

Недискреційна фіскальна політика – це політика, яка здатна до саморегулювання економічних показників країни через вмонтовані стабілізатори, які виступають механізмами ринкової економіки, що не залежать від держави і згладжують спади і підйоми в економіці [289]. Їх необхідно розглядати як механізм, який дозволяє зменшити циклічні коливання в економіці без проведення спеціальної економічної політики. Доведено, що дія автоматичних стабілізаторів впливає на зміну обсягу виробництва, рівня цін і ставок відсотка, також вона відображається на розмірі циклічного дефіциту чи профіциту бюджету.

Автоматичні стабілізатори відіграють важливу роль в економічному стимулюванні, погашенні економічних циклів, здатні забезпечити подолання та ненастання економічних дисбалансів. Вони діють як невід'ємна складова фіскальної політики країни і є одними із найважливіших інструментів антициклічного регулювання економіки.

До автоматичних стабілізаторів фіскального характеру відносять [289]:

- **прогресивне оподаткування.** Застосування прогресивного оподаткування впливає на розмір прибутку, а саме збільшення валового прибутку індивіда або підприємства збільшує їхні податкові відрахування. В свою чергу зміна доходів чи прибутків підприємства чи індивіда приводить до зміни сукупного попиту;

- **соціальні виплати.** Дія такого стабілізатора відбувається наступним чином: при зменшенні показників безробіття, державні видатки соціального характеру знижуються, що приводить до зниження навантаження на бюджет країни та зменшує його дефіцит. Тим самим впливає на загальну економічну атмосферу в країні.

Ефективне використання інструментів недискреційної фіскальної політики забезпечує автоматичне регулювання економічних та соціальних процесів у країні, проте досить часто використання лише автоматичних стабілізаторів є недостатньою умовою для забезпечення ефективної політики економічного розвитку, подолання економічних криз. Найбільш дієвими вони є в умовах економічного зростання чи незначного, короткострокового економічного спаду, однак на стадії депресії та в умовах економічного перегріву їх дія є недостатньою і в такій ситуації доцільно залучати та використовувати інструменти дискреційного характеру.

Різні види фіскальної політики (дискреційної та недискреційної) передбачають різну мету їх застосування і повинні використовуватися за різних економічних умов, проте в критичних умовах (під час кризи та за умови перегріву економіки, який також призводить до негативних

економічних наслідків), в умовах кардинальних економічних трансформацій використання цих двох видів фіскальної політики є вкрай важливим.

Зокрема, недискреційна фіскальна політика, через дію автоматичних стабілізаторів здатна миттєво реагувати на циклічні коливання економіки та має короткостроковий характер, у той час як дискреційні заходи держави повинні бути орієнтовані на довгострокову перспективу, дискреційні фіскальні інструменти включаються пізніше та проявляються через деякий час після їх запровадження.

Проаналізувавши дискреційну та недискреційну фіскальну політику, варто зазначити, що, незважаючи на різні особливості їх проведення, різні інструменти таких політик, кожна із них зводиться до досягнення однакової цілі: згладжування негативних наслідків циклічних коливань економіки, забезпечення економічного розвитку та підвищення рівня добробуту громадян, проте якщо аналізувати інструменти тієї чи іншої фіскальної політики то одні орієнтовані на короткострокову перспективу і діють постійно, а інші спрямовані на подолання негативних наслідків і спрямовані більшою мірою на майбутні періоди.

Залежно від стадії економічного циклу, використання інструментів фіскальної політики можуть мати стимулюючий або стримуючий характер.

Стимулюючу фіскальну політику проводять у період депресії. Вона передбачає зниження податків і збільшення державних витрат, що веде до виникнення або збільшення бюджетного дефіциту [143]. В умовах економічної депресії макроекономічні показники характеризуються негативними тенденціями – зменшується обсяг реального валового внутрішнього продукту, знижуються реальні доходи громадян, зростає рівень інфляції, відбувається девальвація національної валюти. За таких умов уряд здатен впливати на ситуацію проводячи різні заходи стабілізаційного характеру, до яких з-поміж інших, відноситься використання стимулюючих інструментів фіскальної політики. Знижуючи податкове навантаження, у розпорядженні громадян та суб'єктів бізнесу залишається більше ресурсів,

що спонукає до можливості нарощення виробництва, зростання інвестицій та рівня споживання. Такі заходи покликані стимулювати попит, який у свою чергу породжує додаткову зайнятість, створення нових робочих місць та забезпечує приріст пропозиції, – як наслідок, економіка починає зростати.

В умовах економічного спаду та кризових явищ різко знижується рівень добробуту громадян, зменшується їх купівельна спроможність, виникають ризики міграції трудового капіталу за кордон, загострюються ризики банкрутства підприємств. За таких умов уряд може наростити рівень соціальних видатків для забезпечення купівельної спроможності громадян, що приводить до стимулювання попиту і може стати чинником подолання негативних економічних процесів. Проте дія охарактеризованих інструментів має як позитивні, так і негативні особливості. Позитивом стимулюючої фіскальної політики є подолання негативних соціально-економічних наслідків, досягнення висхідного економічного тренду, в той час як до негативних особливостей відноситься запізніла дія таких інструментів, те, що часто зниження податкового навантаження та підвищення рівня соціальних випадків не має очікуваного результату, причиною чого є недосконалість державних інститутів та зловживання повноваженнями.

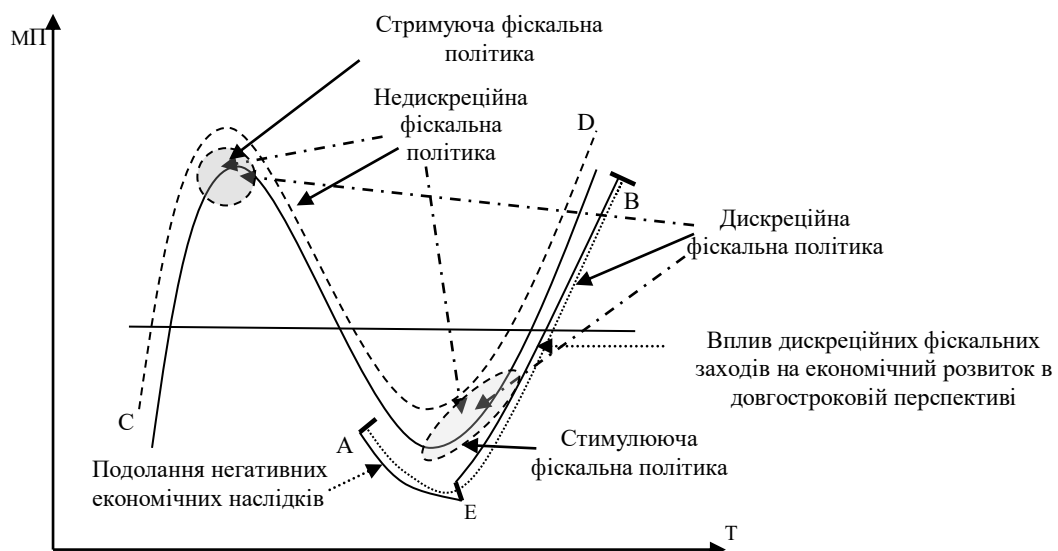
Стримуюча фіскальна політика проводиться в період перегріву економіки, на стадії економічного буму. Основними її заходами є підвищення ставок податків і скорочення урядових витрат в умовах економічного перегріву. Економічний перегрів полягає у перевиробництві, надлишковому створенні продукції – надлишковій пропозиції, яка переростає у неякісний попит; у накопиченні бізнесовими структурами «дешевих» коштів. Це переростає в отримання працівниками надлишкової (інфляційної) заробітної плати, створюється надлишок інфляційних грошей у державі, що в свою чергу породжує зростання інфляції та цін, призводить до знецінення національної валюти, – в основному такі надлишки грошей спрямовуються до галузей, де не створюється додана вартість, або ж заощаджуються, тим самим перестають відігравати функцію економічного стимулювання;

реальний ВВП за таких умов знижується, а стадія економічного буму трансформується в стадію рецесії. Найдієвішим інститутом, що здатен завадити таким економічним тенденціям, є держава, яка повинна застосувати фінансові інструменти стримуючого характеру. Підвищуючи податкове навантаження, уряд країни вилучає надлишкові (неефективні) грошові ресурси в громадян та підприємств, тим самим забезпечуючи протидію зростанню неефективного попиту, стримуючи виток інфляційних процесів.

Зменшуючи видатки соціального характеру, держава стримує формування неефективного капіталу, який трансформується у неякісні заощадження.

Наслідком проведення стримуючої фінансової політики є поява бюджетного надлишку, який повинен бути спрямований на погашення та обслуговування державного боргу, зниження дефіциту бюджету, формування стабілізаційного фонду держави, чи вилучається з обігу.

Дія видів фінансової політики та заходів стимулюючого та стримуючого характеру чітко відображена на рис. 1.6.

Де: МП – макроекономічні показники (ВВП);
Т – час.

Рис. 1.6. Види та заходи фінансової політики у системі антициклічного регулювання економіки*

*розроблено автором

Як видно з рис. 1.6, дія дискреційних, недискреційних, стимулюючих та стримуючих фіскальних заходів уряду має різний вплив на економічний цикл, вони застосовуються при різних обставинах та неоднаково проявляються в часі. Недискреційна фіскальна політика, на наш погляд, діє постійно, вона проявляється на всіх стадіях економічного циклу. Зокрема, такі висновки можна зробити тому, що прогресивна ставка податку на пряму впливає на доходи громадян та підприємств збільшуючи їх чи зменшуючи залежно від стадії циклу, в той час як заходи дискреційного характеру спрямовані на подолання негативних економічних наслідків. Загалом вони проявляються через деякий час після їх впровадження і за найбільш несприятливих економічних умов. Проте в подальшому дискреційні інструменти діють позитивно, відіграючи роль так званих «фіскальних стимуляторів розвитку». Проявляються дискреційні заходи через запровадження нових механізмів оподаткування, через зміни законодавчого характеру структури податкової системи, видаткової політики, підходів до проведення державної боргової політики.

Стримуючі та стимулюючі заходи фіскальної політики застосовуються залежно від економічної кон'юнктури в країні. Зокрема, стимулюючі заходи необхідно запроваджувати на стадії депресії або рецесії, та вони повинні діяти до того моменту, коли настає стадія економічного зростання. Загалом, стимулюючі фіскальні інструменти є дискреційними заходами держави, проте вони можуть підсилюватися й інструментами недискреційного характеру.

Стримуючі заходи застосовуються лише на стадії економічного буму для запобігання перегрівам економіки. Вони проявляються через зміни законодавства, або ж є заходами дискреційного характеру, проте, як і під час використання стимулюючих заходів дія дискреційних заходів, підсилюється недискреційними інструментами.

Залежно від рівня економічного розвитку, фінансової стійкості, професійної здатності уряду, в країні може проводитися проциклічна чи антициклічна фіскальна політики.

Українським ученим І. Богданом антициклічна та проциклічна фіскальні політики розглядаються наступним чином: «Фіскальна політика може пом'якшувати вплив кризових явищ або стримувати надмірне пожвавлення економічної активності, тобто бути антициклічною чи перебувати у фарватері макроекономічної динаміки, здійснювати активну фінансову підтримку економіки в періоди наявності високого рівня поточних доходів і зменшувати видатки в періоди рецесії, тобто бути проциклічною. Як правило, антициклічна політика сприяє наближенню поточного тренду економічної динаміки до його потенційного рівня, а проциклічна – віддаленню. Однак, в окремих випадках, наприклад, у періоди економічного відновлення після тривалого та глибокого економічного спаду, коли поточний рівень ВВП є значно нижчим за потенційний, проциклічна політика позитивно впливає на виправлення макроекономічних дисбалансів і сприяє виходу траєкторії зростання на її потенційний тренд» [95, с. 49].

Особливостями проциклічної фіскальної політики є те, що держава в умовах економічного піднесення стимулює такий розвиток, збільшуючи видатки уряду чи знижуючи податкове навантаження, за деяких умов може бути одночасне зниження податкового навантаження і підвищення видатків уряду, що ще більше пожвавить економічні процеси в країні. І навпаки, під час зниження економічної активності в країні уряд здатен підвищити податкове навантаження та зменшити рівень витрат, проте така політика проводиться вкрай рідко, вважається непопулярною і не практикується урядами країн, адже може призвести до ще глибших негативних економічних тенденцій та супроводжуватися спротивом суспільства.

Проциклічна фіскальна політика буде ефективною лише на стадії економічного зростання, адже зменшення податкового навантаження та підвищення соціальних видатків уряду здатні пожвавити економічні

показники, проте в довгостроковій перспективі такі дії можуть призвести до перегріву економіки, тому проциклічна фіскальна політика повинна застосовуватися лише протягом обмеженого проміжку часу і надзвичайно обдуманно.

Рис. 1.7. Моделі, види і типи фіскальної політики та їх місце в циклічному економічному середовищі *

*розроблено автором

Антициклічна фіскальна політика – це політика уряду, яка спрямована на подолання негативних економічних наслідків на нижніх точках

економічного циклу – депресії (економічної рецесії) та верхніх точках – буму (стану економічного перегріву), в той час як в умовах економічного спаду інструменти антициклічної фіскальної політики повинні чинити протидію таким процесам та забезпечити повернення економіки до висхідного тренду.

Заходи антициклічної фіскальної політики в умовах економічного спаду та рецесії передбачають зменшення податкового навантаження і підвищення видатків бюджету, що приводить до підвищення рівня добробуту громадян, зменшення тиску на підприємства, зростання попиту і, як наслідок, зростання ймовірності виходу країни з кризи. Антициклічні заходи в умовах кризи призводять до зростання бюджетного дефіциту, зростання боргового навантаження країни.

Використання інструментів антициклічної фіскальної політики в умовах перегріву економіки передбачає збільшення податкового навантаження та зниження видатків бюджету переважно соціального характеру. В результаті таких дій вилучаються надлишкові кошти для зменшення ризику перевиробництва продукції та формування надлишкової пропозиції.

Чіткі параметри фіскальної політики, та можливість їх використання в потрібний момент є ознакою розвитку інститутів держави, професіоналізму уряду та вміння реагувати на кон'юнктурні економічні зміни в країні.

Однак, часто неефективна політика в сфері державних фінансів, або небажання запроваджувати та втілювати конструктивні реформи призводять до негативних економічних наслідків, що проявляються через провадження квазіфіскальної політики. Проявляється така політика в необґрунтованому використанні інструментів фіскальної політики, які суперечать законам економічного розвитку. Наприклад, в умовах економічного спаду чи депресії уряд може застосувати неправильні, невласиві такому стану економіки фіскальні заходи, як-то підвищувати рівень податкового навантаження та/чи зменшувати розмір соціальних видатків як перший варіант, або здійснювати заходи відвернення від теперішніх економічних негараздів, підвищуючи

рівень соціальних видатків при одночасному збільшенні податкового навантаження, що є невласивим при реалізації класичних типів фіскальної політики. З огляду на це, квазіфіскальними заходами в умовах економічної рецесії слід вважати підвищення рівня соціальних видатків як способу привернути увагу громадян-виборців, з одночасним підвищенням рівня податкового навантаження, чи адміністративно впливати на платників податків з вимогою сплачувати податкові платежі за майбутні періоди – таким чином створювати атмосферу тимчасової стабілізації економічної ситуації за рахунок фінансування видатків платежами, що мали б бути сплачені в майбутніх періодах.

Такі дії є неприпустимими та небезпечними, адже в майбутньому можуть призвести до нагромадження значного дефіциту бюджету, що загрожуватиме неплатоспроможністю країні. Проте вони є можливими і переважно вчиняються в умовах нерозвиненого інституціонального середовища в країні, за умов відсутності бажання уряду формувати довгострокову ефективну державну політику економічного розвитку.

Рідше квазіфіскальна політика використовується в умовах економічного зростання чи піднесення, за таких умов уряду немає потреби проводити неякісну фіскальну політику.

Неякісна фіскальна політика, з хаотичними рішеннями уряду була притаманною для України. З моменту отримання незалежності в нашій країні відбувалися значні економічні спади, спостерігалися незадовільний рівень добробуту громадян, негативне інвестиційне середовище, низькі рейтинги у відкритості ведення бізнесу. Часто урядами робилися суперечливі, науково необґрунтовані кроки у фіскальній політиці, що і призвело до накопичення тих проблем, які перешкодили швидкому розвитку економіки України і спричинили її відсталість.

Зважаючи на вищезазначене, нами було обґрунтовано, що квазіфіскальна політика – це політика, яка здійснюється урядом країни у фіскальній сфері та полягає в неефективному та необґрунтованому, часто

популістичному використанні фіскальних інструментів задля створення тимчасової позитивної економічної ситуації.

Таким чином, теоретико концептуальний підхід до розкриття сутності квазіфіскальної політики дозволяє виявляти та запобігати фіскальним процесам, які суперечать законам економічного розвитку – нагромадження загрозового для економіки рівня боргової залежності, надлишкового податкового навантаження, дефіциту та неефективного розподілу видатків бюджету.

Варто також зазначити, що у випадку нестабільного економічного середовища, проводити аналіз фіскальної політики та визначати її вплив на подолання економічних циклів є надзвичайно важким завданням, адже дії уряду не піддаються науковому обґрунтуванню, вони є спонтанними і, як наслідок, становлять великі ризики для економіки країни.

Основними інструментами, через використання яких можна ідентифікувати вид використовуваної урядом фіскальної політики, є:

- ✓ прогресивне оподаткування;
- ✓ соціальні видатки держави;
- ✓ зміна структури податкової системи;
- ✓ зміна податкових ставок;
- ✓ зміна структури та розмірів бюджетних видатків;
- ✓ бюджетний дефіцит;
- ✓ розміри державних запозичень.

Саме аналіз змін наведених інструментів дає можливість визначити тип застосовуваної урядом фіскальної політики, яка, як зазначалося вище, може бути стимулюючою чи стримуючою, проциклічною чи антициклічною.

Проведене дослідження свідчить про можливість прояву на різних етапах управління економічними циклами квазіфіскальної політики, застосування якої є найбільш ймовірним в країнах з недосконалими та нерозвинутими інститутами управління, в умовах економічної депресії, яка

настає на фоні невисокого рівня добробуту громадян, низьких соціальних стандартів життя громадян.

Для того, аби втримати країну від краху, уряд змушений приймати непопулярні та нелогічні економічні рішення. Саме в цей період у країні зростає податкове навантаження, знижується державна підтримка громадян, державний борг зростає високими темпами. Уряд, очікуючи позитивних зрушень в економіці, піддається значним економічним ризикам, які в умовах непрофесійності здійснюваних дій, високого рівня корупції, зубожіння народу, трудової міграції можуть мати непереборні наслідки для країни.

Ще одним із факторів, що призводять до необґрунтованих дій уряду у фіскальній сфері в умовах хиткого економічного становища, є нестійка політична ситуація. В країнах, де панує політичний безлад, відбуваються часті зміни уряду, немає зацікавленості у формуванні стійкої стратегії розвитку економіки держави. Часті виборчі процеси (зміна президента, вибори до парламенту) є тими чинниками, які негативно впливають на економічний розвиток країни. В таких умовах рішення, що приймаються в сфері фіскальної політики спрямовані не на згладжування економічних коливань, а проводяться як тимчасові заходи, які мають переважно миттєвий позитивний ефект. Причиною таких дій є бажання «сподобатися» електорату на майбутніх виборах. Як наслідок, бажання бути привабливим сьогодні може мати негативні наслідки в майбутньому.

Для ефективного функціонування держави, для забезпечення соціально-економічного розвитку, зростання добробуту громадян, збалансованості державних фінансів, досягнення безпечного рівня державного боргу, поряд із заходами щодо подолання негативних наслідків, спричинених кризовими явищами, потрібно, щоби уряд спрямовував свої зусилля на передбачення виникнення негативних економічних процесів. Такі заходи дадуть змогу нівелювати кризові явища та знизити ризики перегріву економіки. Саме на цьому і базується якість фіскальної політики, яка орієнтована на стратегічні, а не тактичні кроки.

1.4. Детермінанти реалізації фіскальної та монетарної політик у контексті управління економічними циклами

У зв'язку з необхідністю управління економічними циклами, які виникають під впливом різних соціальних, економічних, політичних чинників, варто виділити найбільш дієві та ефективні інструменти антициклічного регулювання економіки. Як уже зазначалося, такі цикли здатні до саморегулювання, проте найдієвішими заходами такого регулювання є ті, що здійснює держава. Державними інструментами управління економічними флуктуаціями є фінансові інструменти, які поділяють на монетарні та фіскальні, а їх, у свою чергу, – на дискреційні та недискреційні і регламентовані законодавчими актами та нормативними документами, відповідно до яких і здійснюється використання останніх.

Проте монетарна політика менш стійка до економічних трансформацій, ніж фіскальна. За останнє століття під впливом першої відбулося багато фінансово-економічних потрясінь, світ побачив як мінімум три грошово-валютні системи, які кожного разу зазнавали занепаду. Тому вважати монетарну політику достатньо ефективною при здійсненні антициклічного регулювання не варто, адже сама грошова сфера неодноразово була причиною потрясінь світового характеру.

Перша грошово-валютна система – Золотого стандарту, – яку можна назвати найбільш тривалою і стійкою, все ж зазнала краху через економічні трансформації, які відбулися в світовій економіці. Вона базувалася на функціонуванні золота як світової валюти, національні валюти мали зафіксований вміст золота, будь-яку офіційну національну валюту можна було обміняти на золото за певним чітко визначеним еквівалентом, через що курс валюти був фіксованим. У той час фактично не було різниці між національними грошовими знаками та валютою. Система передбачала вільну міграцію золота, що забезпечило процес збалансування торговельних балансів країн в яких діяв Золотий стандарт. Як зазначає А. Гальчинський:

«Система Золотого стандарту – це система ринкового (автоматичного) збалансування платіжних балансів окремих країн учасниць світового ринку» [118, с. 127].

Перевагою Золотого стандарту були забезпеченість повної конвертації валют країн-учасників цієї системи, урівноваження платіжних балансів, стійкість купівельної спроможності. Проте, поряд зі всіма позитивними аспектами, ця система мала ряд недоліків, які і призвели до необхідності її зміни. Зокрема, вона була надто жорсткою, залежала від видобутку монетарного еквівалента – золота, додаткова емісія паперових грошей призводила до їх неодмінної девальвації та відтоку золота із країни. Остаточного краху система зазнала в період Великої депресії 1933 року. Саме особливості Золотого стандарту можна назвати однією із причин виникнення цієї великої кризи, поряд зі структурними змінами економіки, які найбільше вплинули на економіки розвинутих країн і США в першу чергу.

Проте Велика депресія 1928–1933 рр. лише підгріла необхідність зміни грошово-валютних відносин, які себе вичерпали, та довела неспроможність само регуляторів. На перше місце економічного регулювання, регулювання торгівлі, промислового виробництва та в умовах монополізації економік світу виходить так званий новий економічний курс, розроблений Дж. Кейнсом як програма, що передбачала активне втручання держави в економічні процеси за допомогою монетарних та фіскальних інструментів. Однак крах світової економіки та економік країн світу в післявоєнний період призвів до необхідності вироблення дієвої грошово-кредитної системи, яка б забезпечила якісні торгові відносини, здатність ефективної міграції капіталу, промислового розвитку і підвищення добробуту громадян.

У 1944 році в м. Бреттон-Вудс (США) зібралася міжнародна валютно-фінансова конференція, метою якої було створення нової валютної системи, методологічної бази, що мала б забезпечити подолання валютної та грошової кризи і забезпечити розвиток економік світу [100].

Основною особливістю цієї валютної системи було збереження за золотом загального еквівалента, платіжного засобу та розрахункової одиниці в міжнародному обігу. Проте, після занепаду «Золотого стандарту», золотий еквівалент для валют фактично ігнорувався, лише долар США мав золотий еквівалент, який брався банками країн для обміну, конвертації. Наступною особливістю Бреттон-Вудсу було дотримання принципу фіксованого курсу. Він виражався через чітку фіксацію курсу залежно до вмісту золота, що фактично означало прив'язку до долара. Зміна курсу національної валюти не могла відхилитися в обидва боки більше ніж на 1%. В іншому випадку таке відхилення повинне було б відбуватися лише за умови погодження Міжнародного валютного фонду.

Проте були параметри системи, які в майбутньому і погубили її, привівши до краху, зокрема заборона вільної купівлі-продажу золота як простого товару, базування за схемою: «золото – долар – національна валюта».

Заборони – це завжди додаткові спокуси, які породжують спекулятивний, «чорний ринок». У період, коли формувалася Бреттон-Вудська валютна система, економіка США була найпотужнішою у світі з найбільшими запасами золота; країни Європи та Азії через Другу світову війну втратили більше половини свого економічного потенціалу, тоді як Сполучені Штати Америки за час війни, навпаки, вдалося його наростити. Так, у перші повоєнні часи запаси золота, в США становили 70% усіх світових запасів, а вартість золота розміщеного в Американській резервній системі, оцінювалася еквівалентом у 24,6 млрд дол., що було в 3,15 рази більше, ніж усіх доларів на світовому ринку [118, с. 131].

У світовій торгівлі США були також лідерами, зокрема ВВП цієї країни у післявоєнні роки, був удвічі більшим ніж ВВП країн Західної Європи, і в 5 разів більшим, ніж ВВП Японії [351]. Це надавало ще більшої переваги долару як еквівалентній валюті світу. Проте, оскільки економічне середовище надзвичайно мінливе, воно часто змінюється не відповідно до

заданої траєкторії, часто спонтанно і незалежно. Зокрема, до 1970-х років світова економіка зазнала значних змін, США перестали бути беззаперечним світовим лідером, на ринок потужно виходять економіки Японії та об'єднаної Європи, які у післявоєнні роки відновили промисловий потенціал, структурно суттєво видозмінилися. Зокрема, у країнах Західної Європи прискореними темпами розвиваються високотехнологічні галузі (машинобудування, металургійна, автомобілебудування), в той час як економіка Японії найшвидше стала на шлях інноваційного розвитку, впроваджуючи новітні технології в сфері електроніки, кораблебудування, ядерної енергетики. Саме через потужний розвиток цих країн, США потроху втратили лідерство на світовому ринку, В Сполучених штатах Америки перманентно виникали бюджетні дефіцити, зростав зовнішній борг, спостерігався негативний платіжний баланс – ці фактори й порушили гегемонію США, поставивши їх в один ряд із країнами-лідерами Європи та Азії. Золоті резерви потроху виснажувалися, долар втрачав свою ціну, розпочалася спекулятивна хвиля торгівлі дорогоцінним металом і, як наслідок, світовим лідерам довелося відмовитися від Бреттон-Вудської валютної системи.

Криза Бреттон-Вудської системи призвела до необхідності пошуку нової, більш дієвої та ефективною валютної системи. У 1976 році в м. Кінгстон (Ямайка) відбулася нарада представників країн-членів МВФ, за результатами якої підписано так звану Кінгстонську угоду, яка і стала основою для створення Ямайської валютної системи [396].

Вона побудована на засадах повної демонетизації золота, відмови від нього як грошової одиниці; з її визнанням відмінено фіксовані ціни на золото та відкрито ринок цього дорогоцінного металу. Представники МВФ поставили собі за мету створити світову резервну валюту (Special Drawing Rights – СДР), тобто таким їхнім кроком було відмінено модель «золото – долар – національна валюта», яка функціонувала при Бреттон-Вудській валютній системі, і мав відбутися перехід до моделі «СДР – національна

валюта». Величина СДР сьогодні розраховується відповідно до «кошика валют», тих країн у яких вони мають найбільшу цінність, серед яких США (долар), країни Європейського Союзу (євро), Японія (єна), Велика Британія (фунт стерлінгів). Відповідно до Ямайської системи, запроваджувався плаваючий курс валют, тобто національні банки країн відпускали національні грошові одиниці у вільне плавання, що означало формування їх ціни на засадах попиту і пропозиції.

Лібералізація валютного ринку зіграла позитивну роль в економічних процесах на світовому ринку. Зокрема, зросли експортні квоти, відносини між країнами стали набагато простішими, валютні перепони майже стерлися. Ямайська система привела до лібералізації та відкритості світової торгівлі, до зростання мобільності капіталу. Відбувається інтернаціоналізація бізнесу – національні корпорації стрімко перетворюються на транснаціональні (світові). Проте лібералізація валютного ринку з дотриманням принципів класичної економічної теорії не вберегли світ від потрясіння 2008–2009 років – кризи, яка стала найбільшою за 80 років і багатьма вченими-аналітиками прирівнюється до Великої депресії 1928–1933 років.

Проблеми в монетарній сфері, значна лібералізація кредитного ринку, надування «фінансових бульбашок», відсутність дієвої системи моніторингу з боку держави і призвели до нового витка потрясінь в економіках країн світу, що і стало базовою причиною фінансово-економічної кризи 2008–2009 років. Її наслідки – банкрутства банківських установ, занепад підприємств, зростання безробіття, девальвація валют світу, економічний занепад у цілому. Ця криза не оминула економіку та соціальну сферу й України.

У зв'язку з тим, що причинами останніх економічних криз були саме структурні проблеми в монетарній сфері, єдиним дієвим механізмом, здатним забезпечити подолання цих криз, економічний розвиток та зростання добробуту громадян, залишається фіскальна політика.

У зв'язку із неможливістю повноцінного виконання покладених на Ямайську валютну систему функцій, все частіше виникає думка щодо

повернення до системи «Золотого стандарту», або хоча б до Бреттон-Вудської системи, основним методологічним параметром яких був фіксований курс валют. А це ще раз підтверджує недієвість класичних основ антициклічного регулювання економіки і перевагу політики державного регулювання над процесами саморегулювання. А з огляду на необхідність регулювання самої валютної системи, вважаємо, що методологія фіскального регулювання економічних циклів має перевагу над монетарною. Фіскальна політика в періоди економічних криз і останньої фінансово-економічної кризи 2008–2009 років зокрема відіграла визначальну роль у подоланні негативних економічних наслідків, стабілізації економічної кон'юнктури в більшості розвинутих країнах світу. Зокрема, США витратили значні кошти на підтримку та недопущення банкрутств великих банків, фондів та страхових компаній, бо в іншому випадку це призвело б до краху фінансової системи світу загалом. У період фінансово-економічної кризи діяльність урядів країн світу саме в сфері фіскальної політики забезпечила стабілізацію соціально-економічного становища країн – зростання добробуту громадян, розвитку соціальної сфери, захисту прав і свобод громадян.

Виважена фіскальна політика, за твердженням Х. Мінскі, здатна найшвидше забезпечити припинення економічного спаду, подолання безробіття, впливати на інфляцію і, як наслідок, пришвидшити зростання валового національного продукту (ВНП) [285, с. 24].

Інструменти фіскальної політики стали рятівними під час економічних криз 1928–1933, 1975 та 2008–2009 років. Проте вони неоднаково діють в економіках, різних як за ступенем розвитку, так і за соціально-економічним державним устроєм. Фіскальна політика різна у країнах розвинутої демократії та тоталітарних (диктаторських), ліберальних та консервативних економіках, державах правого, центристського та лівого векторів політичного розвитку, в економіках відкритого та закритого типу, унітарних та федеративних державних устроях. Для застосування тих чи інших інструментів фіскальної політики варто зважати на рівень соціально-

економічного розвитку країни – чи в державі економіка розвинута, чи така, що розвивається (транзитивна), чи з низьким рівнем розвитку.

Рівень розвитку економіки впливає на вибір методологічних конструкцій у процесі застосування інструментів фіскальної політики. Зокрема, вони не є однаковими, наприклад, у США, Швеції, Франції, Японії, а також Польщі і Україні, які мають різні особливості соціального, ментального, культурного характеру.

Проте дія та вплив фіскальних інструментів на соціально-економічні процеси завжди однакові, догматичні і не можуть по-різному впливати на соціально-економічні процеси. Відмінними є лише можливості їх використання, набори фіскальних інструментів, механізми їх реалізації та масштаби їх дії. Наприклад, податком на доходи фізичних осіб завжди оподатковуються доходи громадян, корпоративним податком – прибуток підприємств, тоді як видатки на освіту та медицину завжди спрямовуються на освітні та медичні потреби в будь-якій країні. Незалежно від того, в якій країні уряд залучає кредити, вони завжди походять від двох джерел – зовнішніх та внутрішніх кредиторів; дефіцит бюджету – це завжди перевищення видатків над його доходами. Проте масштаби, рівень та механізми використання фіскальних інструментів якраз і відрізняються залежно від унікальних особливостей країни.

В економічній науці вирізняють дві моделі фіскальної політики, які залежать від політичного, економічного та соціального устрою країни: ліберальну і соціально-спрямовану (патерналістську). Вони вирізняються видами та масштабами фінансованих урядом держави видатків. Останні, на наше глибоке переконання, залежать від стадії економічного циклу, проте види видатків майже завжди встановлені відповідно до державної моделі, незалежно від якої держава змушена забезпечити підтримку тих сфер, де приватний капітал не здатний або не повинен їх підтримати. Відповідно до теорії «публічних благ» частина необхідних для суспільства продуктів і послуг не можуть вироблятися у сфері приватної економіки і тому

забезпечуються державою [6, с. 73]. До таких відносяться оборона країни, підтримка незахищених верств населення, забезпечення верховенства права, свободи слова, незаангажованість публічного управління.

Залежно від моделі фіскальної політики видатки «широкого» уряду можуть бути різними. До таких відносять змішані суспільні блага (освіту, охорону здоров'я, житло), які можуть фінансуватися державою або ж приватним капіталом. Необхідність фінансування державою певних видів видатків обґрунтовується нерівномірністю розподілу доходу, через що такі блага недоступні для значної частини населення, а приватне їх споживання утримується на рівні, нижчому за оптимальний [94, с. 41]. Неможливість приватно забезпечити певні суспільні блага і є основною причиною їх фінансування державою.

Фіскальна політика зводиться не лише до фінансування соціальних видатків чи трансфертів на підтримання муніципальних чи місцевих органів влади, її важливою складовою є фінансування економічних видатків. Варто зауважити, що соціальні видатки є постійними, тоді як капітальні видатки (видатки на розвиток економіки) залежать від ситуації економічного характеру та від стадії економічного циклу. За потреби підтримки галузей економіки, необхідності забезпечення економічного росту держава може вдаватися до такого фінансування частіше і в більших масштабах, ніж у період стагнації, рецесії та економічної кризи.

Незважаючи на спільні методологічні ознаки фіскальної політики, все ж є певні особливості, які дають змогу розрізнити ліберальну та соціально орієнтовану її моделі. Як вже зазначалося, модель фіскальної політики залежить від загальної економічної стратегії і від того, в яких політичних умовах вона застосовується [168, с. 142]. До того ж вважаємо, що модель фіскальної політики залежить від стадії економічного циклу, а найкращим результатом такої політики є якісне виконання державою покладених на неї функцій. Відповідно до ліберальної моделі фіскальної політики, державі делегується набагато менше функцій, ніж у соціально

орієнтованій (патерналістській) моделі. В умовах економічної депресії держава може різко змінити основні параметри фіскальної політики. Для економічної стабілізації може виникати необхідність додаткового фінансування більшої кількості видатків. За умов економічної кризи зростає рівень безробіття, знижується добробут та купівельна спроможність громадян, що також впливає на рівень попиту. За таких умов урядом країни може бути прийняте рішення про розширення видів видатків з державного бюджету.

Додаткові видатки не завжди впливають на зміну податкового навантаження, додатковий дефіцит бюджету може покриватися за рахунок державних позик. Відповідно до такого сценарію, держава в певний момент використовує змішану модель фіскальної політики, яка часто стає загальноприйнятою практикою, з високим рівнем державного боргу. За умов використання змішаної ліберально-патерналістської моделі, в ній чітко об'єднані принципи класичних та кейнсіанських підходів економічного розвитку.

Ми схиляємося до висновків українського вченого В. Зимовця, який зазначив: «...за низької ефективності державного управління державні витрати можуть зростати без збільшення кількості функцій, які нею виконуються. Тобто рівень державного перерозподілу ВВП під час проведення ліберальної економічної політики може перевищувати такий рівень у разі проведення соціально орієнтованої економічної політики» [168, с. 166].

Однак, кожна із моделей фіскальної політики відповідає певним умовам, особливостям та наборам інструментів, через які вона реалізується. На наше глибоке переконання, модель фіскальної політики часто відіграє вирішальну роль у формуванні підґрунтя до ефективного розвитку. Країни з відкритими, менш економічно контрольованими державою «недискреційними» умовами господарювання більш піддатливі до економічних криз, ніж країни з чітко вираженою дискреційною моделлю

державного устрою. Доказом цьому є кризи кінця ХХ початку ХХІ ст., зокрема описані нами вище. Всі економічні кризи, які негативно вплинули на добробут громадян та розвиток бізнесу в багатьох країнах світу, зароджувалися і виникали в США – ліберальній державі, де уряду делеговано покривати лише базові потреби суспільства. Соціально-економічна політика США досі базується на класичних засадах економічних відносин, де урівноважуючими інструментами економічних процесів є так звані вмонтовані стабілізатори, а основним шляхом подолання економічних дисбалансів є саморегулювання ринку. У «консервативних» країнах з чітко вираженими соціалістичними устроями господарювання світові економічні кризи завдавали набагато менше шкоди. Наприклад Німеччина і Швеція, завдяки соціально орієнтованій політиці, де державі делеговано більше функцій у сфері державних видатків, фактично не відчули негативного впливу світових фінансово-економічних потрясінь.

Рівень впливу держави на суспільно-економічні процеси, на наш погляд, є основою стійкості країни до потрясінь. В умовах глобального економічного розвитку держава повинна відігравати роль «головного контролера» економічних процесів. Перерозподіл та фінансування більшої кількості видатків, які, окрім базових, повинні включати витрати уряду на підтримку бізнесу, фінансування освіти та медицини, дають таким країнам шансів для досягнення соціально-економічної рівноваги більше, ніж країнам, де уряд здатен фінансувати лише закріплені видатки. Також стверджуємо, що відповідно до видаткової політики, формуються основні засади податкової, трансфертної політики та боргової політики країни, які в свою чергу визначають основні параметри дефіциту бюджету.

Рис. 1.8. Особливості та ознаки моделей фінансової політики та їх дія в умовах економічних циклів

*розроблено автором

При меншій кількості делегованих уряду функцій щодо фінансування витратів, податкове навантаження є нижчим (ліберальна модель фінансової політики) ніж в країнах з високим рівнем делегованих функцій (соціально орієнтована модель фінансової політики). В умовах економічного спаду податкове навантаження може зростати в країнах з обома моделями

фіскальної політики. Пошук додаткових джерел фінансування видатків змушує уряд запроваджувати нові податкові інструменти або переорієнтовуватися на боргові інструменти фінансування видатків бюджету. Залучення зовнішніх та внутрішніх запозичень приводить до зменшення розміру дефіциту бюджету і в короткостроковому періоді до подолання негативних економічних наслідків, проте в довгостроковій перспективі обслуговування і погашення податкового боргу стає додатковою статтею видатків бюджету, які можна компенсувати за допомогою підвищення податкового навантаження або через нарощування країною нових боргів. У таких умовах ліберальна модель поступово набирає обрисів соціально орієнтованої (патерналістської), а поєднання інструментів обох моделей можна назвати ліберально-патерналістською моделлю фіскальної політики (Рис. 1.8).

Проте для якісного трактування та ефективного розпізнавання моделей фіскальної політики, а також уміння управляти економічними процесами, необхідно ідентифікувати такі моделі відповідно до притаманних їм характеристик та методологічної структури.

Особливістю ліберальної моделі фіскальної політики є незначний обсяг делегованих державі видатків. В умовах такої політики державою фінансуються в основному лише базові видатки, роль економічного стабілізатора відіграє монетарна система з уповноваженими державними органами.

Зокрема, ліберальна модель фіскальної політики передбачає незначну участь уряду у фінансуванні видатків бюджету, якому делегується небагато функцій, які він повинен виконувати. Відповідно до ліберальної концепції держави як виробника публічного продукту (*public goods state*), країна повинна забезпечувати виробництво лише тих суспільних благ, які інші сектори не можуть виробити самостійно. Йдеться про витрати на управління державою та забезпечення її основних функцій.

Основним положенням лібералізму є те, що, чим більша частина ВВП перерозподіляється через бюджет широкого уряду, тим менша його частина залишається як винагорода факторам виробництва – праці і капіталу, найманим працівникам і підприємствам, що зменшує економічні стимули і негативно впливає на економічну активність. Лібералізм базується на принципі пріоритету суспільства над державою, розглядає останню як технічний інструмент реалізації інтересів суспільства. Д. Рікардо визначив загальне правило ліберальної державної фінансової політики. Воно полягає у тому, «щоб заохочувати прагнення до нагромадження» [320].

Це означає, що в умовах лібералізму держава повинна якомога менше втручатися в діяльність підприємств, що в свою чергу дасть змогу останнім забезпечити високий рівень зайнятості, зростання добробуту громадян, отримання вищого доходу. І, як результат, дозволить у країні стимулювати попит, зростання споживання і заощадження. А це, за словами представників ліберальної течії економіки, приведе до стійкого та тривалого економічного розвитку. А незначне втручання держави є основною умовою економічного розвитку.

Однак політика невтручання держави в перерозподіл національного продукту через бюджет, засади вільного ринку зазнали краху двічі за останні сто років. Підтвердженням цьому є дві фінансові кризи, які потрясли світ у 1928–33 та 2008 – 2009 роках, коли урядами країн було переглянуто пріоритети щодо реалізації державної фінансової політики – з класичної (ліберальної) моделі на соціально орієнтовану модель фіскальної політики.

Засади соціально орієнтованої фіскальної моделі передбачають високий рівень перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджет країни. Відповідно до цієї моделі, декларуються високий рівень делегованих державі функцій, значні перерозподільчі процеси. За допомогою податкових інструментів, прогресивного оподаткування доходів фізичних осіб значна частина валового національного продукту акумулюється до цільових фондів країни і в основному витрачається на фінансування найважливіших

суспільних потреб з домінуванням тих, які мають соціальне спрямування. Відповідно до вчення Дж. Кейнса, основоположника концепції «дискреційної фіскальної політики», яка, в результаті, й отримала назву соціально орієнтованої фіскальної моделі, завдання податкової політики полягають у максимізації податкового навантаження з метою вилучення надлишкових заощаджень, які не трансформуються в інвестиції [357, с. 127].

Методологічну основу соціально орієнтованої (патерналістської) фіскальної моделі становлять засади надлишкового вилучення заощаджень зі всіх джерел соціально-економічного середовища, які після такого вилучення здатні бути перерозподілені в ефективне русло – переважно на підтримку соціальної сфери країни, для державних закупівель – тобто для створення нових робочих місць. За допомогою державних програм підтримки галузей економіки, фінансування громадських робіт держава в умовах високого рівня перерозподілу національного багатства має змогу фінансувати потреби незабезпечених верств населення, тим самим стимулюючи споживацький попит. А це в кінцевому результаті стимулює економічний розвиток та забезпечує економічне зростання.

Відтак вважаємо, що в умовах економічної нестабільності, невисокого рівня економічного розвитку, низьких показників створення валового національного продукту високий рівень податкового навантаження на багатих є обґрунтованим кроком на шляху подолання економічних дисбалансів. Адже додаткове грошове вилучення фінансових ресурсів у вигляді податків дає змогу фінансувати необхідні для вирівнювання доходів громадян видатки. На думку українського вченого В. Зимовця, сучасні підходи до визначення ролі держави в перерозподілі ВВП поєднують у собі принципи максимізації доходу Д. Рікардо і принципи максимізації добробуту А. Пігу, які полягають у тому, що добробут тим більший, чим вищим є національний дохід, і чим рівномірніше він розподіляється [145, с. 133]. Вчений вважає, що така позиція є найбільш виваженою, оскільки прив'язує роль держави в перерозподілі доходів до обсягів реального ВВП: чим вищі

доходи, тим більша їхня частина може перерозподілятися через бюджет для підтримки соціально незахищених верств населення (на відміну від державних інвестицій у Дж. М. Кейнса) [168, с. 168].

Однак ми не можемо погодитися з думкою В. Зимовця і не повністю поділяємо позицію великих учених Д. Рікардо та А. Пігу, оскільки, на нашу думку, саме видатки повинні формувати доходи бюджету, вищі видатки повинні забезпечуватися більшими доходами держави, лише за умови зростання необхідності фінансування видатків доцільно підвищити податкове навантаження. В умовах ефективного перерозподілу доходів у країні, при зростанні добробуту громадян, підвищенні їх доходів, здатності всіх категорій громадян користуватися суспільними благами, виникає можливість додаткового підвищення податкового навантаження для формування стабілізаційних фондів, які покликані підготувати підґрунтя економічного розвитку, що в умовах економічного спаду та економічної кризи можуть забезпечити безборгове фінансування додаткових «кризових» видатків.

Одним із інструментів фіскальної політики, який ефективно застосовується країнами світу, є державний борг. Його використання здатне як позитивно впливати на економічний розвиток, так і створювати загрози для такого розвитку. Державний борг – це інструмент, використовуючи який держава здатна забезпечити фінансування додаткових, нагальних видатків державного бюджету, тим самим стабілізуючи економічні коливання, забезпечуючи економічну рівновагу. За допомогою залучення кредитних ресурсів держава покриває дефіцит бюджету.

До позитивних макроекономічних ефектів державного боргу відносять [97, с. 20–21]:

- прискорення темпів зростання національного доходу країни за рахунок додаткових інвестицій, незабезпечених внутрішніми заощадженнями;

- стабілізацію рівня споживання у кризовий період унаслідок здійснення більших сукупних витрат, ніж вироблений національний дохід;
- активізацію внутрішнього попиту за рахунок державних видатків, фінансованих позиками;
- забезпечення справедливого розподілу ресурсів між поколіннями та фінансових витрат у часі при створенні суспільних благ довготривалого користування.

Проте, попри позитивні ефекти, державний борг – це фінансовий ресурс, який залучається державою на умовах поворотності та платності, що зумовлює додаткові витрати держави на його обслуговування та потреби погашення в майбутніх періодах. У цьому й полягає відмінність боргу від податкових платежів, які держава отримує на безоплатній та безповоротній основі.

Однак ефективне управління у сфері державних запозичень є запорукою економічного розвитку, подолання економічних криз та переходу країни до економічного зростання.

Під час різних стадій економічного циклу (стадій піднесення, спаду, депресії) держава застосовує різні боргові стратегії. Під час кризи для ліберальної та соціально орієнтованої фіскальних політик боргова стратегія може бути однаковою і майже завжди є різною в умовах економічної рівноваги. Зокрема, країни з ліберальною фіскальною політикою не потребують значних державних запозичень в умовах стабільного розвитку економіки, адже уряди таких країн фінансують переважно базові видатки. Проблема такого фінансування виникає лише за умов економічного занепаду, коли різко зменшуються податкові надходження через зниження рівня виробництва та споживання в країні. В країнах соціально орієнтованого спрямування в умовах кризи відбуваються ефекти, подібні до тих, які можуть мати місце в ліберально спрямованих економіках. У час економічного занепаду в будь-якій країні знижується рівень виробництва продукції,

зростає рівень безробіття, а це зменшує доходи та купівельну спроможність громадян. За таких умов держава змушена використовувати додаткові ресурси для стабілізації економічної ситуації. Під час кризи основним інструментом залучення додаткових ресурсів є залучені державою кредити, за допомогою яких вона здатна профінансувати додаткові видатки. З іншого боку, в період економічної рівноваги, в соціально орієнтованих країнах боргові інструменти можуть спрямовуватися до стабілізаційних фондів, які в умовах кризи і за додаткової потреби дають змогу уряду фінансувати додаткові непередбачені видатки. Кошти стабілізаційного фонду можуть бути також дієвою альтернативою, на противагу залучення платних кредитів у вигляді державних позик. З огляду на це країни, яким притаманна соціально орієнтована модель фіскальної політики, більш стресостійкі до економічних коливань, ніж країни з ліберальними моделями господарювання.

Таким чином, дія кожної моделі фіскальної політики відрізняється залежно від історичних особливостей, економічного устрою та економічного стану країни. Економічний розвиток та місце країни в глобальному просторі є тими ознаками, за якими можна визначити ефективність інструментів фіскальної політики. Відтак, базовим і єдино правильним твердженням є те, що кожна окрема країна – це унікальний, неповторний механізм, який завжди вирізняється національним складом, ментальністю населення, релігійними ознаками, природними, кліматичними, політичними особливостями та економічним потенціалом. Це може свідчити лише про те, що політика держави, зокрема і в сфері фіскальних відносин, для кожної країни унікальна. Не можна просто скопіювати кращий досвід інших країн, адже немає гарантій, що він запрацює в умовах інших, ніж у країні, де він був використаний. Саме тому, кожна країна повинна обрати свою фіскальну парадигму, відповідно до якої повинні бути сформовані свої, унікальні методологічні особливості фіскальної політики, які сприятимуть економічному розвитку та не уможливлять глибокі кризи в соціальній та

економічній сферах, однак зневажати кращим науковим досвідом та результатами дії фіскальних інструментів у різних країнах не можна.

Отже, у результаті аналізу фіскальних доктрин, моделей фіскальної політики можна констатувати, що фіскальна політика – важливий засіб управління економічними процесами. Вона здатна в періоди криз стати засобом їх подолання, в період економічного зростання може підсилити якісні економічні процеси, в умовах перегріву – забезпечити стримування таких процесів. Ліберальна фіскальна політика більш дієва в країнах з високим рівнем економічного розвитку та з давніми традиціями торжества демократії, яким вдалося вкоренити інклюзивні інститути державного управління. В той час як у країнах з низьким рівнем економічного розвитку, але і швидкими темпами демократизації, побудови ефективних державних інститутів, для швидких економічних перетворень краще використовувати засади патерналістської фіскальної політики. Саме держава за таких умов здатна стати найбільш ефективним суб'єктом швидких та якісних перетворень соціально-економічного характеру. Ефективність обраної моделі фіскальної політики, окрім рівня економічного розвитку, залежатиме від історичних, ментальних, глобальних особливостей розвитку, рівня професійності та відкритості державних інститутів, якості законодавства, утвердження принципів демократії, місця країни в світовому просторі. Названі принципи відіграють вирішальну роль при формуванні концепції соціально-економічного розвитку держави. Недотримання та ігнорування хоча б одного із них призведе до значного сповільнення якісних економічних процесів, а будь-яка фіскальна доктрина не буде ефективною.

Висновки до розділу 1

1. З метою визначення теоретико-організаційних засад фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки, здійснено теоретичну

концептуалізацію фінансової політики держави та досліджено природу економічних циклів. Це дало змогу виокремити п'ять сценаріїв економічного тренда в державі. В результаті проведеного дослідження доведено, що використання таких сценаріїв дає змогу сформувати ефективні шляхи антициклічного регулювання, здатні допомогти країні подолати негативні наслідки, пов'язані з циклічністю економіки.

2. Теоретичний аналіз і узагальнення поняття «антициклічне регулювання економіки» дали можливість сформулювати трактування його сутності як процесу політичного, соціального та економічного характеру, що здійснюється наддержавними, державними і приватними інститутами щодо використання недискреційних (автоматичних стабілізаторів) і дискреційних (боргових, дохідних, видаткових та грошово-монетарних) інструментів для подолання економічних криз, забезпечення соціально-економічного розвитку й унеможливлення «перегріву» економіки. Відповідно до цього виокремлено основну мету антициклічного регулювання економіки, що здійснюється за допомогою фіскальних заходів, яка полягає у досягненні економічного та соціального зростання і подоланні негативних соціально-економічних наслідків.

3. Обґрунтовано, що неефективна політика у сфері державних фінансів або небажання запроваджувати та втілювати конструктивні реформи призводять до негативних економічних наслідків, що виявляються через провадження квазіфіскальної політики. Виявляється така політика в необґрунтованому використанні фіскальних інструментів, що суперечить законам економічного розвитку. Зокрема, в умовах економічного спаду чи депресії застосовуються неправильні, невластиві такому стану економіки фіскальні заходи – підвищується рівень податкового навантаження та/чи зменшується розмір соціальних видатків або здійснюються заходи тимчасового відвернення уваги від економічних негараздів, підвищується рівень соціальних видатків при одночасному збільшенні податкового навантаження, що суперечить принципам класичних типів фіскальної

політики. Встановлено, що за неприпустимості та небезпечності зазначених дій держави, які в майбутньому можуть призвести до нагромадження значного дефіциту бюджету і загрожуватимуть платоспроможності країни, вони є можливими і часто здійснюються в умовах нерозвиненого інституціонального середовища за відсутності бажання формувати довгострокову ефективну державну політику економічного розвитку.

4. В процесі ідентифікації детермінант реалізації фіскальної та монетарної політик обґрунтовано, що для ефективного функціонування держави, забезпечення її соціально-економічного розвитку, зростання добробуту громадян, збалансованості державних фінансів і досягнення безпечного рівня державного боргу фіскальні та монетарні заходи мають бути взаємодоповнюючими і взаємозалежними, оскільки лише ефективне поєднання дій кожної з них сприятиме досягненню визначених цілей. Загалом доведено об'єктивну необхідність спрямування зусиль держави у фіскальній і монетарній сферах на передбачення настання негативних економічних процесів. Це дасть змогу нівелювати кризові явища та знизити ризики «перегріву» економіки.

Основні результати дисертаційного дослідження, що відображені у розділі, опубліковані у наукових працях автора [55; 243; 248; 258; 259; 260; 261; 268; 269; 270].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БАЗИС ФОРМУВАННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ АНТИЦИКЛІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

2.1. Методологічні підходи до аналізу причин виникнення економічних циклів та методи управління ними

Економічний розвиток та добробут громадян є основною ціллю будь-якої держави. Зміст державної фінансової політики, особливості фіскальної політики свідчать, що основною метою їх реалізації є досягнення саме таких цілей – соціально-економічного розвитку. Проте використання інструментарію щодо різних процесів потребує ґрунтовного вивчення та дослідження причин настання своєрідних подій, у нашому випадку – виявлення та вивчення причин виникнення економічних коливань (економічних циклів).

Виникнення відповідної фази економічного циклу завжди супроводжуються настанням певних обставин, які провокують їх виникнення. Незважаючи на величезну кількість наукових праць, їх авторам, на нашу думку, не вдалося пояснити істинного походження кризи, того, в результаті чого настає фаза економічного спаду, а тим більше не вдалося дати відповідь на питання, коли настане наступна криза. Саме тому виникнення криз економічного характеру, тривалість економічного циклу – це ті питання, на які ніхто не має достовірної відповіді. У своїх дослідженнях учені зосереджували увагу в основному на вивченні економічних хвиль та циклів, що вже настали або відбулися, аналізували причини їх виникнення та наслідки. Однак жодна наукова праця не стосувалася передбачення виникнення економічних дисбалансів та економічних криз. Не надано жодних рекомендацій урядам, як запрограмувати економіку на постійне зростання, проте були рекомендації як подолати кризи які вже настали. Прикладом таких праць є розглянуті нами вище наукові розробки Кейнса.

Однак і вони присвячені лише проблемі подолання наслідків, а не передбачення настання криз. І причина тут не стільки в недостатній обізнаності чи недоосвідченості вчених, скільки у постійних природних, суспільних, релігійних, інноваційних, політичних, а можливо, і психологічних змінах у поведінці людей, у їх потребах, революційному розвитку технологій, інформатизації. А саме ці зміни надзвичайно швидкими темпами відбуваються на планеті. Можна також стверджувати, що причиною виникнення економічної кризи глобального масштабу може стати пандемія тифу чи іншої хвороби в світі – зокрема світова історія знає декілька жахливих спалахів хвороби (1855–59 роки – чума; 1918–19 роки – грип Іспанка), які призводили до загибелі мільйонів людей і однозначно призводили до порушення рівноваги в сфері економіки та фінансової системи світу [313]. Тому точно передбачити час настання та визначити істинні причини які її спровокують у глобальному та локальному вимірі майже неможливо. Але знаючи приблизну періодичність повторюваності економічного циклу, державі варто завчасно підготуватися до потенційних загроз майбутнього.

Опубліковані до цього часу дослідження більшою мірою розкривають проблему антициклічного регулювання фрагментарно, лише аналізуючи причини і наслідки того періоду, в якому ці цикли відбувалися. Досі немає конкретної моделі антициклічного регулювання, яка б була дієвою для всіх країн. Для подолання негативних економічних наслідків, згладжування економічних циклів, вирівнювання економічної кон'юнктури використовується переважно набір інструментів, методів та способів, часто різних за змістом, формою та впливом, які не можуть повністю створити позитивного ефекту в довгостроковій перспективі і, тим більше, не здатні подолати ці наслідки в майбутньому через невміння передбачити настання наступного економічного потрясіння. Як зазначав Й. Шумпетер, антикризові заходи завжди виявляються не лише запізненими, а й односторонніми. Причиною цьому є відсутність конкретних ознак кризи, початок кризи ніхто не може передбачити і точно сказати, що це саме криза [390, с. 218].

Відтак доцільно виокремити ті інструменти антициклічного регулювання і запропонувати методи та способи їх застосування, які б дозволили наблизитися до вирішення проблеми настання економічної кризи.

На думку А. С. Гальчинського, проблемами циклічності економіки та настання тих чи інших фаз є, з одного боку, спільність з природою та суспільством, а з іншого – взаємозв'язана з нею єдність базових методологічних канонів природничих та суспільних наук [118, с. 21]. Тому проблему циклів в економіці потрібно шукати не лише в площині самої економіки, а й у інших площинах, не завжди пов'язаних з нею.

Варто зазначити, що проблему циклів потрібно розглядати не лише у «фазі кризи» та «фазі економічної рівноваги», як це трактується у працях деяких учених, а й в інших фазах економічного циклу, будь то економічне піднесення, спад чи депресія [390, с. 265; 357, с. 120; 382, с. 19]. Адже кожна з них породжує наступну ситуацію неповернення та переходу до іншого стану і вирізняється певними особливостями виникнення. Пошук причин і методів управління різними економічними процесами є основою і запорукою якісного керування циклами, а воно – єдине ціле явище суспільно-економічного життя регіону, держави та світу загалом.

Зазначимо, що кожен наступний цикл є іншим, жодне нове коливання не є повторенням попереднього. Кожному з них притаманні свої особливості. Виникає цикл переважно за різних умов і через різні причини. В іншому випадку, економісти, підприємці та державні керівники давно б навчилися управляти такими циклами і в світі ніколи б не було економічних та фінансових потрясінь.

Попередні та наступні економічні цикли все ж наділені подібними особливостями, до яких можна віднести причини виникнення економічних циклів – зокрема глобальні, структурні інституціональні зміни, особливості капіталу, технологічні, інноваційні трансформації, перетворення у фінансовому секторі. Одні здатні змінюватися за довший період часу, інші –

занадто швидко – залежно від різних за тривалістю коливань, виокремлених та досліджених ученими.

За цим критерієм виділяють здебільшого три види економічних циклів – довгострокові (хвилі Кондратева), середньострокові (цикли Жугляра) та короткострокові (цикли Кітчина). Вони відрізняються не лише за тривалістю перебігу, а й за причинами виникнення.

З огляду на проблематику дослідження, велику увагу складають довгі, так звані цикли Кондратева, які ще називають інституційними циклами. Основною причиною їх існування є глобальні історичні зміни укладів – перехід від мануфактурного виробництва до фабричного, від вільної торгівлі до домінування монополій, а відтак до державно – регульованого ринкового механізму, а від нього – до інтернаціонально – регульованого. Тому для своєчасного реагування на можливі економічні зміни більш тривалого характеру та для розробки ефективного методологічного апарату управління такими процесами необхідно вивчити історію та дослідити функціонування довгих економічних хвиль, щоби бути готовим до нових викликів.

Довгі хвилі Кондратева, тривалість яких становить приблизно 48 – 55 років, виникають лише за умов настання найвищого ступеня розвитку, винаходів у різних сферах суспільного та економічного життя: винайдення колеса, парової машини, ткацького верстата, двигуна внутрішнього згорання, електроенергії, комп'ютера, інтернету, – саме ці фактори спричинили у свій час промислові революції, які і вплинули на подальший хід історії, розвиток суспільства та економічні трансформації.

Скажімо, підвищення цін на нафту на світовому ринку в середині ХХ ст. привело до пошуку країнами Заходу енергозберігальних технологій, що дало поштовх до розвитку технологій у сфері альтернативної енергії і появи сонячних батарей, вітро- і припливних електростанцій тощо. А вже на початку ХХІ ст. необґрунтовано високі ціни на нафту і природний газ, направленість політичних еліт провідних країн на екологічне оздоровлення планети сприяли революції в машинобудуванні – в останні роки

спостерігаємо інтенсивний розвиток і трансформації в автомобілебудуванні – автомобілі з двигунами внутрішнього згоряння замінюють електродвигунами, ця тенденція продовжуватиметься і в майбутньому. Такі події спричиняють економічні коливання і трансформації, адже занепад і старіння одних технологій неодмінно провокують економічні дисбаланси, зростання безробіття, зниження ділової активності й добробуту окремих категорій громадян, у той час як розвиток нових технологій потребує великої кількості фінансових ресурсів, які в таких умовах стають надзвичайно дорогими і можуть також призвести до економічних дисбалансів. Тому держава не може стояти осторонь таких трансформацій, вона неодмінно повинна реагувати на еволюційні та революційні зміни. За умов глобальних трансформацій держава повинна розробляти і використовувати функції, які дадуть їй змогу ефективно функціонувати. До таких, зокрема, належить забезпечення добробуту та соціального захисту громадян, розвиток нових галузей економіки та безболісний занепад галузей, які відмирають. Забезпечити виконання таких заходів держава здатна, використовуючи фіскальні та інші фінансові інструменти, до яких відносять податкову політику, політику видатків, боргову та монетарну політики держави.

Середньострокові цикли Жугляра (промислові цикли), тривалість яких становить 10 – 12 років, на відміну від довгих хвиль, виникають у результаті змін, які відбуваються в «основному капіталі» підприємств та господарюючих суб'єктів. На їх виникнення впливають промислові трансформації, оновлення основного капіталу, незначні технологічні зміни.

За своїм змістом середньострокові цикли – це економічні цикли відтворювального процесу промислового виробництва [118, с. 50]. Причинами виникнення їх були заміна мануфактурного виробництва промисловим і досі залишаються промислові трансформації, розвиток нових галузей промисловості, запровадження нових технологій у виробництво. Проте не лише виробничі зміни породжують такі цикли. Причину виникнення середніх (промислових) циклів варто пов'язувати з різними

факторами – сферами обміну, розподілу та споживання, які, поряд із виробництвом, створюють замкнене коло, середовище економічного життя певного періоду світової економічної історії.

Тому середньостроковий економічний цикл є багатовекторним явищем, залежним від багатьох факторів, кожен з яких призводить до певних окремих результатів. Через що дослідження такого циклу лише через динаміку окремо взятого макроекономічного показника є недоцільним, адже воно буде неповним і не матиме якісного наукового результату. Багато вчених вважає, що для дослідження економічного циклу достатньо проаналізувати динаміку ВВП, виявити фазу циклу, проте цього недостатньо для виявлення причин, які призвели до такої динаміки. Ще на початку ХХ ст. провідними вченими-економістами було наголошено на тому, що для якісного вивчення причин економічних коливань необхідно вивчати тенденції не лише у змінах виробництва (у змінах ВВП), а й важливо дослідити інвестиційну динаміку, стан ринку інвестиційних товарів, процеси відтворення основного капіталу, його нагромадження.

Необхідність використання такого масиву даних для дослідження економічних циклів обґрунтували М. Туган-Барановський та Дж. Кейнс [366, с. 236; 192, с. 159]. Проте інструментарій дослідження середніх циклів необхідно доповнити динамікою зайнятості в країні, показниками прибутковості підприємств, рівня доходів громадян і, що найважливіше, коли йдеться про промислові цикли, – динамікою оновлення основних технологій – так званих засобів виробництва, які і забезпечують промисловий процес. Використовуючи для аналізу ці показники, можна визначити економічні тенденції та спрогнозувати економічний тренд у майбутньому. Однак при дослідженні тенденцій в економіці, обов'язково потрібно зважати на фактори неформального характеру (політичну, демографічну складові, рівень освіченості населення, медичного захисту).

Український учений А. Гальчинський стверджує, що вивчення середньострокових циклів у сучасних умовах є важливим лише в наступних

двох випадках: з позиції логічної залежності індустріалізму, який у більшості країн світу з розвинутою економікою вже закінчився, і постіндустріалізму, який є наступним етапом структурних інституційних трансформацій у світі, через що середні хвилі ще можуть мати відлуння в нових умовах господарювання, та з позиції лише тих країн, які стали на шлях індустріалізації, тобто країн, що розвиваються, або ж у країнах з перехідною економікою [118, с. 46]. Проте позиція вченого не є надто сильною, адже економіка окремої країни в наш час не становить такого інтересу, як місце такої економіки в світовому глобальному просторі. Навіть ті країни, в яких розпочалися позитивні економічні перетворення, значною мірою залежать від глобальних змін світової економічної кон'юнктури. Розвиток світової торгівлі, економічні міждержавні зв'язки, економічна взаємозалежність країн між собою дають підстави стверджувати, що методологічний базис для подолання економічних дисбалансів в окремій країні значною мірою залежить від зовнішніх (екзогенних) факторів. Проте не можна відкидати дію інших, притаманних лише окремим країнам особливостей, до яких відносять не лише формальні чинники; часто на економічні коливання впливають характерні особливості неформального характеру, серед яких виділяють релігійні, ментальні, культурні, кліматичні, освітні особливості. З огляду на це, не можна стверджувати, що інструменти та методи подолання економічної кризи, наприклад у Греції неодмінно матимуть позитивний результат в Україні, хоча можуть стати базисом для пошуку ефективних інструментів подолання економічної рецесії в нашій країні.

Зважаючи на економічні тенденції та зміни в історичному вимірі, коли індустріалізація економіки змінюється на постіндустріальне середовище, в умовах швидкого розвитку технологій так звані промислові цикли затухають і стають абсолютно невиразними. Зміна технологій, інформаційна революція, глобалізація світової економіки приводять до необхідності формування зовсім інших методологічних прийомів (знань, інструментів, методів та способів), які найбільш яскраво проявляються в умовах постіндустріальної

епохи. Проте ігнорувати попередні дослідження середніх циклів економіки не можна, адже вони беззаперечно корисні для дослідження причин та наслідків виникнення циклів нового порядку.

Зважаючи на економічні та суспільні трансформації, нової актуальності набувають так звані короткі економічні цикли, які отримали назву на честь англійського вченого Дж. Кітчана. В працях Й. Шумпетера, короткі цикли названі «бізнес-циклами» або ж «торговими циклами» [387; 49; 390, с. 206]. Вони є відгомонам саме середніх коливань. Як зазначають учені, короткі існують поряд із середніми економічними циклами. Адже в умовах технологічних змін, в умовах промислового розвитку, підприємці потребують додаткових фінансових ресурсів для купівлі нових технологій, оновлення виробничого процесу. В цій ситуації нового значення набувають інституції, які володіють фінансовим ресурсом, так потрібний підприємцям. Попит на фінансовий капітал зростає, що призводить до підвищення його ціни та відсоткової ставки на кредитні ресурси, створюється нездорова конкуренція на гроші. Число тих, хто накопичив борги і не може їх погасити, зростає, відбувається хвиля банкрутств, яка запускає маховик фінансової кризи. Варто наголосити, що короткі фінансові цикли необхідно розділити на два види: ті, які функціонують у межах середніх коливань (так звані загальні кризи), які безпосередньо пов'язані із ситуацією, що описана вище; та специфічні, пов'язані саме з проблемою грошового обігу, які розвиваються або ж існують в умовах суперечностей грошової системи і функціонують поза межами середніх економічних циклів [118, с. 53]. Другий вид коротких хвиль не надто цікавий для нашого дослідження, адже є прерогативою саме монетарних інститутів і аж ніяк не фіскальних. Хоча заперечити необхідність і можливість впливати на специфічні короткі цикли за допомогою фіскальних інструментів ми не можемо і не будемо цього робити.

Враховуючи загальну специфіку коротких фінансових циклів, варто зазначити, що вони за змістом входять як до сфери грошового обігу, так і до сфери кредиту. Нинішні гроші функціонують переважно лише як засіб обігу

та борговий інструмент (кредитний ресурс). Існує органічна залежність грошей, їх функціонування з функціонуванням фондового ринку, на якому відбувається безпосередня торгівля грошима, активами і боргами.

Функціонування коротких фінансових циклів більшою мірою пов'язують не з фазами піднесення чи економічного спаду, а з кризами як завершальним етапом циклу. Найчастіше про такий цикл починають говорити тоді, коли виникає криза на фінансових ринках, у випадках знецінення грошового капіталу через інфляційні процеси платіжних інструментів обігу, через зростання вартості позичкового капіталу, знецінення фондових цінностей.

До опосередкованих індикаторів настання та перебігу фінансових криз відносять динаміку грошових агрегатів, розбалансованість бюджету країни, платіжного балансу, банкрутства підприємств та фінансових установ, біржову паніку. Названі фактори є наслідками негативних фаз фінансових циклів, проте ніхто досі не надавав вагомого значення саме причинам настання таких наслідків. На наш погляд, саме в цьому полягає проблема сучасної економічної науки. Жодна міжнародна, державна чи будь-яка інша фінансово-аналітична чи урядова організація не надає великого значення фазам фінансових циклів, ніхто не вивчає причини існування фаз їх зростання, піднесення та спаду, а паніка розпочинається лише тоді, коли індикативні показники (ВВП, інфляція, вартість національної валюти та ін.) досягають критичних значень. Тому не можна нехтувати дослідженнями на всіх стадіях економічних циклів, щоби негативні економічні наслідки не застали економіку зненацька. Виявлення причин настання фаз фінансових циклів, вміння управляти ними – ось запорука уникнення настання фінансових криз. Відсутність фундаментальних досліджень та структурних перетворень в сфері фінансового обігу, кредитній та фіскальній політиці є основною перешкодою ефективного управління фінансовими кризами в останні десятиліття.

До таких потрясінь можна віднести світову боргову кризу 1982 – 1983 рр., обвал фондових ринків США 1987 р., азійську фінансову кризу 1990 р., мексиканську кризу 1994 – 1998 рр., падіння і девальвацію національних валют Великої Британії та США у 2002 р., а апогеєм стала наймасштабніша після Великої депресії 1929 – 1933 рр. фінансова криза 2008 – 2009 років. Після останньої кризи, провідні уряди світу, найкращі науковці в один голос заявили, що світовому фінансовому ринку життєво необхідні глобальні структурні зміни, що необхідно виробити парадигми антициклічного та антикризового регулювання економіки, основою яких, а по суті, кровоносною системою є саме фінансова політика.

Так, в одному з провідних економічних видань світу «The Economist» йдеться: «На зміну діловим циклам прийшли цикли фінансових бульбашок». Фінансова криза – момент, коли фінансова бульбашка лопає, а на зміну їй починає формуватися наступна». Проте, чому ж тоді коли всі знають, що формується нова небезпечна «бульбашка», ніхто на неї не реагує? Проблема полягає в тому, що жоден із суб'єктів економічних відносин не погоджується добровільно втратити свій прибуток, держава намагається стояти осторонь процесів, які відбуваються на фінансових ринках. А це, на наш погляд, і є найбільшою проблемою і загрозою для майбутнього. Тому, незважаючи на економічну саморегульованість, здатність ринку до самозаспокоєння, як це на перший погляд всім видається, допоки держава чи інші наддержавні інститути не перестануть бути лише спостерігачами і проводити заходи лише реабілітаційного характеру, доти суспільство буде переживати все нові і нові «фінансові бульбашки», які для більшості громадян означатимуть зниження їх добробуту, зубожіння і бідність. Тому, щоб суспільство не поринуло у фінансово-економічний хаос, поряд із функцією спостерігача, функцією підтримування, держава повинна виконувати і функцію «регулювальника» економічних процесів.

Отже, проаналізувавши причини виникнення промислових (середніх) економічних циклів та коротких (фінансових) циклів, приходимо до таких висновків.

Якщо середні хвилі виникали під впливом технологічних змін, причинами їх існування були винаходи нових технологій, гонитва за нарощуванням промислового потенціалу, то короткі хвилі виникали через бажання заробити на продажу дорогих кредитів. Саме гонитва за нарощуванням промислового потенціалу, бажання наростити продаж продукції, часто необґрунтовані високі рівні заробітної плати і призвела до породження «фінансових бульбашок» – грошових процесів, які нічим не були підтверджені, в той час як держава нічого не робила для того, щоби контролювати часто сумнівні і непідтверджені реальною товарною масою операції.

Необхідно зазначити, що промислові кризи є стартом до чогось нового, до перезавантаження економіки, але вже з новими, революційно іншими технологіями. Тому, промислові цикли в сьогоденні умовах стають все менш помітними, світ перейшов у стадію нових технологій, економіки нового укладу. Визначальну роль у наш час відіграють інформація, новітні цифрові технології, в умовах сучасності більшість грошей заробляють у цифровій інтернет-індустрії. Тому можна передбачити, що світова економіка увійшла в нову фазу – інформаційних економічних циклів. Та проблема в тому, що на даний час поки що немає уявлення, як така економіка поводитиметься, які виклики ставитиме перед людством. Однак, незнання того, як все відбудуватиметься не настільки страшне, адже впевнено можна сказати, що економіка світу й окремих країн розвиватиметься за циклічним принципом. Тому важливо вивчати такі цикли і виробити таку методологічну базу антициклічного регулювання, яка була б дієвою як в умовах сьогодення, так і в далекій перспективі.

Незважаючи на те, які цикли змінюють одні одних, фінансові цикли будуть існувати доти, доки гроші залишатимуться інструментом

забезпечення нових технологій, інструментом кредиту і позики, доти в нас породжуватимуться нові «фінансові бульбашки», які призводитимуть до нових фінансових потрясінь. І в той час, як промислові чи постпромислові кризи відіграли вирішальну роль у формуванні чогось нового, сприяли пошуку удосконалення, то фінансові кризи призводили лише до зuboжіння суспільства, зниження рівня його добробуту, а у деяких випадках і до краху цілих країн.

Саме тому, для недопущення фінансових криз, необхідно більш детально вивчати цикли, які породжують такі кризи, і у момент перших проявів негативних ефектів держава повинна використовувати весь свій наявний потенціал для їх недопущення.

Разом з тим, економічні цикли як і економіку загалом, не можна розглядати в площині, окремій від площини соціальної. Рівень задоволеності послугами, які надаються державою, рівень освіченості та здоров'я населення, довіра і задоволеність політичними елітами, рівень доходів громадян, можливість задовольнити свої матеріальні, культурні та духовні потреби, свобода поведінки – визначальні фактори добробуту громадян, і у свою чергу є запорукою економічного зростання країни.

Тому, вивчаючи причини та наслідки економічних циклів, не можна нехтувати чинниками соціального характеру, які напряду впливають на економічне середовище країни.

Відповідно до вчення А. Маршалла, фундаментом економічної діяльності, її матеріальною основою є відносини між людьми, основу яких утворюють: поділ праці, обмін предметами та результатами праці, конкуренція [238, с. 180].

За походженням економічні відносини між людьми зумовлюються спільною взаємодією з природою та утвердженням на цьому підґрунті матеріальних основ добробуту і багатства особи та суспільства.

Відповідні відносини, з одного боку, пов'язані із власністю, а з іншого – зумовлені спонукою до матеріальних і нематеріальних потреб, які гнучкі за

своєю природою, можливі для розрахунків і безпосередньо впливають на поведінку особи в господарській сфері її діяльності.

Це підтверджує, що чи не найважливішими чинниками економічних флуктуацій є соціальні, які можна поставити в один ряд з економічними чинниками.

Зокрема соціальні флуктуації досліджені американським ученим-соціологом П. Сорокіним. У цьому контексті він сказав: «Системоутворюючою соціальною ланкою суспільних зрушень є рівень добробуту громадян та розшарування їх доходів. Немає жодного суспільства, де б усі були рівними, суспільство без розшарувань, із справжньою рівністю його членів є міфом, який так і не став реальністю» [350, с. 298].

Соціальні флуктуації (коливання) кореспондують з економічними циклами, проте існують незалежно від них. Але автономність соціальних та економічних циклів не може свідчити про їх незалежність одні від одних. Окрім неекономічних детермінант, які стосуються політичного, правового і соціального статусу індивіда окремо і суспільства загалом, їх прав і привілеїв, відповідальності та зобов'язань, влади і впливу, важливою є економічна складова розшарування суспільства за диференціацією їх доходів та рівня життя.

В останні 100 років світове соціально-економічне середовище зазнало суттєвих змін, які з одного боку стосується періодичної повторюваності економічних коливань, а з іншого – знаменується збільшенням диференціації доходів громадян у країнах з низьким рівнем економічного розвитку та тих, які стали на шлях економічних ринкових трансформацій. Така диференціація неодмінно є чинником економічних дисбалансів, криз та занепадів економік окремих країн світу, а також наслідком хиткого соціально-економічного становища слаборозвинутих країн.

Статистика свідчить про значне скорочення диспропорції в доходах громадян розвинутих країн світу: якщо в кінці XIX ст. різниця в доходах 20% найбагатшого та 20% найбіднішого населення була 18 – 20-кратна, то в наші

дні вона становить від 3,5-7,0 разів у європейських країнах, до 9,0 разів у США. Можна констатувати, що соціальне становище громадян капіталістичних економік з високим рівнем розвитку вдалося дещо вирівняти, забезпечивши тим самим для більшості громадян високий рівень добробуту, а також знизити рівень бідності та незахищеності.

Діаметральною є ситуація в економічно нерозвинутих країнах, де рівень диференціації в теперішній час становить 30:1. Це надзвичайно загрозна ситуація ще й тому, що 20% багатіїв найрозвинутіших країн світу володіють 86% всесвітнього ВВП, тоді як 20% бідняків, що проживають у найбідніших країнах, володіють лише 1% світового ВВП. За прогнозами ООН, до 2025 року ситуація може стати ще більш загрозливою, адже 90% усього населення може опинитися за межею бідності. Рівень диференціації доходів громадян в Україні становить 12–14:1, що є також значно вищим показником, ніж у країнах Європи.

Зазначені показники свідчать про те, що світ стає монополярним, великі капіталісти можуть управляти або, як мінімум, впливати на економіки держав; світовий капітал, що сконцентрувався в руках невеликої групи власників, з кожним разом стає все менш контрольованим урядами країн, що свідчить, про високу ймовірність настання економічних та соціальних катаклізмів. Загрози високого рівня диференціації та нерівномірності розподілу доходів громадян можуть призвести до значних дисбалансів, зuboжіння більшої частини населення світу, що створює загрозу занепаду багатьох країн, неконтрольованої міграції, перенаселення розвинутих країн, а це у свою чергу породить підґрунтя для економічних криз глобального руйнівного характеру.

Таким чином, в державі, де уряд наділений широкими повноваженнями та можливостями, варто використовувати ефективний методологічний, соціально-економічний інструментарій для досягнення найвищої мети – забезпечення якісного життя населення, досягнення найвищого рівня добробуту громадян, економічного розвитку та

забезпечення рівномірного розподілу доходів у країні. В протилежному випадку, в умовах бездіяльності і некомпетентності уряду та залишаючись осторонь наростання соціально-економічних дисбалансів, така поведінка беззаперечно призведе до загрози настання глибоких економічних потрясінь, зuboжіння населення та до зниження їх соціального статусу загалом.

Варто зазначити, що приватний капітал, який зосереджений в одних руках, досяг загрозливих розмірів, через що держава перестає відігравати роль основної інституції, яка покликана забезпечувати ефективний соціально-економічний розвиток країни. В цих умовах потрібно зробити все, щоби державні органи влади перебрали на себе основну функцію соціально-економічного регулятора, які повинні використовувати інструменти передбачення, супроводу економічних циклів та неуможливлення настання економічних криз.

З огляду на проаналізовані причини виникнення економічних циклів та інструментів їх згладжування, ми прийшли до наступної методологічної моделі, яка полягає у виокремленні основних причин виникнення довгих, середніх та коротких економічних циклів, інструментів згладжування таких коливань (досягнення економічної рівноваги) та недопущення настання економічних та соціальних криз (рис. 2.1).

Відповідно до цієї моделі, різні за тривалістю та причинами виникнення економічні цикли є взаємозалежними, накладаються одні на одних, протікають частково незалежно, або ж можуть тривати в межах двох довших циклів. Причини виникнення коротших циклів є наслідком кризових явищ у довших циклах, у той час як фаза рецесії коротшого циклу майже завжди є стартовою точкою фази зростання для довшого циклу. Зокрема, кризи довгих «хвиль Кондратьєва» призводили до занепаду промислових середніх «циклів Жугляра», які в свою чергу породжували фінансові короткі «цикли Кітчина».

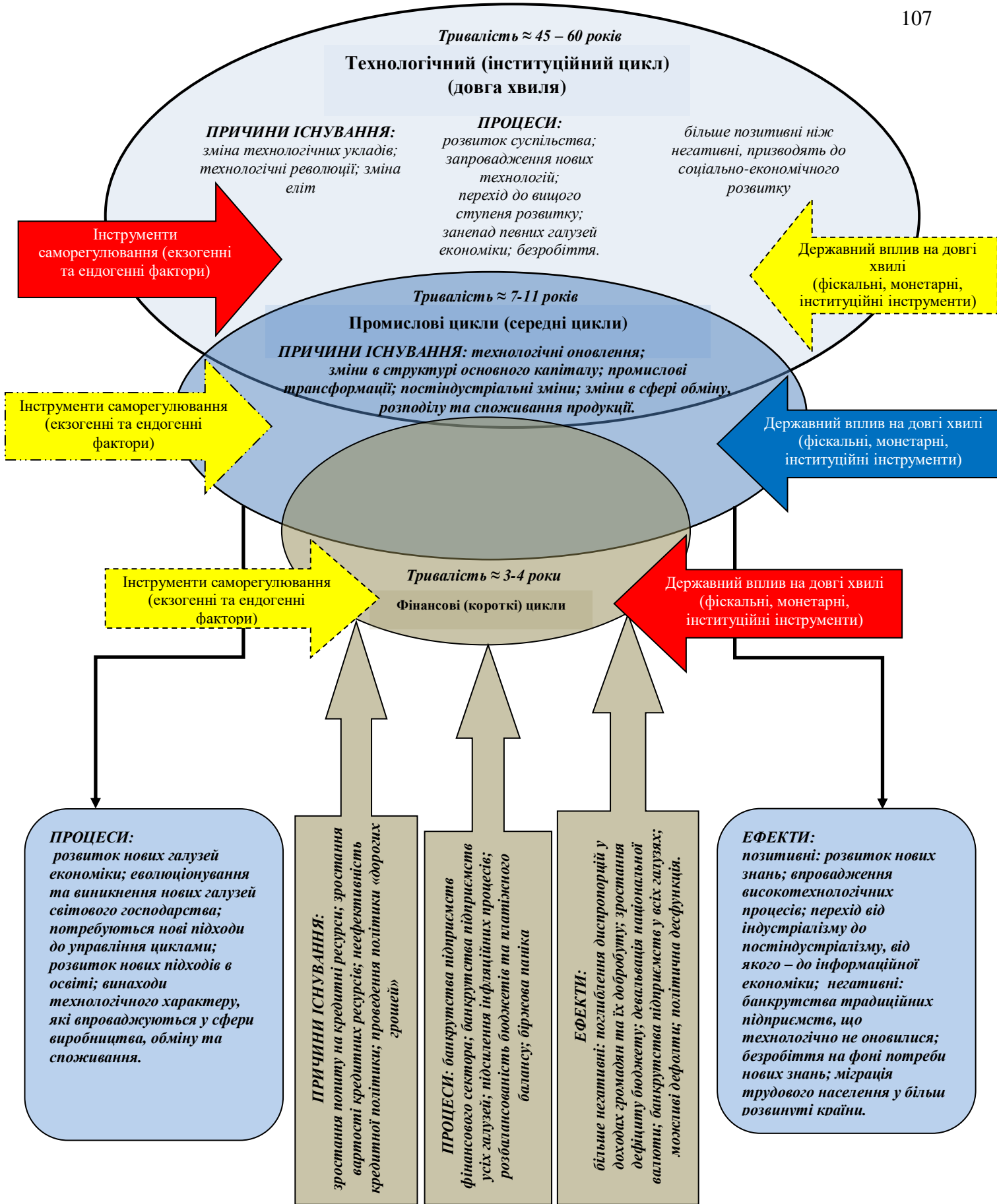

Рис. 2.1. Методологічна модель: причини, наслідки, ефекти економічних циклів та інструменти впливу на них

*розроблено автором

Проте саме фінансові кризи завжди спонукали до пошуку дієвих інструментів антициклічного та антикризового регулювання, що давало поштовх до технологічних оновлень, промислових винаходів, появи нових технологій у сфері промислового виробництва, торгівлі, обміну, забезпечення добробуту громадян та ін. Саме в переломні етапи виникли нові економічні теорії, які передусім зосереджувалися на подоланні економічних та соціальних криз.

Доцільно наголосити на тому, що в більшості наукових праць економічні цикли вчені розглядають як передумову виникнення кризи, а інструменти, які запропоновані тими чи іншими економічними теоріями, спрямовані в основному на її подолання, в той час як інші фази циклу (піднесення, економічного буму та фаза рецесії (спаду)) залишаються недостатньо дослідженими. Це ще раз підтверджує правильність висновків про те, що антициклічне регулювання в основному спрямоване на подолання наслідків, а не на довгострокове передбачення та моделювання економічних тенденцій, які б забезпечили економічну рівновагу і знизили ризики настання криз.

Методологічну основу антициклічного регулювання економіки складають інструменти саморегулювання, які найбільше підходять і позитивно впливають на управління довгими хвилями, основною причиною виникнення яких є інституційні зміни, технологічні революції, глобальні і масштабні технологічні та наукові зміни. А держава не може суттєво вплинути на революційні трансформації, адже вони відбуваються самі по собі. Проте підсилити позитивну дію таких змін вона все ж здатна – за допомогою законодавчих ініціатив, зниження податкового навантаження на інновації, надаючи більше економічних свобод новим видам економічної діяльності, проводячи ефективну соціальну політику, що, в цілому, приведе до швидкого економічного розвитку, зростання макроекономічних показників і зростання добробуту громадян.

Середні ж економічні цикли потребують більшої концентрації дій держави під час їх протікання, адже вони відбуваються під впливом безпосередніх промислових трансформацій, оновлення капіталу, впровадження нових технологій, що потребує підтримки держави – дешевих кредитів, зростання капітальних видатків бюджету, державної підтримки галузей економіки, що розвиваються. Проте саморегулюванням у цьому випадку також не можна нехтувати, адже накопичений фінансовий ресурс самих суб'єктів господарювання дає змогу їм частково самооновлюватися.

А короткі фінансові цикли є коливаннями, які нездатні до саморегулювання, адже наслідком таких циклів, як показує досвід, завжди є фінансові кризи, які негативно найбільше впливають на економіки країн, призводять до занепаду цілих галузей, глибокої девальвації національних валют, зuboжіння населення та значного зниження добробуту громадян. Лише держава, використовуючи інструменти антициклічного регулювання фіскального та монетарного характеру, здатна забезпечити подолання фінансової кризи, забезпечити економічне зростання, підвищити добробут громадян та привести до зародження стадій піднесення нового середньострокового економічного циклу (фактично до його початку).

Зважаючи на потрясіння та трансформації в монетарній та грошовій сферах (Золотий стандарт, Бреттон-Вудська валютна система, Ямайська грошова модель), вони не викликають високого рівня довіри як якісні інструменти антициклічного регулювання економіки. Адже сама грошова політика зазнавала постійних коливань з чітко вираженими кризами. В той час як ефективність фіскальних інструментів антициклічного регулювання не піддаються сумніву. Саме тому фіскальні інструменти здатні стати базовими не лише при подоланні економічних та соціальних криз, у згладжуванні економічних циклів, але й бути засобами протидії негативним економічним явищам, стати своєрідними запобіжниками в майбутньому.

У результаті дослідження встановлено, що інструменти антициклічного регулювання можна поділити на дві складові: інструменти

саморегулювання та державні інструменти антициклічного регулювання, які, в свою чергу, можна розділити на монетарні та фіскальні. Кожні з них по-різному впливають на довгі, середні та короткі економічні хвилі.

Відтак, залежно від довжини економічних циклів, обставин, причин та наслідків їх виникнення, вони по-різному впливають на соціально-економічне середовище країни. Виникнення коротких фінансових циклів напряду пов'язане із негативними явищами, спричиненими середніми економічними циклами, в той час як причини виникнення середніх економічних циклів є наслідком трансформаційних процесів, які відбуваються під впливом довгих економічних хвиль.

Найнебезпечнішими для соціально-економічного життя країни є короткі фінансові цикли, що виникають у результаті свідомого «накачування» економіки неякісними фінансовими інструментами – заниженими кредитними ставками, незабезпеченими кредитами, необґрунтованою емісією грошей, вкладанням коштів у галузі з низьким виробництвом доданої вартості. Такі неякісні процеси в певний момент спричиняють економічну кризу, що проявляється через зниження рівня добробуту громадян, соціального захисту, погіршення інвестиційного клімату, зростання інфляції, девальвацію національної валюти, сповільнення росту ВВП. Довгі та середні економічні цикли, що виникають під впливом технологічних трансформацій, інноваційних революцій, також впливають на хід економічного розвитку і спричиняють негативні наслідки, які пов'язані з потребою переналаштування економіки. Проте прийнято вважати, що в майбутньому середні та довгі економічні цикли приводять до позитивних соціально-економічних процесів у країні.

2.2. Структурно-функціональні компоненти фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки

Досліджуючи та аналізуючи фіскальну політику та економічні цикли варто звернути увагу на сутнісні характеристики цих понять, їх трактування в економічних теоріях та методологічні особливості співіснування.

У попередньому розділі наукового дослідження було зазначено, що економічний цикл – це періодично повторювані стадії пожвавлення, піднесення, спаду та депресії. Кожна із таких стадій настає під впливом різних чинників і відрізняється за специфічними ознаками. Безпосередньо, вміння розрізнити і пояснити особливості кожної зі стадій, дає можливість розробити методологічну модель управління економічними циклами, використовувати найбільш ефективні інструменти антициклічного регулювання економіки, серед яких наша увага зосереджена на інструментах фіскальної політики. Тому в нашому випадку головною метою антициклічного регулювання економіки є забезпечення економічної рівноваги та недопущення настання кризи через вироблення та імплементацію фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки. За допомогою методу діалектики дослідимо сутність понять «криза» та «економічна рівновага». В наукових дослідженнях ці поняття трактуються по різному і залежать від того в який історичний період та представниками якої економічної школи вони розглядалися.

Відповідно до великого тлумачного словника української мови, поняття криза означає (від грецького κρίσις – рішення; поворотний пункт) – розклад, занепад, загострення (політичних, економічних, соціальних) протиріч, а також переломний момент хвороби, коли стан хворого поліпшується чи погіршується [212]

Вперше термін «криза» почали застосовувати у медицині та театральному мистецтві. В медицині цей термін означав різку зміну стану

хворого, після якого він або ж одужував або помирав. Тоді як у театральному мистецтві криза означала кульмінацію чи вирішальний момент у п'єсі [113].

У суспільних процесах цей термін розпочав використовуватися у XVII – XVIII ст., і переважно це стосувалося військової та політичної сфер [113].

Тоді як у економіці вперше термін криза використали, описуючи «тюльпанову» кризу 1636–1637 рр., яка виникла у Голандії і призвела до значного погіршення соціально-економічного становища країни.

Пізніше причини виникнення та наслідки криз в економіці були дослідженні А. Смітом, який у своїй праці «Дослідження про природу та причини багатства народів», зазначав, що криза це «перегрів» економіки в результаті спекулятивних дій, зокрема на ринку облігацій [363, с. 317].

Інший послідовник класичної економічної теорії Д. Рікардо зазначав, що криза виникає в результаті перевиробництва якогось товару [320, с. 230].

Серед представників пізніх класиків, зокрема Ж.-Б. Сеєм, криза розглядалася як диспропорції які виникали у виробництві, обміні та споживанні, в той час вченим була відкинута можливість масштабної економічної кризи [357, с. 138].

Кризу як причину недоспоживання вперше описав С. Сисмонді, фактично заперечивши теоретичні положення представників класичної економічної теорії і ставши ідеологом державного втручання в економічне життя. Зокрема вчений відмічав: криза є не випадковістю, а істотними проявами іманентних протиріч, що виникають у бурхливій формі та охоплюють широкі області та повторюються через певні періоди. Всі країни, де виробництво перевищує споживання, спрямовують свої погляди на зовнішній ринок..., але світовий ринок так само обмежений, як і ринок кожної країни». Це й приводить «до перевищення виробництва над попитом і тоді, швидко випереджаючи споживання, виробництво породжує сильні негаразди» [393, с. 150].

Теорія недоспоживання як основної причини економічної кризи була підтримана і розвинута Т. Мальтусом, який пов'язував її виникнення із

перевиробництвом та недоспоживанням, заробітна плата вченим розглядалася як своєрідний прожитковий мінімум за допомогою якого забезпечувалося споживання, а процесу реалізації міг допомогти середній клас [393, с. 152].

К. Маркс причину економічних криз вбачав у капіталізмі, зокрема він зазначав, що до промислової революції XVIII ст. періодичного повторення бумів і депресій не спостерігалось і лише з розвитком промисловості економіка почала переживати спади і піднесення [236, с. 630]. А до методологічних причин кризи К. Маркс відніс, знову ж таки, можливість капіталістичного виробництва необмежено розширюватися, поряд з тим, що платоспроможність попиту є обмеженою – принцип суперечності [236, с. 723].

Теорія кризи К. Маркса, виявилася достатньо життєздатною, вченому вдалося передбачити циклічність капіталістичної економіки з періодичними підйомами і спадами, які виникали як на початку XX ст. так і залишаються актуальними для економіки сьогодення.

Проте, дослідження природи та причин виникнення криз актуалізувалися у тридцятих роках XX ст., причинами цьому стала «велика депресія» (1929–1933 рр.) - наймасштабніша економічна криза XX ст. Серед найвідоміших представників цього періоду був Дж. Кейнс, який зазначив що криза – це проблема, яку здатна вирішити та врегулювати держава, через використання інструментів фіскального та монетарного характеру.

Ще одним прихильником теорії недоспоживання був А. Шпітгоффу, який зазначав, що причиною кризи є зниження рівня доходів громадян і нагромадження капіталу. Зниження заробітної плати призводить до скорочення споживання на ринках товарів і послуг, в результаті цього виникає криза [393, с. 162].

Значний внесок у вивчення та дослідження теорії криз було зроблено Й. Шумпетером, який у праці «Теорія економічного розвитку» (1912 р.) визначив базові характеристики теорії криз, досліджував причини

циклічності економіки. Основною причиною настання кризи вченим визначено інновації. Інновація – процес «творчого руйнування» [391, с. 314].

Процес адаптації до «нового» може призвести до породження дисбалансів в економіці. На початковому етапі дії нової технології часто не вистачає кваліфікованих працівників, відсутні необхідні засоби виробництва, ці чинники і призводять до порушення рівноваги.

Надзвичайно глибоко питання кризи досліджено у праці Л. фон Мізеса «Причини економічної кризи» (1931 р.), причинами виникнення якої вчений вбачає у зниженні рівня ділової активності, викликаного самовільними змінами відсотком ставки на кредити банками. Автор зазначає, що в результаті підвищення відсоткової ставки, виробники змушені підвищувати ціну своєї продукції, через що зменшується попит і купівельна спроможність громадян, виникає інфляція. Отож, істинною причиною кризи є маніпулювання комерційними банками відсотковою природною ставкою [282, с. 149]. Саме такі чинники і призводять до виникнення дисбалансів в економіці, девальвації національної валюти.

Надзвичайно цікавими щодо природи кризи є погляди монетаристів, які зазначали, що криза є невід'ємною складовою економічного циклу і виникає в результаті порушення рівноваги будь якого характеру: зміни монетарної та фіскальної політики, появою нових видів продукції чи нових методів виробництва, трансформація потреб громадян у споживчих товарах та видів трудової діяльності, зміни ціни та природні ресурси, сировину. Саме ці чинники порушують рівновагу сукупного попиту та пропозиції, що і є кризою. Такі трактування природи та причин виникнення кризи описані у праці «Економікс» С. Фішера, Р. Дорнбуша, Р. Шмалензі [33, с. 521].

Тоді як в «Економікс» К. Макконнелла С. Брю, вчені розглядали кризу в економіці як ситуацію, за якої знижується ділова активність. Причину такого зниження вчені вбачали у зниженні валових інвестицій, які стають меншими ніж амортизація, або ж коли в економіці споживається більше

капіталу ніж створюється [231, с. 523]. Саме через такі процеси відбувається порушення економічної рівноваги і виникають економічні дисбаланси.

Неможна оминати трактування кризи запропоноване видатним українським вченим М. Туган-Барановським, який фактично розглядав її як явище економічної кон'юнктури, яке пов'язане з підйомами та спадами. Вчений стверджував, що перехід однієї стадії в іншу породжує кризу [366, с. 84].

І знову ж, незважаючи що М. Туган-Барановський по своєму трактує поняття кризи, але основна суть його зводиться до того, що це порушенням якогось звичайного стану (стану рівноваги).

Ще одним цікавим поглядом на проблему кризи як частину рівноваги запропонував А. Богданов, у науковій роботі «Тектологія» (1989 р.) зазначив: «Рівновага є окремим випадком кризи; криза є порушенням рівноваги і в той час же переходом до нового стану рівноваги», і найголовніше що було зазначено вченим це те, що основною характеристикою кризи є її відсутність [98, с. 301]. Тобто вчений вважав, що кризи не існує, а це лише один із елементів рівноваги, яка переходить з одного стану в інший. Але таке розуміння цього поняття є дещо незрозумілим, адже ми вважаємо, що порушення рівноваги звичного стану в економіці супроводжується кризою.

Проаналізувавши сутнісні характеристики кризи, які пропонувані представниками різних епох і наукових теорій, спостерігаємо одну спільну особливість у всіх поданих вище визначеннях – це відхилення від стану рівноваги.

Саме тому, для ще більш глибокого розуміння циклічності економіки, економічних процесів та методів впливу на них, доцільно зрозуміти що таке рівновага і чому порушення цього стану породжує кризу.

З етимологічної точки зору – рівновага це поняття, яке розглядається з декількох позицій:

- механічна рівновага, також відома як статична рівновага, – стан тіла, що знаходиться у спокої, або рухається рівномірно, в якому сума сил і моментів, що діють на нього, дорівнює нулю [141].

- хімічна рівновага – положення, в якому хімічна реакція протікає з тією ж швидкістю, як і зворотна реакція, і в результаті не відбувається зміни кількості кожного компонента [384].

- рівновага термодинамічної системи або термодинамічна рівновага – стан, при якому термодинамічні параметри усіх тіл, що входять у термодинамічну систему тривалий час не змінюються. Такий стан є тоді, коли тиск, температура і хімічний склад системи в усіх її частинах є однаковими. Якщо в термодинамічній системі, що не має теплоізоляційних й абсолютно жорстких перегородок, тіла або їх частини перебувають не в однаковому стані, то за відсутності нових зовнішніх впливів через певний час у системі настане термодинамічна рівновага [363, с. 231].

- рівновага Неша у теорії ігор – оптимальна стратегія для всіх гравців в грі, направлена на те, що жоден гравець не зможе отримати прибуток, міняючи свою стратегію, поки всі інші не змінять свої стратегії [318].

- економічну рівновагу прийнято трактувати як ситуацію, в якій всі чинники, що роблять вплив на економічну змінну, повністю врівноважують один одного таким чином, що змінна величина в результаті не змінюється (наприклад рівноважна ціна) [318].

Саме економічна рівновага була об'єктом дослідження у працях багатьох вчених в різні історичні періоди, проте найбільшого свого розвитку такі дослідження набули у ХХ ст., проте наукові теорії розроблені у ХVІІІ – ХІХ ст. також відіграли значну роль у формуванні методологічних засад економічної рівноваги.

Зокрема слід звернути увагу на наукові результати таких вчених як А. Маршалла, І. Фішера, Л. Вальраса, В. Парето, К. Маркс, які одні із перших

зацікавилися проблемою економічної рівноваги, її сутністю та методами досягнення.

Зокрема А. Маршалл запропонував концепцію рівноважної ціни, яка полягала у тому, що рівноважна ціна досягається в результаті збалансування попиту і пропозиції [90, с. 219]. Така концепція є актуальною й досі, але лише в умовах досконалої конкуренції – коли ціна формується під впливом попиту та пропозиції. Тоді як в умовах монополії така концепція не спрацьовує, адже ціна за таких умов не визначається під впливом зрівноваження попиту та пропозиції, а встановлюється монополістом в односторонньому порядку. Проте методологічною основою концепції рівноважної ціни А. Маршалла є саме баланс попиту і пропозиції, що важливо при дослідженні саме етимологічної сутності економічної рівноваги.

У концепції А. Маршалла, економічна рівновага розглядалася як урівноваження попиту та пропозиції на товар на окремому ринку, тоді як досягти рівноважної ціни на всіх ринках неможливо.

В той час І. Фішер сформулював рівняння обміну, що відображає рівність між грошовою масою і швидкістю їх обігу та ціною і кількістю товарів. Зокрема вчений обґрунтовує, що економічна рівновага – це рівновага між пропозицією грошей та попитом на товар [319].

У концепціях неокласиків, економічна рівновага розглядалася з позиції окремого товару, вони вважали, що баланс можливий лише на окремих ринках, лише при зрівноваженні попиту та пропозиції на певний товар. В той час як Л. Вальрас, основоположник теорії економічної рівноваги, зазначав: «В умовах ринку рівновага встановлюється на основі співвідношення попиту та пропозиції. Лише в умовах вільної конкуренції можливо забезпечити економічну рівновагу (рівноважну ціну). В той час як рівноважна ціна – це ціна на конкретному ринку, за якої попит та пропозиція є однаковими, відсутні дефіцит, надлишки товарів та послуг. За умови досягнення рівноважної ціни не спостерігаються тенденції до зростання чи

зниження обсягів виробництва (попит повністю забезпечується пропозицією, а пропозиція відповідає потребам споживачів товарів і послуг) [394, с. 375].

Основними постулатами теорії «економічної рівноваги» Вальраса є:

1. Зміни цін впливають на попит і пропозицію і навпаки; зміна попиту впливає на пропозицію і навпаки. Отже, їхній взаємозв'язок впливає на встановлення рівноваги.

2. Рівноважна ціна встановлюється у результаті конкуренції, співвідношення попиту і пропозиції, наявності ресурсів та інших чинників.

3. Загальна рівновага здійснюється щодо всіх товарів. Це пояснюється тим, що потреба у цьому товарі залежить від наявності інших товарів.

4. Рівновагу характеризує, як правило, мінова вартість. Мінова цінність товарів – це рівень економічної рівноваги. В умовах конкуренції діють механізми, які усувають диспропорції та встановлюють таку мінову вартість, що ґрунтується на ціні рівноваги. В умовах монополії диспропорції зберігаються.

5. Рівновага досягається на основі дії всіх учасників ринку.

6. Рівновага здатна забезпечити максимально високий рівень задоволення потреб (безумовно, за наявності ресурсів).

7. Попит на кожний товар залежить не тільки від його ціни, а і від цін на всі інші товари. Наприклад, зростання цін на деякі може призвести до зменшення попиту на менш корисні товари. Наприклад зростання ціни на продукти харчування призводить до відмови громадянами від передплати на газети і журнали, що призводить до різкого скорочення їхніх тиражів.

10. Конкуренція – є визначальним чинником при встановленні рівноваги. Цінові сигнали регулюють ринок, з допомогою таких сигналів досягається рівновага.

11. Для рівноваги потрібний ринковий механізм, який є набагато ефективнішим, ніж планова система [228].

Беззаперечно, запропоновані Л. Вальрасом постулати «економічної рівноваги» залишаються актуальними й досі. Відповідно до них, основними

чинниками, які визначають економічну рівновагу є попит та пропозиція, під впливом яких встановлюється ціна. Також вчений зазначає, що за умови монополії на ринку основні принципи економічної рівноваги порушуються, адже ціна в таких умовах формується під приводом інших чинників – диктуванням ціни продавцем, схожою є ситуація у плановій економіці – коли ціна встановлюється державою.

Великий внесок у розвиток теорій про економічні процеси і зокрема встановлення рівноваги та подолання кризи зробив К. Маркс. Вчений зазначав: «Рівновага суспільного відтворення – це такий стан, за якого між різними складовими продукту за їх натурально-речовою формою, вартістю і структурою, а також функціональним призначенням існують кількісно-якісні пропорції [141, с. 267]».

Отже, в працях вчених середини XIX початку XX ст. економічна рівновага трактувалася виключно як проблема зрівноваженої ціни. Однак у більш пізніх економічних теоріях, в період кризи та після кризовий період проблема економічної рівноваги набула дещо іншого характеру і розглядалася як частина економічного циклу яку потрібно підтримувати тобто управляти нею переважно за допомогою дискреційних та недискреційних інструментів фінансового характеру, в той час як стан економічної рівноваги визначався за допомогою економіко-математичних моделей і обґрунтовувався за допомогою аналізу багатьох чинників.

Серед найбільш відомих наукових напрацювань того часу варто виділити моделі економічної рівноваги Дж. Кейнса, Р. Харрода, Е. Домара, Р. Солою, не меншу увагу заслуговують напрацювання монетаристів М. Фрідмена, А. Шварца, Е. Долана.

Зокрема Дж. Кейнс зазначав, що рівновага досягатиметься у випадку рівності між попитом та сукупним доходом та забезпечуватиметься тоді коли заощадження будуть дорівнювати інвестиціям [407, с. 345].

В більш пізні періоди, кейнсіанська теорія економічної рівноваги була удосконалена і доповнена. Зокрема модель Р. Харрода передбачає, що

економічна рівновага настає в результаті досягнення рівності між інвестиціями та заощадженнями, а модель Е. Домара в основу економічної рівності вкладає рівність між грошовим доходом (попитом) і виробничими потужностями (пропозицією) [393, с. 545; 170, с. 20].

На увагу заслуговує неокласична модель Р. Солоу, який використовуючи виробничу функцію Кобба-Дугласа, описав вплив технічного прогресу, праці та капіталу на економічне зростання [318, с. 86–96].

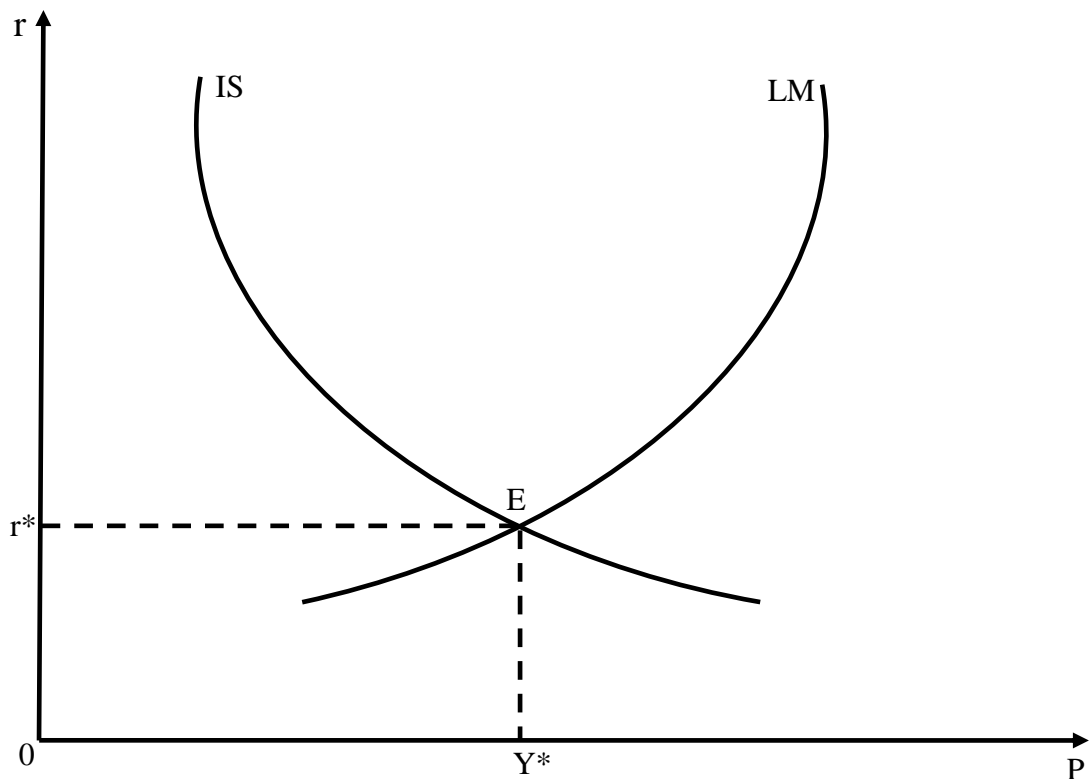
Якщо розглядати принципи економічної рівноваги запропоновані монетаристами, варто зазначити наступне. Зокрема М. Фрідман та А. Шварц коментуючи економічну рівновагу, зазначають що такий стан можна забезпечити за умови підтримки оптимальної грошової маси в обігу, що відповідає реальному рівню економічного росту, за таких умов формуються передумови для рівноваги між фінансовим та реальним секторами економіки [378, с. 439].

Серед напрацювань представників неокласичного синтезу, найбільшу увагу заслуговує багатофакторна економічна модель IS-LM розроблена Д. Хіксом, яка представляє собою графік, системою координат якого є рівень національного доходу (Y) і значення процентної ставки (r). Ситуацію на ринку товарів і послуг відображає крива IS. Умовою рівноваги товарного ринку є рівність інвестицій і заощаджень – $I = S$. Функція інвестицій залежить від співвідношення граничної ефективності капіталовкладень і ставки позичкового процента. В силу цього, обсяг інвестицій може визначатися як функція позичкового процента $I = I(r)$. Заощадження ж у відповідності до «головного психологічного закону» визначаються рівнем національного доходу, тобто $S = S(Y)$. Таким чином, отримують функцію IS: $I(r) = S(Y)$ [195, с. 196].

Рівновагу на грошовому ринку відображає крива LM. Попит на гроші визначається або трансакційними мотивами (потреба в грошах для здійснення угод з купівлі-продажу) і є функцією доходу – $L_1 = L_1(Y)$, або

спекулятивними мотивами (перевага цінних паперів з метою отримання процента) і тому спекулятивний попит є спадною функцією норми банківського процента – $L_2 = L_2(r)$. Сукупний попит на гроші буде: $L = L_1 + L_2$, або $L = L_1(Y) + L_2(r)$, або $L = L(Y,r)$. Пропозиція грошей M вважається величиною заданою і прирівнявши її до попиту на гроші отримуємо умову рівноваги на грошового ринку або функцію LM: $L(Y,r) = M$.

Точка перетину кривих IS і LM (E) означає таке співвідношення між рівнем національного доходу і позичкового процента, за яких заощадження дорівнюють інвестиціям, а попит на гроші – їх пропозиції, тобто обидва сектори товарний і грошовий перебувають в рівновазі.

r – обсяг продукції;

P – ціна

IS – крива попиту

LM – крива пропозиції

Рис. 2.2. Модель IS–LM Хікса [195, с. 198]

Модель IS-LM дає можливість прослідкувати вплив на економічні процеси окремих складових державної економічної політики, зокрема крива IS відображає вплив фінансово-бюджетної, а крива LM – грошово-кредитної політики держави.

Графічне відображення моделі Хікса виглядає наступним чином (Рис. 2.2):

Проаналізувавши погляди вчених щодо поняття та трактування двох найбільш важливих економічних станів «кризи» та «рівноваги», приходимо до наступних висновків: всім визначенням кризи притаманні однакові особливості – це порушення рівноваги. А рівновага – це загалом урівноваження попиту та пропозиції. Відмінність полягає лише в різних факторах які розглядаються при визначенні рівноваги та настання кризи.

Різні визначення економічної рівноваги та погляди вчених на її сутність дали нам змогу трактувати цю дефініцію таким чином: економічна рівновага настає в результаті досягнення однакових значень попиту та пропозиції на окремих ринках товарів, і якщо в країні вдається досягнути якомога більше таких зрівноважень, то можна стверджувати про досягнення загальнодержавної економічної рівноваги. Однак, відхилення попиту чи пропозиції від певного зрівноваженого значення на тому чи іншому ринку товарів породжує кризу і якщо такі відхилення спостерігаються на багатьох ринках, то в країні настає загальноекономічна криза. Також варто наголосити, що ринки є взаємопов'язаними, часто зміна попиту чи пропозиції на одні товари призводить до порушення рівноваги на ринках інших товарів.

Виходячи з вище зазначеного, криза – це різке та неочікуване порушення рівноваги, чи відхилення від звичайного стану економіки, яке пов'язане з перевиробництвом продукції (надмірні імпорт і внутрішнє виробництво) – надмірна пропозиція або/чи недоспоживанням продукції, що пов'язано з низькою купівельною спроможністю громадян, нездатністю задовольнити на необхідному для звичайного стану попит, в результаті чого настають соціально-економічні дисбаланси: зростає інфляція, швидкими темпами знижуються доходи громадян, девальвує національна валюта, погіршується інвестиційний клімат та ділова активність підприємств, і як результат – в цілому погіршується соціально-економічний стан в країні.

Здійснений аналіз дає підстави констатувати дуалістичну теорію походження кризи і забезпечення економічної рівноваги – такі економічні стани формуються або ж під впливом зміни попиту або пропозиції, і незалежно на яких ринках такі відхилення відбуваються. Однак причини таких відхилень можуть бути різними, це можуть бути: інновації, технологічні трансформації, нові галузі економіки, перевиробництво, інвестиції, рівень доходів громадян, заощадження, капіталовкладення, грошова маса та ін., які по-різному впливають на попит і пропозицію. Саме тому, вбачаємо за доцільне розглянути декілька сценаріїв управління економічними циклами. А саме в залежності від причин порушення економічної рівноваги (зміни попиту чи пропозиції) держава здатна використовувати ті чи інші інструменти фіскальної політики (податкові механізми, політику видатків та боргову політику) тим самим повертати економічні процеси до стану рівноваги і не допускати настання економічних криз в майбутньому.

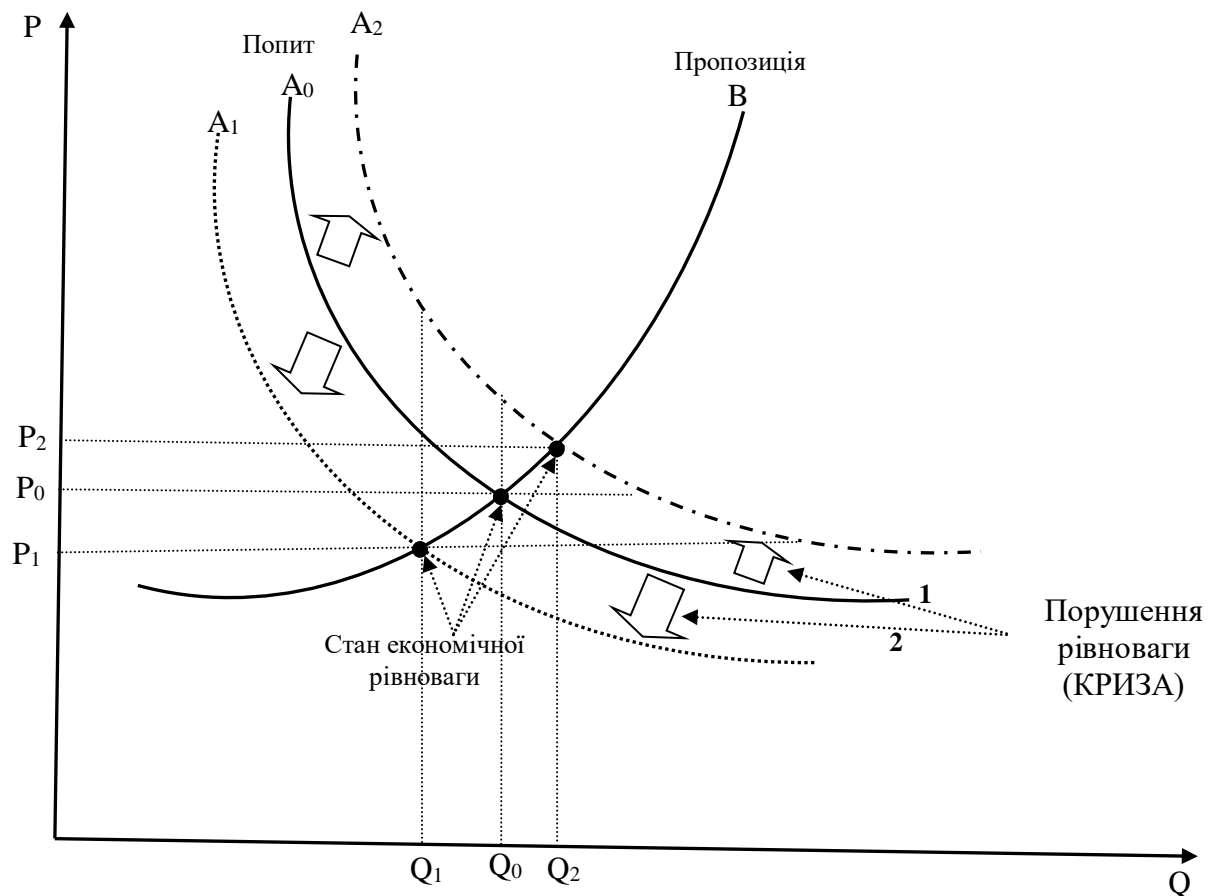
Використовуючи «теорію ігор», запропоновану та розроблену Д. Нешом, можна розробити та змодельовати сценарії поведінки держави в умовах порушення економічної рівноваги через відхилення попиту та/чи пропозиції.

В загальному розумінні «теорія ігор» полягає у встановленні оптимальної (у тому чи іншому змісті) стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях. Метою теорії ігор є визначення оптимальної стратегії для кожного гравця.

Стратегією гравця називається сукупність правил, що обумовлюють вибір його дій при кожному особистому ході залежно від наявної ситуації. Проте часто під час гри виникають конфлікти між її учасниками. В даному випадку під конфліктом розуміється ситуація, в якій стикаються інтереси двох чи більше сторін, які переслідують різні (інколи протилежні) цілі. Кожна з сторін-учасників конфліктних ситуацій може у певний спосіб впливати на хід подій, але не має змоги повністю ним керувати. Конфліктні

ситуації виникають під час вирішення різноманітних економічних проблем (відносини між організаціями-виробниками і споживачами, торгівля, економічна конкуренція тощо) [362].

З огляду на це, нами запропоновано дві графічні інтерпретації економічної рівноваги та виникнення кризи: на рис. 2.3 відображено порушенням рівноваги через зміни попиту, тоді як на рис. 2.4 причиною порушення рівноваги є саме зміни пропозиції. Такі графіки є актуальними як для окремого ринку так і можуть відображати загальнодержавну економічну ситуацію. На основі цих моделей держава здатна приймати ефективні рішення в сфері фінансової політики, які повинні забезпечити повернення економіки до стану рівноваги.

P – ціна продукції;

Q – кількість продукції.

Рис. 2.3. Порушення економічної рівноваги через відхилення кривої попиту*.

*розроблено автором

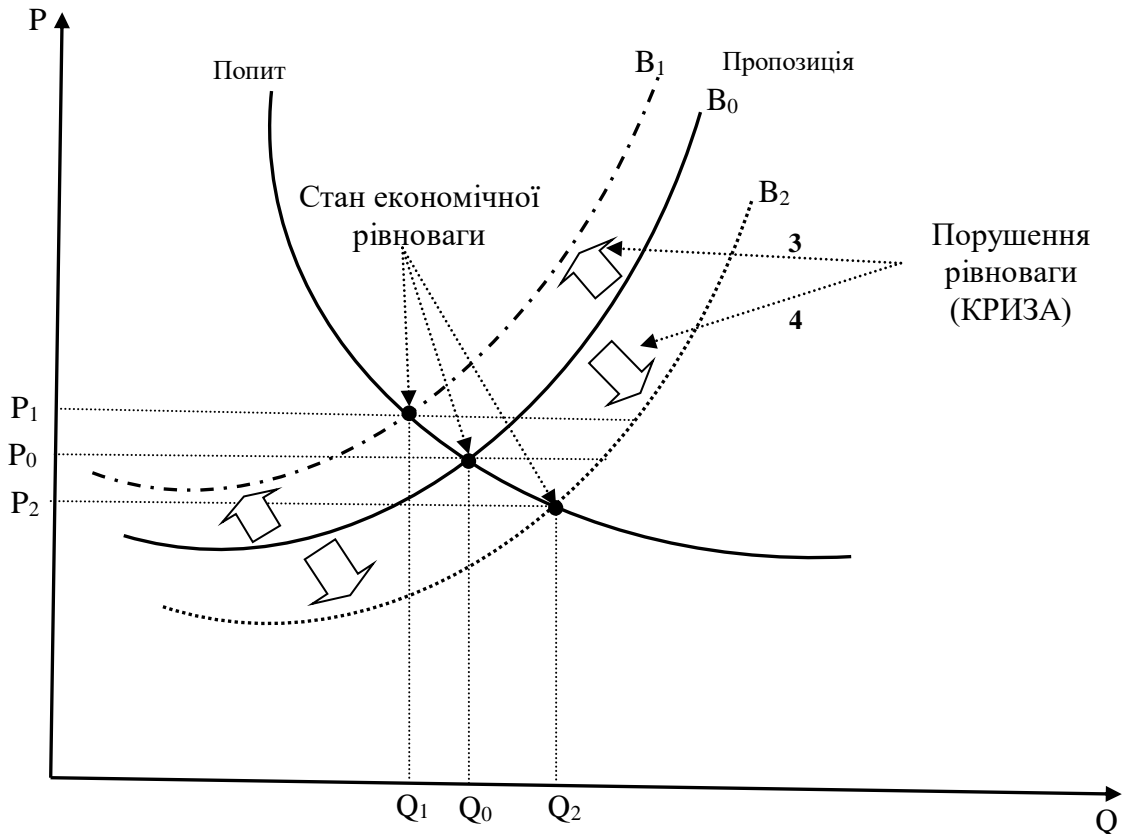
Аналізуючи рис. 2.3. виділимо два варіанти (сценарії) використання інструментів фіскальної політики при відхиленні кривої попиту:

– перший сценарій – крива A_0 переміщається ближче вісі ординат і займає положення A_1 , в такій ситуації відбувається переміщення рівноваги з точки перетину прямих P_0 та Q_0 до точки перетину P_1 та Q_1 . Таке переміщення кривої попиту призводить до корегування пропозиції – зниження ціни призводить до її зменшення. Причиною зсуву попиту є зниження купівельної спроможності громадян. Таку ситуацію доцільно вважати початком кризи – підприємство нездатне реалізувати весь вироблений товар, знижується його прибутковість. Щоби повернути криву попиту до попереднього стану рівноваги, держава може підвищити видатки бюджету соціального характеру, знизити податкове навантаження на доходи громадян. Такі фіскальні заходи призведуть до підвищення купівельної спроможності, що сприятиме зростанню попиту на товари. Однак, підвищення видатків соціального характеру та зниження рівня податків на доходи повинні бути компенсованими. Для того, щоби не порушити бюджетний баланс (дефіцит бюджету не може перевищувати певний встановлений законодавством рівень), держава може вдаватися до залучення додаткових фінансових кредитних ресурсів (збільшити розмір державного боргу) або ж підвищити податкове навантаження на непрямі податки (ставки імпортного мита, ПДВ та акцизний податок при імпорті товарів);

– другий сценарій. При переміщенні кривої попиту вгору (точка зрівноваженої ціни переміщається від перетину прямих P_0 та Q_0 до перетину прямих P_2 та Q_2). За такої ситуації громадяни здатні придбати більше товарів за вищу ціну ніж це було при економічній рівновазі, що свідчить про зростання купівельної спроможності, про покращення економічної ситуації в країні. В цій ситуації також зростає пропозиція, проте така ситуація може призвести до перегріву економіки, зростання інфляції, знецінення національної валюти, нераціонального використання заощаджень, до зниження якості продукції. Для повернення кривої попиту до стану рівноваги

держава може підвищити податкове навантаження на доходи громадян, скоротити соціальні видатки. Додатково отримані фінансові ресурси держава здатна спрямувати до резервних бюджетних фондів, або ж скоротити рівень державного боргу.

Два наступних сценарії відображають застосування інструментів фіскальної політики в результаті зміни пропозиції (рис. 2.4).

P – ціна продукції;

Q – кількість продукції.

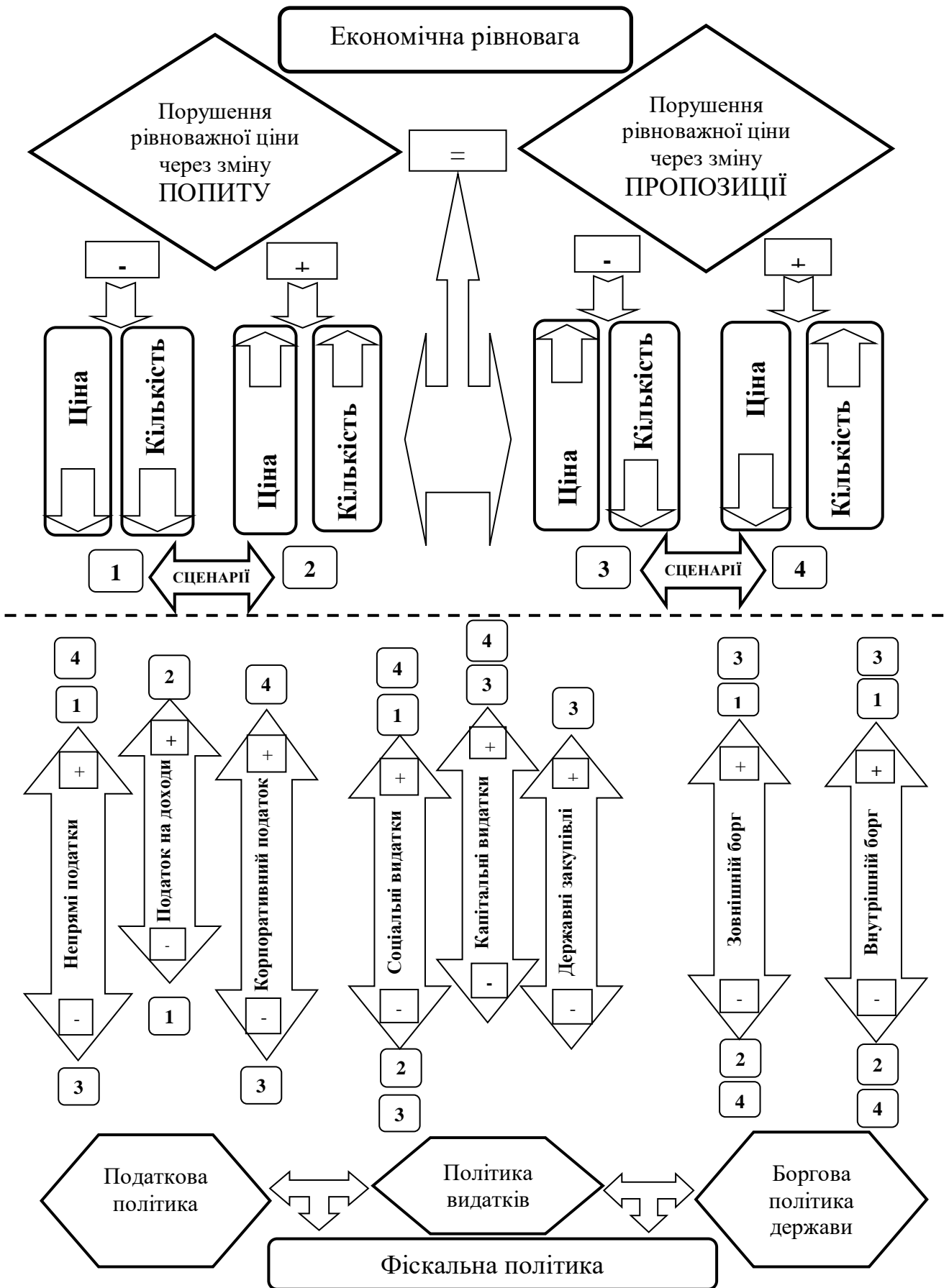
Рис. 2.4. Порушення економічної рівноваги через відхилення кривої пропозиції*.

*розроблено автором

– третій сценарій передбачає відхилення кривої пропозиції B_0 до B_1 , відповідно, точка рівноваги зміститься вліво в гору, від перетину прямих P_0 та Q_0 до точки перетину P_1 та Q_1 . Відповідно до цього сценарію ціна підвищується та водночас зменшується кількість реалізованої продукції – що також зменшує попит. За такої ситуації підприємство може спіткнутися з наступними проблемами: недоотриманням прибутку, потребою скоротити

штат працівників, заморозити частину виробництва. В цій ситуації держава здатна стабілізувати пропозицію повернувши її до стану рівноваги використовуючи певні заходи фіскального характеру. Зокрема, доцільно знизити ставки непрямих податків, що сприятиме зниженню ціни товару; підвищити рівень капітальних видатків, використати інструмент державних закупівель – це дозволить підвищити рівень потреби у продукції та її пропозицію; запровадити пільги з корпоративного податку, які б дали можливість реінвестувати заощаджені кошти у підприємство, запровадити нові технології, в результаті чого знизиться вартість та ціна продукту. Але такі дії уряду можуть призвести до потреби додаткового залучення державних ресурсів з інших джерел – скорочення соціальних видатків, додаткових фінансових запозичень держави.

– четвертий сценарій передбачає прийняття рішень в сфері фіскальної політики в результаті зміщення кривої пропозиції V_0 до V_2 , через що рівновага переміщається із точки перетину прямих P_0 та Q_0 до точки перетину P_2 та Q_2 . За таких умов відбувається зниження ціни продукції з одночасним збільшенням її продажів. Така ситуація свідчить про пожвавлення виробництва та економіки країни загалом, а також до зростання попиту. Загалом такі тенденції є позитивними, проте вони можуть призвести до перегріву, перевиробництва продукції та інфляційних процесів. Повернути криву пропозиції до стану рівноваги можна за допомогою підвищення ставок непрямих податків та корпоративного податку, що призведе до підвищення ціни і переміщення кривої пропозиції до попереднього значення. В результаті додаткових бюджетних надходжень держава буде здатна скоротити державний борг і водночас підвищити рівень соціальних та капітальних видатків в частині розвитку інфраструктури. Це також дасть змогу створити резервний фонд для подолання майбутніх економічних, соціальних та фінансових ризиків.

Рис. 2.5. Комплексний теоретико-методологічний алгоритм забезпечення економічної рівноваги засобами фіскальної політики*

*розроблено автором

На рис. 2.5 цифрами «1»; «2»; «3»; «4» позначено сценарії, які можуть використовуватися державою у сфері фіскальної політики в умовах тієї чи іншої економічної кон'юнктури. Використовуючи теорію ігор, нами була розроблена методологічна поведінкова модель, яка передбачає застосування інструментів фіскальної політики за різних сценаріїв порушення економічної рівноваги, суб'єктами (учасниками) такої гри є держава (суб'єкт, що реалізує фіскальну політику), підприємства (суб'єкти, що формують пропозицію) та громадяни споживачі (суб'єкти, що забезпечують попит). Основним завданням такої моделі є розробка сценаріїв забезпечення економічної рівноваги в країні. Графічна інтерпретація полягає у побудові комплексного теоретико-методологічного алгоритму використання інструментів фіскальної політики державою для досягнення економічної рівноваги (рис. 2.5).

Таким чином, розроблений комплексний теоретико-методологічний алгоритм, який відображає вплив інструментів фіскальної політики на економічну кон'юнктуру в країні та полягає у формуванні чотирьох сценаріїв використання податкових, видаткових та боргових інструментів держави для досягнення економічної рівноваги, дає змогу впливати на цінову політику для врегулювання попиту та пропозиції в країні. Такий алгоритм може бути використаний при проведенні антициклічного регулювання економіки в будь-якій ринковій країні, яка функціонує на засадах конкуренції і відкритих ринків. Проте недоцільно використовувати таку модель у країнах де порушена конкуренція, в тоталітарних країнах, де існує диктатура та планова економіка, вона не буде ефективною в умовах монополії. В таких країнах і за таких умов економічна рівновага взагалі не може бути досягнута, адже ціна на продукцію в них формується в ручному режимі.

2.3. Моніторинг використання фіскальних інструментів при формуванні фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки

Проведений аналіз досліджуваної проблеми дав змогу виокремити основні параметри управління економічними циклами. Встановлено, що монетарні інструменти стабілізації економіки дієві лише в умовах здорової конкуренції, вільного ринку і малоефективні за умови економічної рецесії та кризи. В епоху економічної глобалізації, економічної нестабільності та турбулентності у світі монополій та великих корпорацій, в інформаційному середовищі найдієвішими є фіскальні інструменти. Незалежно від типу та моделі, фіскальна політика відіграє важливу роль у стабілізованні економічного становища, забезпеченні економічного зростання та подоланні економічних криз. Пошук дієвих інструментів економічної стабілізації, формування ефективного механізму їх дії повинні базуватися на аналізі індикативних величин, які є «відправними» точками для проведення заходів подолання економічних флуктуацій. Такі величини поділяють на базові і похідні, а такі індикатори надзвичайно важливі при виробленні дієвої та ефективної моделі економічного зростання та недопущення криз. За характером дії індикатори економічного розвитку поділяють на економічні, соціальні та політичні. Завдяки такому їх розподілу, легше виробити дієву стратегію економічного розвитку та сформувати фіскальну парадигму антициклічного регулювання економіки.

До параметрів базового рівня належать ВВП країни, середній рівень доходів громадян, рівень інвестицій.

До похідних же параметрів нами віднесено: показник заощаджень громадян, показник нерівномірності розподілу доходів громадян, купівельну спроможність населення, рівень мінімальних та максимальних доходів, прибутковість підприємств за різними галузями економіки.

До економічних індикаторів належать показник створеного ВВП, прибутковість підприємств, показник інвестицій в економіку країни.

До соціальних показників варто віднести доходи населення, здатність громадян заощаджувати, рівномірність розподілу доходів у країні, рівень соціального захисту та фінансованість державою соціальних потреб.

А політичні індикатори – це вартість послуг уряду, розвиток інфраструктури, забезпечення добробуту громадян.

Усі названі показники відіграють роль орієнтирів для держави, вихідні параметри яких дають змогу розробити дієві механізми досягнення поставлених цілей, сформувані стратегію соціально-економічного розвитку країни, а також слугують дороговказом для застосування ефективних та потрібних інструментів антициклічного регулювання економіки.

Кожен із наведених параметрів відіграє важливу роль при проведенні фіскальної політики країни, незалежно від того, чи він базовий, чи похідний, належить до політичних, економічних чи соціальних; стратегія держави повинна полягати у соціально-економічному розвитку, що реалізується через ефективне та якісне політичне середовище. Тоді як стратегія економічного розвитку має базуватися на ефективній фіскальній парадигмі, з чітко визначеними цілями та обґрунтованою метою.

Діяльність держави в сфері фіскальної політики повинна забезпечувати виконання певних функцій, без дотримання яких ефективність такої політики значно знижується та може призвести до порушення економічного балансу. В науковій літературі виділяють наступні функції фіскальної політики: соціальної обґрунтованості та захисту, економічного розвитку, боргової ефективності, фіскальної достатності та бюджетної стійкості. Саме ці функції повинні поєднуватися в державній стратегії економічного розвитку і чітко враховуватися при формуванні фіскальної парадигми держави.

Варто зазначити, що на кожній стадії економічного циклу державна стратегія антициклічного регулювання економіки має враховувати всі визначені функції фіскальної політики. Дотримання таких функцій, та використання її дієвих інструментів фактично забезпечать подолання

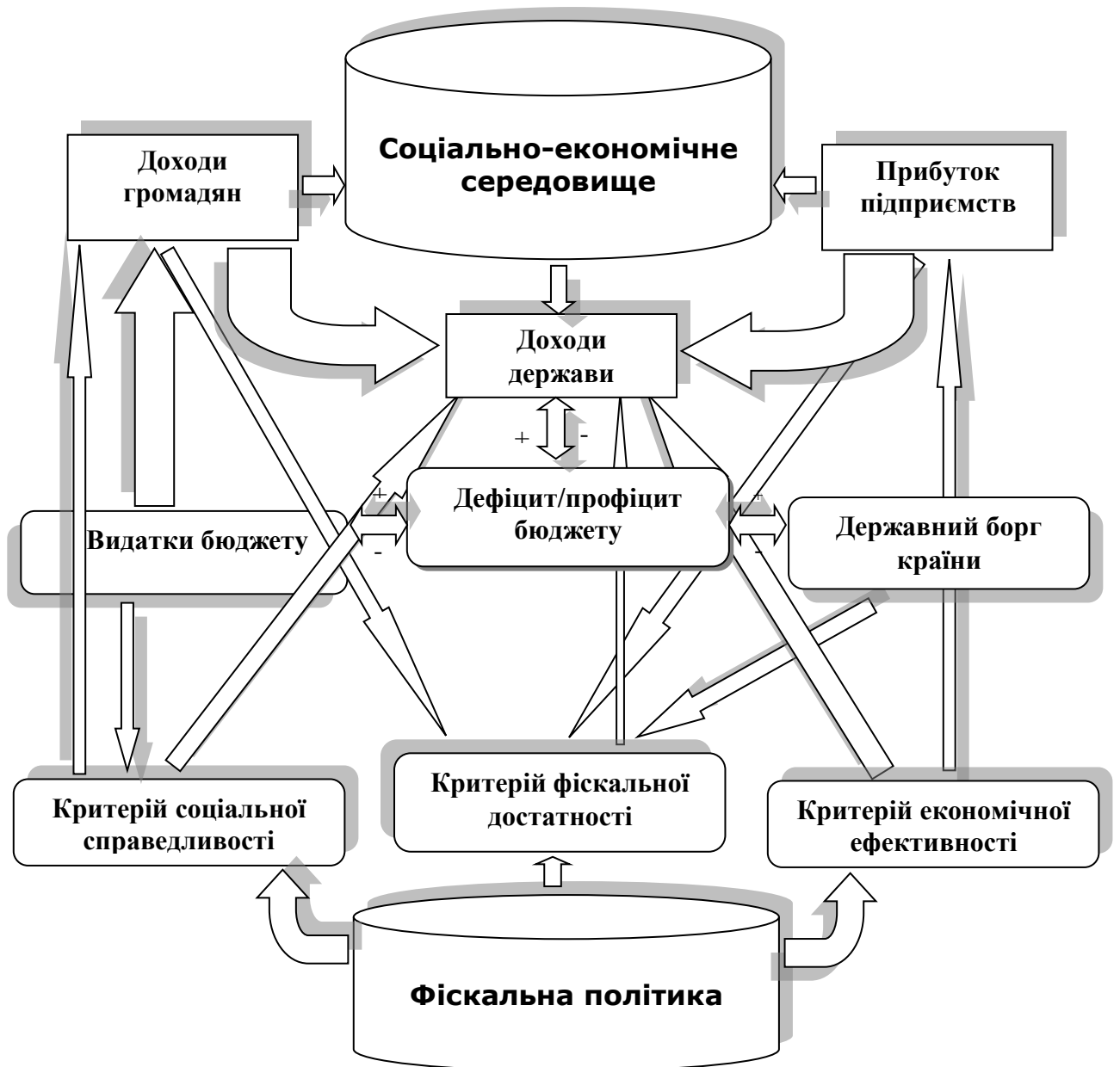
економічних дисбалансів і приріст соціально-економічних макро показників у країні.

Для досягнення визначених завдань соціально-економічного розвитку, зростання макроекономічних показників та забезпечення добробуту громадян держава використовує набір фіскальних інструментів та засобів. До інструментів фіскальної політики належать: політика видатків, політика доходів, боргова політика, які мають неоднакову дію та повинні використовуватися по-різному на різних стадіях економічного циклу. Дія таких інструментів залежить від розвитку державних інститутів управління (законодавчої бази, ефективності органів державного управління, верховенства права, рівня корупції), економічної доктрини держави і, найважливіше, від того, в яких соціально-економічних умовах вони застосовуються.

Основними цілями фіскальної політики, є досягнення соціально-економічної стабільності країни, яка полягає в забезпеченні соціальної справедливості, фіскальної достатності, економічної ефективності, а через призму інституційних ознак фіскальної політики – стабільності і гнучкості (стабільності і гнучкості нормативно-правової бази в сфері фіскальної політики, ефективності державних органів при її здійсненні).

Український учений А. Крисоватий наводить п'ять найважливіших критеріїв фіскальної політики (рис. 2.6) [219, с. 136]:

- фіскальної достатності (інтерес держави);
- економічної ефективності (інтерес податкоплатників);
- соціальної справедливості (інтерес фізичних осіб та громадян-виборців);
- стабільності;
- гнучкості.
- Кожен із них по-своєму впливає на перебіг суспільно-економічних процесів (рис. 2.6).

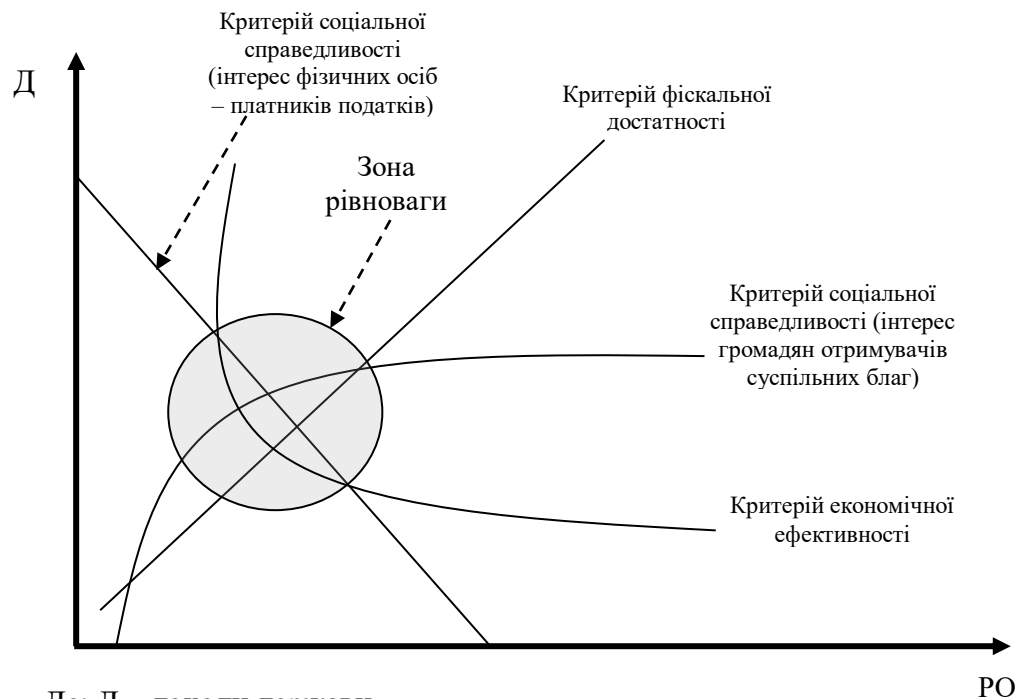

Рис. 2.6. Вплив фіскальної політики на соціально-економічне середовище держави

*розроблено автором

Кожен критерій повинен відповідати певним параметром, дотримуючись яких можна досягнути поставлених цілей соціально-економічного розвитку, підвищення рівня добробуту громадян, зростання якості життя в країні, розвитку галузей економіки, зростання конкурентності країни на світовому ринку. Реалізація кожного окремого критерію повинна бути обґрунтована відповідно до цілей держави і здійснюватися залежно від дії всіх інших критеріїв, бо без дотримання цього виконання окремих критеріїв не буде ефективним у загальній системі фіскальних відносин і

приведе до неефективної фіскальної політики. Лише досягнення точки рівноваги щодо дії таких критеріїв або ж наближення до неї дає змогу стверджувати про ефективність заходів такої політики, незалежно від того, на якій стадії економічного циклу вони реалізуються (рис. 2.7).

Де: Д – доходи держави

РО – рівень оподаткування

Рис. 2.7. Критерії фіскальної політики та зона їх рівноваги

*розроблено автором

З допомогою критеріїв фіскальної політики можна охарактеризувати стан соціально-економічного життя держави, а їх, у свою чергу, визначають такі параметри: рівень податкового навантаження, який не повинен створювати надлишкового вилучення доходів громадян та прибутків суб'єктів господарювання через інструменти оподаткування доходів, капіталів та споживання, тобто має бути ефективним в умовах економічного розвитку, які склалися в країні; видатки бюджету, які повинні забезпечити якісний і справедливий розподіл соціальних благ між суб'єктами їх споживання, держава повинна забезпечити процес фінансування тих галузей економіки, які потребують додаткової її підтримки і не можуть бути профінансовані самостійно; фіскально ефективні (джерела фінансових

надходжень у країні повинні бути достатніми для фінансування видатків, визначених державою, і не повинні створювати надлишкового (деструктивного) навантаження на платників податків (податкові надходження) та не повинні бути обтяжливими для самої держави (боргова політика). Разом з тим інституційне середовище полягає в реалізації фіскальної політики, базованої на якісному нормативно-правовому полі, ефективних органах управління у сфері фіскальної політики, які, у свою чергу, повинні виконувати свою роботу якісно, добросовісно та чесно, і найважливіше, рішення повинні прийматися такі, які дадуть змогу досягти поставлених цілей розвитку держави.

Прояв параметрів, за якими ідентифікують критерії фіскальної політики, буде неоднаковим за різних соціально-економічних моделей розвитку держави, за різних вихідних показників та стартових умов економічного розвитку, а самі ж критерії по-різному проявлятимуться на різних стадіях економічного циклу.

Критерій фіскальної достатності полягає в забезпеченні держави фінансовими ресурсами, достатніми для виконання покладених на неї функцій. Проте за кожної соціально-економічної моделі розвитку держави податкове навантаження інше. Так у країнах з ліберальною економічною моделлю його рівень завжди нижчий ніж у країнах із соціально орієнтованою моделлю. В умовах економічного піднесення, навпаки, потреба в додаткових фінансових ресурсах завжди менша, ніж в умовах економічного спаду чи кризи. Дія податкових інструментів може проявлятися через автоматичні податкові стабілізатори або ж додаткові податкові платежі, підвищення ставок податків. В умовах стійкого економічного піднесення автоматичні стабілізатори діють більш ефективно: на фоні зростання доходів громадян, прибутків підприємств розширюється база оподаткування, що забезпечує додаткові надходження до бюджету.

Недискреційна фіскальна політика (тобто автоматична зміна рівня зайнятості, обсягів виробництва і темпів інфляції внаслідок циклічних

коливань сукупного доходу) допускає автоматичне збільшення (зменшення) чистих податкових надходжень до державного бюджету, яке стабілізує економіку [138, с. 17]. Такими автоматичними регуляторами (або стабілізаторами) в економіці є прогресивна податкова система, трансфертні платежі і споживчі витрати домогосподарств. Автоматичні стабілізатори дають змогу згладжувати циклічні коливання в економіці без проведення спеціальної економічної політики [129, с. 81].

До автоматичних стабілізаторів відносять такі статті доходів та видатків: прямі податки з доходів громадян, податки з прибутків підприємств, внески на соціальне страхування, частково-непрямі податки та виплати по безробіттю. Для оцінки дії цих автоматичних стабілізаторів аналізують їх зміну протягом тривалого періоду і розраховують їх еластичність у відповідь на зміни ВВП. Деякі дослідники додають до цих п'яти основних статей і інші бюджетні видатки: на охорону здоров'я, пенсійне забезпечення, державні субсидії підприємствам та ін. [57]. В умовах зростання економіки, розвитку нових її галузей економіки виникають і нові об'єкти оподаткування, що, на нашу думку, може стати підставою для запровадження нових податкових платежів, зміни механізмів оподаткування.

За умов економічного спаду недоцільно збільшувати податкове навантаження, яке неодмінно похитне соціальне становище громадян, призведе до більш глибокої депресії та швидшого зниження показників економічної активності. В умовах кризи купівельна спроможність громадян зменшується, здатність заощаджувати знижується, тому додаткове вилучення коштів у вигляді вищого податкового навантаження неприпустиме, адже може призвести до банкрутства підприємств та зубожіння населення.

Під час погіршення економічної кон'юнктури та зниження ділової активності, на тлі зниження податкових надходжень, держава змушена залучати додаткові ресурси через зовнішні та внутрішні запозичення. В короткостроковій перспективі за незбалансованих економічних умов

виникають ризики зростання дефіциту бюджету, який, у свою чергу, виникає із-за зростання потреби фінансування додаткових видатків.

При дискреційній фіскальній політиці для стимулювання сукупного попиту в період спаду створюється дефіцит державного бюджету (внаслідок збільшення державних витрат або зниження надходження податкових платежів), а відповідно, в період піднесення цілеспрямовано створюється бюджетний надлишок (профіцит) [89, с. 17].

Критерій фіскальної достатності в умовах зростання фінансової заборгованості держави буде доцільним і раціональним лише за умови дотримання фіскальних правил; державний борг не може перевищувати нормативно встановлений показник по відношенню до ВВП. Перевищення нормативного коефіцієнта цього показника в майбутньому може призвести до потреби збільшення податкового навантаження і залучення додаткових фінансових ресурсів для обслуговування та погашення боргових зобов'язань держави. Може трапитися ситуація за якої видатки бюджету на обслуговування боргу більші ніж сукупність соціальних видатків чи видатків на медицину та освіту. Надмірні держані запозичення держави призводять до поглиблення економічної кризи та втрати фінансової незалежності. Саме тому дії уряду щодо застосування критеріїв фіскальної політики повинні бути виважені на кожному етапі економічного циклу.

В умовах економічного піднесення додаткові ресурси, отримані державою в результаті дії автоматичних стабілізаторів, зростання доходів громадян, що трансформуються в надлишкові податкові платежі, через залучення кредитних ресурсів під невисокі ставки, можуть бути джерелом формування стабілізаційних фондів держави – стабілізаційної фінансової «подушки». А використати їх буде можна в умовах економічного спаду, що амортизує наслідки економічного шоку.

Критерій соціальної справедливості полягає в досягненні державою соціального забезпечення і рівня доходів населення, достатнього для формування високого рівня добробуту громадян.

Виконання цього критерію полягає з одного боку в забезпеченні ефективної політики у сфері оподаткування доходів громадян, з іншого – в якісному розподілі видатків бюджету, задля забезпечення потреб громадян виборців. В умовах соціально орієнтованої фіскальної політики рівень оподаткування доходів громадян, як і рівень видатків на соціальну сферу, завжди вищий, ніж при ліберальній фіскальній політиці. Через високий рівень перерозподілу доходів громадян, держава здатна фінансувати більше видатків соціального характеру, гарантувати високий рівень соціального захисту громадян, безкоштовну освіту та високу якість медичного обслуговування. Проте ефективною така політика видатків є лише за умови доброчесності влади, яка ефективно використовує бюджетні кошти.

Проаналізуємо особливості дії критерію соціальної справедливості на різних етапах економічного циклу. Цей критерій буде ефективним лише в умовах виважених кроків уряду та доброчесності виконання покладених на нього функцій. На етапі економічного піднесення рівень доходів громадян зростає, що приводить до розширення бази прибуткового податку та соціальних платежів (в Україні це податок на доходи фізичних осіб та єдиний соціальний внесок), в результаті чого автоматично зростають надходження до бюджетів держави. За умови пропорційної системи прибуткового оподаткування доходи грошових фондів (бюджету) також зростатимуть пропорційно, загалом не впливаючи на рівень перерозподілу нарахованого доходу громадян.

В умовах прогресивного оподаткування доходів зростання останніх приведе до мультиплікативного ефекту. Адже за умови застосування вищої ставки податку, зростає податкове навантаження, що призводить до збільшення податкових надходжень, саме в цьому і полягає суть дії автоматичних стабілізаторів.

Проте, в умовах економічного спаду податкова база звужується, адже зменшується рівень доходів громадян. При прогресивній системі оподаткування доходи бюджету знижуються пропорційно зниженню доходу.

В країні з прогресивною моделлю оподаткування доходів громадян, в умовах такого звуження, податкові надходження зменшуватимуться швидше, ніж сама база. Це призведе до зростання дефіциту бюджету і спричинить розбалансування його дохідної частини. Виникає потреба у залученні доходів з інших джерел, зокрема використовуючи боргові інструменти.

Найчутливішими до зниження доходів бюджету через економічний спад є країни, які використовують соціально орієнтовану модель фіскальної політики, де застосовуються високі прогресивні чи пропорційні ставки прибуткового податку, в той час як країни з ліберальною фіскальною політикою не так різко відчують таке зниження надходжень. У даному випадку необхідно чітко розмежувати поняття доходів громадян і доходів держави. Ліберальна фіскальна політика менш стресо піддатлива ніж соціально орієнтована. Однак в умовах економічного спаду та кризи, на фоні зниження доходів громадян, знижується рівень їх добробуту, купівельної спроможності і, тим більше, здатності заощаджувати. Громадяни залишаються один на один зі своїми проблемами, відбувається загальнодержавне погіршення соціального клімату. Тоді як за умови соціально орієнтованої моделі фіскальної політики, незважаючи на зниження доходів громадян, і доходів бюджету, держава, будучи наділеною більшою кількістю функцій та обов'язків, все ж змушена продовжити фінансувати бюджетні видатки, сфера дії яких набагато ширша, ніж за ліберальної моделі.

В умовах ліберальної фіскальної моделі рівень фінансованих державою соціальних видатків та суспільних послуг значно нижчий, ніж при соціально орієнтованій моделі. Щоб зрозуміти, наскільки «великим» є уряд країни (тобто наскільки широкими є функції держави щодо фінансування видатків), варто скористатися критеріями розподілу видатків держави, запропонованими відомим американським ученим Х. Мінскі. Він пропонує розглядати видатки за чотирма характерними ознаками:

- 1) державна зайнятість і видатки на державне виробництво, поштові витрати, частково – видатки на військові потреби;

2) державні контракти (наприклад закупка військового устаткування), витрати на будівництво доріг;

3) трансфертні платежі (наприклад у рамках програм «Соціального захисту», страхування по безробіттю, допомога малозабезпеченим сім'ям);

4) процентні платежі за державним боргом [285, с. 27].

На різних стадіях економічного циклу можливість фінансування видатків урядом та оплачувати суспільні блага теж різна, незалежно від того, куди вони спрямовуються і яке їх призначення. Під час економічного піднесення, за умови соціально орієнтованої моделі, держава володіє більшими ресурсами для фінансування своїх функцій, зокрема забезпечує підвищення заробітної плати в освітній та медичній сферах, зростання соціальних виплат, а, відповідно, і добробуту громадян, підвищення купівельної спроможності та попиту. В цих умовах доходи держави зростають швидшими темпами, ніж зростає економіка.

В умовах економічного піднесення держава отримує можливість формувати стабілізаційні фонди – для фінансування можливих майбутніх видатків на випадок економічного спаду чи кризи. В свою чергу, при ліберальній моделі держава обмежена в своїх ресурсах, що, закономірно, зменшує її можливості здійснювати витрати, а останні зростають пропорційно до рівня зростання економіки. У зв'язку із самофінансуванням громадянами своїх потреб, лише бажання заощаджувати є запорукою зменшення ризику потрясінь в умовах економічного спаду та кризи, адже не володіючи достатніми ресурсами, держава нездатна формувати стабілізаційні фонди.

Також важливо, щоб видатки соціального характеру були обґрунтованими і прозорими, адже надмірно необґрунтоване витрачання коштів бюджету урядом призведе до надлишкового неефективного заощадження, яке не принесе користі для досягнення економічної рівноваги та подолання економічних дисбалансів, що в умовах економічного спаду через надмірне, шокове зростання споживання спонукатиме до

інфляційних процесів. А це, в свою чергу, впливатиме на економічний розвиток держави. У таких умовах діятиме закон граничної корисності, який полягає в наступному: додаткова корисність, яку отримує споживач із додаткової одиниці товару або послуги, яку буде втрачено у випадку відмови від цієї одиниці [123].

Саме тому політика видатків держави повинна бути виваженою, оптимальною і забезпечувати ефективне фінансування тих її витрат, які сприятимуть економічному розвитку, зростанню добробуту громадян, в умовах економічного спаду забезпечуватимуть підтримку достатнього рівня соціального захисту громадян, а в умовах економічного піднесення даватимуть змогу формувати державні фінансові резерви стійкості.

Дефіцит бюджету – індикатор ефективності здійснення державою фіскальної політики. Аналізуючи вплив фіскальної політики на перебіг економічних процесів у країні приходимо до висновку, що потребує ґрунтовного і всестороннього дослідження таке явище, як «дефіцит бюджету» країни. Як ми зазначали, дефіцит бюджету виникає при зниженні доходів бюджету або зростанні видатків. Саме негативна різниця між першим і другим показниками породжує дефіцит. Негативне значення свідчить про неможливість здійснення взятого державою обов'язку фінансувати видатки в повному обсязі. В умовах економічного піднесення дефіцит бюджету завжди менший, ніж в умовах економічного спаду, це пов'язано, як зазначалося раніше, із зростанням податкових надходжень та зниженням потреби фінансувати додаткові видатки. Однак, важливо дотримуватися певних меж дефіциту бюджету, адже його зростання може призвести до негативних наслідків виконання бюджету і що найгірше, до ще глибшого порушення балансу в економіці. Через недофінансування видатків знижуються всі соціальні показники добробуту громадян. За таких умов уряд змушений приймати непопулярні рішення, зокрема секвестр бюджету – перегляд видаткової частини бюджету в бік зменшення, що означає врізання запланованих витрат. Уряд може також піти шляхом непопулярних рішень –

підняття рівня податкового навантаження, що призведе до надмірного вилучення прибутків підприємств, доходів громадян або обмежить купівельну спроможність усіх суб'єктів господарювання. А це неодмінно спричинить порушення загальної соціально-економічної рівноваги і призведе до ще глибшого низхідного тренду економічного циклу. Для недопущення такої ситуації уряди країн залучають фінансові ресурси із зовнішніх та внутрішніх джерел у вигляді державних запозичень.

Важливим інструментом впливу на економічну ситуацію, управління економічним циклом є фіскальні правила, які протягом кількох десятиліть вироблені і функціонують у більшості розвинутих країн світу та Європи зокрема. Їх дотримання повинно забезпечити збалансування економічної ситуації і недопущення економічної кризи. Для посилення контролю над станом державних фінансів і конкретизації відповідних положень Договору про створення ЄС (передусім статті 104 – про недопустимість надмірного бюджетного дефіциту) у 1997 р. Європейською Радою на зустрічі в Амстердамі було прийнято Пакт стабільності і зростання. Цей пакт складається з двох Директив Ради і однієї Резолюції Європейської Ради. Пакт вимагає від країн-членів, Єврокомісії і Ради своєчасно і сумлінно виконувати зобов'язання, покладені на них Договором про створення ЄС. Для ефективного функціонування Європейського валютного союзу (ЄВС) і забезпечення стабільності спільної валюти євро країни-члени повинні прагнути приймати збалансований (бездефіцитний) бюджет, уникати надмірного дефіциту державних фінансів, а якщо він виникає, то вживати заходів для його якнайшвидшого усунення. У Протоколі, який є невід'ємною частиною Договору, встановлені критерії, за якими визначається стан державних фінансів країн ЄС: дефіцит державного бюджету не повинен перевищувати 3 % ВВП, а рівень державного боргу – 60 % або має неухильно наближатися до цього показника [138, с. 83].

Аналізуючи фіскальні правила, передбачені законодавством Європейського союзу, ми дійшли висновку, що вони досить жорсткі, що

існують чіткі дискреційні параметри фіскальних політик країн Європейського Союзу, і саме такі параметри дали змогу Європі менш болісно пережити останню фінансово-економічну кризу 2008–2009 років. Сформований запас фінансової стійкості, отриманий у результаті вжиття заходів дискреційного збалансування бюджету, забезпечив можливість додаткового фінансування непередбачуваних видатків держави в умовах порушення загальноекономічної кон'юнктури.

За словами американського вченого Х. Мінскі, який аналізував кризу 1974–1975 років, лише завдяки «широкому» уряду і його безпосередній участі у стабілізації економічної ситуації США вдалося швидше вийти з економічного піке, проте, водночас, це призвело до значного зростання дефіциту бюджету [285, с. 29]. Однак США постійно вирізнялися ліберальною моделлю економічного управління, тут ніколи не було такого запасу фінансової стійкості, зосередженого в руках держави, який є в соціально орієнтованих країнах Європи (Німеччині, Швеції, Норвегії, Франції).

Відповідно до наукових тверджень Х. Мінскі, у тих випадках, коли уряд країни брався за проблему подолання економічної кризи, результати були набагато ефективніші, ніж за умови саморегулювання економіки чи першочергового використання монетарних інструментів.

Ми стверджуємо, що ефективний уряд, породжуючи додатковий дефіцит бюджету, фактично миттєво може вплинути на кон'юнктуру ринку, запустивши процес споживання, створивши додатковий попит і забезпечивши зростання доходів громадян. Але, поряд з цим, варто зазначити, що дії уряду стосовно дефіциту бюджету повинні бути якісними і раціональними, адже в умовах відсутності фіскальних правил, зростання дефіциту до небезпечно високого рівня, така ситуація може призвести до ще більшого поглиблення економічної кризи в майбутньому.

Для збалансування державних фінансів, за умови відсутності достатньої кількості ресурсів, у ситуації неможливості витратити менше і

залучати додаткові податкові надходження, держава здатна залучати ресурси за допомогою боргових інструментів. Борг як інструмент антициклічного регулювання економіки проявляє себе наступним чином: за умови зниження податкового навантаження при заданих параметрах державних видатків і при стабільному рівні дефіциту бюджету державний борг необхідно збільшувати. При заданому рівні податкового навантаження, в умовах потреби додаткового фінансування державних видатків, при сталому дефіциті бюджету, державний борг країни також зростатиме. Зростання державного боргу можна вважати більше негативним засобом антициклічного регулювання, ніж позитивним, адже у довгостроковій перспективі для зменшення державного боргу необхідно або збільшувати податкове навантаження, або зменшувати видатки бюджету, що неодмінно впливатиме на фінансування соціально-економічних потреб, проте такі дії дадуть змогу вивільнити фінансові ресурси для погашення й обслуговування державного боргу. Запропоновані сценарії фіскального механізму визначальні при виробленні ефективної стратегії фіскальної політики на різних етапах економічного циклу.

В економічній теорії та практиці розрізняють борг, який виникає в результаті внутрішніх запозичень і борг від іноземних кредиторів – так званий зовнішній борг. Ці два види запозичень є різними інструментами і використовуються за різних економічних умов. Зокрема, внутрішній борг – це інструмент залучення інвестицій у ситуації зростання надлишкових заощаджень громадян; в умовах, коли грошові кошти «не працюють», держава може стимулювати громадян брати участь у фінансуванні державних економічних та соціальних програм, стимулюючи купівлю внутрішньо боргових цінних паперів. Гроші, які «не працюють», потрапляючи в розпорядження держави, можуть стимулювати ефективні економічні процеси і забезпечити розвиток галузей економіки. Як дешевий кредитний ресурс, внутрішні запозичення також можуть бути спрямовані на формування стабілізаційних фондів держави. Вони є ефективним

інструментом, який варто залучати в умовах економічного зростання і перегріву економіки.

Зовнішні запозичення відіграють не менш важливу роль в умовах управління економічним циклом. На стадії економічного спаду, при зниженні показників податкових надходжень і при зростанні державних видатків, дефіцит бюджету зростає і має бути покритий. Найдієвішим механізмом такого покриття є залучення зовнішніх запозичень. Однак, зовнішній кредит часто надто дорогий і не вигідний для країни. А ефект від залучення зовнішніх запозичень є дієвим інструментом подолання економічних дисбалансів лише в короткостроковому періоді. В довгостроковій перспективі надмірний державний борг породжує негативні економічні тенденції. Ціна такого боргу є надто дорогою і потребує додаткових бюджетних коштів для його погашення й обслуговування. Зростання його вартості призводить до необхідності скорочення витрат уряду на соціальні потреби або ж підвищення податкового навантаження в країні. Дієвим способом управління державним боргом є імплементація фіскального правила, яке стосується боргу: в Європейському Союзі розмір боргу країни не може перевищувати 60 % валового внутрішнього продукту, така ж норма діє і в Україні. Проте абсолютне значення боргу не є догматичним, адже за різних економічних умов розвитку, для різних країн, при різних умовах зростання макроекономічних показників воно може варіювати. Також потрібно порівнювати витрати на обслуговування боргу та суми, які спрямовуються на його погашення, із показниками зростання основних макроекономічних індикаторів, найважливішим з яких є ВВП. Наприклад, якщо держава залучає кошти під 5 % річних, а ВВП щорічно зростає на 2 %, то такі запозичення неефективні, адже це означає, що держава витратить більше коштів на обслуговування боргу, ніж таке залучення спроможне додатково отримати.

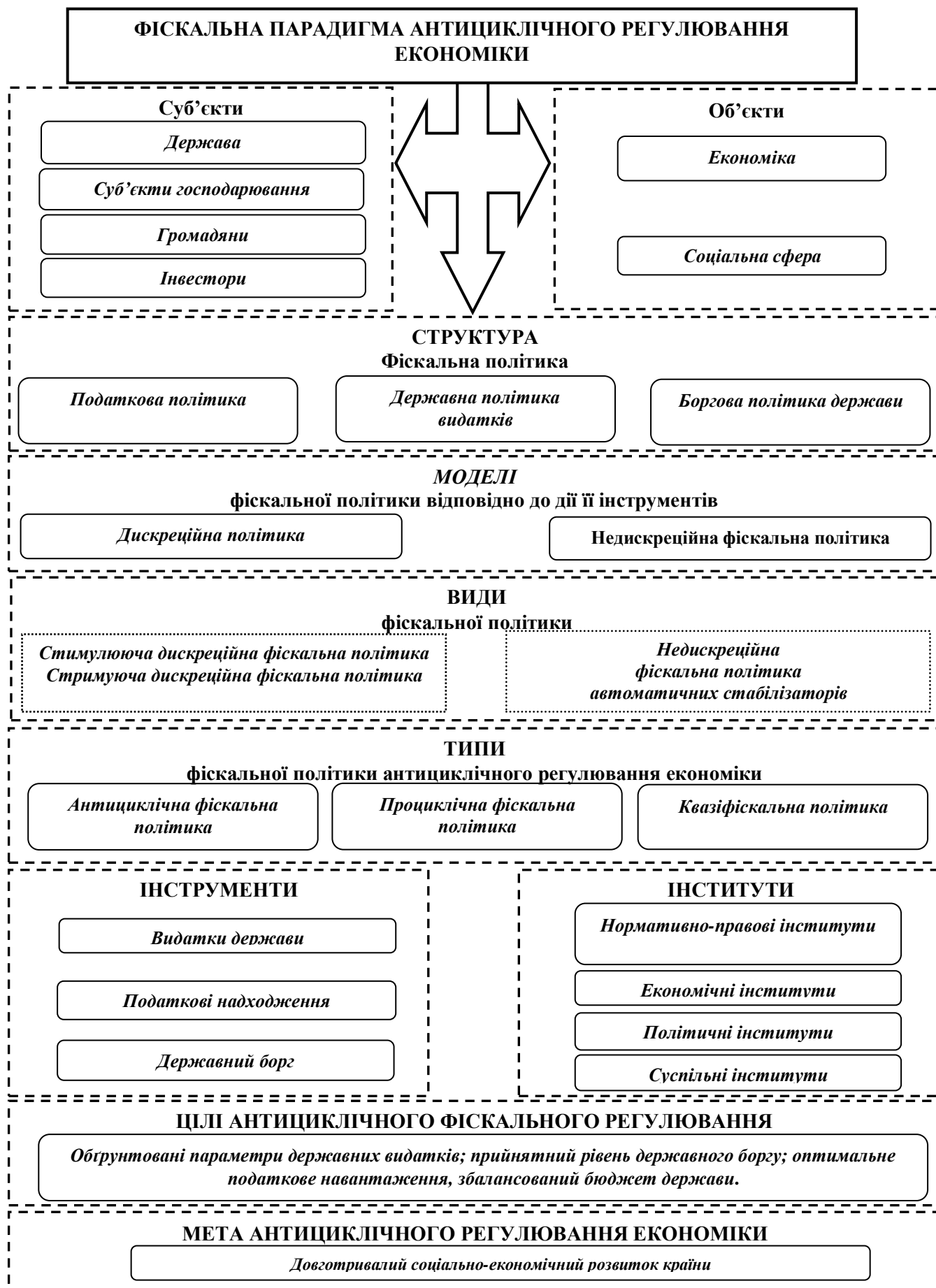
За різних стадій економічного циклу використання внутрішніх та зовнішніх запозичень неоднакове. Борг країни по-різному впливає на

економічні процеси та на бюджетні показники, тоді як економічні флуктуації по-різному впливають на прийняття управлінських рішень у сфері державного боргу.

Методологічною основою (інструментарієм) дослідження впливу фіскальної політики на антициклічне регулювання економіки є: доходи країни, які проявляються через дію автоматичних стабілізаторів, дискреційних інструментів, залучення зовнішніх та внутрішніх позик державою; видатки держави, які різні за розміром, функціональним призначенням, певними особливостями дії на різних стадіях економічного циклу. Видатки держави впливають на ділову кон'юнктуру, доходи громадян, соціальний захист; дефіцит бюджету – «лакмусовий папірець» дієвості інструментів фіскальної політики держави, – в умовах надмірного дефіциту держава повинна здійснювати кроки щодо його зменшення, в той час як в умовах профіциту бюджету вона здатна формувати стабілізаційний фонд. Важливим чинником ефективності фіскальної політики є також значення макроекономічних показників, які змінюються під впливом застосування її інструментів. Динаміки валового внутрішнього продукту, рівня доходів громадян, соціальних видатків, інвестиційного середовища країни, прибутковості підприємств, попиту та пропозиції на продукцію є індикативними показниками, відповідно до яких держава повинна приймати рішення щодо застосування тих чи інших інструментів фіскальної політики на різних стадіях економічного циклу і при розробленні соціально-економічної стратегії свого розвитку.

Обґрунтування сутності фіскальної політики, визначення її видів, типів, інструментів, суб'єктів, об'єктів та інститутів, а також аналіз природи походження економічних циклів, причин їх виникнення, інструментів, способів та методів управління ними, дало змогу розробити графічну інтерпретацію фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки, у якій визначено основні її складові, цілі та мету (рис. 2.8).

Рис. 2.8. Структура фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки

*розроблено автором

Від так, розглянувши та систематизувавши інструменти фіскальної політики, обґрунтувавши їх дію за різних економічних умов та на різних стадіях економічного циклу, визначивши їх вплив на економічні процеси, розробивши науково-методологічний підхід до формування фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки на основі виокремлення її суб'єктів, об'єктів, інструментів, методів, способів, цілей та мети було встановлено, що використання запропонованої парадигми сприятиме пришвидшенню економічного розвитку та зростанню добробуту громадян в країні, а також дозволить вчасно виявляти зовнішні та внутрішні загрози економічного, соціального, екологічного, безпекового та іншого характеру. Адже лише в умовах рівноваги і задоволення всіх суб'єктів держави, високого рівня соціально-економічного розвитку, можна досягти позитивних результатів у сфері антициклічного регулювання.

З позиції фіскальної політики це означає, що уряд повинен створити таку ситуацію, за якої критерії фіскальної політики умовно пересікатимуться в певній точці – в так званій зоні рівноваги. Зокрема, якщо при зниженні доходів громадян та прибутків підприємств уряд підвищить податкове навантаження, то, швидше за все, буде порушено макроекономічну рівновагу, що призведе до негативних наслідків в економіці та соціальній сфері. І навпаки, якщо при швидких темпах приросту доходів громадян і прибутків підприємств урядом не буде забезпечено додаткового вилучення надлишкових фінансових ресурсів у таких суб'єктів, це може призвести до перегріву економіки, що також погано вплине на соціально-економічну ситуацію в країні і з високою ймовірністю призведе до її перегріву (підвищення рівня інфляції, девальвації національної валюти). Тому податкова політика та політика доходів уряду, видаткова політика і боргова політика – це інструменти фіскальної політики, використання урядом яких здатне ефективно впливати на економічну кон'юнктуру: стимулювати економіку на стадії економічного спаду чи рецесії, пришвидшувати темпи економічного розвитку на початкових етапах стадії економічного зростання,

долати негативні наслідки економічних криз та стримувати перегрів економіки. А на основі стратегії розвитку економіки та соціальної сфери з чітко визначеними цілями зростання макроекономічних та соціальних показників уряд здатен запрограмувати основні вектори фіскальної політики з визначеними параметрами фіскальних критеріїв, що з високою ймовірністю дозволить не допустити негативних тенденцій в економіці, знизити ризики настання економічних криз та задати висхідний тренд до економічного розвитку на середньострокову та довгострокову перспективи.

Висновки до розділу 2

1. Систематизація методологічних підходів до аналізу причин виникнення економічних циклів і методів управління ними дала змогу з'ясувати, що залежно від тривалості економічних циклів, обставин, причин та наслідків їх виникнення, такі чинники по-різному впливають на соціально-економічне середовище країни. Виникнення коротких фінансових циклів напряду пов'язане із негативними явищами, спричиненими середніми економічними циклами, тоді як причини виникнення останніх є наслідком трансформаційних процесів, які відбуваються під впливом довгих економічних хвиль. З'ясовано, що для ефективного управління економічними циклами, які відрізняються причинами виникнення і періодом проходження, та для забезпечення соціально-економічного розвитку в країні доцільно використовувати різні сценарії фіскальної політики, які матимуть довго-, середньострокову та миттєву дію.

2. Виокремлення структурно-функціональних компонент фіскальної політики для досягнення економічної рівноваги та подолання економічних криз дало змогу розробити комплексний теоретико-методологічний алгоритм забезпечення економічної рівноваги засобами фіскальної політики, який базується на застосуванні методології теорії ігор і відображає вплив

інструментів фіскальної політики на економічну кон'юнктуру в країні та передбачає формування чотирьох сценаріїв використання податкових, видаткових і боргових інструментів держави для досягнення економічної рівноваги. Обґрунтовано, що його можна використовувати при проведенні антициклічного регулювання економіки у будь-якій країні з ринковою економікою, яка функціонує на засадах конкуренції та відкритих ринків, але недоцільно використовувати у країнах, де порушуються засади економічної конкуренції, в тоталітарних країнах, диктатурах та країнах з плановою економікою, а також в умовах монополії. В таких країнах і за таких умов взагалі неможливо досягти економічної рівноваги, оскільки ціни на товари, роботи і послуги в них формуються в «ручному» режимі.

3. У процесі моніторингу використання інструментів фіскальної політики, розроблено науково-методологічний підхід до формування фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки з виокремленням її суб'єктів, об'єктів, інститутів, інструментів, методів, способів, цілей і мети. Обґрунтовано, що використання запропонованої парадигми сприятиме пришвидшенню економічного розвитку та зростанню добробуту громадян у країні, а також дасть можливість вчасно виявляти зовнішні та внутрішні загрози економічного, соціального, екологічного, безпекового та іншого характеру.

Основні результати дисертаційного дослідження, що відображені у розділі, опубліковані у наукових працях автора [240; 241; 244; 249; 250; 254; 260; 268].

РОЗДІЛ 3

СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМИ ЦИКЛАМИ

3.1. Фіскальні заходи антициклічного регулювання економіки в країнах світу

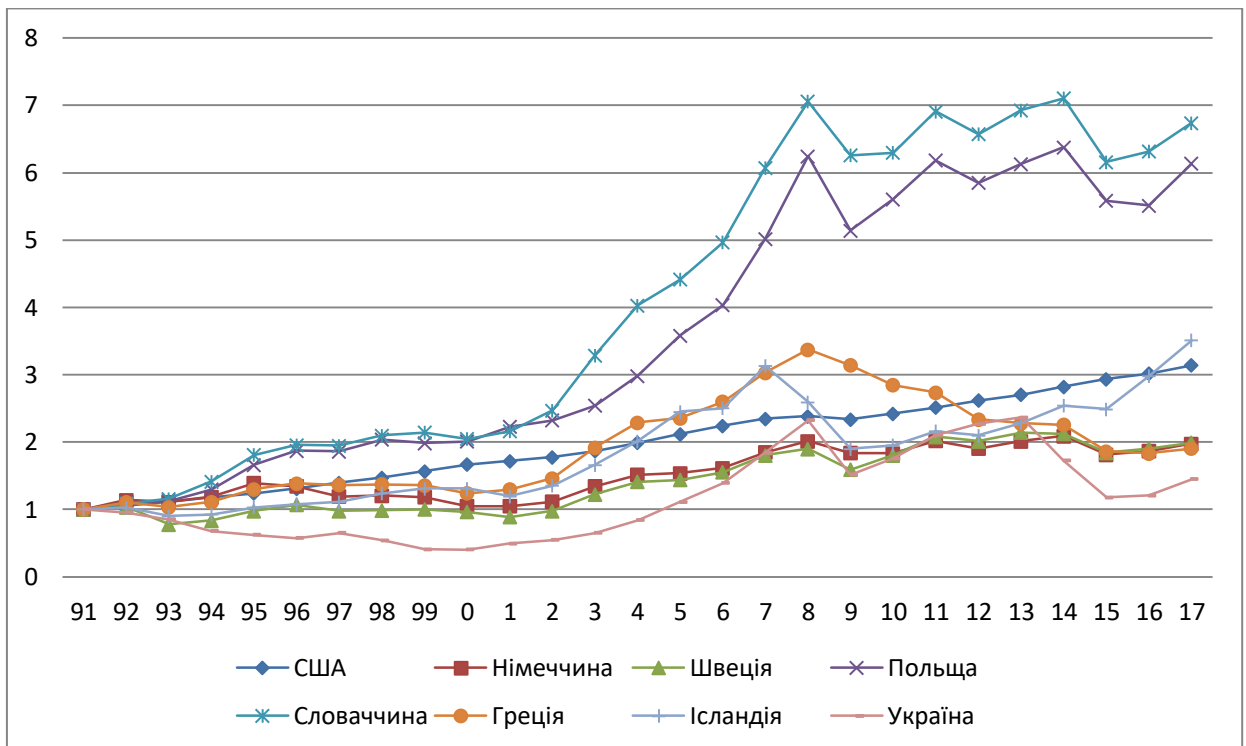
Фіскальна політика держави та її інструменти є головними засобами управління економічними флуктуаціями та займають провідне місце в системі державного антициклічного регулювання економіки. Теоретичні та методологічні особливості фіскальної політики та аналіз її впливу на перебіг економічного циклу були обґрунтовані нами на основі аналізу значної кількості наукових праць. Проте залишається актуальним дослідження проблеми з прагматичного боку, що дозволить отримати якісні наукові результати та зробити необхідні висновки. Зокрема, аналіз фіскальних процесів у різних за економічним розвитком та соціальними стандартами країнах дасть змогу виокремити сильні та слабкі сторони протилежних за характерними ознаками моделей і типів фіскальної політики та дозволить визначити їх вплив на економічне зростання і подолання економічних криз у цих країнах.

У цьому контексті доречним є аналіз макроекономічного та фіскального середовища розвинутих країн світу, соціально орієнтованого та ліберального напрямків розвитку країн, що розвиваються, та країн, що піддалися найбільшому негативному впливу фінансово-економічної кризи 2008–2009 років. Це дозволить виокремити проблеми економічної нестабільності та побудувати «модель держави стабільного макроекономічного розвитку», яка може бути використана в Україні.

Для ефективного аналізу макроекономічної кон'юнктури доцільно проаналізувати макроекономічні та фіскальні показники: динаміку видатків, динаміку доходів бюджету, рівень дефіциту бюджету, рівень та зміни

державного боргу у таких країнах: США, Німеччині, Швеції – розвинутих країнах; Польщі, Словаччині – країнах, що розвиваються швидкими темпами; Греції, Ісландії – країнах, які, за версією міжнародних організацій, зазнали найбільших економічних втрат після кризи 2008–2009 року та Україні зокрема.

Для виявлення тенденцій у цих країнах порівнюємо динаміку ВВП, а також як змінювався цей показник у 1991–2017 рр. до базового 1991 року (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Динаміка ВВП у 1991–2017 рр. до базового 1991 р. у США та країнах Європи (рази)*

*побудовано автором на основі додатків А; Б

За базовий ми обрали 1991 рік через те, що саме тоді припинила існування найбільша за площею в світі держава – СРСР, що також вплинуло на економічну ситуацію в глобальному вимірі і на всі країни світу зокрема.

Аналізуючи обраний масив статистичних даних, можна зробити наступні висновки.

З 1991 до 2008 року включно динаміка ВВП країни – світового лідера – США була висхідною. За цей період показник зріс у 2,4 рази, тобто на

240%. Щорічний приріст становив в межах «0,1». У 2009 ж році зростання ВВП США призупинилося і вперше за 16 років цей показник навіть дещо знизився. Причиною такої рецесії була фінансово-економічна криза, яка розпочалася у 2008 році через економічні дисбаланси саме у Сполучених Штатах Америки. Тому можна стверджувати, що США є тією країною, в якій і зародилася, а пізніше поширилася на весь світ глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 років.

У найрозвинутішій країні Європи – Німеччині спостерігалися менш динамічні зміни валового внутрішнього продукту. Найбільшим зростання цього показника було у 1992–1995 роках, досягнувши рівня «1,4» по відношенню до базового 1991 року, тобто склало 40% за чотири роки. Але в 1996–2002 роках спостерігалось зниження темпів приросту ВВП до значення «1,1» порівняно до 1991 року. Проте, починаючи з 2002 року, спостерігалися швидкі темпи приросту ВВП Німеччини, досягнувши у 2008 році показника «2,0» порівняно до 1991 року, що свідчить про ефективні кроки уряду країни в розвитку економіки. Однак криза 2008–2009 рр. похитнула й економіку Німеччини, – ВВП у 2009–2010 роках знизився до показників 2007 року – з «2,0» до «1,8», а вже від 2011 року відновилася висхідна економічна кон'юктура і в цьому році показник ВВП досяг рівня 2008 року. Правда, незакономірним для Німеччини виявився 2015 рік, коли рівень ВВП дещо знизився.

Нестабільну динаміку зростання ВВП в Німеччині можна пояснити короткими економічними циклами, які проявлялися в Європі і які найбільше вплинули на економіки сильних європейських країн. Зниження обсягів валового внутрішнього продукту можна поєднати також з Азійською кризою 1996 року та звичайно кризою 1998 року в Російській Федерації, наслідком якої був дефолт. За підрахунками аналітиків, ця криза призвела до падіння світового ВВП на 2 трлн дол. Так, із-за залежності європейського та російського ринків країни Європи потужно відчули наслідки кризи в Росії, що й спричинило зниження ВВП в Німеччині.

Швеція, згідно статистичних даних, є найбільш стабільною з-поміж аналізованих країн і найменше піддалася економічним кризам. Її особливістю є чітко виражена соціально орієнтована модель державного управління, з високим рівнем державного перерозподілу ВВП. Саме це й зумовило динаміку валового внутрішнього продукту в цій країні. Зокрема, протягом усього аналізованого періоду макроекономічна динаміка була стабільною. В роки світових економічних шоків Швеція не піддалася турбулентності. Винятковим став лише 2009 рік, коли економіка країни «схудла» порівняно з 2008 роком – показник ВВП у 2009 році становив «1,6», у той час як у 2008 – «1,9» по відношенню до базового 1991 року. Однак, Швеції вдалося швидко оговтатися від наслідків кризи. Вже у 2010 році економіка країни зросла до показника «1,8» до базового 1991 року, що свідчить про дієвість обраної соціально орієнтованої доктрини. Також не варто порівнювати темпи відновлення ВВП Швеції та США, адже це зовсім різні за економічним світовим потенціалом країни, ВВП США є в декілька разів більшим ніж Швеції.

Прикладом для наслідування для України можуть бути економіки країн колишнього соціалістичного табору, з яких ми обрали Польщу та Словаччину. За аналізований період ВВП цих країн зросли більше ніж у 6 разів (у Польщі у 2017 році показник становив «6,1» по відношенню до базового 1991 року, у Словаччині – «6,7»). Результатом таких економічних змін є реформи у всіх секторах господарювання цих країн, починаючи із засад державного управління, дотримання верховенства права, переформатування економіки на ринковий тип, реформи соціального захисту, дотримання стандартів Європейського Союзу у сфері фіскальної політики. А визначальним фактором швидкого економічного злету є якісне запровадження в них реформ за фінансової підтримки Європейського Союзу, дотримання базових фіскальних правил.

Та криза 2008–2009 років мала потужний негативний вплив на розвиок економіки й цих східно-європейських країн. Зокрема, ВВП Польщі у

2009 році знизився до показника «5,1» по відношенню до базового року, в той час як у 2008 році він становив «6,2», проте вже у 2010 році підвищився до «5,6», а у 2011 році країні вдалося відновити докризове значення ВВП – «6,2».

Подібна ситуація і в Словаччині: в ній ВВП у 2009 році знизився до значення «6,3» порівняно з «7,1» у 2008 році, а вже у 2011 році зріс до «6,9» по відношенню до 1991 року.

Словаччина та Польща – унікальні для наслідування, яким за 26 років вдалося наростити валовий внутрішній продукт найбільше з-поміж усіх країн Європейського Союзу і колишнього соціалістичного табору. Вони обравши правильну економічну модель розвитку, стали лідерами соціально-економічного розвитку в світі.

Діаметрально протилежними є Ісландія і Греція, країни, які в результаті фінансово-економічної кризи зазнали найбільш суттєвих негативних наслідків. Лише ефективні дії світової фінансової спільноти, спрямовані на порятунок економік цих країн, та фінансова допомога, отримана від світових кредиторів, не дозволили цим країнам поринути в затяжну депресію. Якщо валовий внутрішній продукт Ісландії по відношенню до базового 1991 року у 2008 році становив «2,6», то вже у 2009 р. – «1,9», в той час як у 2007 році – «3,1». На нашу думку, такий вплив світової фінансово-економічної кризи на господарство цієї країни зумовлений невітійною державною економічною кон'юнктурою.

Економічний розвиток Греції за аналізований період знаменувався наступними тенденціями, за проаналізований у роботі період, Греції вдалося збільшити ВВП у 3,4 раза. Таке зростання було зумовлене значною фінансовою допомогою їй з боку Європейського Союзу. Починаючи з 2009 року, економіка Греції постійно перебуває в стагнації, що чітко проявляється в динаміці ВВП, показник якого по відношенню до базового 1991 року знизився від «3,1» у 2009 році до значення «1,9» у 2017 році. Така тенденція

свідчить про неспроможність уряду країни подолати наслідки економічної кризи, яка в ній продовжується й досі.

З-поміж усіх країн, обраних нами для дослідження, найбільший інтерес, звичайно, становить Україна, яка протягом усього аналізованого періоду характеризується економічною нестабільністю. Держава, яка виборола незалежність у 1991 році, досі перебуває на «низькому старті» економічних перетворень. Аналізуючи ситуацію в країні за економічними та політичними процесами варто в часі їх розділити на три періоди:

- 1) – «період втрачених можливостей, економічної депресії»(1991–2004 роки);
- 2) – «період «революцій» та «політичних потрясінь» (2005–2013 роки);
- 3) – «період військової агресії, поступового економічного піднесення» (2014 рік – по теперішній час).

Кожен із таких періодів має свої особливості. У першому з них економіка України перебувала у важкому становищі. Нестабільна політична ситуація, необґрунтованість кроків уряду у сфері економіки, невдала приватизація, безвідповідальні та хаотичні кроки уряду у фіскальній сфері не забезпечили необхідного процесу у встановленні чітких тенденцій до економічного розвитку. ВВП України протягом 1991–2004 років коливався в межах показника «0,8» по відношенню до базового 1991 року. А найгірша ситуація зафіксована у 1999 та 2000 роках, коли валовий внутрішній продукт становив менше 50% ВВП 1991 року. В ці роки була найбільша економічна депресія за всю історію незалежної України. Її причину можна пояснити економічною кризою, що сколихнула Російську Федерацію – найбільшого економічного партнера України того часу. Саме за цих умов проявилася величезна залежність України від економічної кон'юнктури РФ. Як підсумок, у посткризові роки, незважаючи на деякий економічний прогрес, досягти бажаного результату Україні так і не вдалося.

Дещо кращим вважаємо другий період – між двома революціями. Прихід нових політичних еліт у результаті Помаранчевої революції забезпечив певне економічне пожвавлення, яке привело до зростання ВВП України до показника «2,3» у 2008 році, найвищого в цьому проміжку часу. Проте світова фінансова криза 2008–2009 років, завадила поступальному розвитку й нашої держави – зокрема, ВВП у 2009 році знизився до «1,5» по відношенню до базового показника. Правда вже у 2010 році вдалося відновити економічне зростання, яке тривало до 2013 року включно. Так валовий внутрішній продукт у 2013 році досяг максимального значення від початку незалежності України – показника «2,4» по відношенню до базового 1991 року.

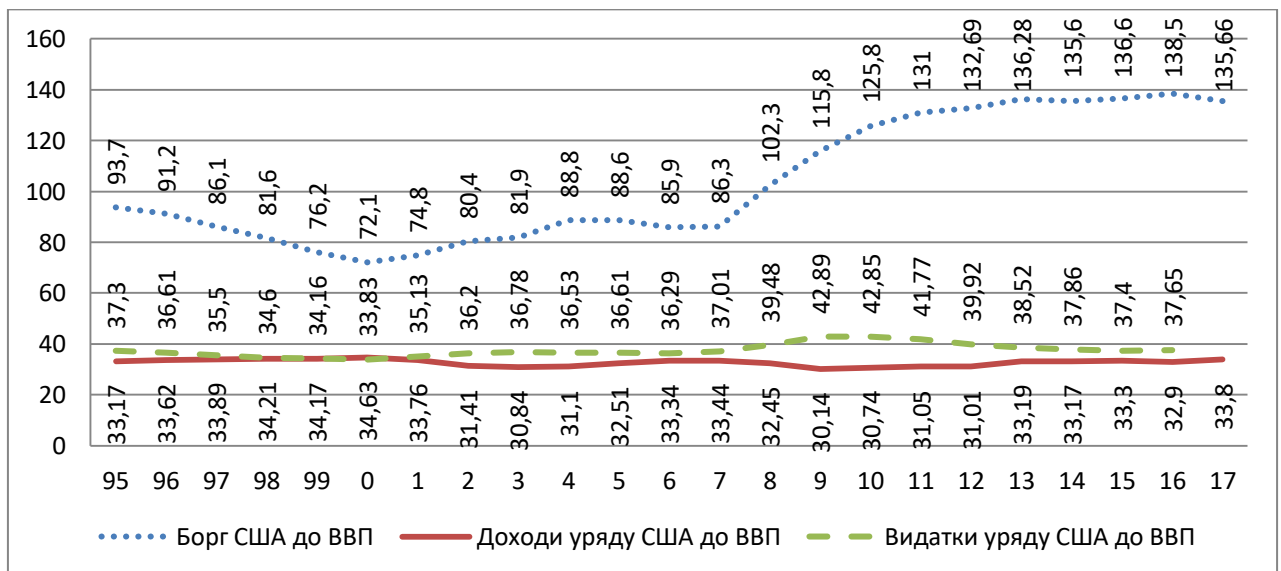
Однак політичні погляди тодішньої влади спровокували різку зміну векторів розвитку, які суперечили попередньо визначеним, що призвело до до значних трансформаційних змін. Революція «Гідності» змінила політичних еліт та стала поштовхом до військової агресії з боку Російської Федерації, яка окупувала частину території України, з найбільшою концентрацією підприємств металургійної і вугільної промисловості. Ці трансформаційні зміни стали приводом для виділення нами третього періоду періоду економічного розвитку України. У 2014 році в Україні, після втрати через окупацію частини економічного потенціалу, валовий внутрішній продукт знизився до показника «1,7», а в 2015 та 2016 роках – взагалі до «1,2» по відношенню до 1991 року, проте вже у 2017 році зріс до значення «1,4».

Пострадянська Україна – це держава, яка найдовше з-поміж аналізованих долала економічний занепад: фаза депресії тривала протягом 13 років – з 1991 по 2004 роки, після чого розпочалося деяке економічне піднесення. Україні не вдалося скористатися шансом на швидкий розвиток, що відбулося в країнах соціалістичного табору – Польщі та Словаччині, яким за 26 років вдалося примножити ВВП більш ніж у 6 разів. Як ми вже зазначали таке зростання свідчить про ефективні кроки урядів цих країн у

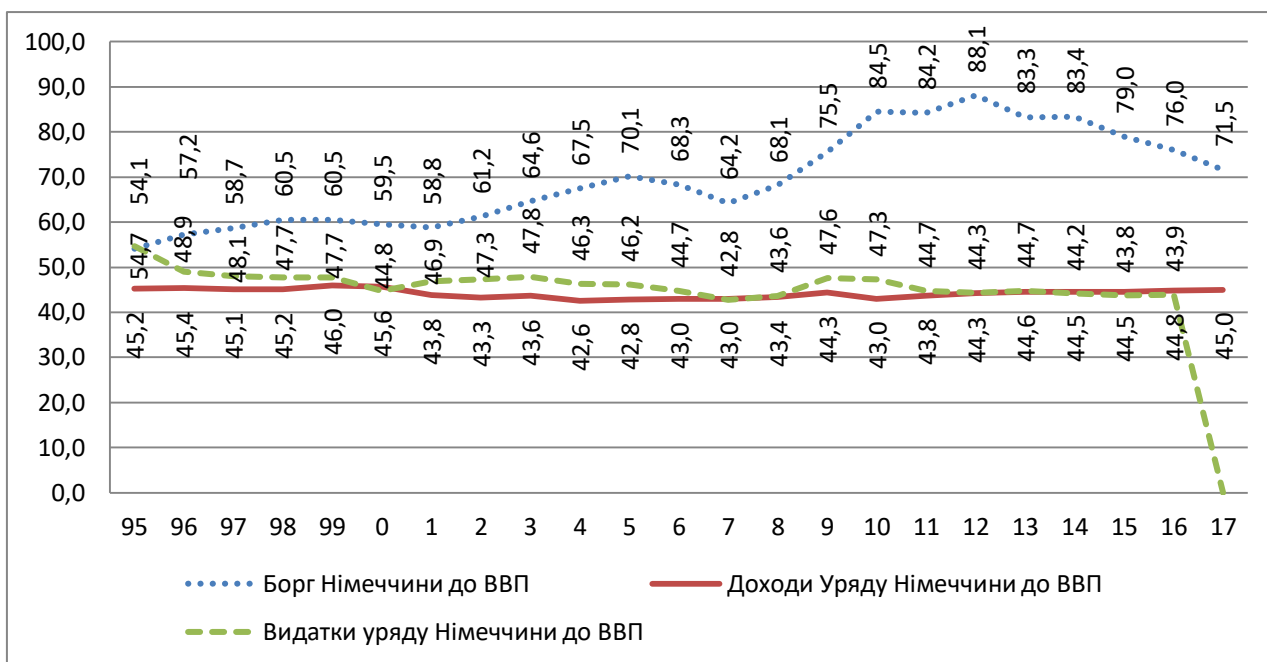
подоланні корупції, у впровадженні дієвих реформ, чого за цей же період не вдалося зробити в Україні. Показники ВВП Польщі та Словаччини протягом 26 років дають підстави зробити висновок, що вони оминули глибоку економічну кризу. Динаміка розвитку економіки в цих країнах була лише висхідною, не зазнавши глибоких шоків навіть в умовах регіональних криз (дефолт у РФ 1998 року) та світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 років.

Приріст чи зниження показників ВВП засвідчують наявність процесів, які відбуваються під впливом певних економічних індикаторів, використання урядами тих чи інших інструментів фінансового та фіскального характеру.

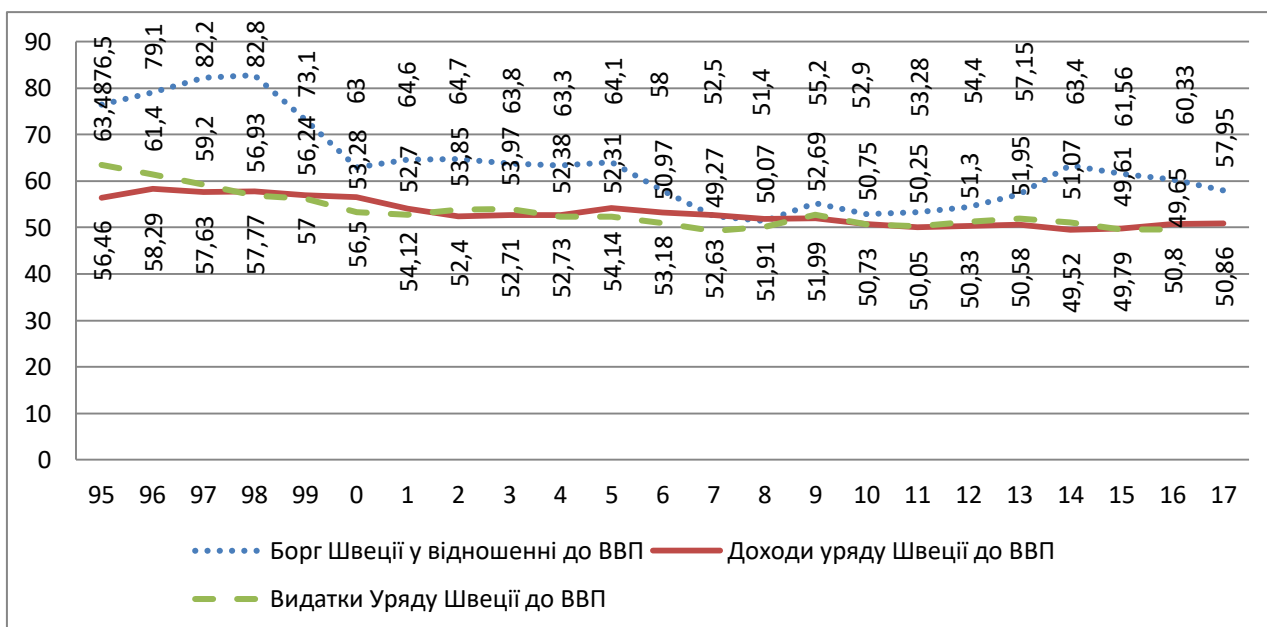
Поряд із аналізом валового внутрішнього продукту, доцільно дослідити показники державного боргу, доходів та видатків уряду (доходів та видатків бюджету) в розрізі років. Це дасть змогу зробити висновки про здійснені заходи щодо запобігання економічним кризам та ті заходи, які проводить уряд у цих країнах за умови економічної рівноваги.

а) США

б) Німеччина

в) Швеція

Рис. 3.2. Динаміка державного боргу, доходів та видатків уряду у США, Німеччині та Швеції у 1995–2017 роках (у % до ВВП)*

*побудовано автором на основі додатків А;В;Г

Із рис 3.2 (а; б; в) видно, що США, Німеччина і Швеція мають різні особливості проведення фіскальної політики: одні з них використовують соціально орієнтовану її модель, інші – ліберальну. Основними

особливостями таких моделей є різне поєднання дискреційних та недискреційних інструментів фіскальної політики.

Результати аналізу наведених на рисунках макроекономічних показників США, Німеччини та Швеції свідчать, що ці країни різні щодо участі держави в перерозподілі ВВП через бюджет. Зокрема, фіскальна політика Швеції чітко соціально орієнтованою – країні притаманний високий рівень перерозподілу ВВП через бюджет. Показник доходів бюджету протягом аналізованого періоду не був нижчим за 50%, найвищими показник перерозподілу ВВП через бюджет було зафіксовано у 1996 році – тоді він становив 58,29%. Водночас бюджет Швеції збалансований, спостерігається за окремими роками незначний дефіцит, а протягом 1999–2008 рр. у державі зафіксовано профіцит бюджету, що дозволяє стверджувати про формування стійкого фіскального простору. З огляду на макроекономічні параметри країни, Швеція не потребує залучення додаткових фінансових ресурсів від зовнішніх та внутрішніх кредиторів. Починаючи з 1999 року, їй вдалося значно зменшити рівень державного боргу: якщо в 1998 році він становив 82,8% до ВВП, то в 1999 році – 73,1% і протягом наступних років зменшувався, коливаючись у межах від 63,8% у 2003 році до 51,4% у 2008 році. Проаналізовані показники засвідчують виваженість фіскальної політики з явними ознаками антициклічності та соціальної орієнтованості.

Сформований фінансовий простір у Швеції дав можливість не відчутти значних негативних наслідків у соціально-економічному житті країни під час фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. Так у кризовий 2009 рік борг Швеції становив 55,2%, видатки бюджету – 52,69%, доходи – 51,99%. Фіскальні дисбаланси виявилися незначними під час кризи – рівень боргу порівняно з 2008 роком незначно збільшився (на 3,8%), бюджет виконано з незначним дефіцитом (на рівні 0,7%). Проте такі дисбаланси незначні й абсолютно нешкідливі для економіки країни. Фіскальна політика, яка проводиться у Швеції, є антициклічною. Зокрема в умовах економічного піднесення рівень видатків бюджету зростає, як зростає показник

перерозподілу доходів бюджету з однозначним зниженням рівня державного боргу, в той час як в умовах економічного спаду спостерігається незначне зростання дефіциту бюджету, який компенсується помірним підвищенням рівня державного боргу відносно до ВВП. Проте в період профіцитності бюджету уряд здатен сформувати значний запас стійкості, що підтверджує відсутність потреби у підвищенні рівня державного боргу до критичних параметрів. Державний борг Швеції знаходиться в межах невисоких прийнятних параметрів – в останні роки він не перевищує показника 60%.

У Німеччині використовується соціально орієнтована модель фіскальної політики, з високим рівнем перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджет країни. Рівень доходів бюджету Німеччини коливається в межах 42,6% до ВВП у 2004 році та 46% у 1999 році, в той час як видатки бюджету – в межах 43,9% у 2016 році та 54,7% у 1995 році. Найбільший дефіцит бюджету зафіксовано у 1995 році – на рівні 9,5% ВВП. Та вже з 1996 року відбулося зменшення бюджетного дефіциту і приведення його до параметрів, визначених фіскальними правилами, тобто до меж у 3% ВВП. А в 2000 році взагалі спостерігався профіцит бюджету на рівні 0,8% ВВП. На відміну від Швеції, бюджет Німеччини у всі інші роки аналізованого періоду був дефіцитним, однак його дефіцит був незначним і знаходився в межах 3% ВВП. Тому можна стверджувати, що потреба в залученні кредитних ресурсів у Німеччині у всі інші роки аналізованого періоду більша, ніж у Швеції.

Рівень державного боргу Німеччини вищим, ніж у Швеції. Починаючи з 1995 року, він постійно зростає – від 54,1% до 75,5% у 2009 році. У кризовий 2009 та наступний 2010 роки державний борг Німеччини почав зростати і в 2012 році досяг рівня 88,1%. Варто зазначити, що 2009–2011 роках у Німеччині уряд застосовував інструменти антициклічної фіскальної політики. Підтвердженням цьому є зростання видатків із 43,6% у 2008 році до 47,6% у 2009 році, проте частка перерозподілу ВВП через доходи зростала не такими темпами – у 2008 році становила 43,4%, а в 2009 році – 44,3%. З

огляду на потребу фінансування додаткових видатків, у період кризи виникла необхідність додаткового залучення державою кредитних ресурсів. У 2009 році борг країни зріс до рівня 75,5% проти 68,1% у 2008 році і продовжив зростати у 2010 – 84,5%, у 2011 році дещо знизився – 84,2%, а вже у 2012 знову збільшився – до 88,1%, що є найбільшим показником державного боргу Німеччини за весь аналізований період.

Отже, високий рівень державного втручання в економічні процеси Німеччини найбільш яскраво виражено у період кризи, коли уряд застосовував інструменти антициклічної фіскальної політики. Саме тоді він підвищив рівень державних видатків, в наслідок чого зріс дефіцит бюджету та підвищився рівень державного боргу, що вважається класичним механізмом використання інструментів антициклічної фіскальної політики. Протягом усього аналізованого періоду таку політику Німеччини можна назвати антициклічною, зокрема в період піднесення уряд країни щороку вдавався до підвищення рівня перерозподілу ВВП через доходи бюджету, а рівень дефіциту був низьким. У цей період піднесення держава не вдавалася до накопичення боргу, що також чітко проглядається на рис. 3.2.

Іншою є модель фіскальних відносин у Сполучених Штатах Америки, яка протягом усього аналізованого періоду була ліберальною. Тут рівень перерозподілу державних фінансів через ВВП завжди був нижчим, ніж у розвинутих країнах Європи. Також у США протягом усього аналізованого періоду накопичувався державний борг, показник якого значно вищий ніж у країнах Європи. Зате в період економічної кризи уряд Сполучених Штатів Америки вдавався до антициклічної, дискреційної фіскальної політики.

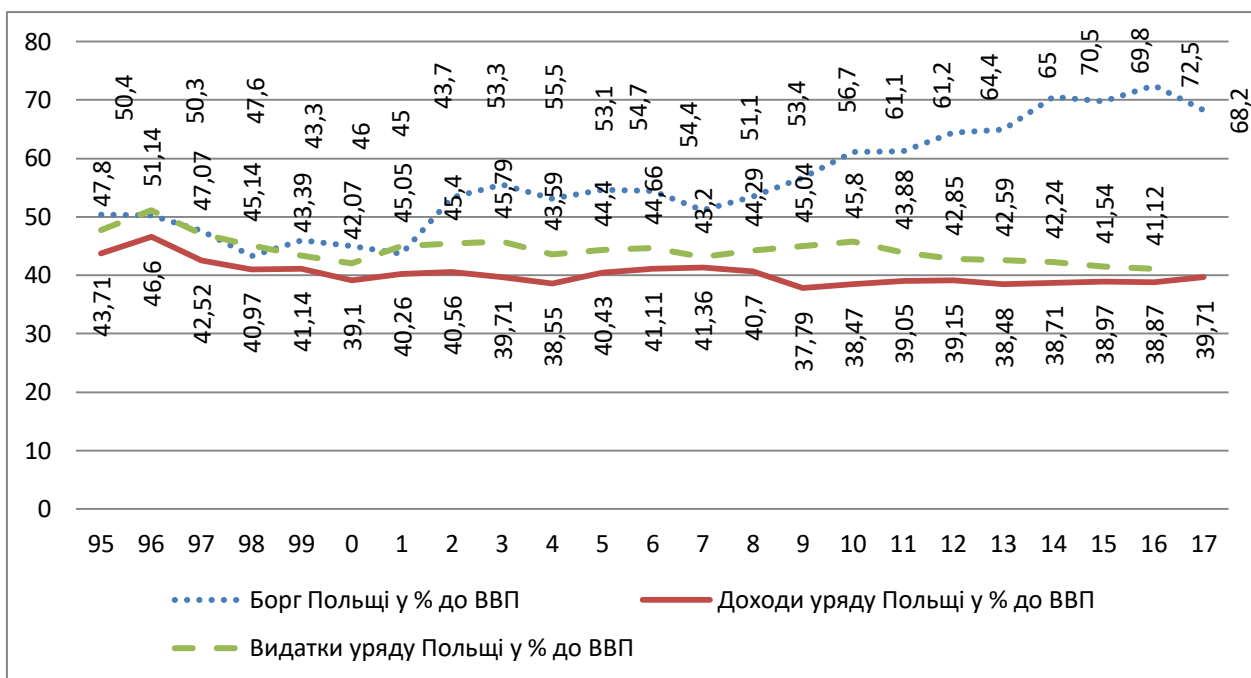
Якщо рівень видатків бюджету США з 1995 по 2007 рік коливався в межах 34–37%, то в кризовий період 2008–2011 рр. цей показник зріс до рівня 42,89% у 2009 році. А доходи бюджету знизилися до 30,14% у 2009 році із показника 32,45% у 2008 році. Зазначимо, що в період кризи у США спостерігався значний дефіцит Федерального бюджету, – у 2009 році становив 12,7% і був набагато більшим, ніж в аналізованих країнах

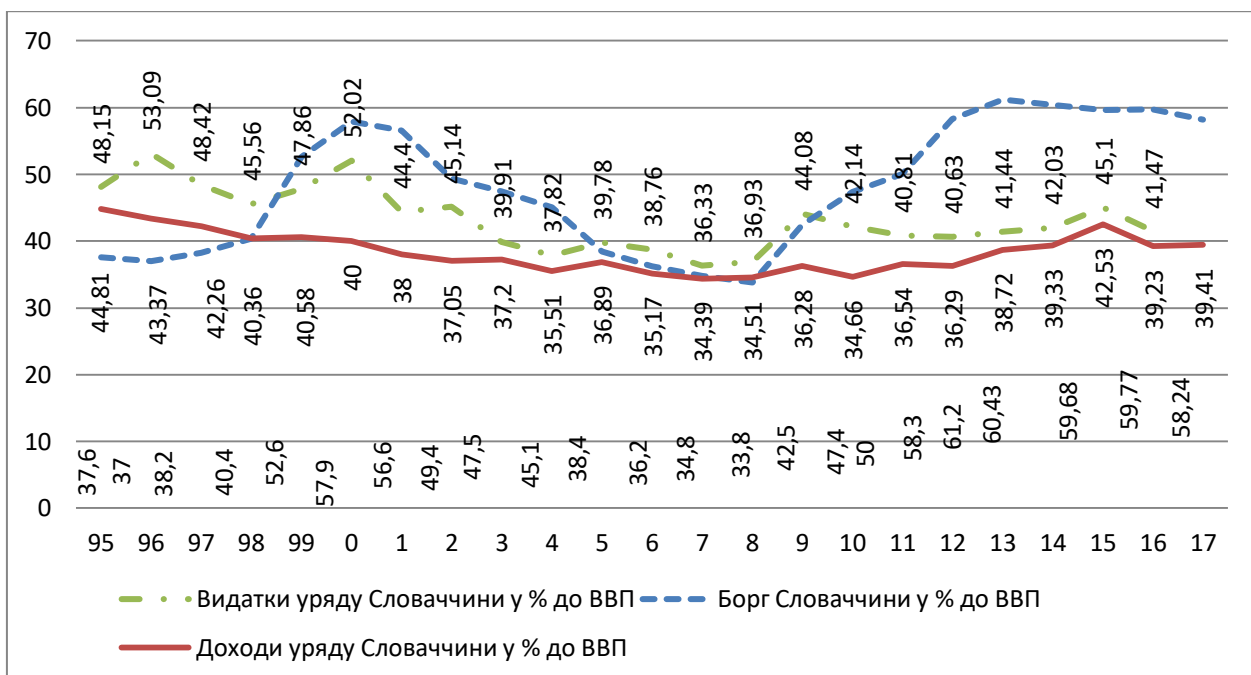
Європейського Союзу. Для його погашення уряд США вдавався до нарощування державного боргу, який, зокрема, у 2007 році становив 86,3% від розміру ВВП, щороку збільшувався, досягши значення відповідно 115,8% у 2009 році, 125,8% у 2010 році і у 2016 138,5%. Зростання державного боргу у США може свідчити про вплив негативних наслідків від глибокої фінансово-економічної кризи, про потребу залучення значних фінансових ресурсів для стабілізації економіки країни, що підтверджує перевагу кейнсіанської моделі фіскальних відносин, яку переважно постійно застосовують у провідних країнах Європи, перед класичною, яку в період економічної рівноваги використовували в США і яка нездатна в період кризи бути ефективною, а тому її замінюють на дискреційну (з широкою участю уряду) модель фіскальних відносин. В умовах економічної кризи уряд Сполучених Штатів Америки змушений змінювати політику саморегулювання на дискреційну політику, а у випадку необхідності швидкого «заспокоєння» економіки використовує антициклічну фіскальну політику.

Аналіз макроекономічних показників та засад фіскальної політики у Швеції, Німеччині та США, а також економічних тенденцій у них дають підстави стверджувати про більшу ефективність жорсткої (патерналістської) політики державного регулювання, ніж ліберальної фіскальної політики.

Як ми вже зазначали Польщі і Словаччині швидко вдалося досягти високих результатів розвитку економіки. Їх досвід як країн постсоціалістичного табору надзвичайно цікавий для України, яка перебувала з ними в однакових умовах. Тому доцільно дослідити, які моделі фіскальної політики в цих країнах використовуються. Для цього проаналізуємо динаміку державного боргу, доходів і видатків бюджетів Словаччини та Польщі у 1995–2017 роках (рис. 3.3).

а) Польща

б) Словаччина

Рис. 3.3. Динаміка державного боргу, доходів та видатків уряду в Польщі та Словаччині у 1995–2017 роках (у % до ВВП)*

*побудовано автором на основі додатків А; В; Г

Наведені на рисунку дані свідчать, що ці країни схожі за характером здійснюваної фіскальної політики.

Зокрема, у Польщі спостерігаються досить високі показники перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджети. Починаючи з 1995 року, рівень доходів бюджетів коливався в межах 40% ВВП. Найвищим же за аналізований період він був у 1996 році – 46,6% ВВП перерозподілено через доходи бюджетів Польщі, при видатках на рівні 51,14% від ВВП. Як видно з рис 3.3. з кожним роком фіскалізація економіки країни знижувалася. У кризові 2009–2011 рр. показник доходів із 37,79% у 2009 році підвищився до 39,05% у 2011 році. Його значення були нижчими, ніж у період економічної рівноваги (економічного зростання). У кризові роки показники видатків уряду зросли: якщо у 2007 році вони склали 43,2%, то у 2008 році зросли до 44,29% до ВВП, у 2009 – до 45,04%. Також у роки фінансово-економічної кризи в Польщі підвищився рівень державного боргу – у 2008 році він становив 53,4% до ВВП, а вже у 2009 році зріс до 56,7%. Таке зростання продовжувалося і протягом наступних років, досягши найвищого значення за аналізований період у 2016 році – 72,5% відносно обсягу валового внутрішнього продукту.

Відтак спостерігаємо чітко виражену антициклічну фіскальну політику, яка проводилася в Польщі протягом аналізованого періоду і в кризові роки зокрема. Її проявом є зростання дефіциту бюджету на фоні підвищення видатків і помірною зростання доходів, які можна обґрунтувати девальвацією національної валюти в кризові періоди. Разом з тим, спостерігається значне підвищення державного боргу в країні як необхідного заходу погашення дефіциту бюджету та додаткового фінансування бюджетних видатків. Саме ці ознаки дають підстави стверджувати про вибір урядом Польщі ациклічної фіскальної політики. Заходи виваженого її впровадження забезпечили зростання ВВП протягом усього аналізованого періоду, незважаючи на світову фінансову кризу. Як ми вже зазначали, дії уряду Польщі в сфері фіскальної політики можна назвати одними з найбільш ефективних, які дали змогу протягом 1991–2017 років збільшити ВВП країни у більше ніж 6 разів.

Здійснювана фіскальна політика Словаччини схожа до такої ж у Польщі і теж є ефективною. Її можна назвати соціально орієнтованою з помірно високим рівнем перерозподілу ВВП через бюджети країни. До 2009 року у Словаччині доходи бюджету коливалися в межах від 44,81% у 1995 році до 34,51% у 2008 році. Видатки бюджету у цей же період у Словаччині були також досить високими – у 1995 році їх рівень становив 48,15% до ВВП; найбільш нестабільним і дефіцитним за весь аналізований період став 1996 рік, коли видатки бюджету зросли до 53,09% при показнику доходів на рівні 43,37% відносно ВВП.

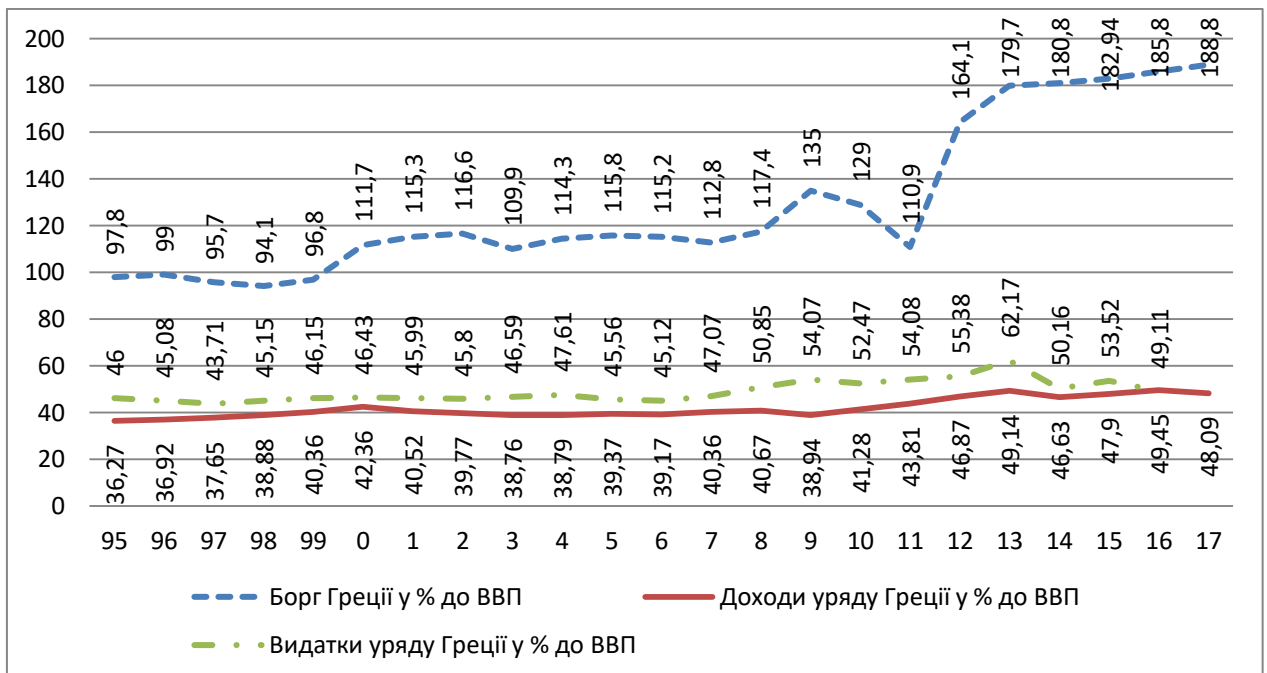
Уряду Словаччини вдалося стабілізувати економіку країни і забезпечити швидкий приріст ВВП. Основним чинником у цій сфері була ефективна фіскальна політика, яка полягала у здійсненні заходів по збалансуванню бюджету і дотриманню безпечних параметрів його дефіциту. Певний негативний вплив на економіку Словаччини мала фінансова криза 2008–2009 рр.: у 2009 році доходи бюджету країни становили 36,28%, такий показник дещо вищим, ніж у попередньому році. Проте, поряд із незначним зростанням частки доходів, спостерігалось суттєве зростання видатків бюджету – з 36,93% у відношенні до ВВП у 2008 році до 44,08% у 2009 році. Водночас відбулося зростання державного боргу від 33,8% у 2008 році до 42,5% у 2009 році, досягши максимуму в аналізованому періоді показника 61,2% у 2013 році. Зазначені параметри свідчать про чітке дотримання урядом Словаччини фіскальних правил, запроваджених у ЄС.

Особливості фіскальної політики Словаччини дають підстави говорити про її антициклічність з ознаками соціальної орієнтованості та помірно високий рівень перерозподілу ВВП через бюджет країни.

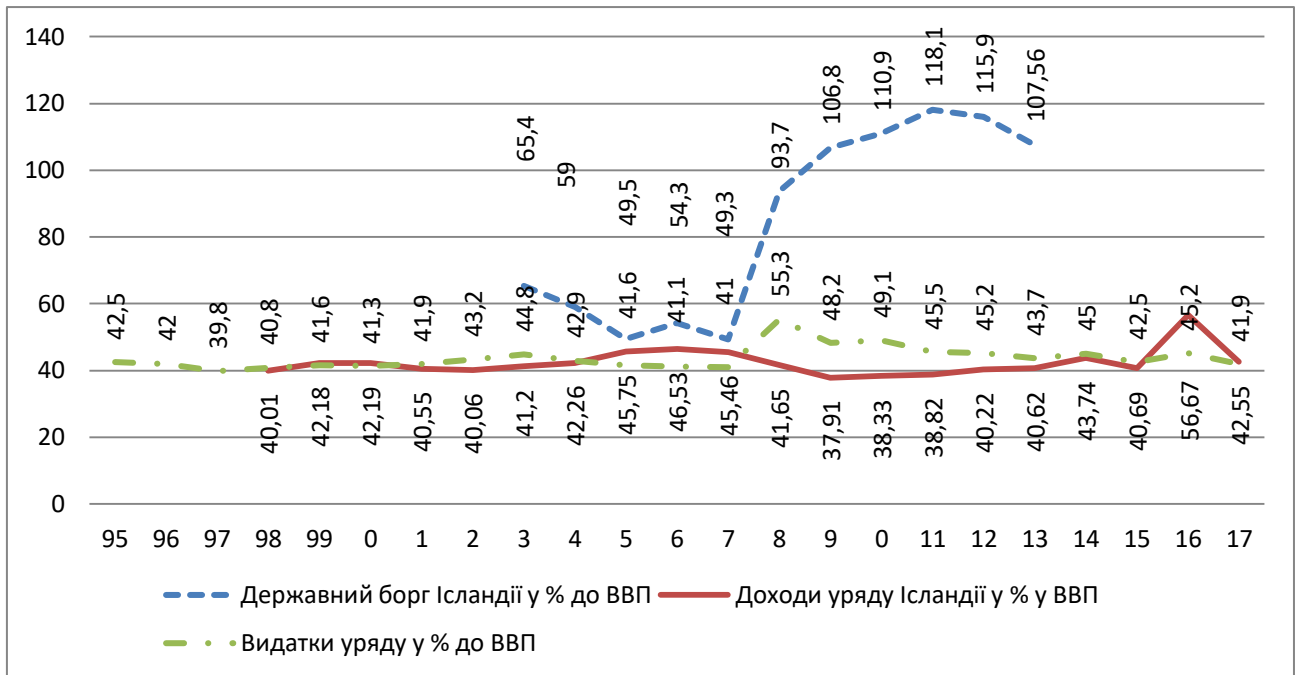
Отже, державна фіскальна політика Польщі та Словаччини є традиційною для країн Європейського Союзу, базується на постулатах кейнсіанської економічної теорії, характерними ознаками якої є високий рівень державної участі в суспільних процесах країни, з обґрунтованим рівнем державного боргу. Вона відіграє визначальну роль в розвитку цих

країн, а також сприяє стабілізації економіки за умов кризи та економічного спаду.

На нашу думку, повчальним для України має стати досвід Ісландії та Греції, який потребує ретельного аналізу економічних процесів, що відбувалися в них у 1995–2017 роках, щоб зробити висновки на майбутнє. Ісландія як кандидат у члени ЄС і Греція як член ЄС у другій половині 1990-х років відзначалися високими темпами соціально-економічного розвитку, високим рівнем добробуту громадян і соціального захисту. Приріст ВВП у докризовий період був високим, проте в період фінансово кризи Ісландія та Греція найбільше відчували її негативну дію. В цих країнах спостерігалось зниження всіх без винятку макроекономічних індикаторів, які й досі не вдалося стабілізувати (рис. 3.4). Негативну макроекономічну кон'юнктуру можна пояснити не надто ефективними кроками урядів цих країн щодо забезпечення довготривалої економічної рівноваги.

а) Греція

б) Ісландія

Рис. 3.4. Динаміка державного боргу, доходів та видатків уряду в Греції та Ісландії у 1995–2017 роках (у % до ВВП)*

*побудовано автором на основі додатків А; В; Г

Отже, протягом аналізованого періоду доходи уряду Греції кожного року зростали. Якщо у 1995 році показник перерозподілу ВВП через бюджет становив 36,27% то у 2000 році він зріс до 42,36% від розміру ВВП; у наступні три роки цей показник дещо знизився – до рівня 38,76%, однак до 2008 року включно він знову зростав. У кризовий 2009 рік доходи бюджету знизилися до рівня 38,94%. Греція також характеризувалася високим показником державних видатків, який коливався від 43,71% у 1996 році до 47,07% у 2007 році. Проте в період економічної кризи він значно зріс – до 54,07% у 2009, 52,47% у 2010, 54,08% у 2011 роках. Найвищими видатки були у 2013 році – 62,17% від розміру ВВП, у наступні роки цей показник дещо знизився. У продовж аналізованого періоду бюджет Греції відзначався високим рівнем дефіциту, максимальне значення якого зафіксовано у 2009 році – 15,13% від розміру ВВП, що є грубим порушенням фіскального правила бюджетного дефіциту, запровадженого у Європейському Союзі. Негативною була й тенденція державного боргу Греції, починаючи з 1995

року. Так, якщо цього року він становив 97,8% до ВВП, то у 2009 році зріс до 135% до розміру ВВП, а в 2017 році становив уже 188,8% від розміру ВВП. Такі високі показники державного боргу є загрозовими, що свідчить про крихке фінансове становище Греції, про складну економічну ситуацію, а це може спричинити серйозні наслідки і загрожує безпеці країни.

Така ситуація є свідченням неспроможності уряду проводити антициклічну фіскальну політику в умовах кризи, що свідчить про відсутність фінансової стійкості та низький професіоналізм чиновників управлінських державних інститутів у цій країні. Уряд Греції в умовах кризи проводив заходи, на нашу думку, проциклічної фіскальної політики. Зокрема, в кризовий період, окрім зростання видатків, уряд застосовував підвищення податкового навантаження, що не дало змоги стабілізувати економіку на середньострокову та довгострокову перспективу. Також, для потреби фінансування видатків, уряд Греції був змушений залучати державні запозичення, які в 2017 році досягли загрозових показників. Ученими доведено, що фінансування видатків уряду за допомогою державних запозичень ефективно лише в короткостроковому періоді, а в довгостроковому – створює додаткове фінансове навантаження на бюджет і, як наслідок, призводить до непопулярних заходів – підняття рівня податкового навантаження, підвищення видатків бюджету на обслуговування та сплату попередньо сформованого боргу і зменшення соціальних видатків і видатків на розвиток економіки (капітальних видатків).

Ісландія в умовах економічної рівноваги в світі відзначалася висхідною тенденцією зміни макроекономічних показників, щорічним зростанням ВВП. Але в умовах кризи ця країна зазнала значних економічних втрат, які проявилися в зростанні дефіциту бюджету, зростанні видатків та значному підвищенні державного боргу, попри те, що в умовах економічної стабільності в ній був високий рівень соціально-економічного розвитку зі збалансованими бюджетними показниками.

Варто зазначити, що в умовах економічної рівноваги показники державного боргу в країні знаходилися в межах допустимих прийнятних значень. У 2003 році борг становив 65,4% від розміру ВВП, а в 2007 році він склав 49,5% від розміру ВВП. Протягом аналізованого періоду бюджет Ісландії був збалансованим – дефіцит до 2008 року не перевищував 3%, а в 1999, 2000, 2005, 2006, 2007 роках був профіцитним. Проте у період економічної кризи макроекономічні показники змінилися діаметрально, що спричинило негативні наслідки в економіці країни. У 2008 році дефіцит бюджету країни склав 13,65% від розміру ВВП, у 2009 р. – 10,29%, у 2010 р. – 10,77%. А вже у наступні роки уряду вдалося стабілізувати економіку Ісландії, основним чинником такої стабілізації було зростання зовнішніх запозичень країни. Варто зазначити, що в умовах кризи показник перерозподілу доходів через державний бюджет знизився, однак одночасно зріс борг країни до загрозливого рівня. Якщо у 2005 році борг країни становив 49,5% до ВВП, то у 2008 році цей показник зріс до рівня 93,7%, у 2009 р. – 106% від розміру ВВП, протягом наступних років показник продовжував зростати і у 2012 році сягнув 115,9% від розміру ВВП, фактично зрісши удвічі порівняно з 2003 роком. Проте можна стверджувати, що урядом Ісландії проводилися заходи антициклічного фіскального характеру протягом усього аналізованого періоду. Це впливає з розглянутих нами макроекономічних показників. У період економічної рівноваги спостерігалися незначний рівень державного боргу, профіцит бюджету, в той час як у період економічного спаду і кризи доходи бюджету різко зменшилися, а видатки зросли одночасно зі зростанням боргу країни, який став основним джерелом фінансування видатків уряду. Проте накопичування державного боргу не може вважатися позитивним сигналом для економічного розвитку на довгострокову перспективу і може використовуватися лише в короткостроковому періоді як інструмент виходу з кризи і стабілізації економіки в обмеженому теперішньому часі. За останні роки рівень державного боргу Ісландії зріс до загрозливого рівня, що може

мати негативні економічні наслідки в майбутньому та вплинути на економічну безпеку країни.

Причиною негативних наслідків в економіках Греції та Ісландії є відсутність фінансової стійкості, дефіцит фінансових ресурсів уряду, нездатність ефективно управляти вже наявним ресурсом. Високий рівень державних витрат, не підкріплений якісним перерозподілом ВВП через доходи бюджету держави (високий дефіцит бюджету), призвів до потреби накопичення значного державного боргу, який лише в короткому періоді приводить до вирівнювання макроекономічної ситуації в країнах. Значний державний борг лише поглиблює фіскальну та макроекономічну напругу.

З огляду на проведені нами дослідження, можемо констатувати, що уряди Ісландії та Греції проводили різну за типами фіскальну політику. Так, якщо уряд Ісландії протягом аналізованого періоду використовував антициклічну фіскальну політику, що забезпечило швидкий процес стабілізації економіки країни, то уряд Греції, не маючи стійкого фінансового середовища, через відсутність ефективної стратегії економічної стабілізації в період кризи, був змушений проводити проциклічну фіскальну політику, яка є непопулярною і проводиться в умовах нестабільного фінансового макроекономічного середовища. Проциклічність заходів уряду Греції підтверджують статистичні макроекономічні фіскальні дані.

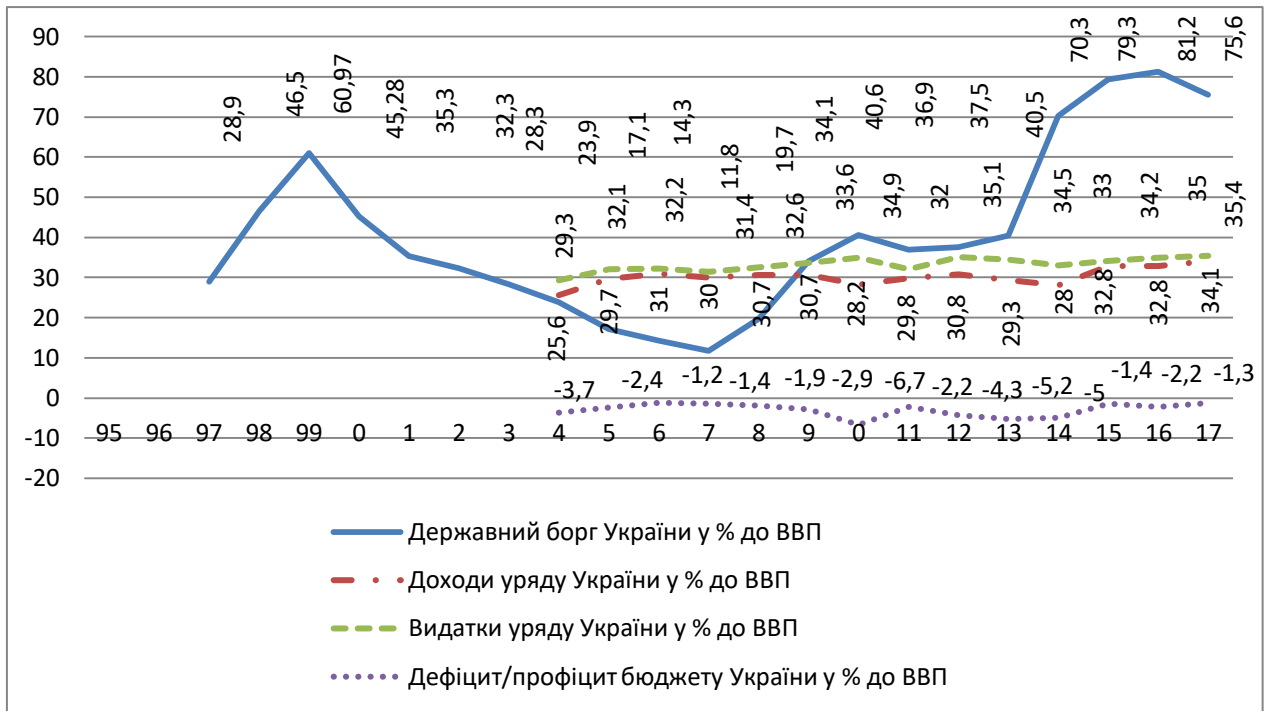
Макроекономічна політика у США та розглянутих країнах Європи є унікальною відповідно до застосовуваних фіскальних заходів і відрізняється своєю своєрідністю та певними особливостями. Проте у країнах Європейського Союзу чітко простежується дотримання єдиних параметрів та здійснюваних урядами заходів щодо макроекономічної стабілізації. Німеччина, Швеція, Польща та Словаччина, незважаючи на особливості макроекономічного розвитку, використовують подібні механізми і здебільшого схожі параметри. Рівень державного боргу в країнах незначний, бюджети збалансовані, що дає підстави стверджувати про можливість швидко та ефективно забезпечити процес економічної стабілізації в умовах

кризи і проводити політику соціально-економічного зростання та розвитку. Винятком є економічна ситуація в Греції, яка не рухалася вибраним іншими країнами Європи вектором економічного розвитку, що в кінцевому результаті призвело до негативних наслідків в економіці цієї країни. Відсутність стабільного фінансового середовища змусила уряд Греції використати інструменти проциклічної фіскальної політики.

Що стосується фінансової політики Сполучених Штатів Америки, то урядом країни застосовувалися принципи ліберальної фіскальної політики з незначним рівнем перерозподілу ВВП через бюджет та високим показником державного боргу. Така стратегія не виправдалася в умовах кризи, що призвело до необхідності використання жорсткіших фіскальних інструментів антициклічного фіскального характеру, що виявлено нами під час проведення ґрунтовного аналізу макропоказників.

Зважаючи на географічне розміщення Ісландії, державна фінансова політика цієї країни подібна на фінансову політику Швеції, проте обмеженість економічного потенціалу, заявлені високі стандарти життя громадян в Ісландії, високі показники перерозподілу ВВП через бюджет країни в умовах кризи призвели до значних втрат в економіці і глибокої депресії з високим рівнем накопиченого державного боргу. Проте певний запас фінансової стійкості дозволив Ісландії здійснювати антициклічну фіскальну політику, яка дала змогу в останні аналізовані роки стабілізувати економічну ситуацію в країні.

Асиметричною є ситуація економічного розвитку та динаміки основних державних фіскальних макропоказників в Україні (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Динаміка державного боргу, доходів, видатків та дефіциту бюджетів України у 1995–2017 роках (у % до ВВП)*

*побудовано автором на основі додатків А; В; Г.

Протягом 1997–2017 років економіка України була досить кволою. Хронологічно її розвиток було розділено нами попередньо на такі етапи.

На першому етапі – 1991–2004 років – державний борг України коливався в межах 28,3–60,97 % від розміру ВВП, а ВВП країни у ці роки не перевищував показника «1» до базового 1991 року. Цей етап в економіці України нами названо етапом «втрачених можливостей».

Протягом другого етапу, який, на наш погляд, тривав з 2005 по 2013 рр., можна виділити такі особливості макроекономічної ситуації в Україні. Після Помаранчевої революції і до 2013 року бюджет України відзначався стабільністю фіскальних показників. Доходи бюджету зросли від 25,6% у 2004 році до 29,7% у 2005 році та 30,8% у 2012 році. У 2013 році показник зменшився до рівня 29,3%. Видатки бюджету протягом аналізованого періоду були вищими за доходи і становили відповідно 29,3%, 32,1%. А дефіцит бюджету у 2012 році становив 4,3% від розміру ВВП, що є четвертим найвищим за значенням показником у розрізі аналізованого періоду. А вже у 2013 році дефіцит бюджету зріс до показника 5,2%.

В Україні спостерігався значний вплив кризи 2008–2009 років на економіку країни. Показник перерозподілу ВВП через доходи бюджету у 2009 році відповідав показнику 2008 року і становив 30,7%, а в 2010 році він знизився до рівня 28,2%. Також в Україні спостерігалось зростання дефіциту бюджету: якщо у 2009 році він становив 2,9%, то вже у 2010 році – 6,7%. Зростання дисбалансу бюджету було зумовлене необхідністю фінансування додаткових видатків, які виникли як наслідок економічної кризи. У 2009 році рівень видатків зріс до показника 33,6 % від рівня ВВП, у 2010 р. – 34,9%, що і спричинило зростання дефіциту.

Для погашення зрослих видатків уряд пішов шляхом залучення додаткових кредитних ресурсів. Якщо у 2008 році рівень державного боргу становив 19,7% від розміру ВВП, то у 2009 році він зріс до показника 34,1%, а у 2010 році – до 40,6%, тобто більш ніж удвічі, що вказує на те, що економічну ситуацію в Україні стабілізували за рахунок державних запозичень. Проте в умовах кризи ми чітко простежуємо використання антициклічних фіскальних заходів, які проявляються саме у зростанні показників державного боргу та видатків держави, при одночасному зменшенні рівня перерозподілу валового внутрішнього продукту через доходи бюджету.

Однак, порівняно з іншими аналізованими країнами, Україна є особливою щодо політичної ситуації, адже на її територію відбулася військова агресія з боку РФ. Саме тому етапи становлення економіки України нами поділено відповідно до критеріїв, притаманних відповідним подіям, які відбувалися в державі.

Найбільш цікавим є третій період, який можна вважати найважчим з огляду тих подій, які відбулися в Україні.

Протягом 2014–2017 років зріс рівень перерозподілу валового внутрішнього продукту через доходи бюджету України, що свідчить про зростання податкового навантаження: якщо у довоєнний період (2013 році) в Україні показник доходів становив 29,3% від рівня ВВП, а у зв'язку із

втратою значного економічного потенціалу в результаті окупації частини території України у 2014 році показник доходів знизився до 28% від рівня ВВП, то вже у 2015 та 2016 рр. спостерігалось зростання фіскалізації економіки до рівня 32,8%, а у 2017 році доходи бюджетів України зросли до рівня 34,1%. Попри звуження податкової бази оподаткування в довоєнний період, у 2012 році спостерігалось підвищення рівня видатків бюджету, яке спричинило зростання дефіциту до 4,3% від рівня ВВП. Негативні тенденції збереглися і в 2013–2014 роках, при видатках на рівні 34,5% та 33% відповідно, а дефіцит бюджету становив відповідно 5,2% до 5,0% від рівня ВВП. У наступні роки уряду України вдалося стабілізувати макроекономічну кон'юнктуру, що проявилось у збалансованості бюджету України. Зокрема, дефіцит бюджету у 2015 році становив 1,4%, у 2016 році – 2,2 %, у 2017 році – 1,3%.

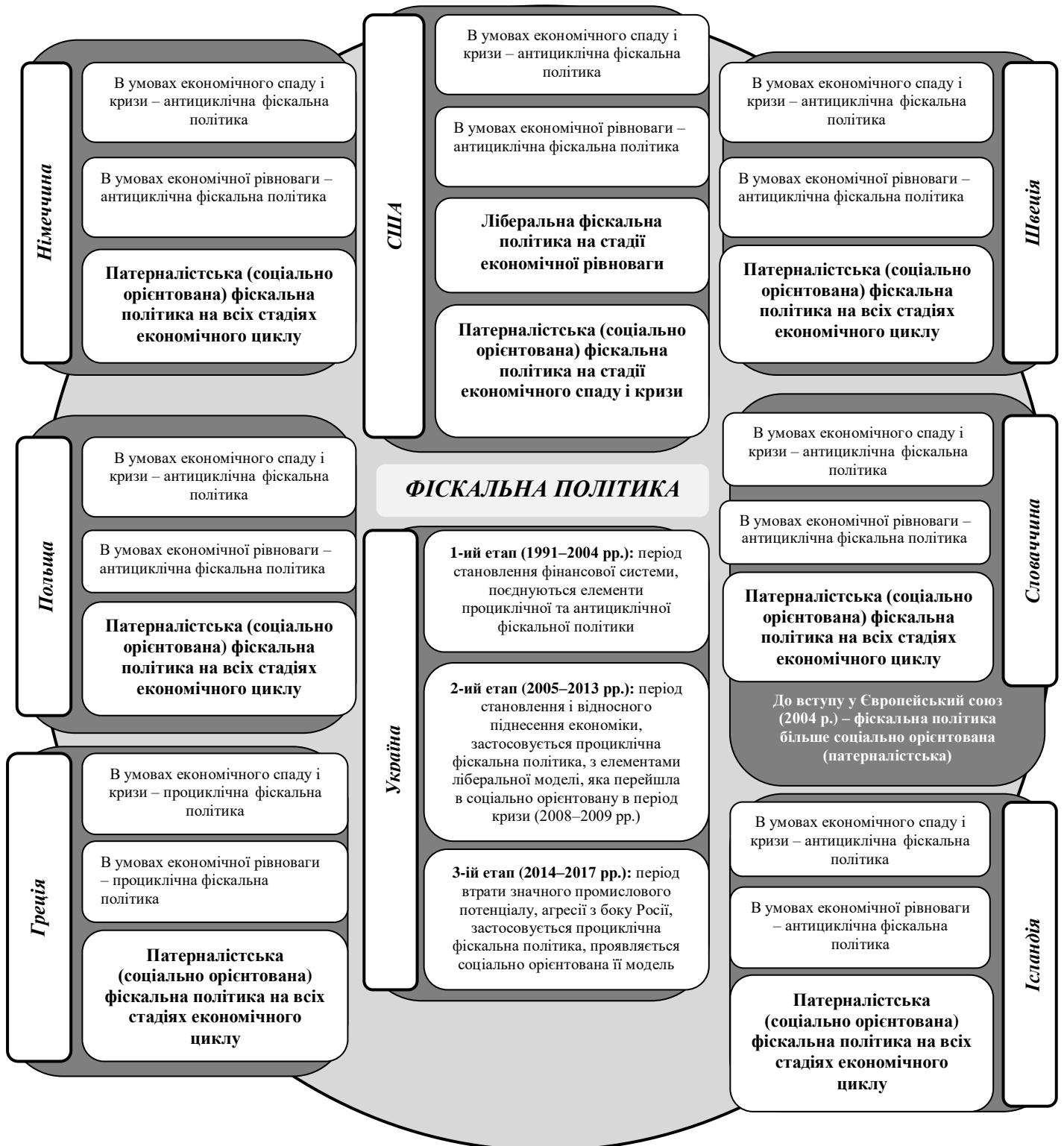
Однак, незважаючи на стабілізацію державних фінансів, держава для погашення додаткових видатків нарастила державний борг, який зріс із 40,5% у 2013 році до 81,2% у 2016 році, проте вже у 2017 році державний борг знизився до показника 75,6%.

Отже, третій етап економічного становлення в Україні характеризується як позитивними, так і негативними аспектами. Позитивними сторонами є збалансованість бюджету, дотримання рівня бюджетного дефіциту в межах 1,3–2,2 %, що дозволило зменшити потребу в додатковому залученні кредитних ресурсів. До негативних наслідків можна віднести зростання рівня перерозподілу ВВП через доходи бюджету, що в умовах кризи та економічного спаду є неефективним заходом, адже зменшує можливість суб'єктів господарювання до самоінвестування, а також може призвести до зниження купівельної спроможності громадян та зниження попиту. Це спричинило негативну економічну кон'юнктуру, створило загрозу зростання тіньової економіки в частині нарахування заробітної плати, внаслідок чого уряд нашої держави був змушений залучати додаткові кредитні ресурси. Фіскальна політика в Україні у період 2014–2017 років

була наділена ознаками «квазіфіскальної політики», що означає одночасне зростання всіх фіскальних показників в умовах економічного спаду. Однак, як свідчить аналіз показників в інших країнах, лише ефективна антициклічна фіскальна політика, яка проводиться урядом протягом усього економічного циклу, дає позитивний економічний ефект у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі.

На основі проаналізованих макроекономічних та фіскальних тенденцій у провідних країнах світу, країнах, які швидко розвиваються, які найбільше зазнали збитків від фінансово-економічної кризи, та Україні виокремлено особливості фіскальних політик кожної із країн, що дало змогу визначити, які інструменти є ефективними та можуть бути використані в українській практиці (рис. 3.6).

Отже, стійкішими до економічних диспропорцій та криз є економіки соціально орієнтованого, навіть жорстко патерналістського типу, що підтверджено проаналізованими економічними показниками. Патерналістська фіскальна модель, з широкими повноваженнями держави щодо регулювання економічних процесів, дозволила країнам Європи не допустити нищівного впливу фінансово-економічної кризи, чого не можна сказати про країни з ліберальною фіскальною моделлю, навіть незважаючи на їх потужність і міць. Зокрема, урядом США в докризовий період (у період економічної рівноваги) використовувалася ліберальна модель, завдяки якій забезпечувався приріст економічних показників, однак в умовах кризи участь держави в економічних процесах ставав вагомим, політика держави набула ознак кейнсіанської моделі жорсткого державного фіскального регулювання.

Рис. 3.6. Фіскальна політика в країнах світу за типами і моделями на різних етапах економічного циклу

*розроблено автором

Саме тому Україні доцільно наслідувати ті країни, які для регулювання економічних процесів застосовують соціально орієнтовану

модель фіскальної політики, яка, як підтвердив аналіз, є більш дієвою як в умовах економічної рівноваги, так і в умовах кризи. Проте, як було неодноразово зазначено, проблемою розвитку економіки України є не законодавчо закріплені моделі, інструменти та механізми фіскальної політики, які, відповідно до макроекономічного аналізу, знаходяться в достатньо задовільних параметрах, а проблеми державного управління, інституційні дисбаланси, корупція, нерівномірність розподілу матеріальних благ між найбагатшими та найбільш бідними громадянами, нестійке інвестиційне середовище та не до кінця ефективна система відносин державних та місцевих органів управління про які йтиметься далі.

3.2. Сучасні вітчизняні тенденції у фіскальній сфері: соціально-економічний контекст

Аналіз макроекономічних показників у країнах світу та Україні підтвердив, що фіскальна політика є визначальною у процесі антициклічного регулювання економіки. Проте, окрім динаміки визначених індикативних закономірностей щодо вибраної в країнах фіскальної стратегії і тактики, доцільно проаналізувати окремі «маркери» – фіскальні інструменти, які забезпечили саме такі статистичні фіскальні показники (видатків, доходів та державного боргу), інформацію про те, з яких джерел вони формувалися і що привело до потреби їх формування саме на такому рівні. Також важливо визначити, як під впливом фіскальної політики змінювався ВВП, які фактори вплинули на його динаміку. Для розуміння соціально-економічного становища країни необхідно визначити, як змінилися рівень життя населення, добробут громадян, інвестиційний клімат, чи рівномірним є розподіл доходів в Україні, а також провести аналіз показників інфляції та рівень ВВП на одну особу в Україні.

Розглядаючи макроекономічні та соціальні параметри в довгостроковій ретроспективі, вдасться зрозуміти, чому, незважаючи на

позитивну динаміку ВВП, із середньоєвропейськими показниками перерозподілу валового внутрішнього продукту через доходи бюджету країни, достатнім рівнем видатків держави, зі збалансованою борговою політикою в країні, протягом двох останніх виділених нами етапів економіки, досі рівень соціально-економічного становища в Україні є одним із найгірших серед країн Європи, а інвестиційний клімат – одним із найгірших у світі.

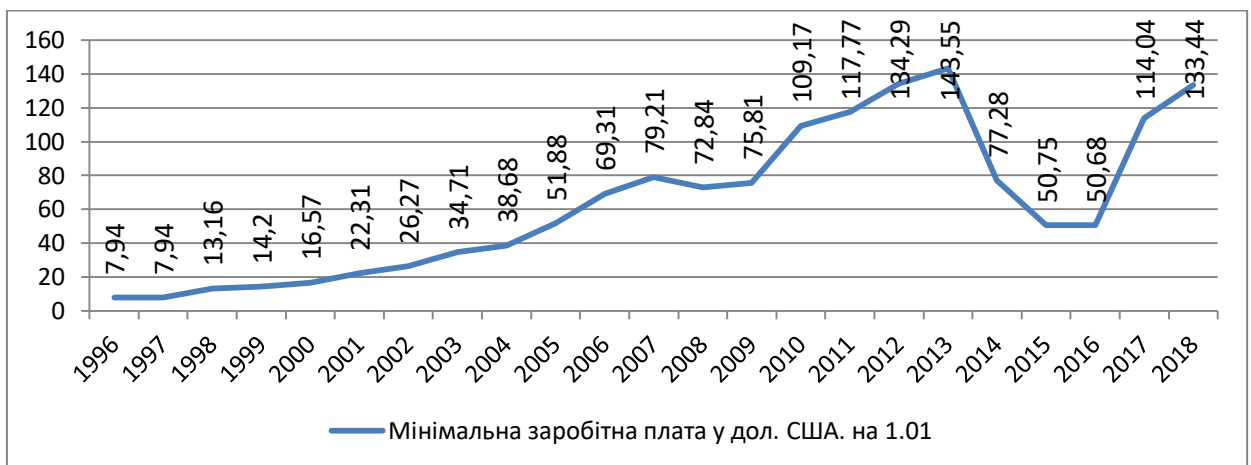
Логіка дослідження в такому напрямку дозволить ще ближче підійти до ефективної, загальнодержавної фіскальної концепції антициклічного регулювання економіки, яка буде ефективною та дієвою в умовах перехідного етапу від економіки трансформацій до економіки стабільності та соціального добробуту.

Найважливішою складовою, що дає змогу говорити про ефективний розвиток держави, є рівень доходів працюючих осіб та домогосподарств. Адже саме рівень доходів населення формує попит, здатність заощаджувати, саме доходи у майбутньому можуть трансформуватися в інвестиції, а отримані доходи забезпечують купівельну спроможність на різні категорії товарів та послуг і, як наслідок, приводять до розвитку галузей економіки всередині країни. Добробут громадян – це показник комфорту життя в країні, індикатор стійкості до трудової міграції. Саме високий рівень добробуту знижує ризики економічної нестабільності, економічного спаду. Високий рівень життя населення є потужним інструментом запобігання економічним колапсам.

Динаміка мінімальної заробітної плати у гривневому еквіваленті в Україні протягом 1996–2018 років характеризується зростанням від року до року (відколи введена в обіг національна валюта). Якщо ж проаналізувати динаміку цього показника в доларовому еквіваленті, то ситуація дещо інша (рис. 3.7).

а) Мінімальна заробітна плата в Україні у 1996–2018 роках (у грн на 1.01)

б) Мінімальна заробітна плата в Україні у 1996–2018 роках (у дол США на 1.01)

3.7. Динаміка мінімальної заробітної плати в Україні у 1996–2018 роках на 1 січня відповідного року у грн та дол США*

*побудовано автором на основі додатка Е

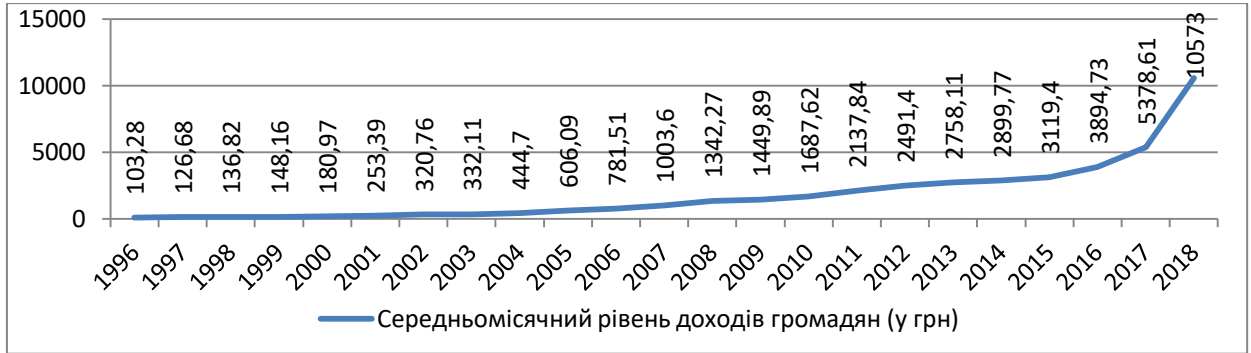
Аналіз динаміки мінімальної заробітної плати в Україні засвідчує зростання абсолютних показників у гривневому еквіваленті, проте така динаміка є надто пологою, що свідчить про зростання стандартів життя населення досить повільними темпами. Лише у 2017 році мінімальна заробітна плата зросла більш ніж удвічі і продовжила своє зростання у 2018 році. Однак, якщо аналізувати динаміку цього показника в доларовому еквіваленті, то можна виявити надзвичайно тривожну ситуацію, яка підтверджує низький рівень добробуту громадян України. Зміна розміру мінімальної заробітної плати в доларовому еквіваленті лише підтверджує

циклічні коливання в соціально-економічній сфері країни та доводить існування трьох етапів економічного розвитку України. Рівень мінімальної заробітної плати у 1996–2004 роках зростав досить повільно: якщо у 1996 році громадяни отримували 7,94 дол. США мінімальної зарплати щомісяця, то у 2004 році її рівень зріс до значення 38,68 дол. США. У 2004–2007 роках економіка України характеризувалася деяким економічним піднесенням, про що свідчать показники – у 2005 році зарплата становила 51,88 дол. США, у 2006 р. – 69,31 дол. США, у 2007, передкризовому, році – 79,21 дол. США, тобто протягом чотирьох років рівень мінімальної заробітної плати зріс більш ніж у два рази. У 2013 році динаміка мінімальної зарплати зросла до 143,55 дол. США. Проте третій етап становлення економіки, який пов'язаний з надзвичайно негативними політичними подіями в Україні, військовою агресією з боку РФ, знаменувався значним зниженням рівня добробуту громадян. Мінімальна заробітна плата в Україні різко знизилася і в 2015 році становила 50,75 дол. США. Причиною цього дисбалансів була значна девальвація гривні.

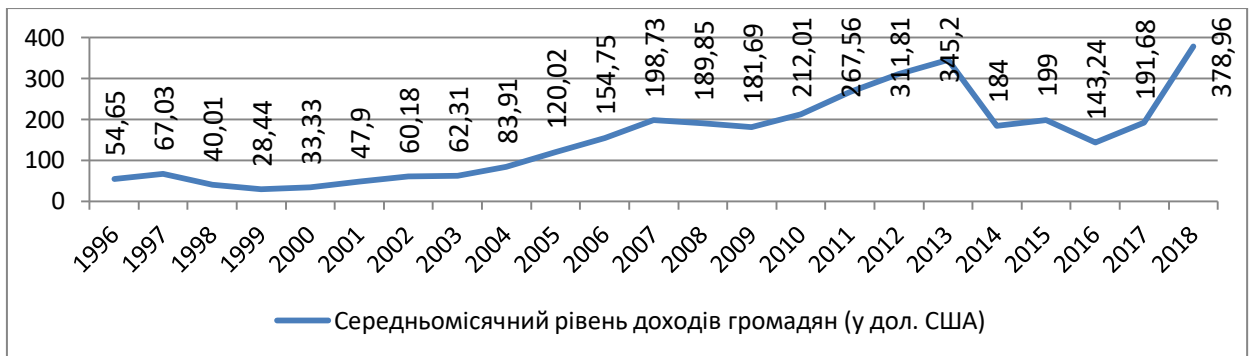
Зниження рівня мінімальної заробітної плати у доларовому еквіваленті вказує на значне зменшення купівельної спроможності громадян, здатності заощаджувати, зубожіння населення. Починаючи з 2015 року, в Україні спостерігається міграційних бум населення, пов'язаний переважно з трудовою еміграцією, що є негативним фактором соціально-економічного розвитку країни. Проте варто зазначити і про позитивні тенденції в економіці України, які мали місце в післякризовий період, а саме – різке зростання рівня мінімальної заробітної плати в Україні у 2017 році. Відповідно до Закону України «Про державний бюджет України на 2017 рік», розмір мінімальної заробітної плати було визначено та законодавчо закріплено на рівні 3200 грн, що у 2017 році складало 114,04 дол. США. А це свідчить про поступове відновлення позитивної соціально-економічної динаміки в Україні і про поступове зростання добробуту громадян. Позитивні тенденції

продовжилися у 2018 році – розмір мінімальної заробітної плати зріс до 3723 грн.

Дослідження динаміки середнього рівня доходів громадян є важливим, адже відображає рівень добробут громадян та дає змогу визначити зміну економічної та соціальної кон'юнктури в Україні (рис. 3.8).

а) У гривнях

б) У доларах США

Рис. 3.8. Динаміка середньомісячних доходів громадян в Україні протягом 1996–2018 рр*.

*побудовано автором на основі додатку Ж

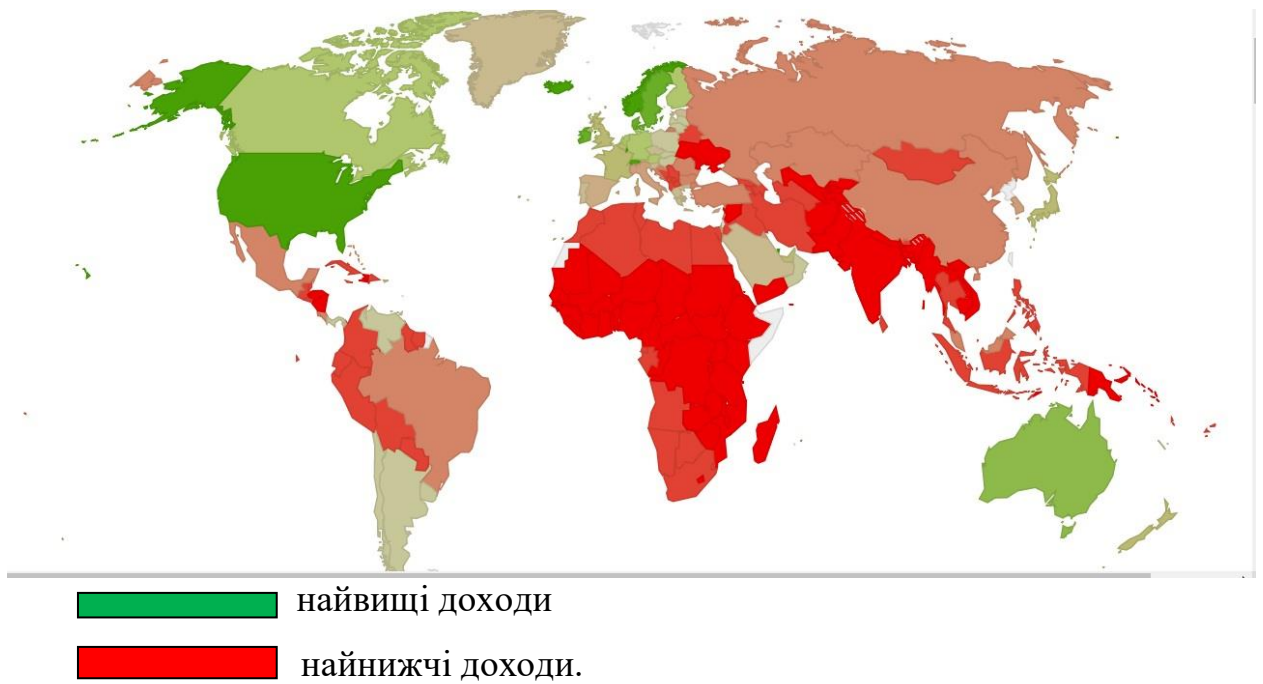
Середній рівень доходів громадян в Україні протягом 1996–2018 рр. зростав, зокрема середні доходи у гривневому еквіваленті протягом цього періоду зросли у 102,3 рази. Проте до 2004 року таке зростання було доволі повільним, що чітко відображає динаміку мінімальної заробітної плати та інших макроекономічних та соціальних показників, що були проаналізовані. На другому етапі економічного становлення України (2004–2013 роки) спостерігалися швидші темпи зростання середнього рівня доходів громадян, які у гривневому еквіваленті збереглися і на третьому етапі (2013–2018 рр.).

Аналіз рівня середніх доходів громадян у доларовому еквіваленті дає змогу оцінити динаміку реальних, а не номінальних доходів громадян. Як видно з рис. 3.8 б, підтверджується існування трьох соціально-економічних циклів в Україні. Безпосередньо з 1996 по 2004 рр., коли розвиток соціально-економічного середовища в Україні був досить повільним, доходи громадян зростали досить повільними темпами, почасти мали строкату динаміку. Фінансова криза 1998 року у РФ мала негативний вплив на рівень доходів громадян, які знизилися із показника 54,65 дол. США у 1996 році до 28,44 дол. США у 1999 році, проте вже з наступного року такий показник почав поступово зростати.

Динаміка реальних доходів громадян у другому періоді, характеризувалася швидшими темпами зростання, що свідчить про поступове підвищення добробуту громадян. За 2004–2013 роки середній рівень доходів громадян в Україні зріс від 83,91 дол. США до 345,2 дол. США, з незначним коливанням у бік зниження в період фінансово-економічної кризи 2008–2009 років – із 198,73 дол. США у 2007 році до 181,69 дол. США у 2009 році.

Третій етап, який був насичений негативними подіями – агресією з боку Російської Федерації, призвів до значного зниження рівня соціально-економічного розвитку. Середні доходи громадян зменшилися до 129,98 дол. США у 2015 році. Проте вже від 2016 року вони продовжують зростати, досягши у 2018 році показника 378,96 дол. США, що було найвищим значенням за весь проаналізований період.

Та все ж і рівень доходів громадян, і рівень оплати праці в Україні є одними з найнижчих у світі і порівнювані з країнами Африки та малорозвинутими країнами Азії (рис. 3.9).

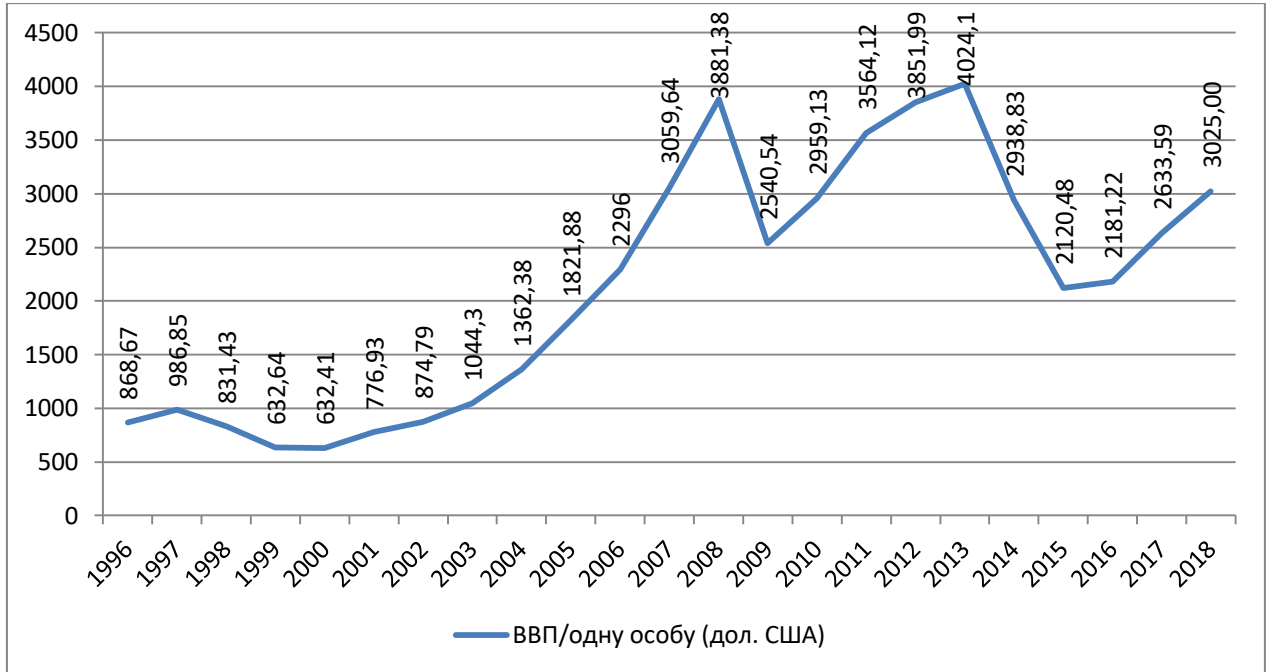

Рис. 3.9. Рівень середньої заробітної плати в країнах світу у 2015 р., дол. США [2]

У рейтингу країн світу за середнім рівнем заробітної плати у 2015 році, Україна займала 66-е місце із 78 проаналізованих (Додаток І). Середній рівень доходів українців був нижчим, ніж у: Росії (44-е місце), Екваторіальній Гвінеї (50-е місце), Ірані (56-е місце). Найвище в цьому рейтингу розмістилися Монако, Ліхтенштейн, Бермудські острови, Швейцарія – країни, середні доходи громадян у вигляді заробітної плати у яких перевищують українські більше ніж у 80, 48, 44 разів і 33 рази відповідно.

Незважаючи на позитивну динаміку зростання середньої заробітної плати, яка спостерігалася в Україні протягом аналізованого періоду, рівень доходів громадян залишився надзвичайно низьким. А це причина низького рівня купівельної спроможності громадян, що породжує ланцюгові негативні зв'язки в економіці країни: низька купівельна спроможність громадян призводить до зниження рівня попиту на товари і послуги в країні, а це в свою чергу призводить до зниження рівня виробництва товарів, робіт та послуг, до зростання безробіття і, як наслідок, – до порушення економічної рівноваги в країні.

Наступним індикатором, який дає змогу оцінити рівень розвитку країни та добробуту громадян, є створений валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу. Динаміка якого дозволить визначити, яким чином змінилися показники соціально-економічного розвитку в Україні і як це вплинуло на рівень життя населення загалом (рис. 3.10).

Рис. 3.10. Валовий внутрішній продукт в Україні у розрахунку на одну особу у 1996–2018 роках (у дол. США) [111]

Як неодноразово зазначалося, протягом 1996–2018 років, економіка України мала достатньо нерівномірну структуру. Як видно з рис. 3.10, за цей період у нашій країні відбулися три достатньо глибокі кризи – економічні спади. Так, у 2000 році показник ВВП на одного громадянина зменшився до найнижчого рівня за весь аналізований період – 632,41 дол. США. Це був рік найбільшої депресії в Україні – порівняно із піковим 1997 роком показник ВВП на душу населення зменшився на 36%. Причиною такого різкого зниження була економічна криза, яка відбулася в Російській Федерації і негативно вплинула на економіку України. І так невисокий рівень добробуту громадян порівняно з розвинутими країнами світу знизився до критичного значення, поставивши економіку України у надзвичайно скрутне становище, яке загрожувало країні втратою фінансової незалежності і глобальним

зубожінням населення. Однак, у перші роки XXI століття уряд України, провівши глобальні макроекономічні трансформації, змінивши фінансове, податкове законодавство, основні засади якого передбачали орієнтування на дискреційні фіскальні інструменти, зумів стабілізувати економічну ситуацію, зменшити дисбаланси і вивести економіку України на позитивний вектор розвитку. Зокрема, економіка нашої держави з 2001 року по 2008 рік зросла в 6,14 раза, якщо аналізувати рівень створеного в країні ВВП на душу населення.

Наступний економічний спад в Україні можна пов'язати зі світовою фінансовою кризою 2008–2009 рр. досягнувши значення ВВП на душу населення у 2008 році на рівні 3881,38 дол. США, у 2009 р. такий показник знизився до рівня 2540,54 дол. США, або ж на 34,5 %, проте українській владі вдалося стабілізувати економічну ситуацію, не дозволивши знизитися макроекономічним показникам до рівня 90-х років. І вже у наступному, 2010 році ВВП України на душу населення знову почав зростати, досягши найвищого значення у 2013 році на рівні 4024,1 дол. на одного громадянина.

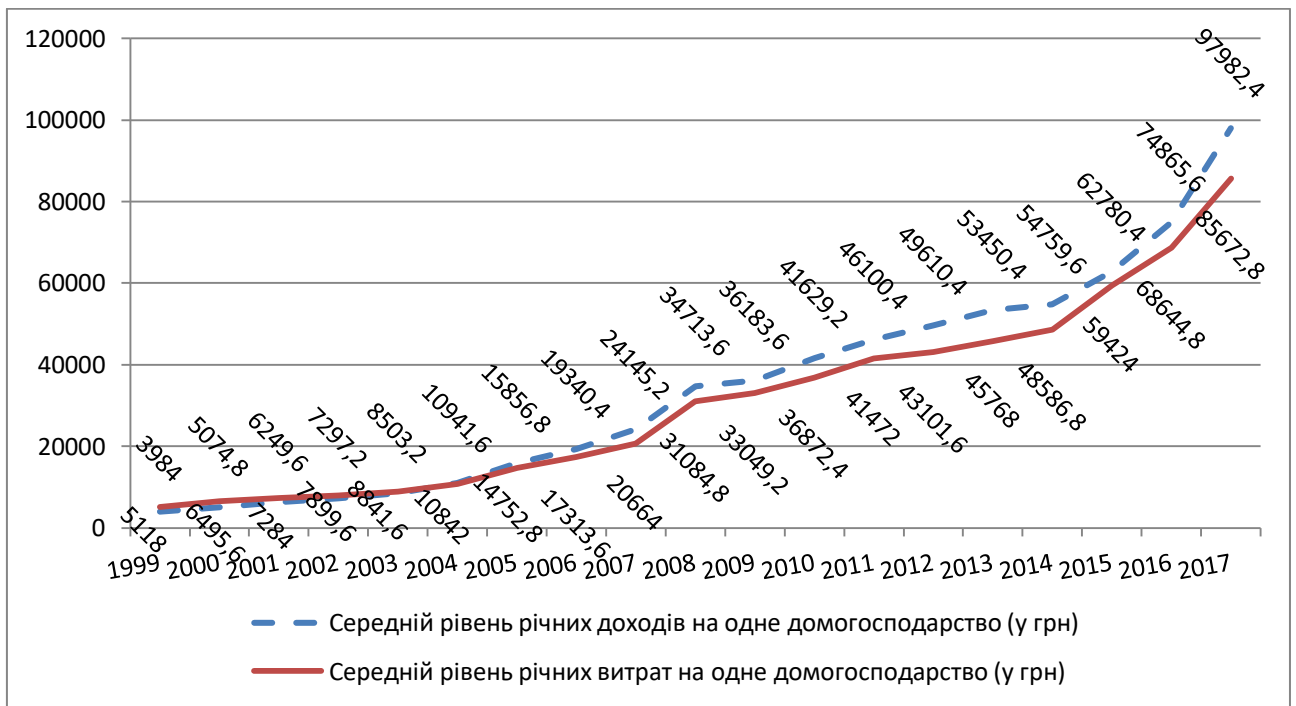
Третій соціально-економічний цикл, який розпочався у 2014 році, знаменувався значним зниженням аналізованого індикатора до рівня 2938,83 дол. США/громадянина, у 2015 р. – 2120,48 дол. США, що склало лише 47% від показника 2013 року. А вже у 2016 та 2017 роках спостерігався тренд економічного зростання: у 2016 р. показник становив 2181,22 дол. США, у 2017 році – 2633,59 дол. США на одного громадянина України, у 2018 – 3025 дол США.

Третій період економічного розвитку України можна вважати найважчим і найдепресивнішим. Економіка України знаходилася в надзвичайно важкому стресовому стані, населення країни зменшилося із 45,55 млн. осіб у 2013 р. до 42,15 млн осіб у 2018 році. Зменшення кількості населення свідчить про негативний соціально-економічний клімат у країні. Громадяни, які незадоволені рівнем життя, соціального захисту та економічних показників створили ситуацію несприйняття, і, як наслідок, це

призвело до загострення соціально-політичних настроїв населення. Теперішнє соціально-економічне становище країни є наслідком тенденцій попередніх періодів. Недостатній рівень оплати праці від початку незалежності країни, непрозорі умови державного управління, корупція, інфляція, відсутність свободи слова та недотримання верховенства права, постійний економічний та політичний тиск із боку РФ – це ті чинники, які негативно впливали на становлення економіки країни, на соціальний захист громадян та добробут населення України.

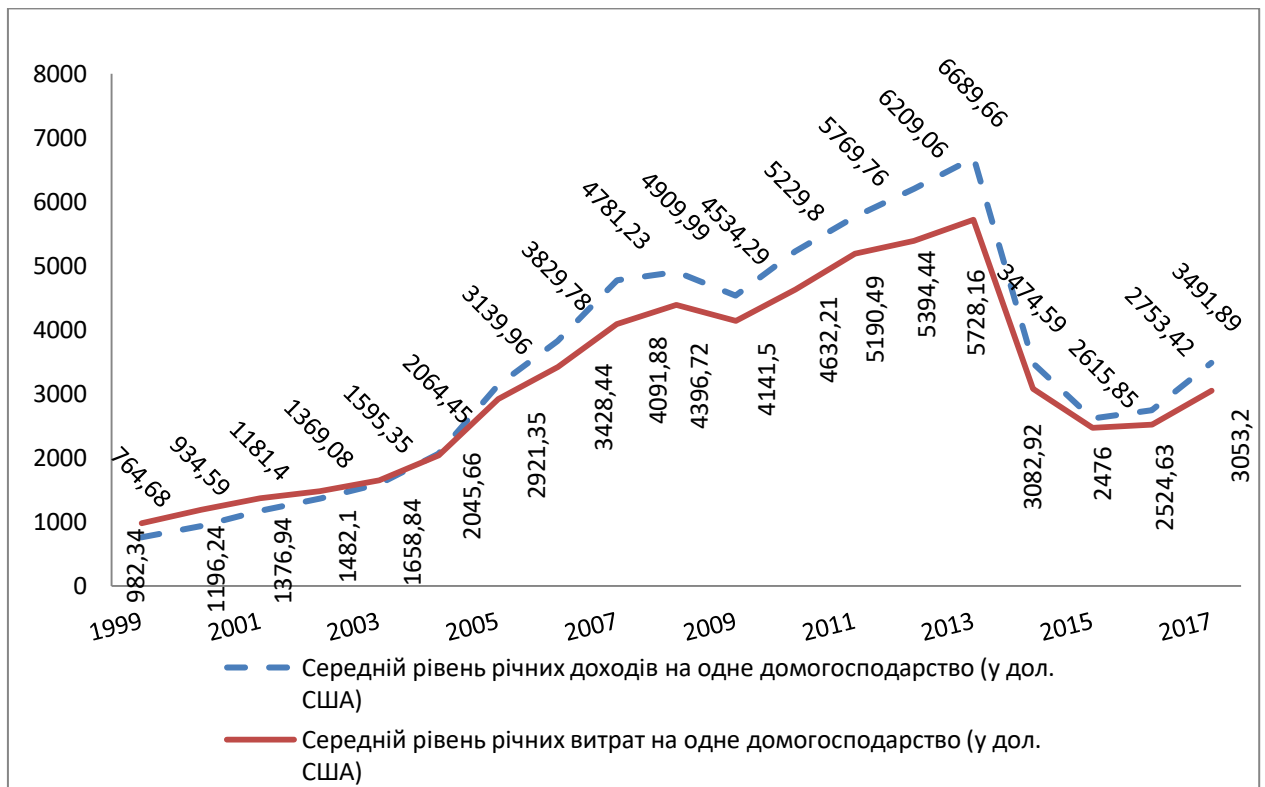
Якщо порівняти рівень доходів домогосподарств з показником валового внутрішнього продукту на одне домогосподарство, а також рівень витрат та можливість заощаджувати громадянами України, то можна отримати реальну картину соціально-економічного стану країни, визначити реальні показники купівельної спроможності, встановити основні види затрат в Україні. А це дозволить виробити чіткі рекомендації для подолання негативних економічних проявів та забезпечить економічне зростання на довгострокову перспективу.

Рис. 3.11. Динаміка доходів та витрат в розрахунку на одне домогосподарство у 1999-2017 рр. (грн.)*

*побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України.

Аналізуючи наведені на рис. 3.11 дані, можна констатувати, що за цей період спостерігалось зростання як доходів, так і витрат у гривневому еквіваленті. Проте така тенденція може бути оманливою, адже вона не враховує рівень інфляції та девальвацію національної валюти. Тому доцільно провести аналіз зміни видатків та доходів домогосподарств у перерахунку на дол. США, що дозволить чітко окреслити соціально-економічні процеси в країні, виявити тенденції, коливання, етапи зростання та зниження добробуту громадян, соціального та економічного рівня розвитку.

Рис. 3.12. Динаміка доходів та витрат в розрахунку на одне домогосподарство у 1999–2017 рр. (дол. США)*

*побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України.

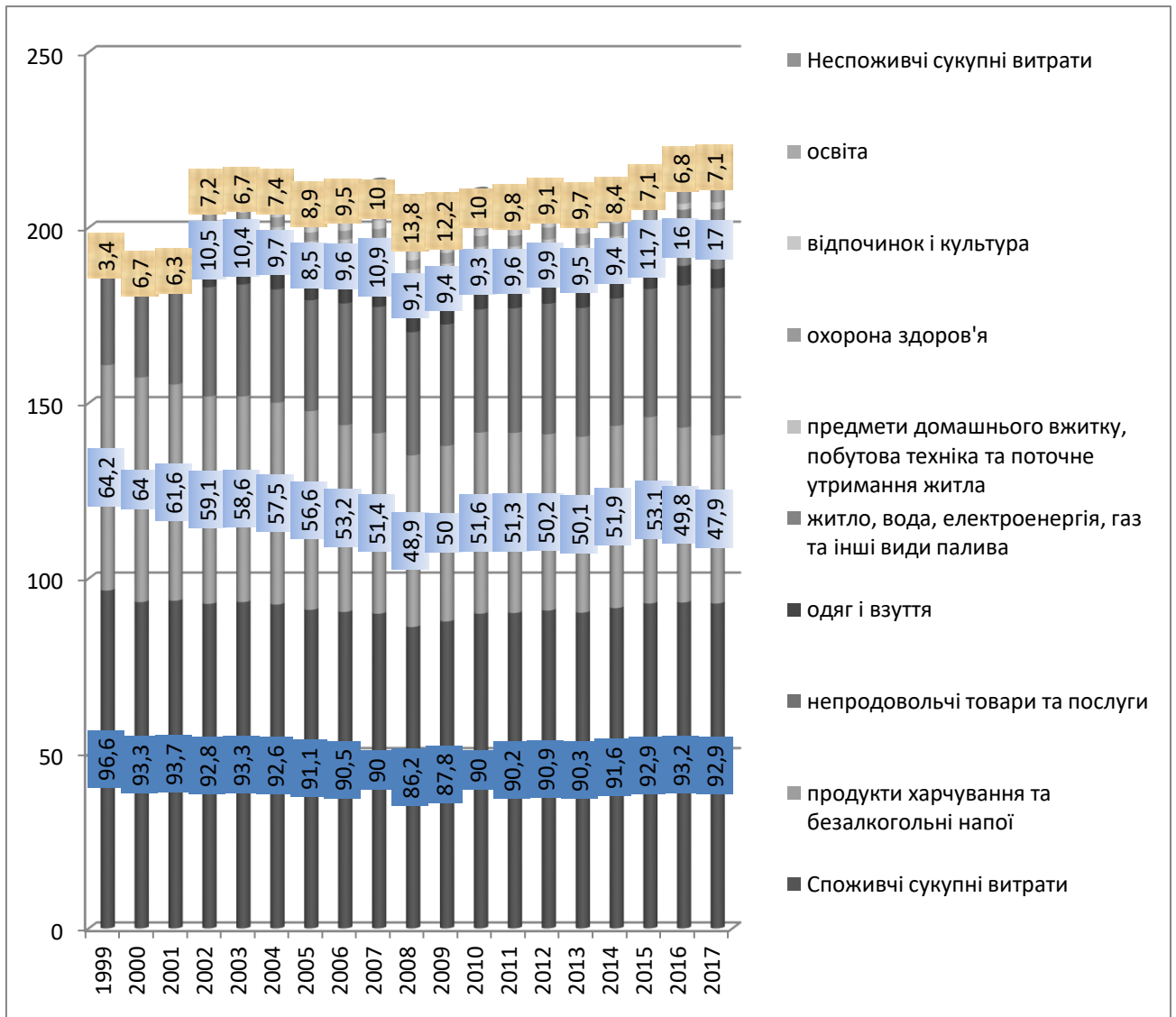
Як відчать дані рис. 3.12, рівень добробуту громадян в Україні характеризувався досить нерівномірною динамікою, яка співпадає із загальнодержавною макроекономічною динамікою. Необхідно відзначити, що в 1999–2004 роках у нашій державі спостерігалася ситуація, коли видатки домогосподарств перевищували їх доходи, що може свідчити про витрачання громадянами коштів які або були накопичені в минулому, або ж

отримувалися тіньовим шляхом. В Україні в цей час була відсутня можливість особистих заощаджень. Така ситуація підтверджує негативні тенденції в соціально-економічному житті країни, які не дали змоги ефективно їй розвиватися. Проте, з 2004 року, Україна розпочала шлях до соціально-економічного зростання, яке тривало до 2009 року, коли відбулося незначне зменшення доходів та скорочення витрат домогосподарств. Зростання доходів домогосподарств в Україні тривало до 2013 року, причому в цей період доходи домогосподарств зростали швидшими темпами, ніж їх витрати: наприклад, якщо у 2004 році рівень доходів домогосподарства становив 1595,35 дол. США, а витрати – 1658,84 дол. США, то у 2007 році – відповідно 4781,23 дол. США і 4091,88 дол. США. Як зазначалося, у 2009 році відбулося незначне зниження показників, причиною якого стала світова фінансово-економічна криза. Проте зростання відновилося вже у 2010 році і тривало до 2013 року, в якому показник зріс до рівня 6689,66 дол. США за доходами домогосподарства і до рівня 5728,16 дол. США – за витратами. У цей період спостерігалось також зростання різниці між доходами та витратами. Такі макроекономічні тенденції дають можливість говорити про зростання добробуту громадян та підвищення можливості заощаджувати, а заощадження громадян – це потенційний ресурс для розвитку економіки, зростання виробництва, поживлення економічних процесів.

З кінця 2013 року в Україні розпочався наступний економічний цикл – і вже у 2014–2015 роках в Україні настала стадія соціально-економічного спаду. Зокрема різко зменшилися доходи та витрати: у 2015 році – відповідно до 2615,85 дол. США і 2476 дол. США, а це лише 40% від показника 2013 року. Незважаючи на поживлення економіки країни, в Україні й досі не вдалося досягти показника 2013 року – у 2017 році доходи в розрахунку на одне домогосподарство склали 3491,89 дол. США, або ж досягли рівня 2007 року, тобто соціально-економічне становище країни відкотилося до показників десятирічної давності. Проте таким негативним циклічним процесам є логічне пояснення, яке в основному пов'язане зі значною втратою

економічного потенціалу, війною, міграцією населення країни закордон, а доходи, отримані за межами країни, не обліковуються і не включаються в офіційну статистику доходів домогосподарств. Однак, все ж в Україні спостерігається оптимістичний сценарій економічного розвитку, який підкріплений аналізом макроекономічних показників, хоча темп цього розвитку досить повільний.

Попри оптимістичну динаміку розвитку соціально-економічного середовища в Україні, все ж варто дослідити спрямованість видатків домогосподарств. Згідно офіційних даних Державної служби статистики України, за весь аналізований період, основними статтями витрат громадян в країні є витрати на продукти харчування та оплату комунальних послуг, у той час як найменше громадяни витрачали на відпочинок та на побутові товари, до яких відносять одяг і взуття. Динаміку таких показників подано на діаграмі (рис. 3.13). Аналіз статистичних даних дозволяє зробити висновки про рівень соціального розвитку, добробуту громадян та їх здатність до заощадження.

Рис. 3.13. Динаміка витрат домогосподарства за видами у 1999–2017 рр. (у %)*

*побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України.

Найбільшою статтею витрат домогосподарств у цей період є витрати на продукти харчування, які коливалися в межах від 64,2% у 1999 р. до 48,9% у 2008 році, що свідчить про недостатньо ефективну економічну та соціальну кон'юнктуру. Видатки на продукти харчування, які перевищували 50%, є свідченням неспроможності заощаджувати, витратити достатньо коштів на освіту, оздоровлення чи відпочинок, що, відповідно до світових стандартів, є ознакою бідності громадян та нездатності споживати необхідну кількість суспільних благ. У 1999–2008 рр. спостерігалася позитивна динаміка і, як зазначалося, видатки на продукти харчування та безалкогольні напої

(первинні потреби) знизилися до 48,9% у 2008 році. Проте у 2009 році динаміка знову змінилася на негативну, про що свідчить зростання видатків на первинні потреби (харчування). Зокрема, у 2009 році такий показник зріс до 50%, 2010 – 51,6%, і до 2013 року не був меншим, ніж 50%. Цей показник підвищився у 2015 році до значення 53,1%. Однак у 2014 році соціально-економічна ситуація в Україні почала покращуватися, і вже у 2017 році такий показник зменшився до рівня 47,9%, що є найнижчим значенням протягом аналізованого періоду. Проте спостерігається підвищення рівня видатків домогосподарств на оплату комунальних платежів, які у 2002–2013 роках коливалися в межах від 10,5% у 2002 році до 9,9% у 2013 році. Але вже у 2015 році комунальні витрати домогосподарств значно зросли і становили 11,7%, а у 2017 році піднялися до значення 17%. Це лягло додатковим навантаженням на плечі громадян, тим самим призвівши до зменшення витрат на продукти першої необхідності, в той час як інші видатки залишилися майже на рівні попередніх років. Перерозподіл витрат є результатом зміни політики держави, підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги. Саме тому пріоритетом держави повинно бути зростання доходів домогосподарств, що дасть можливість громадянам переорієнтувати свої витрати на інші послуги та товари. А це стане локомотивом розвитку галузей економіки, зростання рівня споживання, підвищення попиту та пропозиції, що у свою чергу приведе до підвищення доходів бюджету країни, які більшою мірою можуть спрямовуватися на державні видатки соціально-економічного характеру.

Для виявлення чинників макроекономічних дисбалансів доцільно проаналізувати, яка частка доходів громадян перерозподіляється через валовий внутрішній продукт. Це дозволить визначити, яку частину ВВП отримують громадяни у вигляді доходів, що є основним індикатором добробуту громадян (табл. 3.1) [380; 381].

Таблиця 3.1.

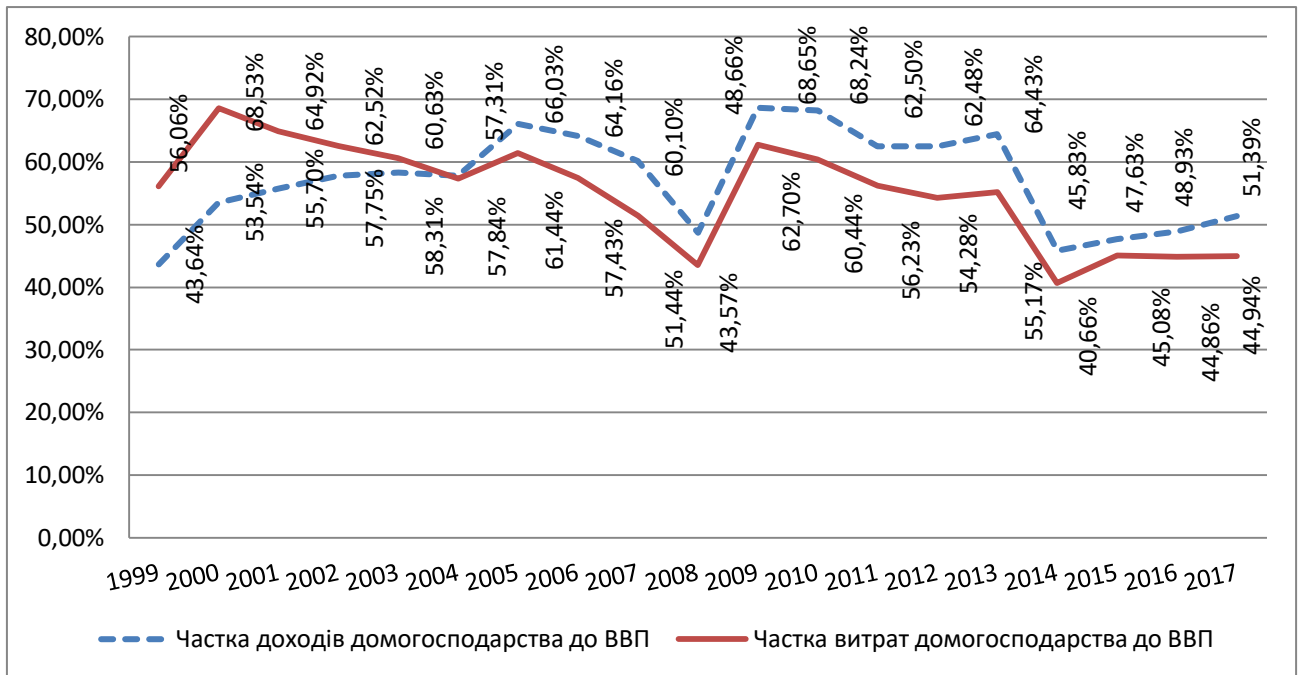
**Структура домогосподарств та їх чисельність в Україні у 1999–
2018 рр.***

Роки	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Показники										
Населення (тис. осіб)	49918	49430	48923	48457	48004	47622	47281	46930	46646	46373
Середня чисельність одного домогосподарства	2,77	2,76	2,73	2,71	2,62	2,62	2,61	2,60	2,60	2,60
Кількість домогосподарств в Україні (тис.)	18021	17909	17921	17881	18322	18176	18115	18050	17941	17836
Роки	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Показники										
Населення (тис. осіб)	46144	45963	45779	45634	45553	45426	42929	42761	42585	42153
Середня чисельність одного домогосподарства	2,60	2,59	2,59	2,58	2,58	2,58	2,59	2,58	2,58	2,58
Кількість домогосподарств в Україні (тис.)	17748	17746	17675	17688	17656	17607	16575	16574	16506	16338

*побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України.

Кількість домогосподарств в Україні протягом аналізованого періоду зменшувалася, це може свідчити про певні негаразди соціально-економічного характеру в країні. Якщо у 1999 році кількість домогосподарств в Україні становила 18021 тис., то вже у 2018 році вона зменшилася до 16338 тис., тобто за 19 років на 1680 тис.

Аналізуючи рівень доходів та видатків домогосподарств у відношенні до ВВП, можна виокремити наступні тенденції (рис. 3.14).

Рис. 3.14. Частка доходів та витрат домогосподарства до ВВП (%)*

*побудовано автором на основі додатків К, М

Домогосподарства протягом 1999–2004 років акумулювали через свої доходи від 43,64% ВВП у 1999 році до 58,31% ВВП у 2003 році, а витрати в цьому періоді були вищими і становили 56,06% ВВП у 1999 році, проте їх частка відносно доходів зменшувалася і у 2003 році становила 60,63% ВВП. Правда, зазначимо, що для аналізу нами використано лише дані подані Державною службою статистики України, які не враховують доходи, отримані нелегальним шляхом, міграційні доходи, або ж так звані доходи заробітчан, а рівень витрат також може мати певну похибку, що пов'язано з розвитком стихійної торгівлі, безконтрольної з боку держави, що могло вплинути на отримані показники, відповідно до яких витрати у 1999–2004 роках перевищували доходи громадян. Такі тенденції протягом першого періоду економічного становлення свідчать про наявність значних дисбалансів, неякісних інститутів державного управління, безконтрольність економічних та соціальних процесів того часу, відсутність дієвих законодавчих норм, формування олігархічної державної системи.

Ситуація змінилася під час другого етапу розвитку України. Зокрема у 2004–2008 роках доходи громадян зростали швидшими темпами, ніж

витрати, про що свідчать статистичні дані. Проте з 2005 по 2008 роки відносні їх показники знижувалися, причиною цьому були негативні економічні фактори як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. А це свідчить про те, що валовий внутрішній продукт перерозподілявся неефективно, не сприяючи зростанню добробуту громадян; про формування тіньового сектора економіки, приховування доходів громадянами та виплату зарплати у «конвертах». Протягом другого етапу найнижчим показник зафіксовано у 2008 році (48,66% ВВП – доходи та 43,57 % ВВП – витрати). Проте, розпочинаючи з 2009 року, показник перерозподілу почав зростати і досяг найвищих значень у 2009, 2010 та 2013 роках.

З початком третього економічного етапу в Україні показники знову знизилися – у 2014 році вони досягли значення 45,83% за доходами до ВВП і 40,66% за витратами до ВВП.

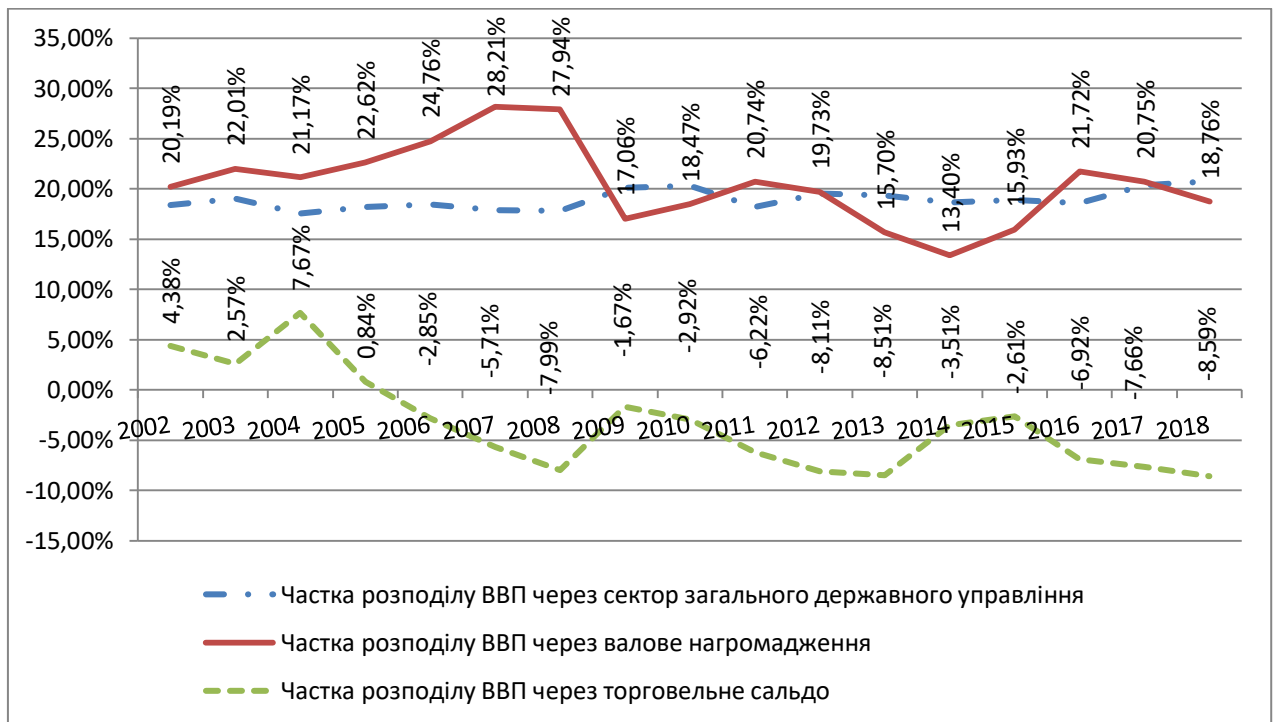
Беззаперечно, валовий внутрішній продукт (ВВП) – один із найважливіших показників розвитку економіки, який характеризує кінцевий результат виробничої діяльності економічних одиниць-резидентів у сфері матеріального і нематеріального виробництва. Вимірюється вартістю товарів та послуг, виготовлених цими одиницями для кінцевого використання. ВВП — це сума валової доданої вартості (ВДВ) галузей і чистих податків на продукти (ПДВ) (ЧП), не зарахованих до неї:

$$\text{ВВП} = \sum \text{ВДВ} + \text{ПДВ, (ЧП)} \quad (1)$$

ВВП визначають як суму первинних доходів, розподілених економічними одиницями-резидентами між виробниками товарів та послуг: оплати праці найманих працівників, чистих податків на виробництво та імпорт, валового продукту та валових змішаних доходів.

Використання ВВП – це кінцеве споживання товарів та послуг, валове накопичення основного капіталу, зміна запасів матеріальних оборотних коштів, чисте надбання цінностей і сальдо експорту та імпорту товарів і послуг [112].

Відповідно до методу «кінцевого використання» ВВП та відповідно до отриманих показників, поданих на рисунку 3.15, можна констатувати наступне: валовий внутрішній продукт більшою мірою розподілений на використання домогосподарствами, проте достатньо високим є показник перерозподілу ВВП на сектор державного управління, нерівномірними та меншими у певні періоди є суми ВВП, перерозподілені на валове нагромадження. Експорт товарів і послуг протягом усього аналізованого періоду менший від імпорту, окрім кількох років, що призводило до негативного торговельного сальдо і відтоку капіталу з країни. А це негативний чинник економічного розвитку та перепона на шляху побудови стійкої системи економічного зростання (Рис. 3.15).

Рис. 3.15. Розподіл ВВП за деякими ознаками кінцевого споживання у 2002–2018 роках*

*побудовано автором за даними додатка Р

Аналіз наведених статистичних показників щодо розподілу ВВП за витратним методом дає змогу виділити наступні особливості. Витрати на сектор державного управління, тобто на утримання центральних та місцевих органів державного управління, некомерційних та бюджетних організацій,

фонди соціального страхування в Україні протягом аналізованого періоду залишалися сталими і коливалися в межах 18,40–20,76. Отже, щорічні витрати на утримання державного апарату в Україні майже однакові незалежно від економічного періоду. Тобто в умовах економічного розвитку діяльність державних службовців не стимулюється і є такою ж, як і в умовах економічних спадів, що може бути причиною корупційних діянь з боку працівників державних органів, неякісного та неефективного виконання своїх функціональних обов'язків.

Що ж стосується валового нагромадження, то його тенденції є відповідними тенденціям економічної кон'юнктури в Україні. Зростання нагромадження капіталу тривало протягом 2002–2008 років, у 2009 році спостерігалось значне його зниження, причиною якого була світова фінансово-економічна криза. Позитивний тренд вдалося відновити вже у 2010 році, і підтримувати упродовж наступних двох років, проте у 2013 році економіка країни відчула фінансовий «голод», що відобразилося на здатності накопичувати, а показник накопичення знизився до критичного значення 13,4% у 2014 році. У 2014 році розпочався третій економічний етап (так званий період військової агресії). Його початок знаменувався глибокою економічною кризою, що підтверджено динамікою макроекономічних показників. Проте уряду України вдалося стабілізувати макроекономічну динаміку, забезпечити розвиток економіки, приріст основних макроекономічних показників, що в кінцевому результаті дало змогу забезпечити зростання показників нагромадження.

Аналіз тренду показника валового нагромадження дає змогу констатувати наступне:

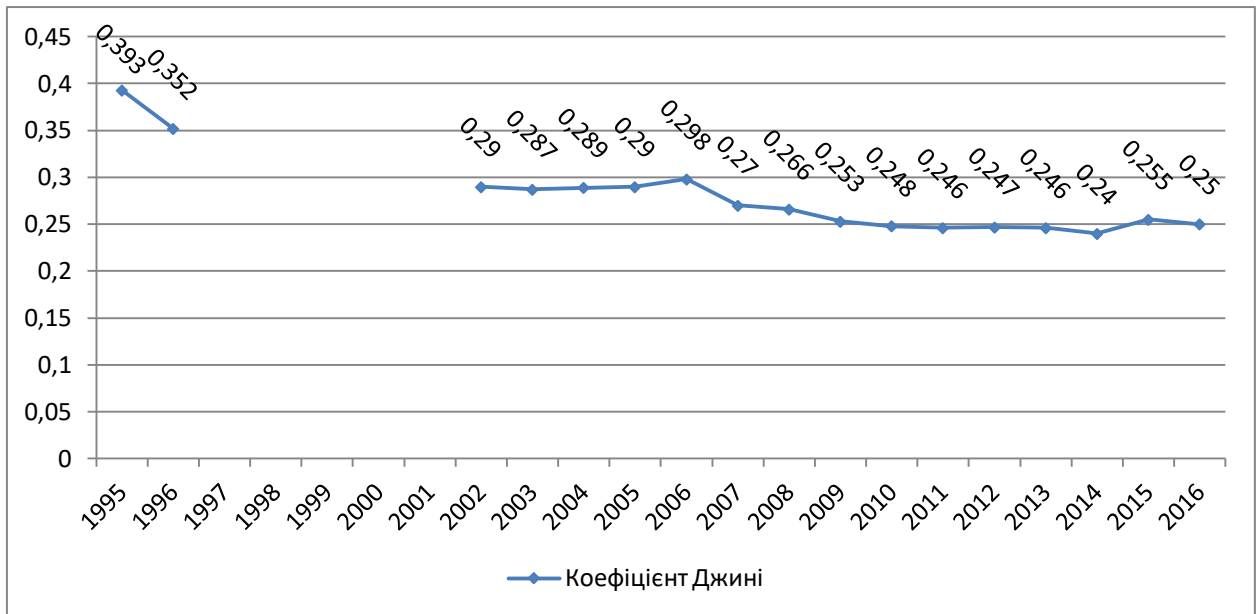
- чим вищі показники валового нагромадження, тим вищим є інвестиційний потенціал;
- більше нагромадження свідчить про можливість оновлення виробництва, розвитку нових технологій;

- зростання нагромадження приводить до розширення виробничих потужностей, зростання макроекономічних показників у майбутньому.

Аналіз торговельного сальдо України вказує на проблему імпортозалежності країни. Як видно з рис. 3.15, лише у 2002–2005 роках показник вирізнявся позитивним значенням, досягнувши максимуму в 7,67% у 2004 році. Це свідчить про те, що у 2002 році лише в результаті експортних операцій Україні вдалося приростити ВВП на 4,38%. Однак у 2006–2018 роках наша країна характеризувалася негативним торговельним сальдо, а в 2012 та 2013 роках воно перевищило 8% ВВП. Такі тенденції свідчать про відплив капіталу з країни, значну залежність економіки від імпорту, споживацьку економіку. А в умовах стратегічного курсу на розвиток сильної конкурентної економіки ці явища створюють значні перепони. В умовах негативної зовнішньоекономічної торговельної кон'юнктури приріст макропоказників породжує економічні спади в майбутніх періодах. Саме такі тенденції спостерігалися в Україні. Тому одним із важливих стимулів економічного розвитку, забезпечення довгострокових позитивних економічних трендів є забезпечення позитивної зовнішньо торговельної динаміки.

Для дослідження циклічності соціально-економічних процесів необхідно вивчити проблему рівномірності розподілу доходів громадян, проаналізувавши коефіцієнт Джині – показник нерівності розподілу деякої величини, що приймає значення між 0 і 1, де 0 означає абсолютну рівність (величина приймає лише одне значення), а 1 позначає повну нерівність [197].

Аналізуючи коефіцієнт Джині для України протягом 1995–2016 років, можемо стверджувати про достатньо рівномірний розподіл доходів між багатими та бідними громадянами в країні (рис. 3.16).

Рис. 3.16. Коефіцієнт Джині для України у 1995-2016 рр. [39]

Відповідно до поданих даних, найгіршими показниками коефіцієнта Джині були у 1995 та 1996 роках і становили відповідно 0,393 та 0,352. Це свідчить про достатньо помірну диференціацію доходів між бідним та багатим населенням України. З 2002 року коефіцієнт Джині знижувався і у 2016 році становив 0,25. Проте, на фоні зниження валового внутрішнього продукту на одну особу в Україні, такі тенденції можуть свідчити про загальне зубожіння населення. Низькі значення коефіцієнта Джині можна пояснити не тим, що бідне населення стало багатшим, а, навпаки, тим, що багатші люди в Україні стали біднішими, зрівнявшись із громадянами із середніми доходами та нижче середніх. На фоні інших макропоказників це може свідчити про загальний негативний стан соціально-економічного середовища країни, адже рівень доходів громадян надзвичайно низький, валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу не досягає рівня показників країн, які розвиваються. Такі показники свідчать про чутливість України до економічних дисбалансів у країнах-донорах (країнах Європейського Союзу, США, донедавна Російській Федерації). Така чутливість спровокована низькими показниками стійкості та запобіжниками подолання економічних дисбалансів. До таких запобіжників відносять рівень стабілізаційного фонду країни, показник дефіциту бюджету країни, розмір

боргу країни у відношенні до ВВП та здатність уряду обслуговувати борг країни.

Однак, окрім рівня доходів громадян, іншим важливим показником добробуту є рівень сплати податкових платежів, які, з одного боку призводять до вилучення частини таких доходів, а, з іншого, надходячи до бюджету країни, перерозподіляються через суспільні блага, спрямовуються на виплату пенсій, медичне забезпечення, освіту, оборону, розвиток інфраструктури.

Таблиця 3.2.

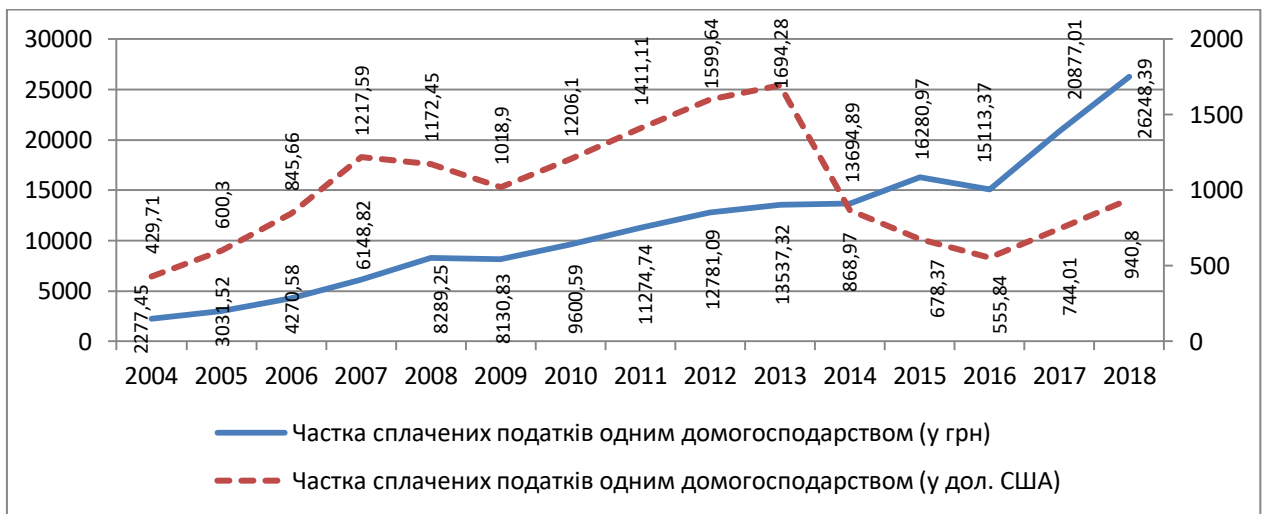
**Надходження податку на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску до Зведеного бюджету України у 2004–2018 роках
(млн грн) [101]**

Роки	Податок на доходи фізичних осіб	Єдиний соціальний внесок
<i>2004</i>	13213	28182
<i>2005</i>	13325	41591
<i>2006</i>	22791	54293
<i>2007</i>	34782	75534
<i>2008</i>	45896	101951
<i>2009</i>	44485	99821
<i>2010</i>	51029	119343
<i>2011</i>	60225	139056
<i>2012</i>	68092	157980
<i>2013</i>	72151	166864
<i>2014</i>	75203	165923
<i>2015</i>	99983	169874
<i>2016</i>	138782	111707
<i>2017</i>	185686	158910
<i>2018</i>	226771	202087

Аналізуючи показники надходження податку на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску, можна виокремити процес перерозподілу доходів громадян (табл. 3.2).

Динаміка надходжень податку на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску в гривневому еквіваленті у 2004–2017 роках характеризувалося зростанням від року до року. Дещо зменшилися надходження єдиного соціального внеску у 2016 та 2017 роках. Негативна тенденція була зумовлена змінами до податкового законодавства. З 01.01.2016 року ставку ЄСВ в Україні знижено із 34,7% до 22%, що і стало основною причиною зменшення надходжень цього платежу.

Аналізуючи соціально-економічні процеси, які відбувалися в Україні, необхідно визначити також і рівень податкового навантаження на доходи громадян та його динаміку. Для цього потрібно розрахувати суму податку на доходи фізичних осіб та Єдиного соціального внеску, що припадає на одне домогосподарство, та проаналізувати, яка частина доходів громадян перерозподіляється через бюджет (рис. 3.17).

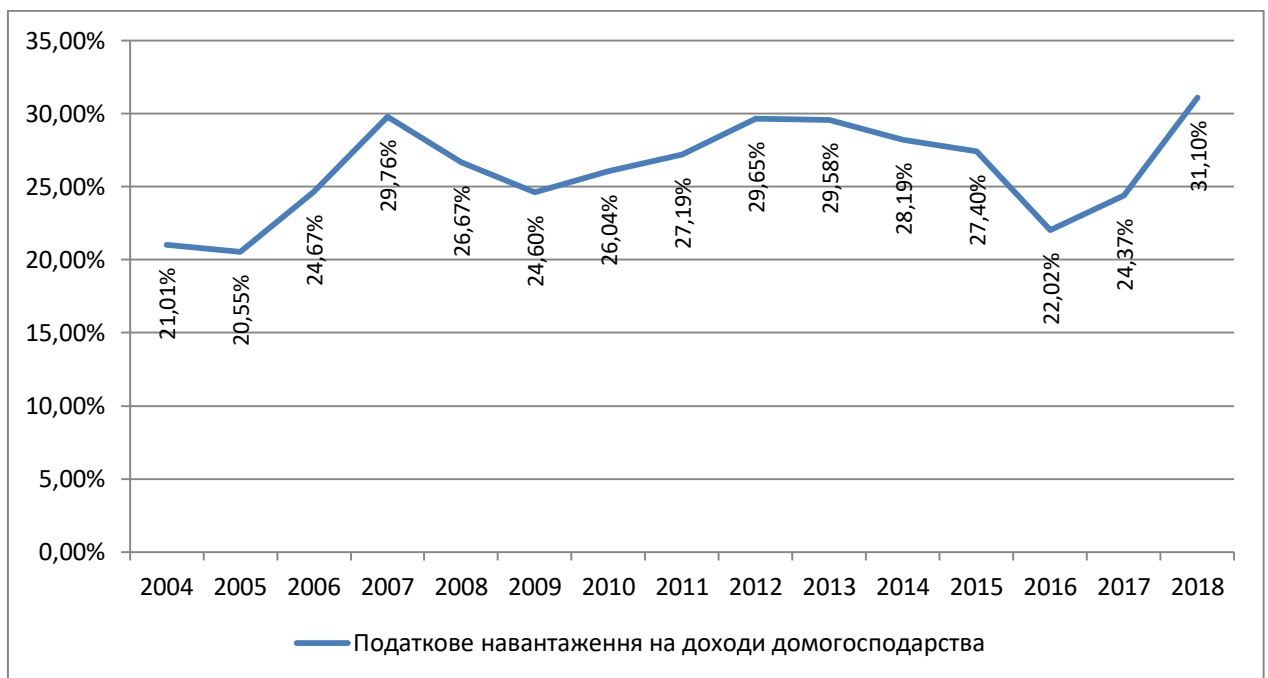

Рис. 3.17. Середні показники суми сплачених податку на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску в розрахунку на одне домогосподарство (грн, дол. США)*

*побудовано автором на основі даних <http://www.ukrstat.gov.ua/> та <http://www.cost.ua/>.

Аналізуючи наведені показники, можна відмітити їх фактичну циклічність. Незважаючи на номінальне зростання сум сплачених податків у розрахунку на одне домогосподарство, фактичні показники характеризуються строкатою динамікою, яка свідчить про відтворення

економічної кон'юнктури в Україні. Це ще раз підтверджує, що в період економічного зростання суми податкових надходжень, сплачені домогосподарствами в Україні, зростали, і пов'язано це із зростанням доходів. Проте в умовах економічної кризи суми податкових платежів, сплачених з доходів громадян, менші, ніж у період економічної рівноваги. Та, найгіршою була динаміка з 2013 по 2016 роки, коли домогосподарства сплачували найменші суми податкових платежів. Вона пов'язана зі значними економічними втратами через військову агресію з боку Росії та окупацію частини території України.

Рис. 3.18. Податкове навантаження на доходи домогосподарства в Україні протягом 2004–2018 років (у %)*

*побудовано автором на основі додатка С

Аналізуючи показники податкового навантаження на доходи домогосподарства в Україні (рис. 3.18), спостерігаємо тенденцію, яка відображає антициклічну стратегію уряду саме в соціальній сфері, тоді як в інших сферах було доведено застосування дуальної фіскальної стратегії. Зокрема, аналіз циклічних коливань в Україні та здійснених урядом заходів фіскального характеру в соціальній сфері підтверджують наші висновки. А саме: в період економічного зростання податкове навантаження зростало (у

2004–2008 роках), у той час як у 2009 році, в період світової фінансово-економічної кризи, податкове навантаження знизилося, проте вже у 2010–2013 роках показники знову почали зростати і знизилися лише в умовах погіршення економічної кон'юнктури, що відповідає принципам антициклічної фіскальної політики. В період зростання застосовуються заходи до підвищення навантаження, в той час як в періоди економічних спадів держава зменшує податкове навантаження, компенсуючи таке зниження обсягу грошових надходжень фінансуванню за рахунок зовнішніх запозичень або ж використовує попередньо накопичені стабілізаційні фонди.

У результаті дослідження соціально-економічних показників, індикаторів добробуту громадян отримано достатньо ґрунтовні дані, що підтверджують існування в Україні значних дисбалансів соціального характеру. Нами підтверджено наявність трьох етапів становлення економіки України, з чітко вираженими етапами зростання, спаду та криз. Доведено, що лише протягом третього періоду уряд країни розпочав повною мірою забезпечувати виконання основної своєї функції – функції соціально-економічного розвитку, про що свідчать, зокрема, зростання соціальних показників та добробуту населення, а також ефективні заходи в економічній та фіскальній сферах. Соціальна сфера напряму пов'язана із фіскальною політикою. Остання проявляється через перерозподіл доходів через податки та фінансування соціальної сфери за допомогою видатків бюджетів та при критичному становищі запозичень держави.

3.3. Аналіз дієвості застосовуваних фіскальних інструментів соціально-економічного розвитку в Україні

Функціонування державних фінансів на пряму залежить від рівня фіскального навантаження (податкового та боргового навантаження), а також рівня перерозподілу доходів держави за видатками (соціальна складова, бюджетне фінансування соціальних галузей економіки, економічні видатки).

Для оцінки ефективності державної політики, дієвості інститутів держави та використовуваних інструментів фіскального характеру в сфері антициклічного економічного регулювання потрібно визначити переваги та недоліки фіскальної політики, яку реалізовував уряд протягом років. Основні макроекономічні показники, такі як ВВП, інфляція, рівень заробітної плати, доходи домогосподарств, розвиток окремих галузей промислового виробництва, сільського господарства, сфери послуг, є тими індикаторами, що і визначають рівень економічного та соціального розвитку країни. Проте без аналізу інструментів фіскальної політики – податкових надходжень, видатків бюджетів, боргу країни – та їх впливу на динаміку макроекономічних та соціальних показників держави дослідження проблеми антициклічного регулювання економіки не матиме жодного сенсу.

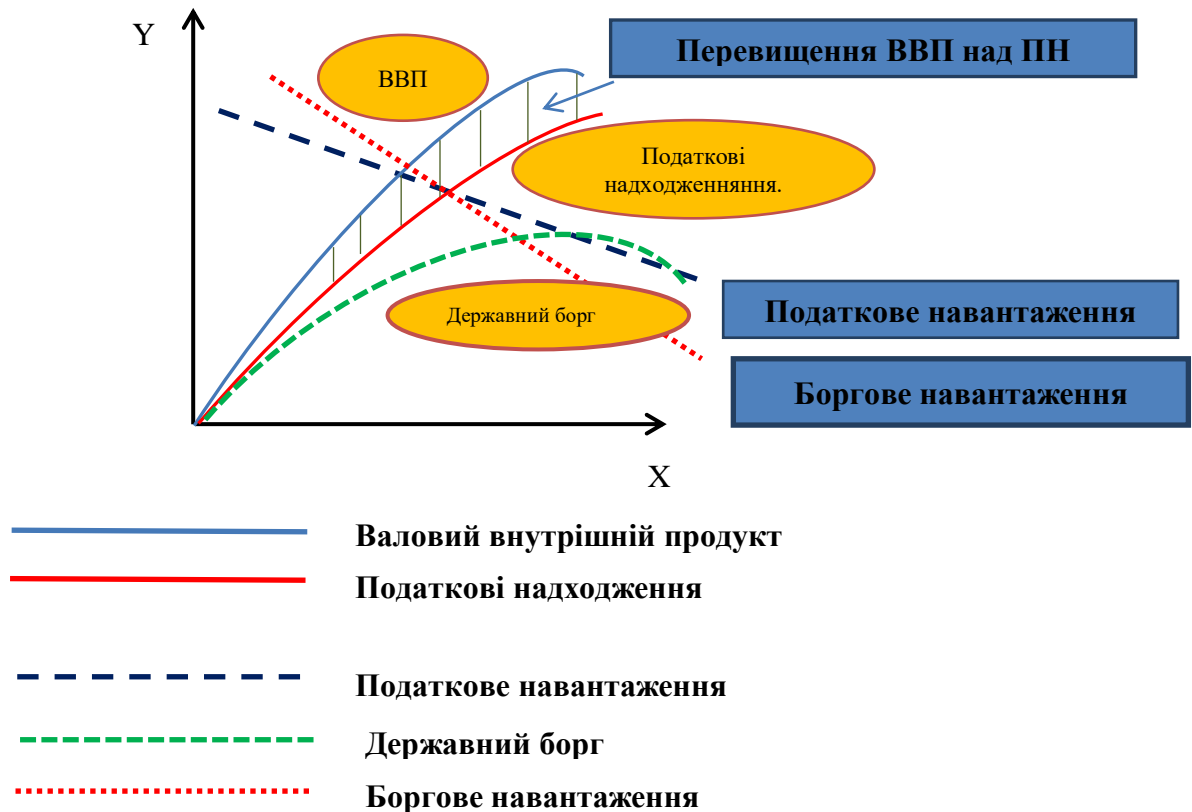
Саме тому необхідно виявити та встановити залежності, можливість зниження чи необхідність підвищення податкового навантаження, запропонувати ефективні механізми перерозподілу видатків держави для підвищення соціальних стандартів та розвитку економіки. Потрібно встановити, як державні запозичення впливають на соціально-економічне становище країни; визначити, чи можна на даному етапі функціонування економіки відмовитися від нових запозичень, для того, щоб знизити рівень боргової залежності країни.

В роботі змодельовано основні вектори розвитку економіки для формування фінансово незалежної країни з високими соціальними та економічними стандартами, високим рівнем доходів громадян, низькою інфляцією, сприятливим інвестиційним кліматом. Виокремлено та запропоновано інструменти, застосування яких призведе до зростання ВВП.

Податкове навантаження – це показник, що відображає ступінь перерозподілу податків, а також інших обов'язкових платежів, визначених вітчизняним законодавством через показник валового внутрішнього продукту країни [120, с. 87].

Боргове навантаження ж вказує на частку державного боргу в структурі валового внутрішнього продукту [117].

Графічно такі показники можна зобразити наступним чином (рис. 3.19):

Рис. 3.19 Інтерпретація податкового та боргового навантаження*

*побудовано автором на основі: [120, с. 88; 117]

Інтерпретація податкового та боргового навантаження дає можливість констатувати, що зростання валового внутрішнього продукту при здійсненні недискриційної фіскальної політики призводить до збільшення різниці між цим макропоказником, податковими надходженнями та боргом країни. Така ситуація є закономірною, адже при швидкому збільшенні рівня валового внутрішнього продукту норма оподаткування залишається сталою, що дозволяє вивільнити кошти для інвестування, накопичення чи додаткового споживання, в той час як приріст власного капіталу зменшує потребу в залученні боргових інструментів. При прирості ВВП показники податкового та боргового навантаження повинні знизитися в короткостроковій

перспективі. Водночас, зниження рівня боргового навантаження відбувається швидшими темпами, ніж податкового, що пояснюється економічними особливостями. Адже державний борг і його залучення є інструментом дискреційної фіскальної політики, тоді як у більшості випадків податки відносять до інструментів недискреційного характеру (вмонтовані економічні стабілізатори), надходження яких залежить від макроекономічної кон'юнктури. Чому зниження навантаження є явищем короткостроковим? Бо в середньостроковому періоді уряд може застосувати інші інструменти дискреційного характеру, наприклад в ручному режимі збільшити податкові ставки, запровадити нові податкові платежі, встановити додаткові обмеження, такі як ліцензування, дозволи, що призведе до додаткового «фіскального» навантаження. Водночас, що стосується кредитів держави, то достатні наявні фінансові ресурси дадуть змогу взагалі відмовитися від залучення додаткових кредитів країною в короткому періоді. Адже в середньостроковій та довгостроковій перспективі в державі може бути прийняте рішення про залучення додаткових фінансових ресурсів, вартість яких менша, ніж приріст доходів держави.

Для відповіді на визначені питання, що стосуються формування ефективної фіскальної політики, варто проаналізувати макроекономічні показники, які безпосередньо впливають на рівень податкового навантаження, а також здійснити аналіз впливу державного боргу, видаткової політики держави на економічні коливання та економічну динаміку. Таке дослідження дозволить виявити особливості впливу фіскальних інструментів на економічні цикли, коливання макроекономічних показників в Україні та спрогнозувати розвиток економіки на майбутні періоди.

Для аналізу нами використано дані щодо динаміки ВВП, податкових надходжень до зведеного бюджету України, єдиного соціального внеску, військового збору у 2008–2018 роках (табл. 3.3).

Таблиця 3.3.

**Макроекономічні показники України у 2008–2018 роках у млрд.
грн та рівень податкового навантаження у %***

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Показники											
ВВП	948	913,3	1082	1316	1408	1454	1566	1979	2383	2982	3558
Податкові надходження	235,7	209,8	236,9	323,9	347,9	341,1	355,4	507,7	650,8	828,2	1111
ЄСВ	101,9	99,8	119,3	139,1	157,9	166,9	165,9	169,9	111,7	158,9	202,1
Податкове навантаження	36,%	34,%	33%	35%	36%	35%	33%	34%	32%	33%	37%

*розроблено автором на основі [104; 105; 111].

Аналіз показників дає можливість говорити про їх номінальне зростання. Винятком є значення лише 2013 року, коли знизилися номінальні надходження податкових платежів порівняно до попереднього року. Щож стосується податкового навантаження, то за аналізований період його рівень коливався в межах від 31,99% у 2016 р. до 36,9% у 2018 р., а з 2008 року до 2010 року відбулося зменшення із 35,61% до 32,91%. Причиною такого зниження була економічна криза, яка спонукала уряд до свідомого зменшення розмірів податкового навантаження для стабілізації інвестиційного клімату та виведення економіки країни зі стану рецесії.

Після стабілізації економічної кон'юнктури відбулося поступове зростання податкового навантаження: у 2011 р. – 35,17% та 2012 р. – 35,91%. А вже за підсумками 2013 року, коли Україна пережила найбільшу за історію незалежності політичну кризу, спостерігалось зменшення цього показника до рівня 34,92% і аж до показника 31,99% у 2016 році. Причинами такого зниження в першу чергу є політичні та економічні потрясіння, які негативно

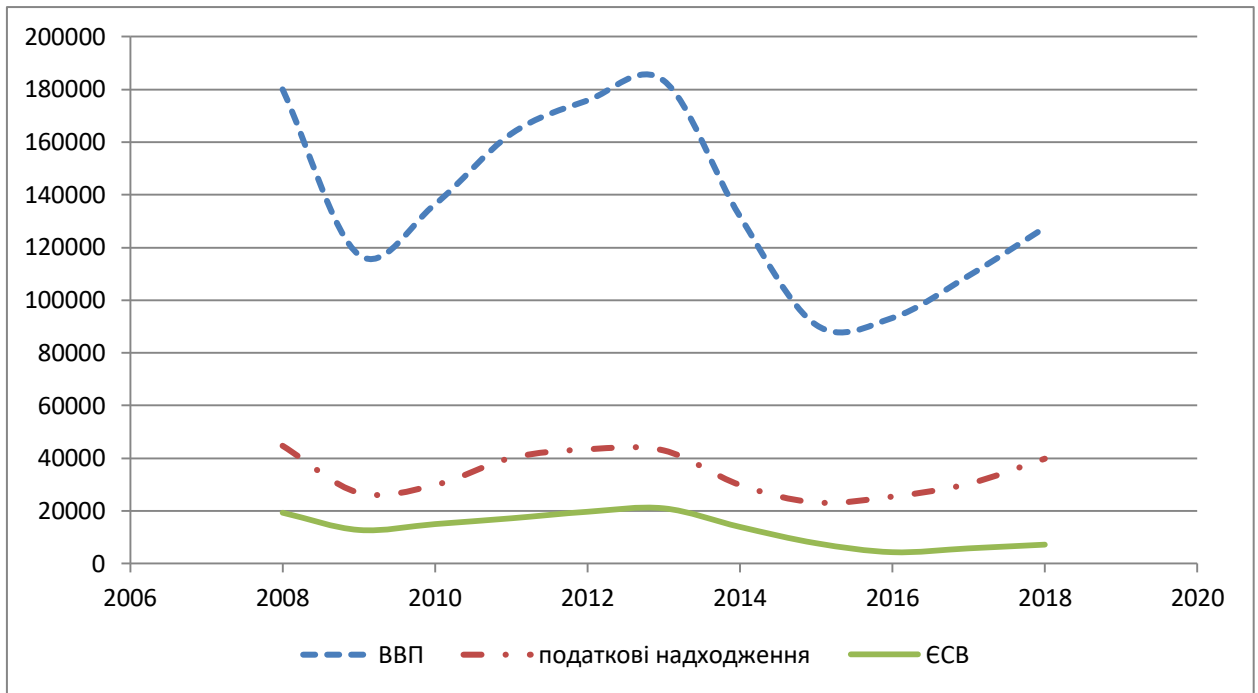
вплинули на економічне та інвестиційне середовище країни: зниження надходжень податкових платежів від промислового сектора економіки, тимчасова окупація частини території України, війна з Росією.

Якщо відобразити отримані показники за допомогою графіка, то зможемо спостерігати циклічність економіки країни. Однак для більшої точності розрахунків необхідно виразити основні макропоказники в доларовому еквіваленті (див. табл. 3.4), адже валютний курс також впливає на волатильність економіки та її циклічність [88].

Таблиця 3.4

Макроекономічні показники України у 2008-2018 роках у млрд дол. США та рівень податкового навантаження у % [88; 104; 105; 111].

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Показники											
ВВП	179,99	117,22	136,41	163,16	175,78	183,3	131,8	906,15	932,7	109,2	127,55
Податкові надходження	44,74	26,92	29,85	40,15	43,41	42,98	29,90	23,23	25,47	30,33	39,84
ЄСВ	19,35	12,81	15,03	17,23	19,71	21,02	13,96	7,78	4,37	5,82	7,24
Податкове навантаження	35,6%	33,9%	32,9%	35,2%	35,9%	34,9%	33,3%	34,2%	31,9%	33,1%	36,9%

Рис. 3.20. Стадії економічного циклу, динаміка ВВП, податкових надходжень та єдиного соціального внеску у 2008–2018 р., млн дол. США*

*побудовано автором на основі: [88; 104; 105; 111]

Аналіз наведених статистичних даних свідчить про існування економічних дисбалансів в Україні, які проявляються в економічних циклах. На рис. 3.20 чітко простежуються стадії спаду – 2008; 2013–2014 роки, стадії депресії – 2009 та 2015 роки, фази піднесення – 2010–2012; 2016–2018 роки.

Можна зробити висновок, що економічна криза 2008–2009 років в Україні була наслідком світової економічної кризи, яка розпочалася у 2008 році та негативно вплинула на економічний клімат в Україні. Однак національній економіці вдалося досить швидко подолати наслідки негативних тенденцій, і вже у 2009 році спостерігалось деяке економічне зростання. Найгірша економічна ситуація в Україні спостерігалася у 2014 – через політичну кризу та військову агресію з боку Росії. Однак на фоні несприятливої політичної ситуації уряду України вдалося стабілізувати економіку, і вже у 2016 році українська економіка почала зростати, проте повільнішими темпами, ніж попередні періоди.

Хоч динаміка податкових надходжень та ЄСВ відображає траєкторію зміни ВВП, однак у фазах спаду в Україні спостерігалось зниження рівня податкового навантаження, на що чітко вказують розрахунки (табл. 3.3 і табл. 3.4).

А це ще раз підтверджує антициклічність фіскальних заходів уряду, використання ним дискреційних фіскальних інструментів задля примусового зменшення податкового тиску на економіку країни. У 2014–2015 роках відбулися зменшення рівня податкового навантаження на фонд оплати праці, зниження ставки податку на прибуток підприємств. Також динаміка податкових надходжень у 2016–2017 рр. підтверджує гіпотезу про зменшення податкового тягара в період економічного зростання, що призвело до збільшення розривів між зростанням ВВП та податковими надходженнями.

Варто зауважити, що тривалість останнього повного економічного циклу в Україні становила 6 років – із 2009 по 2015 роки.

Для розуміння проблеми і виокремлення тих чинників, які найбільше вплинули на динаміку ВВП і породили економічний цикл 2009–2015 років, варто дослідити вплив окремих галузей економіки на формування ВВП в Україні.

Для аналізу варто виокремити промисловість, продовольчу сферу (аграрний сектор) і сферу послуг – сектори економіки в яких створюється найбільша додана вартість, формується найбільша частка валового внутрішнього продукту в Україні.

Вибірка статистичних даних за роками щодо створення доданої вартості у визначених трьох стратегічних секторах економіки виглядає наступним чином (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

**Динаміка створеного валового внутрішнього продукту за
секторами економіки у 2008–2018 рр., (млрд. грн)***

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Показники											
ВВП	948	913,3	1082	1316	1408	1454	1566	1979	2383	2982	3558
Промисловість	219,1	182,5	206,1	239,5	255,6	246,3	273,2	331,8	423,1	550,8	623,1
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	65,15	65,76	80,39	106,6	109,8	128,7	161,1	239,8	279,7	305,2	360,8
Сфера послуг	576,5	599,0	667,9	765,9	847,7	908,8	948,4	1118	1320	1664	2033

*розраховано автором на основі: [111]

Для кращого розуміння обраних для аналізу статистичних показників зазначимо, що до промисловості нами віднесено добувну та переробну галузі, до сфери послуг – створений ВВП у таких галузях, як: постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, водопостачання, каналізація, поводження з відходами, будівництво, оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність, тимчасове розміщування й організація харчування, інформація та телекомунікації, фінансова та страхова діяльність, операції з нерухомим майном; професійна, наукова та технічна діяльність, діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування, освіта, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, інші види послуг.

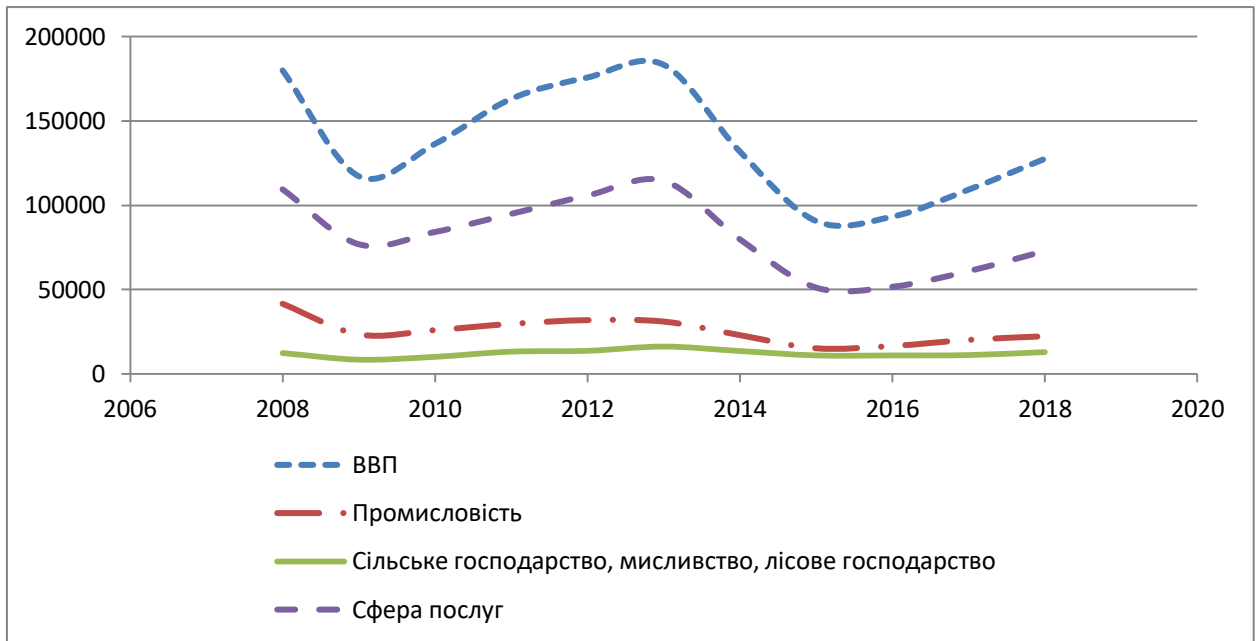
Зі статистичних показників створеного валового продукту в різних секторах економіки України впливає, що в різні роки спостерігалися різні показники доданої вартості в аналізованих секторах економіки. Однак такі тенденції лише поверхнево дають змогу оцінити реальні зміни в економіці країни, адже девальвація гривні, інфляція, курс гривні по відношенню до інших валют мають високий рівень впливу на реальну складову розвитку економіки. Саме тому, є доцільно розрахувати динамічні зміни обсягів виробництва ВВП за галузями економіки в дол. США.

Використовуючи середньозважені курси гривні до дол. США, отримаємо наступну статистичну інформацію (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Динаміка створеного валового внутрішнього продукту за галузями економіки у 2008–2018 рр. (млрд. дол. США) [88; 111]

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Показники											
ВВП	179,9	117,2	136,4	163,1	175,8	183,3	131,8	906,5	932,7	109,3	127,6
Промисловість	41,59	23,43	25,98	29,68	31,89	31,03	22,98	15,19	16,56	20,17	22,33
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	12,37	84,40	10,13	13,21	13,69	16,22	13,56	10,98	10,95	11,18	12,93
Сфера послуг	109,5	76,88	84,17	94,92	105,8	114,5	79,79	51,17	51,68	60,96	72,87

Рис. 3.21. Динаміка створеного ВВП за галузями економіки у 2008–2018 роках, (у млн дол. США)*

*побудовано автором на основі: [88; 111].

Аналізуючи рис. 3.21, можна виокремити ті сфери економіки, які найбільше піддавалися економічним потрясінням і під впливом зміни яких валовий внутрішній продукт в Україні змінювався найбільш суттєво. Зокрема, сфера послуг фактично повторює траєкторію ВВП, що може свідчити про найвищу чутливість цієї галузі до змін у світовій економіці, а також найбільшу залежність економіки України саме від будівельної галузі, ко'юнктури у фінансовому секторі. «Потрясіння» у фінансовому секторі, ліквідація великої кількості недержавних банків призвели до спаду економіки країни у 2013–2015 роках. Негативну динаміку у сфері послуг можна пояснити кризою в будівництві та зменшенням попиту на ринку нерухомого майна. Однак, починаючи з 2015 року, українська економіка і сфера послуг зокрема перейшла до стадії зростання, що свідчить про подолання негативних економічних наслідків та стабілізацію даної галузі.

Промисловість та сільське господарство же виявилися менш чутливими до економічних криз, що відбулися в світовій економіці. Аграрна сфера виявилася найбільш стійкою та знаменувалася найменшою волатильністю. Саме тому сільське господарство варто розглядати як галузь

економіки, яка може стати локомотивом економічних перетворень, економічного зростання в Україні, є найменш чутливою до економічних потрясінь і породжує постійний поступальний висхідний рух. Зокрема, протягом 2008–2018 років у цьому секторі економіки чітких спадів та рецесій не було.

Політичні потрясіння, агресія з боку Росії, окупація частини території України, анексія Криму призвели до зниження індустріального потенціалу країни, а відтак і обсягів промислового виробництва, що чітко проглядається на рис. 3.21 – фаза економічного спаду у 2013–2015 роках. Незважаючи на важку політичну ситуацію, у 2015 році дана галузь показала тенденцію до зростання. А спад 2008–2009 років у даному секторі економіки був спричинений світовою фінансовою кризою, кон'юнктурою цін на продукцію важкої промисловості. Однак під впливом сприятливих умов вже у 2010 році відбулася стабілізація даного сектора економіки та розпочалася фаза економічного зростання.

З огляду на проведений аналіз, можна констатувати, що упродовж 2008–2018 років економіка України була чутливою до економічних дисбалансів у світі, однак дії уряду в сфері фіскальної політики дали змогу стабілізувати ситуацію і забезпечили повільний, однак висхідний тренд.

Макроекономічний аналіз підтверджує, що криза 2013 року в Україні була найбільшою за весь період незалежності, під час якої валовий внутрішній продукт знизився до 90615 млн дол. США у 2015 році, тоді як при попередній рецесії – у 2009 році – його значення становило 117228 млн дол. США.

Тому навіть при депресії 2009 року Україна перебувала в економічно кращому становищі, ніж у 2017-2018 роках, навіть незважаючи на фазу піднесення, що розпочалася у 2016 році. Причиною такого становища є значне зниження темпів виробництва промислової продукції та продукції сфери послуг, частка яких у створеному ВВП країни найвища. Промислове виробництво зменшилося з 23431 млн дол. США у депресійному 2009 році до

15191 млн дол. США у 2015 році, тоді як виробництво продукції сфери послуг зменшилося відповідно із 76884 млн дол. США до 51168 млн дол. США.

Єдиною галуззю економіки, яка забезпечила приріст валового внутрішнього продукту, є аграрна сфера: від 8440 млн дол. США у 2009 році до 10978 млн дол. США у 2015 році.

Таблиця 3.7

Динаміка ВВП, видатків Зведеного бюджету України за функціями та Пенсійного фонду України у 2008–2018 рр. (млрд. грн)*

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Показники											
ВВП	948	913,3	1082	1316	1408	1454	1566	1979	2383	2982	3558
Видатки на освіту	60,95	66,77	79,79	86,25	101,6	105,5	100,1	114,2	129,4	177,8	210,0
Видатки на соціальний захист	31,39	28,28	37,37	43,78	57,02	57,79	58,19	76,75	110,7	145,5	151,4
Пенсії	42,64	50,49	67,16	61,65	68,28	87,26	79,81	99,59	147,6	140,2	157,9
Видатки на медицину	33,55	36,56	44,77	48,96	58,45	61,57	57,15	71,0	75,41	102,4	115,8
Видатки на збройні сили	11,73	96,54	11,35	13,24	14,49	14,84	27,37	52,02	59,36	74,36	97,02
Видатки Пенсійного фонду України	153,8	165,7	191,5	210,7	233,7	252,8	243,5	266,5	256,7	291,5	363,6
Капітальні видатки	41,18	19,98	30,66	41,95	40,75	29,38	20,20	46,75	73,03	99,61	17,12
Видатки загалом	309,2	307,3	377,9	416,9	492,5	505,8	523,1	679,9	835,6	1057	1334
Видатки Пенсійного фонду України та Зведеного бюджету України	463,0	473,0	569,3	627,6	726,2	758,6	766,6	946,4	1092	1348	1732

*розроблено автором на основі: [102; 105; 111].

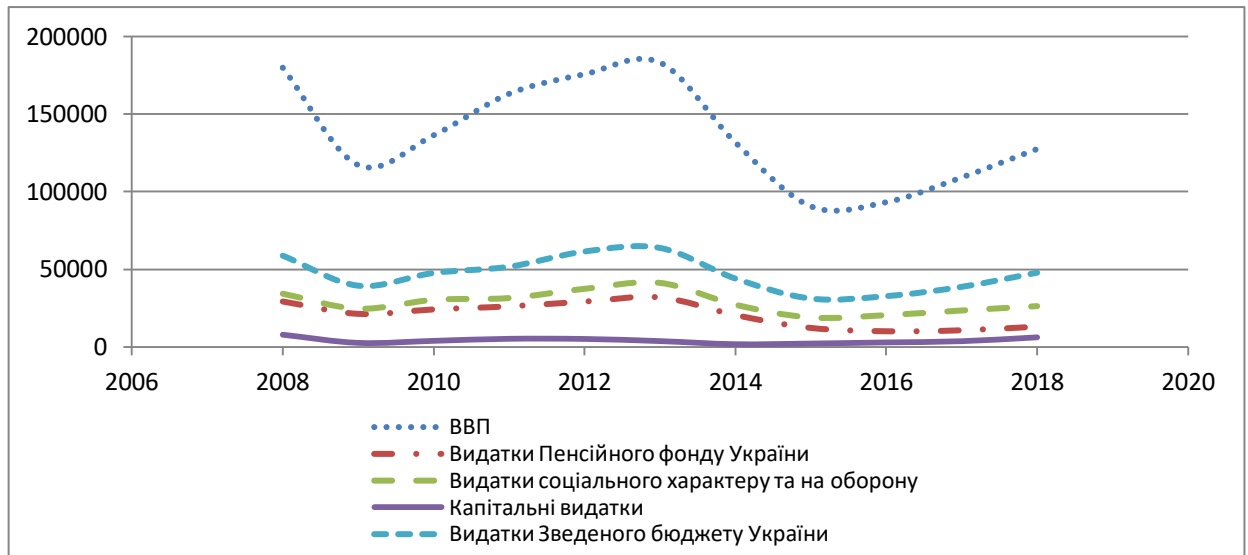
Такі показники ще раз засвідчують потребу розвитку та підтримки сільськогосподарського виробництва в Україні, яке є стратегічною галуззю економіки країни і в майбутньому дозволить побудувати міцну державу зі швидкими темпами економічного зростання і лідерськими позиціями в світі за продовольством, а також дасть поштовх для інших галузей економіки, супутніх аграрній сфері.

Таблиця 3.8

Динаміка ВВП, видатків Зведеного бюджету України за функціями та Пенсійного фонду України у 2008–2018 рр. (млн. дол. США)*

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Показники											
ВВП	179992	117228	136419	163160	175781	183310	131805	90615	93270	109265	127552
Видатки на освіту	11588	8571	10062	10688	12679	13309	8427	5229	5066	6511	7527,9
Видатки на соціальний захист	5968	3631	4712	5425	7119	7289	4898	3514	4333	5331	5427,3
Пенсії	8108	6481	8470	7640	8524	11004	6718	4560	5777	5137	5661
Видатки на медицину	6379	4693	5645	6067	7298	7764	4811	3251	2951	3751	4152,3
Збройні сили	2231	1239	1431	1641	1809	1872	2303	2382	2323	2724	3477,6
Видатки Пенсійного фонду України	29250	21275	24145	26111	29176	31873	20495	12203	10046	10676	13030,
Капітальні видатки	7829	2565	3867	5198	5087	3705	1700	2141	2858	3649	6135
Видатки загалом	58786	39450	47651	51655	61480	63789	44034	31130	32704	38709	47824
Видатки Пенсійного фонду України та Зведеного бюджету України	88036	60724	71796	77766	90656	95662	64529	43332	42750	49386	62077

*розроблено автором на основі: [88; 102; 105; 111].

Рис. 3.22. Динаміка ВВП та видатків держави (за видами) у 2008–2018 рр., (у млн дол. США)*

*побудовано автором на основі: [88; 102; 105; 111].

Для побудови цілісної картини економічних залежностей нами проаналізовано розподіл створеного валового внутрішнього продукту за різними сферами через Зведений бюджет України та Пенсійний фонд України. Визначено взаємозалежності між валовим внутрішнім продуктом України та державним боргом. Такі дослідження дозволили встановити ефективність та раціональність використання бюджетних коштів, визначити, чи економіка України є економікою «проїдання» чи економікою «розвитку»; і хто є справжнім донором України: платники податків чи кредитори.

Аналізуючи показники у наведеній табл. 3.7, можна спостерігати щорічне номінальне зростання видаткової частини Зведеного бюджету України. Дещо строкатішою виглядала ситуація щодо видатків Пенсійного фонду: зокрема, у 2016 році такі видатки були меншими, ніж у 2015 році, погасити дефіцит бюджету Пенсійного фонду України вдалося за рахунок коштів Державного бюджету України.

Для отримання ще більш якісних результатів дослідження варто виразити наведені в табл. 3.7 показники у доларах США. Це дозволяє оцінити реальні видатки та визначити основні пріоритети держави в сфері соціально-економічного розвитку (Табл. 3.8; рис. 3.22).

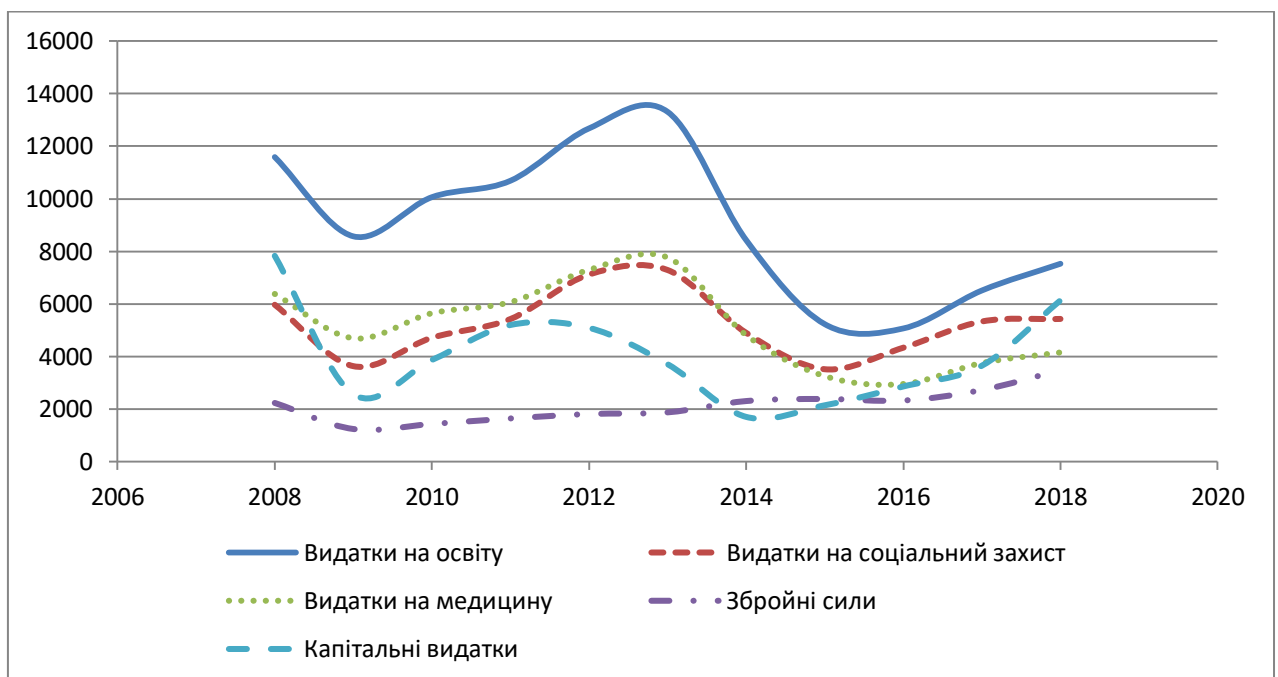
Як видно з рис. 3.22, графік видатків Зведеного бюджету України повторює траєкторію графіка валового внутрішнього продукту, що може свідчити про підлаштування політики уряду у сфері видатків до загальнодержавної кон'юнктури економічного розвитку. В роки економічного спаду, депресії видатки Зведеного бюджету України також знижувалися, тоді як у роки піднесення – зростали. Такі тенденції абсолютно прогнозовані, адже видаткова частина Зведеного бюджету України залежна від економічних показників країни і наповнюється переважно за рахунок коштів платників податків (суб'єктів, що створюють ВВП). Тому зниження економічної активності в країні призводить до зменшення рівня залучення фінансових інструментів для здійснення функцій держави соціально-економічного характеру, через що можна говорити про залежність соціальних видатків від рівня розвитку економіки країни. У період економічного зростання соціальні видатки підвищувалися повільніше, ніж ВВП, що може свідчити про антициклічні заходи уряду при проведенні фіскальної політики саме на цій стадії економічного циклу. Подібними були тенденції в умовах економічного спаду, зокрема видатки соціального характеру знижувалися повільніше, ніж валовий внутрішній продукт, що ще раз підтверджує антициклічність здійснюваних урядом фіскальних заходів.

Що стосується видатків Пенсійного фонду України, то спостерігалось менш стрімке їх зростання в умовах економічних підйомів і більш полого зниження в умовах економічної кризи. Таку ситуацію можна пояснити зміщенням акцентів у фінансуванні пенсій від Пенсійного фонду України до Державного бюджету (основним донором Пенсійного фонду є Державний бюджет України). Реальне зростання пенсій в Україні відбувається надзвичайно повільними темпами, що дає змогу стверджувати про низький рівень соціальної «уваги» уряду країни до проблеми пенсіонерів. А вирішенням проблем у сфері пенсійного забезпечення громадян України може стати Пенсійна реформа, яка повинна полягати не лише в запровадженні нових умов зарахування страхового стажу, підняття

пенсійного віку громадян, а й трирівневої пенсійної системи, яка передбачає солідарну пенсійну систему, накопичувальну і недержавне пенсійне страхування, що дозволить вирішити питання фінансування пенсій з Пенсійного фонду України. До чинників, які вплинули на фінансовий стан Пенсійного фонду, треба віднести застосування урядом дискреційних інструментів, зокрема у сфері справляння ЄСВ; зменшення ставки ЄСВ у 2016 році майже в два рази призвело до зростання дефіциту бюджету і не мало очікуваного позитивного ефекту. Саме це і стало причиною збереження стадії спаду економіки і у 2017 році, тоді як інші видатки держави, починаючи з 2015 року, проявляли тенденцію до зростання.

Загальну увагу варто привернути до динаміки видатків соціального характеру, на оборону країни та капітальних видатків, що дозволить встановити пріоритети в розвитку України (рис. 3.23).

Рис. 3.23. Динаміка ВВП та видатків держави (за функціональним спрямуванням) у 2008–2018 років (у млн дол. США)*

*побудовано автором на основі: [88; 102; 105; 111]

Після 2015 року в Україні відновилися тенденції до підвищення обсягів фінансування видатків соціального характеру, що є позитивним індикатором економічного зростання. Але значна соціалізація бюджету може

бути ефективною лише в короткостроковій перспективі, в той час як за існуючого стану економічного розвитку позитивного економічного ефекту на довгострокову перспективу можна досягти лише за умови спрямування бюджетних коштів на розвиток галузей економіки (так звані капітальні видатки). Позитивні кроки в цьому напрямку в Україні були зроблені, про що свідчать статистичні показники фінансування капітальних видатків. З 2014 року витрати держави економічного характеру почали зростати і відображають найвищу висхідну траєкторію протягом періоду, за який зроблено аналіз. Такі тенденції є свідченням того, що уряд країни обрав стратегію довготривалого й ефективного розвитку економіки, що вже у середньостроковій перспективі має привести до економічного зростання.

Таблиця 3.9

**Динаміка валового внутрішнього продукту та Державного боргу
України у 2008–2018 рр. (млрд. грн)***

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Показники											
ВВП	948	913,3	1082	1316	1408	1454	1566	1979	2383	2982	3558
Державний зовнішній борг	86,02	135,9	181,8	195,8	208,9	223,0	486,0	826,3	980,2	1080	1099
Державний внутрішній борг	44,67	91,07	141,7	161,5	190,3	256,9	461,0	508,0	670,6	753,4	761,1
Гарантований державою зовнішній борг	56,72	75,82	94,93	103,6	16,21	77,01	125,9	216,4	259,8	294,7	297,8
Гарантований державою внутрішній борг	20,01	14,06	13,83	12,24	100,1	27,13	27,86	21,46	19,08	13,28	10,32
ВСЬОГО	189,4	316,9	432,2	473,1	515,5	584,1	1100	1572	1929	2141	2168

*розраховано автором на основі: [103; 111]

Спостерігалось зростання також витрат на фінансування оборони країни – із 1239 млн дол. США у 2009 році до 3477,6 млн дол. США у 2018 році. Тенденція до зростання оборонних видатків була закономірною, адже пов'язана з потребою забезпечити захист країни від агресії з боку Російської Федерації.

Проаналізувавши дві складові фіскальної політики країни (податкову та видаткову), не можна зі 100% впевненістю стверджувати про правильність всіх дій уряду в реалізації політики економічного зростання та підвищення соціального добробуту громадян країни. А боргова політика держави є не менш важливою, ніж дві інших, а, можливо, і найважливішою в довгостроковому періоді розвитку країни, адже вона безпосередньо впливає на державний суверенітет і від її ефективності залежить фінансова та економічна незалежність держави.

Саме тому доцільно дослідити взаємозалежності між циклами економічного розвитку та тенденціями в сфері боргової політики держави (табл. 3.9).

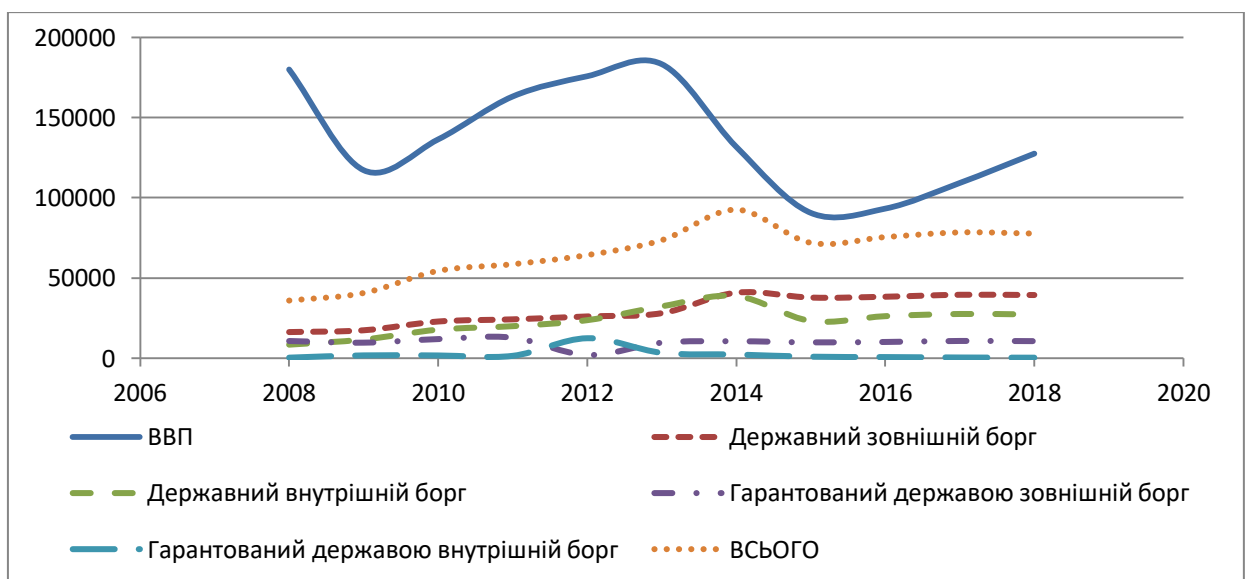
Рівень державного боргу в Україні протягом 2008–2018 років зріс зі 189410 млн грн до 2168627 млн грн. Це свідчить про поглиблення негативних процесів, пов'язаних з борговою безпекою країни, – у такій ситуації посилюються ризики економічного, політичного та соціального характеру. Нагромадження державного боргу може бути причиною також підвищення рівня податкового навантаження в майбутніх періодах, зумовленого необхідністю погашення боргу за рахунок платників податків, або ж бути причиною залучення додаткових кредитних ресурсів для виплат за старими зобов'язаннями. Зростання державного боргу швидкими темпами свідчить про зростання навантаження на бюджети країни у майбутніх періодах – уряд у майбутньому буде змушений додатково перерозподіляти видатки бюджету на користь погашення та обслуговування боргу держави.

Для оцінки реальних показників державного боргу України необхідно виразити їх у дол. США (табл. 3.10; рис. 3.24).

Таблиця 3.10

**Динаміка валового внутрішнього продукту та державного боргу
України у 2008–2018 рр. (у млрд. дол. США)***

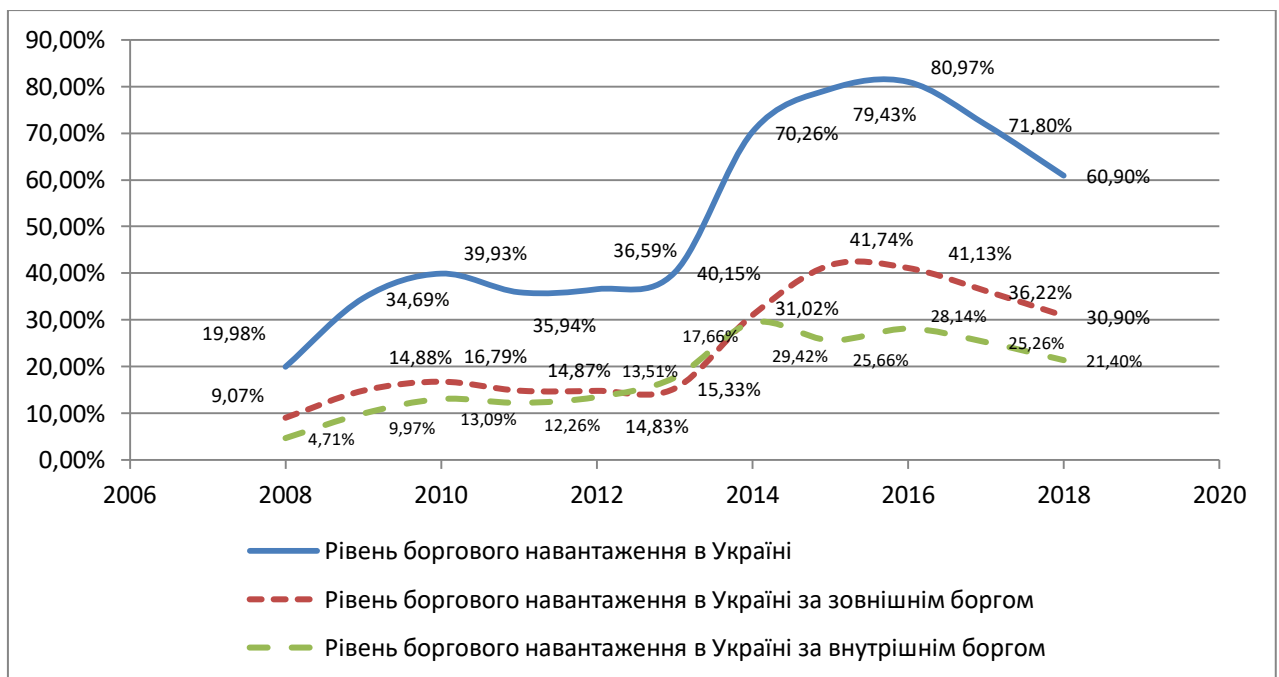
Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Показники											
ВВП	179,9	117,2	136,4	163,2	175,7	183,3	131,8	90,61	93,27	109,3	127,6
Державний зовнішній борг	16,3	17,4	22,9	24,3	26,1	28,1	40,9	37,8	38,4	39,6	39,4
Державний внутрішній борг	8,5	11,7	17,9	20,01	23,7	32,4	38,8	23,3	26,2	27,6	27,3
Гарантований державою зовнішній борг	10,8	9,7	11,9	12,8	2,02	9,7	10,6	9,9	10,2	10,8	10,7
Гарантований державою внутрішній борг	0,38	1,805	1,743	1,517	12,49	3,418	2,344	0,982	0,747	0,486	0,369
ВСЬОГО	35,96	40,67	54,47	58,63	64,32	73,59	92,61	71,97	75,52	78,45	77,73

Рис. 3.24. Динаміка ВВП та державного боргу України у 2008–2018 роках, (у млн дол. США)*

*розроблено автором на основі: [88; 103; 111]

Аналізуючи динаміку державного боргу, вираженого в дол США, можна констатувати, що дії уряду в сфері боргової політики були діаметрально протилежними від його дій, які ми спостерігаємо при аналізі податкової політики держави. В період економічних спадів та економічної депресії спостерігалось зростання державного боргу України – для подолання наслідків економічного занепаду основним джерелом фінансування державних видатків (зокрема соціального характеру) були державні запозичення, що породило значне зростання державних зобов'язань. Незважаючи на те, що рівень державного боргу знаходився в дозволеніх Бюджетним Кодексом межах, в останні роки він наблизився до їх критичних значень, що може свідчити про підвищення рівня фінансової залежності від кредиторів країни, в тому числі зовнішніх (рис. 3.25).

Рис. 3.25. Динаміка боргового навантаження в Україні в 2008–2018 р. %*

*побудовано автором на основі: [88; 103; 111]

Крива графіка вказує на значне зростання боргового навантаження, починаючи з 2014 року. Якщо у 2013 році державний борг становив 40,15% ВВП, то у 2014 році він зріс до 70,26%, а у 2016 році його рівень перевищив психологічну межу у 80%, та на щастя, у 2017 році уряду вдалося повернути

показник до прийнятного значення. В свою чергу спостерігаємо значне зростання зовнішнього боргу країни, яке з 14,83% у 2012 році підвищилося до 41,74% у 2015 році, а у 2013 році внутрішньоборгове навантаження було більшим, ніж зовнішньоборгове. У наступних періодах внутрішній державний борг відносно до ВВП знижувався і коливався у межах від 29,42% у 2014 році до 21,4% у 2018 році. Це може свідчити про обмежені можливості кредиторів та низький рівень добробуту громадян.

Висхідна тенденція боргового навантаження в Україні може призвести до непопулярних кроків уряду в майбутньому – до підвищення податкового навантаження задля отримання додаткового фінансового ресурсу для виплат за боргами, строк погашення яких настане.

Проаналізувавши інструменти фіскальної політики, їх вплив на управління економічними циклами та місце в системі антициклічного регулювання, можна зазначити, що податкова політика мала змінні ознаки від чітко вираженої проциклічної моделі до антициклічної, політика видатків характеризувалася протягом усього аналізованого періоду ознаками антициклічності, фактично повністю відображаючи траєкторію зміни ВВП країни. А нагромадження боргу держави без достатнього рівня економічного зростання може призвести до необхідності підвищення податкового навантаження або ж до непопулярних кроків у монетарній політиці країни. Тому на сьогодні боргова політика країни становить найбільшу загрозу економічного розвитку.

Зважаючи на притаманність циклічного розвитку, на економічні тенденції, було визначено основні етапи економічного розвитку, які виокремлено протягом аналізованого періоду. Економіка країни перебувала в стані глибокої кризи у 2014–2015 рр., ця криза була більш масштабною, ніж у 2008–2009 році, реальний ВВП країни зазнав значного спаду. Також нами визначено стадію економічного зростання, що розпочалася у 2009 році і тривала до 2013 року. Після кризи 2014–2015 років, розпочалася нова стадія

економічного зростання, і вже у 2018 році валовий внутрішній продукт перевищив значення 2009 року.

Незважаючи на структурні проблеми в економіці, податкова політика, політика видатків і боргова політика країни є основними інструментами антициклічного регулювання економіки. Проте для ефективного розвитку економіки та дієвого механізму такого регулювання економіки необхідно змінити вектори державної фіскальної політики в напрямку підвищення рівня капітальних видатків, зменшення боргового навантаження за рахунок зовнішніх позик; змінити боргову стратегію на підсилення ролі внутрішніх запозичень, зменшити рівень податкового навантаження на прибутки підприємств у реальному секторі (запровадити податок на виведений капітал), що дозволить вивільнити кошти для реінвестування, розширення сфери виробництва, пришвидшення темпів створення валового внутрішнього продукту. Для економічного зростання необхідно знизити рівень контролю за сферою виробництва, дебюрократизувати відносини між державою та бізнесом (державні органи влади повинні виконувати роль сервісної служби, надавати консультаційні послуги, а не виконувати роль карального інституту), впровадити непрямі методи державного контролю, забезпечити прозорість державної політики в сфері закупівель, дозволити громадськості брати активну участь у прийнятті рішень у сфері економіки, що дозволить підвищити рівень довіри міжнародних інституцій, покращити інвестиційний клімат у країні, а це в свою чергу стане поштовхом до розвитку економіки.

Та, на нашу думку, економічне майбутнє України виглядає дещо примарно, якщо в країні збережуться сьогоднішні тенденції. Незначне економічне зростання зумовлене радше не комплексними реформами і якісними діями уряду, а швидше поодинокими його кроками, які він робить, виконуючи зобов'язання, взяті перед зовнішніми кредиторами та світовими фінансовими інституціями задля отримання чергової «фінансової ін'єкції». Але найгірше те, що політична еліта, яка має сьогодні велику кількість вад, часто використовує отримані позики не за призначенням, а розподіляє їх,

використовуючи сірі й нелегальні схеми, збагачуючись за рахунок коштів кредиторів. Водночас, боргове навантаження залишається на межі критичного рівня, що є небезпечною ознакою, яка несе загрозу економічній незалежності країни. Рівень корупції в Україні критично небезпечний, який не дає змоги запуснути маховик економіки, адже часто рішення приймаються не на користь найефективнішого, а на користь того, хто має найкраще урядове лобі чи запропонував великого хабара. Тому для розвитку і процвітання країни, для її соціального та економічного зростання необхідно створити громадські інститути, забезпечити присутність суспільства при прийнятті важливих державних рішень, або ж необхідна воля державних лідерів для проведення ефективних реформ, однак сила корупції в Україні настільки велика, що вона «затиснула» всі сфери економічного та соціального життя країни. Першочергово потрібно провести ефективну судову реформу за зразками розвинутих демократичних країн, бо в іншому випадку ми й надалі топтатимемося на одному місці, скочуючись у прірву соціально-економічного неповернення.

Висновки до розділу 3

1. В результаті аналізу макроекономічних показників та фіскальних заходів у провідних країнах світу, тих, які швидко розвиваються і які найбільше постраждали від фінансово-економічної кризи, та в Україні виокремлено особливості фіскальної політики кожної з них, що дало змогу визначити, які інструменти є ефективними та можуть бути використані у вітчизняній практиці антициклічного регулювання економіки. Обґрунтовано, що стійкішими до економічних дисбалансів і криз є економіки соціально орієнтованого, навіть патерналістського типу. З'ясовано, що Україні доцільно наслідувати ті країни, які для регулювання економічних процесів застосовують соціально орієнтовану модель фіскальної політики, яка є більш

дієвою як в умовах економічної рівноваги, так і в періоди кризи. Встановлено, що на розвиток економіки України впливають не так законодавчо закріплені моделі, інструменти та механізми фіскальної політики, які, відповідно до даних макроекономічного аналізу, характеризуються достатньо задовільними параметрами, як проблеми державного управління, інституційні дисбаланси, недоброчесність, нерівномірність розподілу матеріальних благ між найбагатшими і найбіднішими громадянами, нестійке інвестиційне середовище та неефективна система відносин державних і місцевих органів управління.

2. Аналіз макроекономічних показників соціально-економічного характеру дав змогу оцінити динаміку реального розвитку України і підтвердив існування трьох соціально-економічних циклів в Україні. Результати дослідження соціально-економічних показників, індикаторів добробуту громадян обґрунтовують існування в Україні значних дисбалансів соціального характеру. В країні спостерігаються чітко виражені етапи зростання, спаду та криз – стадії спаду – 2008, 2013–2014 рр., депресії – 2009 та 2015 рр., фази піднесення – 2010–2012, 2016–2018 рр. Доведено, що лише протягом третього періоду в державі розпочато процес виконання її основної функції – забезпечення соціально-економічного розвитку, про що свідчать, зокрема, зростання соціальних показників та підвищення рівня добробуту населення, а також ефективні заходи в економічній і фіскальній сферах. Обґрунтовано, що соціальна сфера безпосередньо пов'язана із фіскальною політикою. Остання виявляється у перерозподілі доходів через податки та фінансування соціальної сфери за допомогою видатків бюджетів і за критичного становища запозичень держави.

3. Обґрунтовано, що, незважаючи на структурні проблеми в економіці, податкова політика, політика видатків і боргова політика країни є основними інструментами антициклічного регулювання економіки. Доведено, що для ефективного розвитку економіки доцільно змінити вектори державної фіскальної політики в напрямку підвищення рівня капітальних

видатків, зменшення боргового навантаження за рахунок зовнішніх позик; змінити боргову стратегію на підсилення ролі внутрішніх запозичень, знизити рівень податкового навантаження на прибутки підприємств у реальному секторі (запровадити податок на виведений капітал), що дасть змогу вивільнити кошти для реінвестування, розширення сфери виробництва, пришвидшення темпів створення валового внутрішнього продукту. З метою економічного зростання доведено необхідність зниження рівня контролю за сферою виробництва, дебіюрократизації відносин між державою та бізнесом (державні органи влади мають виконувати роль сервісної служби, надавати консультаційні послуги, а не бути каральним інститутом), впровадження непрямих методів державного контролю, забезпечення прозорості державної політики у сфері закупівель, долучення громадськості до участі у прийнятті економічних рішень, що дасть змогу підвищити рівень довіри міжнародних інституцій, покращити інвестиційний клімат у країні, а це відповідно забезпечить поштовх для розвитку економіки.

Основні результати дисертаційного дослідження, що відображені у розділі, опубліковані у наукових працях автора [14; 239; 246; 247; 256; 257; 262; 264; 266; 268; 271; 272; 273; 275; 276].

РОЗДІЛ 4

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА СКЛАДОВА ФІСКАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ АНТИЦИКЛІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

4.1. Фіскальна консолідація та фіскальна децентралізація в контексті забезпечення економічної рівноваги

Побудова ефективних державних інститутів в сфері управління економічним розвитком є одним із основним завдань будь-якої цивілізованої країни. Такі інститути функціонують у тому чи іншому державному середовищі, яке може відрізнитися за розподілом обов'язків між центральними органами влади (горизонтальні зв'язки), центральними та місцевими інститутами управління (вертикальна комунікація). Розподіл повноважень, функцій та передбачених завдань є основними кроками уряду, від яких залежить стратегія та програма соціально-економічного розвитку країни. В централістських країнах основні повноваження в сфері фіскальної політики та основні вектори її реалізації зосереджені в руках центральних органів влади. У федеративних країнах значні повноваження в сфері державних фінансів надаються регіональним та місцевим органам влади, останні мають змогу приймати рішення в сфері доходів, видатків та боргу. Тоді як у конфедерації її члени фактично незалежні щодо вибору типів та моделей фіскальної політики, розподілу видатків та наповнення бюджетів. Та, незалежно від державного устрою, уряд навіть в унітарній країні може проводити політику фіскальної децентралізації, яка передбачає процес передачі значних державних функцій, прав та повноважень у сфері фінансів від центральних до місцевих органів влади. Проте процес фіскальної децентралізації передбачає лише передачу значних повноважень управління, в той час як стратегія і тактика фіскальної політики є прерогативою центрального уряду і повинна базуватися на засадах збалансованих бюджетів усіх рівнів, дотримання безпекових значень фіскальних показників

(безпечного рівня державного боргу, рівня дефіциту бюджету, його видатків та рівня податкового навантаження). Така політика повинна відповідати чітким правилам, мати визначену мету і поставлені завдання, щоби бути здатною забезпечити економічний розвиток та високий рівень добробуту громадян.

Незважаючи на унітарний устрій України та політику бюджетного централізму, у 2014 році було обрано курс на фіскальну децентралізацію. Стратегічною метою якого є зміцнення регіонів країни, зростання фінансових ресурсів місцевих органів влади, що повинно забезпечити економічний розвиток всієї країни, підвищення соціальних стандартів та добробуту громадян.

Саме економічна та політична нестабільність в Україні зумовили пошук дієвих інструментів стабілізаційного характеру. Політичні, фінансові та соціальні проблеми стали першопричиною декларування політики фіскальної децентралізації. Досвід високорозвинутих країн вказує, що саме децентралізація бюджетних повноважень може зробити істотний внесок у підвищення ефективності процесу управління на всіх рівнях влади. У результаті здійснення ефективної політики фіскальної децентралізації можна стабілізувати економіку та забезпечити зростання добробуту громадян.

Проте, поряд із кризою управління, ще одними викликами для України в останні роки стали стрімке підвищення рівня державного боргу та розбалансованість доходів та витрат бюджету, що може загрожувати економічному зростанню у майбутньому. Тому для стабілізації публічних фінансів, поряд із політикою децентралізації, варто проводити фіскальну консолідацію, яка передбачає дії уряду, спрямовані на збалансування бюджету та врегулювання показників державного боргу.

Поняття фіскальної консолідації активно почали використовувати в посткризовий період – після кризи 2008–2009 років. Більшість розвинутих країн світу, зіткнувшись зі значними фінансовими дисбалансами, нарощуванням державних боргів, були змушені використати інструменти

дискреційної та патерналістської фіскальної політики, які мали позитивний ефект у подоланні кризових явищ та змінили спад своїх економік на їх зростання. Саме в цей період, у підсумковій заяві саміту «Великої двадцятки», який проходив 26–27 червня 2010 року в м. Торонто, було зазначено про необхідність запровадження країнами ОЕСР заходів фіскальної консолідації. На Американському інвестиційному форумі його безпосереднім керівником Хосе Анхелем Гурріа (Jose Angel Gurría) було зазначено: «Криза посіяла хаос у державних фінансах. Практично скрізь у зоні ОЕСР недискреційні податково-бюджетні заходи, пов'язані з циклічними втратами доходів і збільшенням витрат (у частині, пов'язаній із високим рівнем безробіття), призвели до різкого зростання бюджетного дефіциту й відповідного нарощування державної заборгованості. У результаті бюджетні дефіцити в зоні ОЕСР у цілому зросли в 2009 році й будуть залишатися близькими до 8% ВВП у 2010 році. Ще більше непокоїть те, що рівень державного боргу дорівнюватиме річному ВВП уже до 2011 року. Це поєднання створює величезні проблеми в майбутньому... Бюджетна консолідація є першочерговою довгостроковою задачею, що стоїть перед багатьма країнами ОЕСР» [40].

Потреба пошуку інструментів стабілізації світових фінансів після глибокої кризи 2008–2009 рр. і стали основною причиною актуалізації питання фіскальної консолідації, яка полягає у використанні методів дискреційного характеру, широкій участі уряду у фінансуванні країни щодо подолання боргових дисбалансів, ефективної політики в сфері видатків і, в кінцевому результаті, до стабілізації економічної кон'юнктури, досягнення економічної рівноваги.

Потреба «діяти» в напрямку подолання боргової кризи стала головним лейтмотивом щодо актуалізації питання фіскальної консолідації. Це питання було одним із головних на квітневій 2010 року доповіді МВФ «Перспективи розвитку світової економіки». В ній, зокрема, зазначалося, що основними завданнями урядів країн, які зазнали найбільшої шкоди від економічної

кризи, є зниження ризику уразливості їх як позичальників за рахунок консолідації державних фінансів [315]. На думку фахівців Фонду, у багатьох країнах із розвинутою економікою є нагальна потреба в розробці надійних середньострокових стратегій бюджетної консолідації. Вони повинні включати чіткі часові рамки для зниження відношення валового боргу до ВВП у середньостроковій перспективі, а також екстренні заходи у разі, якщо погіршення державних фінансів виявиться значнішим, ніж очікувалося, та повинно було б бути реалізовано з 2011 року [201].

Загрози, які спіткали економіки країн світу, не обійшли стороною й Україну. Макроекономічний аналіз, проведений у цій праці, свідчить про загрозливий стан української економіки. Проте такі тенденції проявили себе не в посткризовий період, а лише в кінці 2013 року, що пов'язано із внутрішньодержавними подіями політичного та безпекового характеру. Але підґрунтя до економічної кризи формувалося протягом попередніх років і проявило себе лише у 2014 році. Криза в Україні була зумовлена зниженням фіскального простору, податкових надходжень, зростанням дефіциту пенсійного фонду, фіскальними дисбалансами. Ці причини й зумовили потребу у залученні урядом додаткових фінансових ресурсів, що і призвело до зростання боргу країни, який у 2014–2017 рр. набув загрозливого рівня. Саме зростання державного боргу актуалізує проблему фіскальної консолідації в Україні.

З позиції етимологічних характеристик фіскальну консолідацію пропонуємо тлумачити наступним чином.

Фахівці ОЕСР під фіскальною консолідацією розуміють політику держави, спрямовану на зменшення дефіциту та скорочення показників державного боргу. Проте варто зауважити, що тут мається на увазі не лише дефіцит бюджету країни, а й дефіцит сектора державного управління загалом, що є значно ширшим поняттям [40].

У широкому розумінні фіскальна консолідація – це комплекс заходів уряду, що спрямовуються на оптимізацію видатків бюджету, здійснення

структурних реформ, збільшення надходжень не тільки шляхом змін у системі оподаткування, а й за рахунок системних змін в економіці. Отож, таке трактування сутності цієї економічної категорії дає підстави стверджувати, що воно пов'язане не лише із бюджетними чи фіскальними процесами, а й пов'язане зі змінами економічної кон'юнктури, залежить від стану економіки та стадії економічного циклу. А це підтверджує актуальність дослідження фіскальної консолідації в контексті вивчення економічних циклів [371].

Відповідно до наукових висновків відомого американського вченого Дж. Сакса, фіскальна консолідація зводиться до ліквідації основного фіскального та квазіфіскального дефіциту, який є причиною високої інфляції. Вона завжди передбачає різке зменшення субсидій' а також державних видатків на інвестиції з переведенням більшої їх частини саме на підприємства [64]. Ми погоджуємося з висновками американського вченого, однак таке трактування сутності фіскальної консолідації є надто спрощеним і відображає лише кінцеву мету такого процесу, але не вказує, що лежить в основі потреби її здійснення і які інструменти необхідно використати для її реалізації.

Саме тому сутність фіскальної консолідації необхідно розглядати як процес подолання негативних економічних наслідків та приведення фіскальних показників до стану балансу. До фіскальних показників, які потребують корегування в результаті проведення політики фіскальної консолідації, потрібно відносити розбалансований бюджет, надлишкове боргове навантаження, надмірні (необґрунтовані) видатки та високий рівень дефіциту державних фінансів. Фактично це політика уряду, покликана в умовах економічної нестабільності забезпечити досягнення фіскальної стійкості.

Фіскальна консолідація проводиться такими методами: скороченням видатків уряду або ж підвищенням рівня податкового навантаження, метою якого є скорочення дефіциту. Однак корегування показників податкового

навантаження чи видатків бюджету по-різному впливають на економіку та соціальну політику на різних стадіях економічного циклу. Тому й наслідки політики фіскальної консолідації в різних за розвитком країнах різні.

За висновками і відповідно до аналітичних оцінок МВФ, доведено, що у розвинутих країнах в умовах економічної рецесії та затяжної кризи корегування податкової політики має сильніший позитивний ефект, ніж політика скорочення видатків, і навпаки, у період затяжної рецесії негативний економічний ефект від корегування видатків бюджету є більш відчутніший, ніж збільшення доходів. А дії уряду щодо політики фіскальної консолідації повинні бути виваженими, обмеженими, щоби не створити прецеденту тиску на суспільство і не чинити надмірного податкового навантаження на платників податків. Лише за таких умов фіскальна політика буде результативною і позитивно вплине на стабілізацію економічної кон'юнктури в країні. Тоді як в умовах економічного зростання в таких країнах доцільно проводити політику корегування саме видатків, адже воно матиме більшу позитивну дію, ніж корегування податкового навантаження. Проте знову ж таки корегування видатків повинно бути виваженим і поступовим, не створювати миттєвих соціальних шоків для громадян.

Що стосується економічно нестабільних країн, рівень доходів громадян у яких є низьким, то заходи в частині фіскальної консолідації, в них повинні бути протилежними до тих, що у розвинутих країнах. Доведено, що в умовах економічної рівноваги та незначного зростання економіки в ході здійснення фіскальної консолідації недоцільно знижувати рівень видатків, а доцільно застосовувати заходи податкового характеру. Зниження видатків уряду в основному відобразиться на працівниках бюджетної сфери та знизить рівень фінансування капітальних видатків, що призведе до порушення соціальної та економічної рівноваги в країні: зростатиме рівень безробіття, знижуватиметься рівень купівельної спроможності громадян, що в середньостроковому періоді може негативно вплинути на загальнодержавну економічну кон'юнктуру. Саме тому для збалансування державних фінансів,

для зниження дефіциту бюджету та боргового навантаження в країні доцільніше проводити корегування у податковій системі шляхом незначного підвищення податкового навантаження. Проте таке підвищення повинно мати експертний, аналітичний характер і, на нашу думку, повинно стосуватися ліквідації неефективних податкових пільг, переорієнтування від оподаткування доходів до оподаткування майна, предметів розкоші та акцизного оподаткування з одночасним проведенням ефективних заходів у сфері подолання незаконних шляхів ухилення від сплати податків та боротьбою із недобросовісними платниками.

Підтвердженням таких емпіричних думок є висновки М. Естевао та І. Самаке, які, досліджуючи країни Центральної Америки та країни з низьким рівнем доходів, виявили наступні тенденції, які проявили себе в середньостроковому періоді. Зокрема, вчені дослідили, що політика фіскальної консолідації має позитивний вплив на випуск продукції у середньостроковому періоді в більшості країн Центральної Америки та країн із низьким рівнем доходів. Причому позитивний ефект проявляється незалежно від того, яким шляхом реалізуються фіскальні консолідації – чи збільшенням доходів держави, чи скороченням поточних видатків. Проте ефект зменшення капітальних видатків у таких державах є більш деструктивним відносно до економічної активності у короткостроковому та середньостроковому періодах [26, с. 11].

Також цими вченими доведено, що в державах, які перебувають у стані бюджетної кризи, відсутність заходів, пов'язаних з фіскальними коригуваннями, може призвести до масової втрати довіри економічних агентів, що спровокує економічний колапс. «Якщо ж бюджетна консолідація допомагає уникнути такого екстремального сценарію, – зазначають дослідники, – її потрібно вважати засобом пожвавлення, а не гальмування економічної активності» [26, с. 11]. Учені є одностайними і наполягають на такій позиції, що в умовах надмірного боргового навантаження фіскальні коригування сприяють зростанню економіки в середньостроковому періоді,

проте в короткостроковому періоді інколи можуть спостерігатися негативні економічні ефекти. Отож, незважаючи на короткострокові стреси, яких зазнає держава в результаті здійснення фіскальної консолідації, такі заходи є необхідними, адже в довгостроковій перспективі вони мають позитивний вплив на інвестиційне середовище, зростання економічної кон'юнктури та забезпечення економічної та соціальної рівноваги в країні.

Відповідно до емпіричних досліджень та висновків провідних науковців світу та міжнародних організацій, процес фіскальної консолідації – це вимушена дія уряду в умовах хиткого економічного становища та загрозливого стану в державних фінансах (надмірного боргового навантаження, відсутності стійкого середовища для податкових надходжень, високого рівня видатків). Фіскальну консолідацію необхідно також розглядати як процес подолання фіскальної нестабільності та превентивний захід для досягнення фіскальної стійкості.

Фіскальна консолідація є процесом-наслідком економічної кризи, адже в здоровому середовищі здійснювати її немає необхідності. З огляду на такий висновок, варто наголосити: в умовах глобалізації, розвитку міждержавних економічних зв'язків, в умовах глобальної торговельної «павутини» світове співтовариство повинно навчитися передбачати настання економічних криз, завчасно виявляти проблеми та загрози, які можуть вплинути на негативну економічну кон'юнктуру. Проте окремі країни, незважаючи на правильну політику в сфері фінансів, на ефективні дії щодо забезпечення економічного розвитку досить часто піддаються екзогенним негативним чинникам, які нівелюють позитивні управлінські дії уряду та призводять до негативних тенденцій розвитку економіки та зниження рівня добробуту громадян у середині самої країни. Саме тому виявлення таких сигналів та запобігання їх впливу на окремі країни і є першоосновою функціонування світових фінансових організацій.

Ми впевнені: якщо б вдалося передбачити настання економічної фінансової кризи 2008–2009 років, якщо б світовий уряд звернув увагу на

негативні фінансові сигнали в країнах-збудниках, якщо б вдалося зменшити рівень накопичення світового боргу, то потреби реалізовувати політику стабілізації та обмежуючу політику фіскальної консолідації не виникало б.

Однак, зважаючи на ситуацію, що склалася, та потребу швидкого «лікування» фінансового та економічного секторів в Україні, національний уряд постав перед проблемою вибору їх оптимальної моделі, яка полягає у виробленні нових правил, дій та заходів щодо побудови якісної державної фінансової системи з ефективним розподілом та перерозподілом фінансів у середині країни, а також формуванні такої моделі державного управління, яка б дала змогу забезпечити швидкий розвиток вітчизняної економіки та зростання рівня життя її громадян.

У 2014 році уряд України взяв курс на децентралізацію, який мав би сприяти економічному розвитку регіонів країни. Метою такої політики є зміцнення соціальної, економічної, фінансової та бюджетної сфер на місцевому рівні, які однозначно в кінцевому результаті сприятимуть розвитку країни загалом. Проте в умовах економічної нестабільності, розгортання економічної кризи політика фіскальної децентралізації проводиться одночасно із політикою бюджетного збалансування (фіскальної консолідації).

У наукових працях вітчизняних та зарубіжних учених фіскальна децентралізація розглядається досить часто, актуальна вона і в останні роки.

Зокрема, українськими вченими В. Валігурою та Л. Амбрик зазначено, що фіскальна децентралізація охоплює процес передачі повноважень місцевим органам влади на формування власних податкових і неподаткових надходжень, здійснення видатків, залучення боргових ресурсів та оптимізацію на цій основі політики міжбюджетних трансфертів [110].

Проте таке визначення та трактування процесу фіскальної децентралізації необхідно доповнити таким висновком: самоціллю такого процесу є не лише передача певних повноважень на місцевий рівень, він повинен забезпечити їх ефективний розвиток, зростання добробуту громадян,

збільшення промислового потенціалу, що в кінцевому результаті сприятиме зростанню економічних показників у цілому по країні, адже в іншому випадку проведення політики фіскальної децентралізації є недоцільним.

У концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні зазначені такі пріоритетні напрямки фіскальної децентралізації [148]:

- забезпечення бюджетної автономії та фінансової самостійності місцевих бюджетів;
- стимулювання громад до об'єднання та формування спроможних територіальних громад;
- закріплення за місцевими бюджетами стабільних джерел доходів та розширення наявної дохідної бази місцевих бюджетів;
- децентралізація видаткових повноважень і чіткий розподіл компетенцій, сформований за принципом субсидіарності;
- надання нових видів трансфертів і посилення відповідальності профільних міністерств за реалізацію державної політики у відповідних галузях;
- визначення нового механізму бюджетного регулювання та вирівнювання.

У концепції подано основні напрямки проведення фіскальної децентралізації, які повністю відображають її сутність та механізми реалізації. Основна мета такого процесу полягає в забезпеченні економічної рівноваги, посиленні фінансових позицій України в світовому просторі й ефективному її розвитку. Українськими вченими Г. Лопушняк, З. Лободіною та М. Ливдар зазначено, що на якісний процес фіскальної децентралізації негативно впливають об'єктивні та суб'єктивні чинники. До об'єктивних учені відносять, зокрема економічну кризу, підсилену військовою агресією на Сході України та анексією Автономної Республіки Крим, та рудименти командно-адміністративної системи, до суб'єктивних – антагонізм

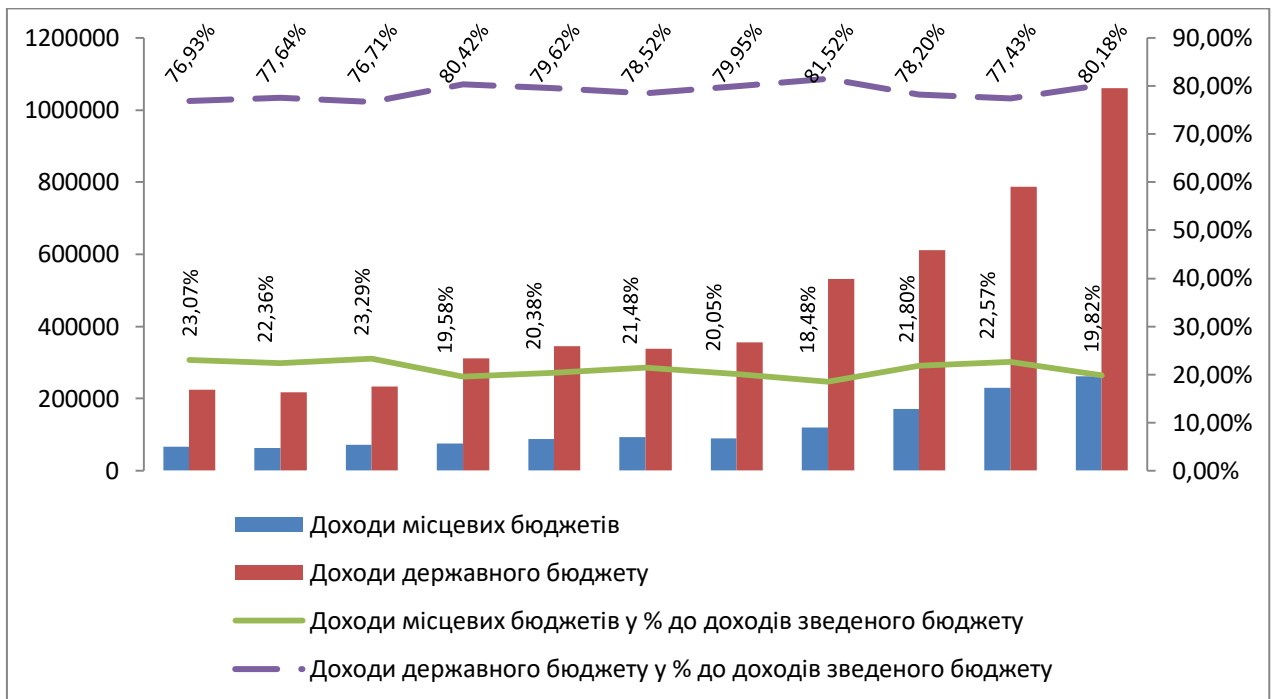
безмежного зростання суспільних потреб і обмеженості ресурсів, значний рівень тінізації економіки, домінування у структурі виробництва нижчих технологічних укладів, неефективне використання трудового, природно-ресурсного та геополітичного потенціалів, які, на думку вчених, не дають змоги ефективно та в повному обсязі отримати всі переваги фіскальної децентралізації [229, с. 82].

Абсолютно погоджуємося з авторами, адже саме такі об'єктивні та суб'єктивні причини розглядалися нами у попередніх розділах, які варто вважати такими, що перешкоджають якісному економічному розвитку та зростанню добробуту громадян. Проте, з іншого боку, знаючи негативні чинники, простіше розробити ефективну модель державного управління, тому що їх можна врахувати. Можливість ідентифікації таких причин і є перевагою та повинна стати висхідною платформою на шляху побудови ефективної державної політики в сфері соціально-економічного розвитку.

Дослідження політики фіскальної децентралізації полягає у виявленні та аналізі статистичних даних. Такі з них, які дають змогу таку політику ідентифікувати, представлені на рис. 4.1.

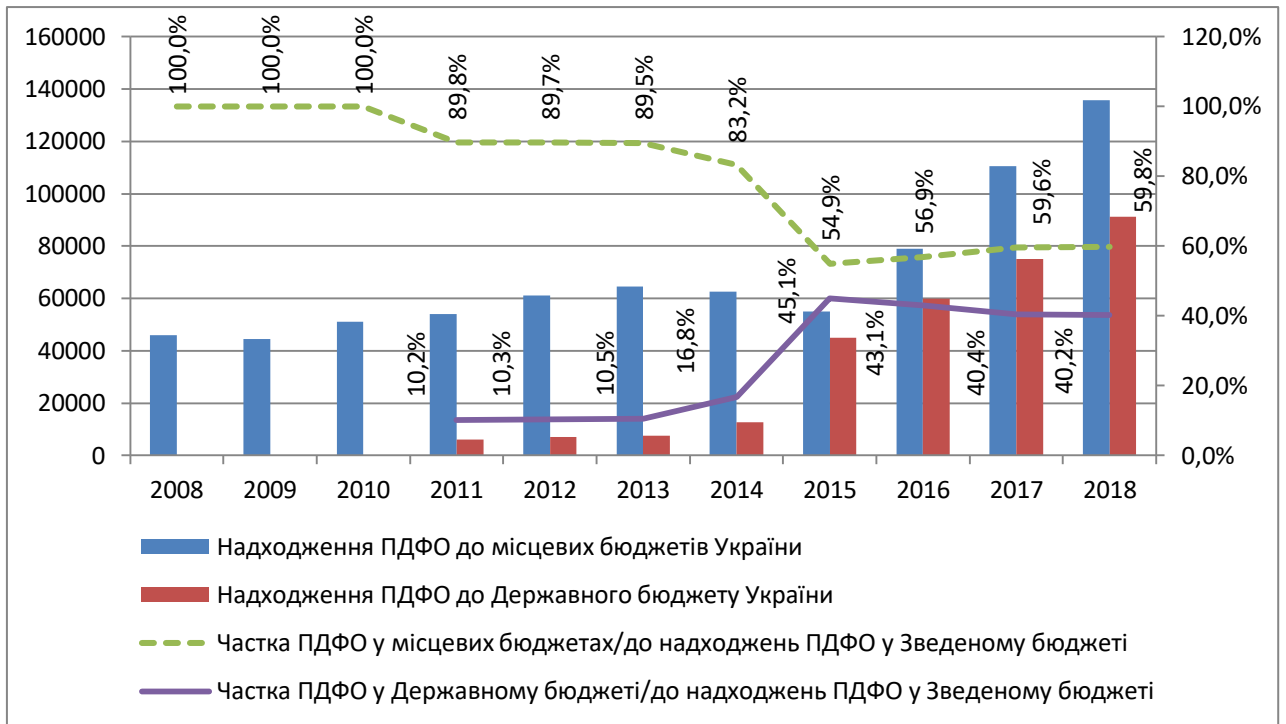
Аналіз доходів до місцевих та державного бюджетів та частки таких доходів у зведеному бюджеті за 2008–2018 роки дає змогу відслідкувати наступні тенденції. У 2008–2010 роках спостерігався високий рівень місцевих бюджетів у структурі доходів зведеного бюджету України. В той час як у 2011–2015 роках відбулося послаблення ролі місцевих бюджетів, зокрема їх частка у Зведеному бюджеті в ці роки коливалася від 19,58% у 2011 році, протягом 2012–2014 років вона дещо зросла – до 20,38%, 21,48% і 20,05% відповідно, а вже у 2015 році роль місцевих бюджетів різко знизилася до показника 18,48%, – найнижчого за весь аналізований період. Але вже у 2016–2017 роках політика фіскальної децентралізації привела до перших позитивних результатів – до зростання перерозподілу доходів зведеного бюджету на користь місцевих бюджетів: 21,8% у 2016 році, та 22,57% у 2017 році. Останній, до речі, є третій за значенням показником за весь

аналізований період. Зростання фіскальної ролі місцевих бюджетів можна пояснити зростанням розміру мінімальної заробітної плати у 2016 році, що і спричинило значний приріст податку на доходи фізичних осіб. Ще одним важливим чинником, що вплинув на зростання доходів місцевих бюджетів, стало реформування особливостей справляння податку на доходи фізичних осіб, яка стосувалася порядку перерозподілу цього податку між бюджетами країни та місцевими територіями, які пройшли процес об'єднання, та тими, які ще не створили об'єднаної територіальної громади.

Рис. 4.1. Динаміка доходів місцевих та державного бюджетів в Україні та частка таких доходів у зведеному бюджеті України у 2008–2018 роках (у млн грн та у %) [104]

Підтвердженням цьому є динаміка надходжень і частка податку на доходи фізичних осіб у державному та місцевих бюджетах протягом 2008–2018 років відносно до доходів зведеного бюджету України (рис. 4.2).

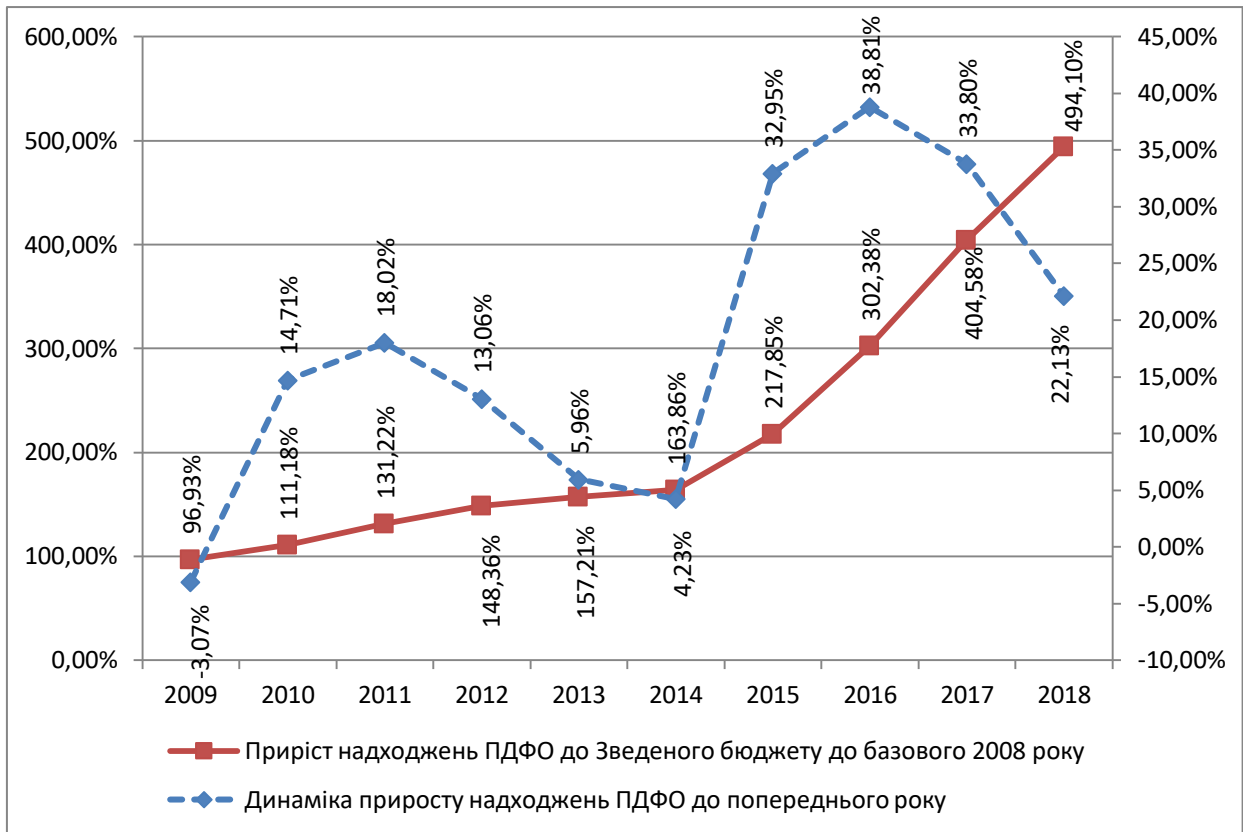
Рис. 4.2. Динаміка надходжень і частка податку на доходи фізичних осіб у державному та місцевих бюджетах протягом 2008–2018 років відносно до доходів зведеного бюджету України (у млн грн та %) [104]

Високу частку доходів місцевих бюджетів у доходах Зведеного бюджету у 2008–2010 роках можна пов'язати з тим, що всі надходження від податку на доходи фізичних осіб у ці роки спрямовувалися до місцевих бюджетів. Проте в наступні роки спостерігалось зниження частки цього податку, це пов'язано зі змінами в механізмі розподілу ПДФО між бюджетами: зокрема, податок, зібраний у м. Києві, частково спрямовувався до державного бюджету України. В той час, відповідно до обраного курсу на фіскальну децентралізацію, відбулися зміни в порядку перерозподілу ПДФО між бюджетами всіх рівнів. Саме таке реформування призвело до зміни надходжень ПДФО до місцевих та державного бюджету. В Україні протягом 2014–2018 років спостерігалось зростання частки ПДФО у доходах Державного бюджету у відношенні до попередніх проаналізованих періодів: якщо у 2014 році вона становила 16,8%, то у 2015 р. – 45,1%, 2016 р. – 43,1%, у 2017 р. – 40,4%, у 2018 році – 40,2%. Така ситуація свідчить про відсутність

достатніх ресурсів для наповнення державного бюджету. Необхідність додаткового перерозподілу ПДФО на користь державного бюджету можна обґрунтувати зниженням ставки ЄСВ із максимальних 41% до 22%, що на перших етапах реформування призвело до зростання дефіциту Пенсійного фонду і потреби додаткового фінансування такого дефіциту за рахунок коштів державного бюджету. Проте, враховуючи особливості перерозподілу ПДФО між бюджетами України, після закріплення урядом політики на фіскальну децентралізацію, можна констатувати, що протягом 2016–2018 років спостерігалася позитивна динаміка надходжень ПДФО до місцевих бюджетів, що може свідчити про дієвість здійснюваної ним політики. В результаті збільшення кількості об'єднаних територіальних громад в Україні в останні три роки відбулося зростання надходжень ПДФО до місцевих бюджетів.

Однак, проаналізувавши надходження податку на доходи фізичних осіб до Зведеного бюджету України, потрібно зазначити, що з 2015 року його розмір почав різко зростати. Це пов'язано зі зростанням розміру мінімальної заробітної плати в Україні та підвищенням базової ставки податку із 15% до 18% (рис. 4.3).

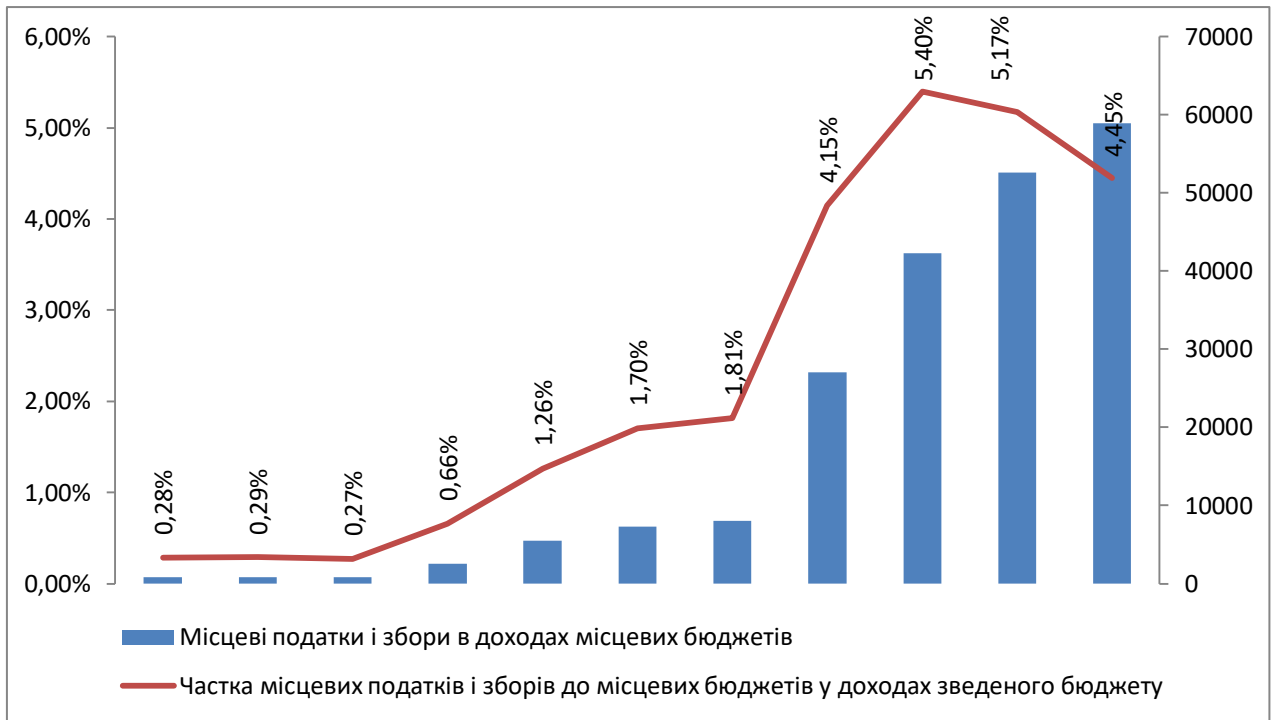

Рис. 4.3. Динаміка приросту надходжень податку на доходи фізичних осіб до Зведеного бюджету України у 2009–2018 рр. (%)*

*побудовано автором на основі [104]

Протягом десяти років – з 2009 по 2018 рр. – надходження ПДФО в Україні зросли більш ніж у 4 рази, найвищі темпи приросту були у 2015–2017 роках – 32,95%, 38,81% та 33,8% відповідно, зростання надходжень становило у 2015 році – 217,85% до 2008 року, тоді як у 2017 році – 404,58% до 2008 року, а вже у 2018 – 494,1%. Показники засвідчують зростання доходів громадян України у гривневому еквіваленті, а отже, – і підвищення добробуту громадян.

Для оцінки політики фіскальної децентралізації доцільно проаналізувати динаміку місцевих податків і зборів, а також порівняти, як змінилися податкові надходження місцевих бюджетів відносно до доходів Зведеного бюджету (рис. 4.4).

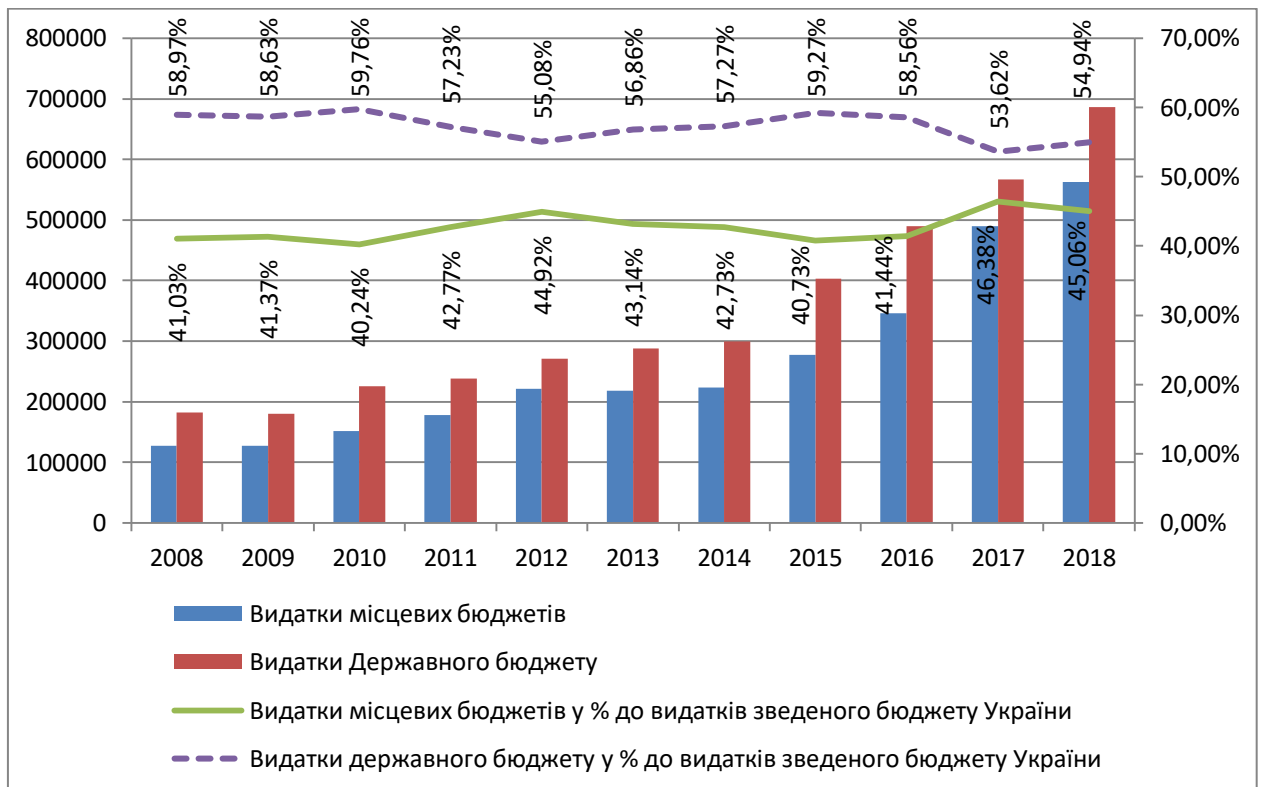
Рис. 4.4. Динаміка надходжень місцевих податків і зборів до місцевих бюджетів України та їх частка у доходах Зведеного бюджету України у 2008–2018 рр. (у млн грн; %)*

*побудовано автором на основі [104]

За період із 2008 по 2018 рр. лише з 2015 року спостерігалася чітка тенденція до зростання частки місцевих податків та зборів у доходах Зведеного бюджету України, що свідчить про дотримання урядом взятого курсу на децентралізацію. Якщо протягом 2008–2010 років частка місцевих податків становила лише 0,28%–0,27%, то вже у 2011 році вона почала зростати від 0,66% у 2011 році до 1,81% у 2014 році. Проте вже у 2015 році частка місцевих податків і зборів у доходах Зведеного бюджету зросла до 4,15% та продовжила зростати у 2016 році – до 5,4%, однак у 2017 році темпи зростання показника дещо знизилися – до 5,17% та – 4,45% у 2018 році. В абсолютних величинах надходження податків до місцевих бюджетів протягом десяти років змінилися із 820 млн грн у 2008 році до 58902 млн грн у 2018 році, тобто зросли у 71,83 рази.

Такі тенденції ще раз підтверджують позитивні результати політики фінансової децентралізації, яка сприяла збільшенню фінансових ресурсів

місцевих бюджетів майже у 72 рази протягом 2008–2018 років. Така політика позитивно вплинула на перебіг інших реформ в Україні – освітньої, медичної, культурної. Тоді як в умовах централізованого розподілу коштів виникає надзвичайно велика кількість зловживань. Потреба «випрошувати» необхідні ресурси в центральних органів влади для забезпечення життєдіяльності окремої території негативно впливає на її розвиток, у той час як отримання значного фінансового ресурсу місцевими територіальними громадами є запорукою розвитку територій, соціальної інфраструктури, забезпечення зростання добробуту громадян. Проте досі існують проблеми, які не дозволяють повністю забезпечити фінансування потреб місцевих громад за рахунок власних надходжень місцевих бюджетів (рис. 4.5).

Рис. 4.5. Динаміка витраток місцевих та державного бюджетів та їх частка у Зведеному бюджеті України у 2008-2018 рр. (у млн грн; %)*

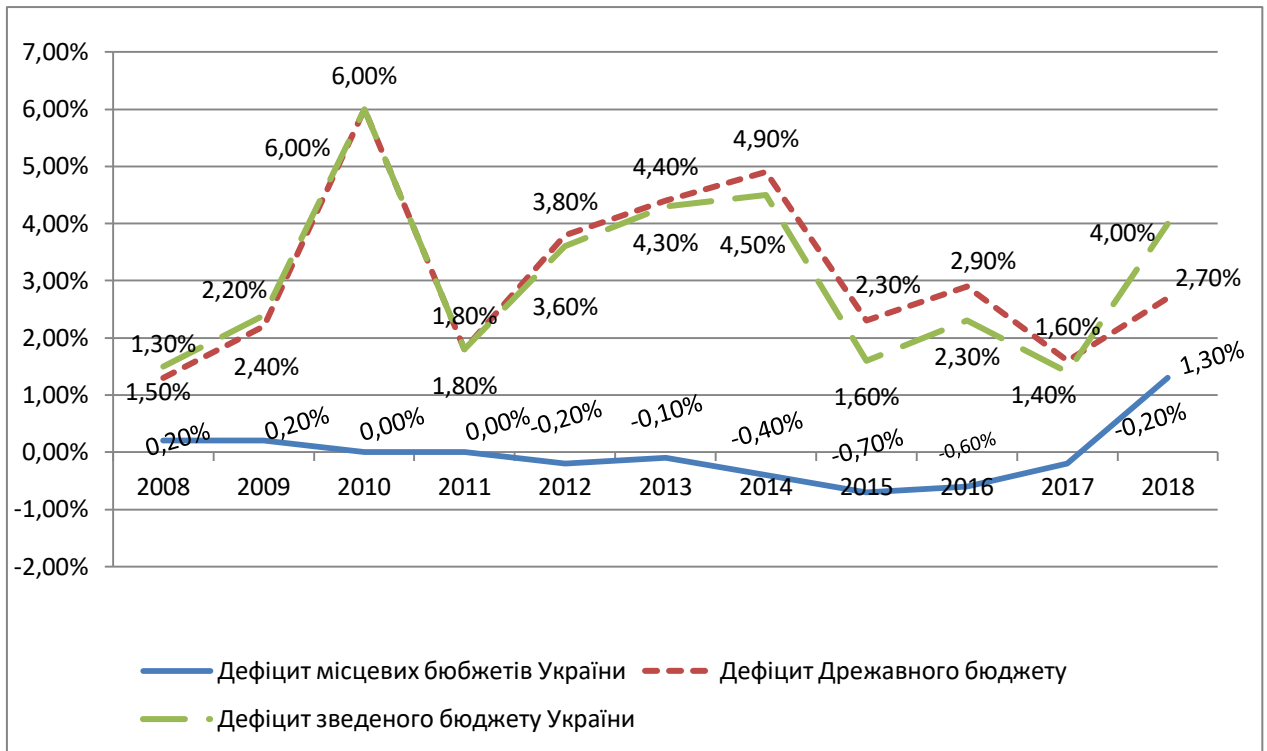
*побудовано автором на основі [102]

Протягом 2008–2018 років спостерігалось зростання витраток у грошовому гривневому еквіваленті, проте якщо аналізувати частку витраток у Зведеному бюджеті, то варто відмітити рівномірну їх структуру, яка

фактично є незмінною протягом 10-ти аналізованих років і коливається в межах 40,24%–46,38% за видатками місцевих бюджетів та в межах 53,62%–59,76% – державного бюджету. Незважаючи на політику децентралізації, перерозподіл видатків через місцеві та державний бюджет майже не змінився: якщо у 2012 році частка видатків місцевих бюджетів становила 44,92%, то у 2014 р. вона знизилася до 42,73%, у 2015 р. – 40,73%, у 2018 році частка видатків місцевих бюджетів становила 45,06% від видатків зведеного бюджету України. Таку динаміку можна пояснити зростанням навантаження на державний бюджет України у 2014–2018 роках, пов'язаним у першу чергу із політичною ситуацією, що склалася в нашій країні, та економічними проблемами. Необхідність додаткового фінансування видатків на оборону (зокрема зростання таких видатків до 5% ВВП) вплинула на перерозподіл видатків між державним та місцевими бюджетами України.

Потреба у додатковому фінансуванні обороноздатності країни та забезпечення безпеки громадян, економічна криза 2014–2015 років спричинили бюджетні розриви та дисбаланси, що і стало основною причиною потреби у застосуванні політики фіскальної консолідації.

З огляду на зазначені тенденції видаткової та дохідної складової фіскальної політики, нами проаналізовано динаміку дефіцитів місцевих та державного бюджетів протягом 2008–2018 років (рис. 4.6), що дозволило визначити рівень розбалансованості/збалансованості бюджетів, акцентувати увагу на потребах у фінансових ресурсах для збалансування бюджетів.

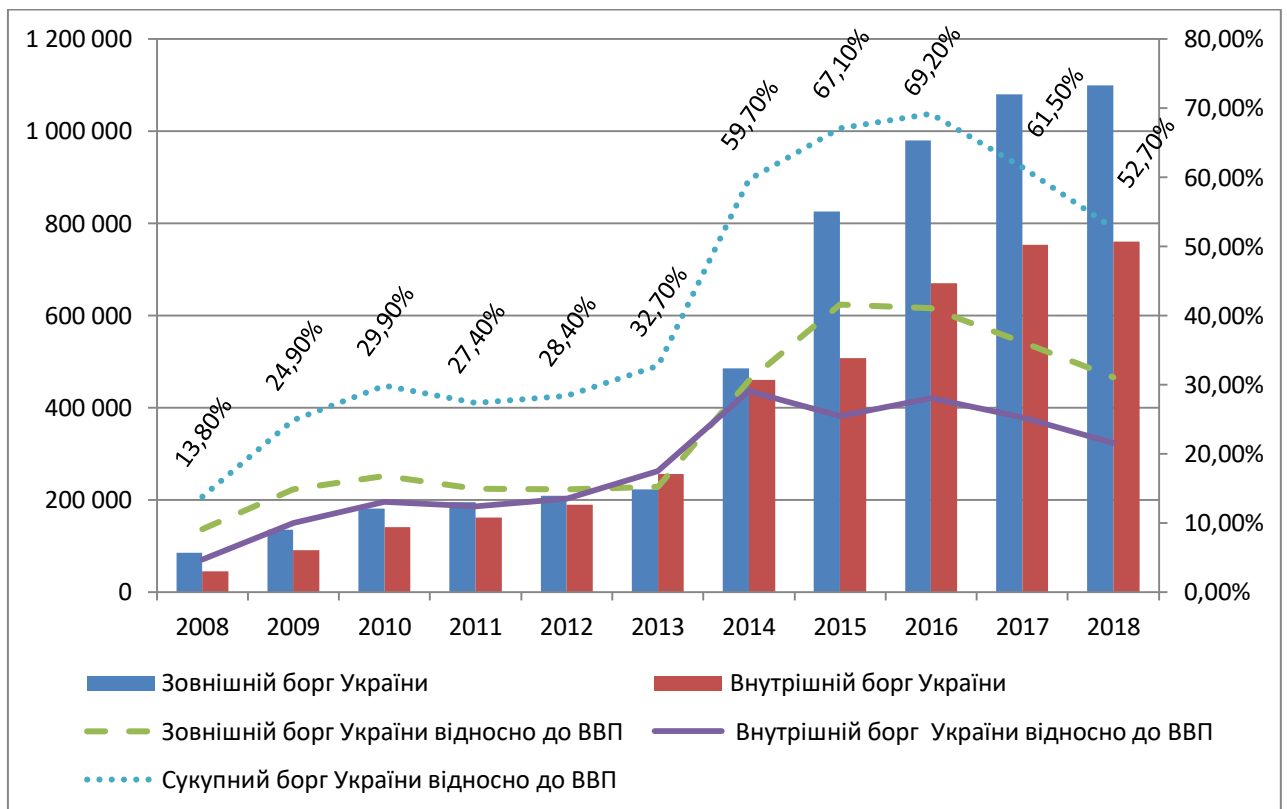

Рис. 4.6. Динаміка дефіциту місцевих, Державного та зведеного бюджетів України у 2008–2018 роках (у %)*

*побудовано автором на основі [102; 104]

Дефіцит державного бюджету України протягом 2008–2018 років набував наступних розмірів. У 2010 році дефіцит становив 6% ВВП, цього року бюджет держави був найбільш незбалансованим. У 2011 році вдалося збалансувати бюджет, цього року дефіцит вдалося зменшити до 1,8% ВВП, що стало найнижчим показником протягом усього аналізованого періоду (2008–2018 років). Тоді як протягом наступних років зростав негативний показник фіскальної стійкості, рівень дефіциту бюджету різко збільшився: у 2012 році – до показника 3,8%, у 2013 році – до 4,4%, у 2014 році – до 4,9% ВВП. Розбалансованість бюджету і призвела до негативних наслідків в економіці країни. Зростання потреби в додатковому фінансуванні видатків соціального характеру, зростання навантаження на Пенсійний фонд, девальвація національної валюти, зростання інфляції, а з 2014 року військова агресія з боку Російської Федерації зумовили потребу збільшити видаткову частину державного бюджету України, а нестійка економічна ситуація, високий рівень несплати податків, розмитість податкової бази не дозволяли

компенсувати необхідний обсяг видатків за допомогою додаткових надходжень податкових платежів. У цих умовах основним компенсатором фінансування необхідного обсягу видатків були державні запозичення, які значно вплинули на рівень державного боргу в Україні. Проте вже у 2015 році уряду країни вдалося збалансувати бюджет держави, повернути дефіцит до прийняттого безпечного значення, який знаходиться в межах 2,3% у 2015 р., 2,9% у 2016 та 1,6% у 2017 роках, в той час як у 2018 році спостерігаємо зростання як дефіциту державного так і місцевих бюджетів – до показників 2,7% та 1,3%. Проте все ж варто говорити про збалансований бюджету, але не про фіскальну стійкість, адже в цей період уряд накопичив значний державний борг, який може спричинити додаткове навантаження на бюджет у майбутніх періодах. Динаміка державного боргу в Україні протягом 2008–2018 років підтверджує такі висновки (рис. 4.7).

Рис. 4.7. Динаміка державного зовнішнього та внутрішнього боргу України протягом 2008–2018 років та частка такого боргу у ВВП (у млн грн; %)*

*побудовано автором на основі [103; 111]

Сукупний накопичений борг України у 2008 році становив 13,8% ВВП, у 2009 році – 24,9 %. У зв'язку з економічною кризою 2008–2009 років, у 2010 році уряд був змушений залучати боргові інструменти як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках, що призвело до зростання боргу до 29,9% ВВП. Такі дії уряду були вимушеними, адже зумовлені необхідністю фінансування витрат, що додатково виникли в умовах кризи. Такі кроки здійснювалися для подолання негативної кон'юнктури в економіці, для підвищення попиту та підтримки національної валюти. Також варто відмітити високу частку внутрішнього державного боргу протягом 2008–2014 років. Тенденція змінилася лише у 2015 році, коли в структурі загального боргу країни частка внутрішнього боргу зменшилася, причиною цього було накопичення зовнішнього боргу країни. Якщо у 2014 році внутрішній борг практично дорівнював зовнішньому боргу – 29,1% проти 30,6% відповідно, то вже у 2015 році зовнішній борг зріс до показника 41,1% ВВП, розрив між зовнішнім і внутрішнім боргом зріс досить істотно, проте частка внутрішнього боргу все ж залишилася суттєвою і також зросла до 25,5% ВВП. Рівень державного боргу продовжив зростати і у 2016 році, коли внутрішній борг зріс до значення 28,1%, зовнішній – до 41,1% ВВП, а загальний борг становив 69,2% валового внутрішнього продукту. Рівень державного боргу в Україні підвищився до загрозливого рівня, що перевищував граничні показники, передбачені Бюджетним кодексом України. Зростання боргу свідчить про те, що уряд здійснює заходи подолання бюджетних дисбалансів за допомогою державних запозичень. Як вже зазначалося раніше, такі процеси ефективні лише протягом короткострокового періоду, в той час як у довгостроковій перспективі надмірне накопичення боргу може негативно вплинути на розвиток економіки, викликати потребу підвищення податкового навантаження або ж необхідності скорочення видатків бюджету, які спрямовуються на забезпечення соціальних гарантій чи на економічний розвиток. Скорочення першочергових видатків перенаправляється на погашення чи обслуговування

державного боргу, що в умовах стадії економічного спаду є неефективними заходом.

Проаналізувавши макроекономічну ситуацію в Україні, яка стосується політики децентралізації та консолідації, варто ще раз наголосити на тому, що ці процеси в сучасних соціально-економічних умовах є невід'ємними одні від одних, адже економіка перебуває на стадії економічного спаду, при нестійкому економічному зростанні. У таких умовах уряд змушений балансувати між оптимальним варіантом фіскальної консолідації та ефективною моделлю фіскальної децентралізації. Процес децентралізації, як і фіскальної консолідації, має неоднозначний вплив на макроекономічний розвиток держави, оскільки може як сприяти покращенню економічного середовища в країні, так і його погіршувати. Беззаперечним залишається той факт, що органи місцевого самоврядування повинні відігравати важливу роль у проведенні фіскальної політики. Тому визначення ролі та місця центральних та місцевих органів влади у процесі фіскальної децентралізації та реалізації політики фіскальної консолідації, а також їх взаємозв'язок у зазначених процесах є актуальними проблемами і важливі в тій ситуації, яка виникла в Україні на теперішньому етапі її розвитку. Розглянувши сутність фіскальної децентралізації та фіскальної консолідації, доходимо висновку, що за певних умов ці два види поведінки інститутів держави в сфері фіскальної політики взаємопов'язані і повинні реалізовуватися одночасно, не зашкоджуючи, а, навпаки, підсилюючи одна одну.

Особливу роль місцевій владі в реалізації фіскальної політики приділив англійський економіст В. Оутс, який довів так звану теорему децентралізації. Суть теореми полягає в тому, що сумарні витрати всіх місцевих органів влади на фінансування суспільних потреб однакові, а часто більші та ефективніші, ніж витрати центрального уряду. В. Оутс стверджував, що місцеві органи влади володіють більш повною інформацією про потреби населення, тому можуть ефективніше здійснювати бюджетні видатки [58, с. 1135].

З іншого боку, децентралізація бюджетних повноважень зменшує можливості центрального уряду проводити стабілізаційну політику, що може зумовити макроекономічну нестабільність та зростання державного боргу. Таку гіпотезу Т. Гудспід доводить у розробленій ним моделі чистого споживання суспільних благ, яка охоплює два періоди [41, с. 412]. Перший період характеризується акумулюванням податків чи запозичень місцевими органами влади для забезпечення суспільних благ на місцях. У цей же час, центральна влада використовує всі можливі заходи для максимізації своїх шансів на переобрання. Цю ймовірність Т. Гудспід моделює як функцію рівнів чистого споживання в кожному регіоні. Другий період характеризується зменшенням чистого споживання на місцях, яке зумовлене необхідністю погашення боргів. При цьому центральний уряд може збільшити нетто-споживання шляхом надання певних грантів та субсидій, що зумовить збільшення ймовірності його переобрання. Такі дії центрального уряду приймаються до уваги місцевими органами влади протягом першого періоду, що зумовлює високий рівень запозичень, здійснених на місцях. Відтак, якщо центральний уряд виділяє гранти для територіальних громад у ручному режимі, то це стимулює місцеві органи влади формувати імідж нужденного регіону, який не отримує достатнього фінансування. Оскільки граничні витрати державних коштів розподіляються по всій країні, а проблеми зосереджені на окремій території, то така поведінка є передбачуваною з точки зору окремих субнаціональних урядів [69, с. 652].

Разом з тим, децентралізація бюджетних повноважень потребує скоординованих дій на різних рівнях влади. Оскільки, якщо існує велика кількість незалежних урядів, які здійснюють регулювання дохідної і видаткової частини бюджету на свій розсуд, то й існує ризик дисбалансів у реалізації фіскальної політики на рівні держави, що і призводить до зростання дефіцитів бюджетів на всіх рівнях [12, с. 8].

Саме тому варто дослідити, яким чином відбуватиметься збалансування бюджету в умовах децентралізації та економічної кризи (як буде реалізована політика фіскальної консолідації).

У наукових дослідженнях фіскальної консолідації (наприклад А. Алесіна, С. Арганда, І. Дразена, Р. Перотті, Н. Рубіні, Д. Сакса та ін.) зазначалося, що лише центральний уряд контролює розмір та структуру фінансового балансу країни. Однак, як показує практика, субнаціональні уряди часто відіграють важливу роль у проведенні фіскальної політики та можуть суттєво ускладнити процес управління на макроекономічному рівні, через недостатню скоординованість діяльності органів влади різних рівнів.

У різних країнах склалися неоднакові умови реалізації владних повноважень. У багатьох країнах з федеративним устроєм, наприклад у США, Німеччині, Канаді, органи місцевого самоврядування мають значну політичну владу і значні обов'язки стосовно здійснення витрат та фінансування чиновників центрального рівня державного управління. Водночас, в унітарних країнах нижчі рівні державної влади, як правило, наділені меншими бюджетними повноваженнями, однак це зовсім не означає, що їх роль у фіскальній політиці є незначною.

З огляду на зазначене, варто наголосити на тому, що бюджетна децентралізація має значний вплив на реалізацію політики фіскальної консолідації, зокрема такі впливи проявляються в наступних аспектах:

- децентралізація може знизити здатність центрального уряду до проведення успішної політики збалансування системи публічних фінансів;
- децентралізація може підвищувати здатність центрального уряду до збалансування бюджету шляхом покращення контролю за використанням бюджетних коштів та взаємну підзвітність усіх рівнів влади.

Децентралізація бюджетних повноважень передбачає також зростання кількості управлінського апарату, що перешкоджає прийняттю жорстких рішень у здійсненні фіскальної політики. Тоді як узгоджена фіскальна

консолідація вимагає більшої кількості бюрократичних рівнів, що, відповідно, ускладнює її реалізацію. При цьому зростає роль субнаціональних урядів. Так, наприклад, важливе значення має співвідношення частки доходів центрального уряду та частки доходів органів місцевого самоврядування у загальних податкових надходженнях, оскільки центральний уряд часто фінансує конкретні статті видатків на місцевому рівні. У такому випадку всеохоплюючі зусилля, спрямовані на збалансування системи державних фінансів, безпосередньо стосуються фінансових відносин між центром і регіонами та вимагають підтримки останніх.

Відтак, навіть за умови, що центральний уряд не обмежується необхідністю погоджувати фіскальну консолідацію з територіальними громадами, автономні зусилля центру, спрямовані на збалансування системи державних фінансів, можуть бути знівельовані останніми, оскільки після успішної фіскальної консолідації центральний уряд має можливість надати підтримку місцевому рівню, наприклад, через систему фінансового вирівнювання. У такому випадку в органів місцевого самоврядування з'являється можливість витратити кошти додатково та накопичувати додаткові борги з надією отримувати допомогу із загальнодержавного рівня у майбутньому. Такі дії місцевого уряду знижують ефективність загальнодержавної фіскальної консолідації. Тому стимули до надмірного витрачання коштів є тим сильнішими, чим більшим є обсяг міжбюджетних трансфертів у середині країни. Враховуючи вищезазначене, децентралізація бюджетних повноважень створює додаткові загрози проведенню фіскальної консолідації, оскільки зумовлює скорочення можливостей центрального уряду у проведенні стабілізаційних реформ та ускладнює узгодженість рішень стосовно конкретних заходів у межах політики фіскальної консолідації.

З іншого боку, децентралізація бюджетних повноважень посилює фіскальну дисципліну та фіскальну ефективність, таким чином посилюючи довіру до довгострокової фінансової стабілізації. Фіскальна децентралізація

виступає гарантією, яка забезпечує зобов'язання стосовно того, що обрана фіскальна політика невдовзі не буде переглянута та змінена, навіть за результатами чергових виборів у країні. Такі висновки отримали вчені-економісти Л. Фельд та К. Шальтегер, які досліджували практику фіскального регулювання у кантонах Швейцарії протягом 1981–2001 рр. [10]. Ними було встановлено, що скоординовані дії центру та периферії в умовах децентралізації бюджетних повноважень здійснюють позитивний вплив на фіскальну консолідацію, оскільки, автономні зусилля центральних органів влади, спрямовані на покращення балансу системи державних фінансів, як правило, не є довготривалими. У ході досліджень вони прийшли до висновку, що міжбюджетні трансферти відіграють важливу роль у проведенні фіскальної консолідації, скорочуючи витрати на її проведення. Проте, одночасно з цим, міжбюджетні трансферти значно затягують у часі процес фіскальної консолідації.

Дослідженням проблем реалізації політики фіскальної консолідації в умовах децентралізації бюджетних повноважень займалися і такі науковці, як Ю. Дарбі, В. Мускателлі, Г. Рой [11]. У своїй праці вони приділили значну увагу координації спільних зусиль на загальнодержавному та місцевих рівнях. Розглядаючи епізоди фіскальної консолідації у країнах ОЕСР протягом 1970–1999 рр., автори зазначають, що більшість епізодів фіскальної консолідації було здійснено саме на загальнодержавному рівні, однак досліджувана вибірка дала змогу виділити ті інструменти фіскальної консолідації, які здійснювали в першу чергу місцеві органи влади.

Виходячи з досвіду країн, які проводили фіскальну консолідацію в умовах децентралізації бюджетних повноважень, очевидним є зв'язок між ефективністю фіскальної консолідації та рівнем децентралізації. Такий зв'язок можна описати наступним чином:

- найбільш успішно фіскальна консолідація проявляється у випадку скоординованих дій між центральними та місцевими органами влади, які спрямовані на збалансування публічних фінансів;

- місцеві органи влади відіграють важливу роль у скороченні як капітальних, так і поточних видатків, зокрема, це стосується витрат на фонд заробітної плати, який є однією з ключових сфер, що може сприяти збалансуванню бюджету;

- заходи органів місцевого самоврядування, спрямовані на фіскальну консолідацію, відіграють важливу роль у загальному успіху політики фіскальної консолідації в країні;

- скорочення трансфертів від центральних до місцевих органів влади відбувається, як правило, при ефективному процесі фіскальної консолідації, що зумовлює обмеження фінансових можливостей місцевих органів влади, оскільки останні не володіють правом залучення альтернативних джерел доходів, тому зменшення міжбюджетних трансфертів суттєво впливає на можливість здійснення витрат;

- поведінка місцевих органів влади залежить від того, чи фіскальна консолідація здійснюється на загальнодержавному рівні в межах координації зусиль центру та регіонів, чи проводиться органами місцевого самоврядування самостійно. В останньому випадку зусилля будуть спрямовані більше на скорочення капітальних витрат та підвищення доходів, що не приводить до поліпшення загальнодержавного фінансового балансу [11].

Відтак, у випадку успішної реалізації політики фіскальної консолідації спостерігається тенденція до стійкого скорочення центральними органами влади міжбюджетних трансфертів до органів нижчого рівня. Це, у свою чергу, змушує останніх також скоротити свої витрати, у тому числі неефективні.

Особливої уваги заслуговує робота С. Адедежіб та Дж. Торнтон, у якій розглядається взаємозв'язок фіскальної консолідації та децентралізації бюджетних повноважень при взаємодії центральних та місцевих органів влади під час реалізації фіскальної консолідації у країнах, що розвиваються [44]. Відповідно до результатів досліджень, органи влади на місцях

відіграють важливу допоміжну роль у загальному успіху фіскальної консолідації. Разом із тим, ними виявлено два основних напрямки, через які місцеві органи влади таких країн сприяють загальній фіскальній консолідації шляхом:

- скорочення своїх капітальних видатків;
- підвищення власних податкових надходжень.

Скорочення капітальних видатків органами місцевого самоврядування, внаслідок політики фіскальної консолідації описується також і в роботі Ю. Дарбі, В. Мускателлі, Г. Рой [11]. Такі дії місцевих органів влади розглядаються як наслідок недалекоглядності та короткострокового планування під час коригування фінансового балансу місцевого бюджету. Оскільки останні, як правило, обираються на короткий термін, тому вони намагаються зменшити ту частину видатків, яка найменш відчутна у короткостроковому періоді, тобто капітальні видатки. Однак така політика має негативні наслідки в довгостроковій перспективі, оскільки недостатність капітальних інвестицій створює стримуючий ефект на економічне зростання та внутрішній попит і, як наслідок, призводить до зростання безробіття.

Крім загальноновизначених макроекономічних показників та умов, які зазвичай використовуються при формуванні фіскальної політики, під час реалізації фіскальної консолідації необхідно враховувати політико-інституційні фактори. При цьому, основним критерієм ефективності фіскальної консолідації в умовах децентралізації бюджетних повноважень є рівень скоординованості та узгодженості дій між центральними та місцевими органами влади. Як свідчить практика реалізації фіскальної консолідації в розвинених країнах та в країнах, що розвиваються, місцеві органи влади можуть суттєво сприяти покращенню показників фіскального балансу країни та підтримувати загальнодержавні консолідаційні прагнення.

Враховуючи досвід розвинених країн, посилення фіскальної дисципліни та зниження рівня державного боргу супроводжується значними обмеженнями, які впливають на рівень бюджетної економії. В умовах

децентралізації бюджетних повноважень центральний уряд має менші важелі впливу на фінансову політику субнаціональних органів влади, що зумовлює послаблення координаційних дій між різними рівнями влади. Тому класична економічна теорія вважає, що фіскальна консолідація потребує централізації бюджетних повноважень та обмеження фіскальної автономії місцевих органів влади. Однак подальші теоретичні та практичні дослідження показали, що децентралізація бюджетних повноважень, навпаки, зумовлює збалансування бюджету та зниження рівня боргу, особливо це стосується високорозвинутих країн.

Дослідження праць провідних науковців стосовно даної проблематики виявили наявність протилежних поглядів впливу децентралізації бюджетних повноважень на макроекономічне та бюджетне збалансування. З одного боку, класична теорія публічних фінансів та бюджетного федералізму доводить, що децентралізація бюджетних повноважень зумовлює зростання підзвітності місцевих органів влади та ефективності надання суспільних благ, що в поєднанні з міжрегіональною конкуренцією за капітальні та людські ресурси підвищує місцеву фінансову дисципліну. З іншого боку, подальші інституціональні економічні дослідження вбачають високий рівень макроекономічних ризиків децентралізації бюджетних повноважень, особливо в тих випадках, коли центральний уряд здійснює постійну фінансову підтримку регіонів шляхом надання міжбюджетних трансфертів.

Реалізація політики фіскальної консолідації на місцевому рівні може містити такі основні загрози:

- у випадку успішної фіскальної консолідації, яку проводить центральний уряд автономно, не залучаючи при цьому місцеві органи влади, у останніх знижуються стимули до ефективного використання власних фінансових ресурсів та з'являються можливості для збільшення витрат та накопичення надмірних боргів, оскільки у випадку ефективного збалансування системи державних фінансів центральний уряд, як правило,

виділяє місцевим органам влади додаткові кошти на реалізацію пріоритетних програм;

- необґрунтоване надання міжбюджетних трансфертів зумовлює неефективне витрачання коштів на місцях, що супроводжується вертикальними дисбалансами бюджетної системи та нівелює позитивні ефекти фіскальної консолідації;

- органи місцевого самоврядування у процесі здійснення фіскальної консолідації схильні до зниження власних капітальних видатків та підвищення доходів, таким чином маніпулюючи електоральними вподобаннями громадян у короткостроковому періоді.

Хоча, з іншого боку, децентралізація бюджетних повноважень, спрямована на покращення контролю за використанням та розподілом бюджетних коштів на місцях, у випадку цілеспрямованої та скоординованої фіскальної політики підсилює ефекти від здійснення фіскальної консолідації на рівні центрального уряду.

Таким чином, здійснення фіскальної консолідації в умовах децентралізації бюджетних повноважень приховує в собі багато загроз, з одного боку, а з іншого, навпаки, дає поштовх до економічного розвитку та побудови демократичного суспільства.

4.2. Методи досягнення фіскальної стійкості в країні

Ефективна державна політика економічного розвитку та подолання економічних дисбалансів, формування якісної фіскальної моделі з набором ефективних методів, засобів та способів антициклічного регулювання економіки є одним із найважливіших завдань держави в сфері стабілізації негативних соціально-економічних процесів та забезпечення макроекономічної рівноваги та зростання добробуту громадян.

Дослідження управлінського середовища, аналіз державних процесів у сфері антициклічного регулювання економіки, через забезпечення фіскальної стійкості – надзвичайно актуальні питання в умовах побудови новітньої парадигми фіскальної політики в сфері забезпечення економічного розвитку та подолання економічних дисбалансів.

З огляду на це, варто дослідити фіскальну стійкість, можливість проведення стабілізаційної фіскальної політики в Україні задля запобігання економічним коливанням та стабілізації соціально-економічної кон'юнктури.

Методологічну та індикативну основу таких досліджень складають такі фактори як рівень державного боргу, дефіциту бюджету, рівень податкового навантаження, рівень розподілу навантаження між різними податковими базами – доходами, споживанням та накопиченням капіталу, видатками бюджету соціального та економічного характеру; а також інституційне середовище, яке безпосередньо впливає на досягнення економічного розвитку та подолання економічних дисбалансів.

Основною стратегічною метою уряду будь-якої країни має бути забезпечення економічного розвитку та зростання соціальних стандартів життя громадян. Концептуальним базисом фіскальної політики є дотримання попередньо визначених її показників та параметрів, які б були безпечними та достатніми для підтримання економічного зростання і не дозволяли значних перекосів у соціально-економічному розвитку.

Стабілізація державних фінансів і забезпечення фіскальної стійкості надзвичайно актуалізувала в період після фінансово-економічної кризи 2008–2009 років. Тоді фіскальні позиції багатьох країн світу були достатньо ослаблені. Зниження рівня доходів бюджетів, необхідність додаткових видатків антикризового характеру в багатьох країнах призвели до зростання дефіциту бюджетів та нарощування надмірних державних боргів, які деякою мірою втратили свої безпечні значення і потребували швидкого реагування з боку уряду та повернення фіскальних показників до значень докризового періоду.

Якщо звернутися до статистики фіскальних показників країн світу в період кризи, то за оцінками експертів МВФ, у багатьох країнах спостерігалися такі негативні тенденції: середнє значення дефіциту бюджету розвинутих країн світу у 2007 році становило 1,1%, а вже у 2013 році зросло до 4,9% ВВП; державний борг цих країн змінився в середньому із 73% ВВП у 2007 році до 107% – у 2013 році. Отже, такі значення індикативних фіскальних показників дають підстави говорити про суттєвий негативний зсув економік світу і зниження фіскальної стійкості у розвинутих країнах. Не винятком є й Україна. В умовах негативного економічного тренду, під впливом фінансово-економічної кризи, в країні достатньо різко зросли показники дефіциту бюджету та розмір державного боргу, що спричинило порушення і так нестійкого економічного становища.

Такі негативні тенденції ще більшою мірою актуалізують проблему дослідження фіскальної стійкості, потребу вироблення урядом країн якісних макроекономічних параметрів та векторів, які б забезпечили стійкий економічний розвиток.

З огляду на ризики дестабілізації державних фінансів у посткризовий період, урядами провідних країн було взято курс на посилення бюджетних позицій, скорочення дефіциту бюджету та стабілізацію показників державних запозичень, що і є основою забезпечення фіскальної стійкості в країні.

Незважаючи на загальне розуміння суті поняття «фіскальна стійкість», в економічній літературі побутують різні погляди вчених на дане поняття, які вкладають у нього різні характеристики. Сьогодні існує велика кількість розробок методологічного характеру, які дають змогу розрахувати рівень фіскальної стійкості, проте, базуючись на окремих показниках, вони часто не враховують не менш важливі економічні індикатори.

У широкому розумінні фіскальна стійкість – це здатність держави в умовах економічних дисбалансів зберегти намічений позитивний тренд економічного розвитку та утримати основні фіскальні показники

(бюджетного дефіциту, розміру видатків, доходів бюджету та рівня боргу країни) в безпечних межах.

Відповідно до напрацювань учених та пропонованих у світі методик розрахунку показника фіскальної стійкості, вони зводяться до наступного. Наприклад, методика, яка часто використовується у країнах Європи, передбачає розрахунок індикативних показників, які повинні забезпечувати значення державного боргу та дефіциту бюджету на наперед заданому рівні.

Зокрема, М. Тимошенко у статті зазначає: «...у звітах Єврокомісії стійкість державних фінансів у цілому визначається з погляду здатності уряду взяти на себе фінансовий тягар боргу, як сьогодні, так і в майбутньому, й не допустити розкручування «боргової спіралі». За відсутності чіткого теоретичного визначення фіскальної стійкості в країнах ЄС використовуються практичні підходи, що добре зарекомендували себе з виявлення й оцінки проблем стійкості, розробки системи превентивних і коригуючих заходів щодо державних фінансів на базі розрахунків індикаторів стійкості» [364, с. 191]. Такі висновки автором отримано посилаючись на звіти Єврокомісії та працю Balassone F. та Topalova P. [60; 61; 62; 31; 3; 67].

М. Тимошенко зазначає: «У цілому, показники фіскальної стійкості визначають величину розривів балансу бюджету, які мають бути закриті гіпотетично, для досягнення стійкої динаміки державного боргу. Ці показники є індикаторами ступеня невідкладності та глибини бюджетних корегувань» [364, с. 192].

Також автор зазначає про наявність двох індикаторів: S1 та S2 – показників, які кількісно оцінюють розриви стійкості та дають змогу розробити заходи виваженої бюджетної політики. В зміст індикаторів М. Тимошенко вкладає зміну показників податкових надходжень чи зміну динаміки видатків бюджету, які всього лише корегуються задля дотримання в кінцевому результаті попередньо заданого рівня державного боргу.

Подібними є висновки В. Башка, який у праці «Фіскальна стійкість та бюджетні правила в Україні» зводить поняття фіскальної стійкості до можливості погашати та обслуговувати державний борг, а також стримувати його в певних параметрах у розрахунку до ВВП [91, с. 29].

Фіскальну стійкість як важливу складову системи антициклічного та антикризового регулювання економіки розглянуто у праці Р. Копича «Практичні підходи до визначення фіскальної стійкості країн Центральної та Східної Європи», в якій зазначено: «...кризові явища 2008–2009 років, що позначилися значним зростанням дефіциту бюджету і державного боргу, лише посилюють увагу до проблеми стійкості фіскальної позиції (або фіскальної стійкості) країн Центральної та Східної Європи» [208, с. 42].

Під фіскальною стійкістю (англ. Fiscal sustainability) зазвичай розуміють забезпечення такого поточного сальдо бюджету, що гарантує фіскальну платоспроможність (англ. Fiscal solvency) – безперешкодне обслуговування державного боргу на довгострокову перспективу [16, с. 7].

Проаналізовані визначення фіскальної стійкості не дають повної впевненості в їх абсолютній правильності. Вважаємо, що такі висновки недостатньо обґрунтовані, адже борг країни та дефіцит бюджету не є єдиними показниками, які визначають фіскальну стійкість. З позиції фіскальної політики, рівень державного боргу є лише показником додаткової потреби держави в фінансових ресурсах, яка виникає при неспроможності уряду фінансувати видатки за допомогою податкових надходжень та інших неподаткових доходів бюджету країни, в той час як дефіцит бюджету формується в умовах зміни двох параметрів: зростання видатків чи зниження доходів бюджету. Тому надзвичайно важливо, розглядаючи фіскальну стійкість, враховувати динаміку і тенденції не лише фактичних показників боргу і дефіциту, а й показників податкового навантаження та значень видатків з бюджетів країни.

Розглядаючи фіскальну стійкість лише з позиції можливості своєчасного та повного погашення боргових зобов'язань урядом, ми не

зможемо чітко виокремити проблеми, з якими може зіткнутися уряд проводячи фіскальну політику. Зважаючи на те, що фіскальна стійкість є показником, який розраховується за різними методиками, вважаємо за доцільне при його визначенні, окрім показників боргу країни, враховувати показники податкового навантаження, значення видатків уряду та їх спрямування.

Зокрема, таку методику визначення фіскальної стійкості розглядає Х. Дженоріо, який стверджує, що фіскальна стійкість повинна означати не лише досягнення стабільності державного боргу на «безпечному» рівні, але й запобігання підвищенню податкового тиску та підтримання на прийнятному рівні державних інвестицій і видатків на науково-дослідну діяльність [38, с. 59].

Автором підтверджується необхідність врахування податкового навантаження та видатків бюджету як важливих показників для розрахунку фіскальної стійкості.

Доцільно розглянути позицію Організації економічного співробітництва та розвитку, яка також приділяє значну увагу дослідженню фіскальної стійкості як інструменту запобігання економічних та соціальних диспропорцій в Україні. На офіційному сайті організації зазначено: «Фіскальна стійкість – це здатність уряду підтримувати баланс державних фінансів у довгостроковій перспективі. Забезпечення довгострокової фіскальної стабільності вимагає, щоб уряди брали участь у постійному стратегічному прогнозуванні майбутніх надходжень та зобов'язань, факторів зовнішнього середовища та соціально-економічних тенденцій, щоб, відповідно до них, мати здатність ефективно проводити фінансове планування. Високі та зростаючі рівні боргів шкодять фіскальній позиції урядів та можуть спричинити постійне зростання заборгованості, зменшуючи потенціал економічного зростання, коли кошти перестають інвестуватися. Багато країн – членів ОЕСР продовжують стикатися зі зростанням співвідношення державного боргу до ВВП з моменту фінансової та

економічної кризи. Витрати, пов'язані з вирішенням поточного економічного спаду, а також прогнозованим збільшенням витрат, пов'язаних із старінням населення, є серйозними проблемами для стабілізації державних фінансів» [32].

Такі висновки підтверджують той факт, що фіскальна стійкість – це не лише процес якісного обслуговування боргу країни, а й здатність комплексно, всесторонньо забезпечувати ефективну політику в податковій, видатковій та борговій сферах державою.

Заслужують на увагу погляди російських учених Е. Горюнова, Л. Котлікоффа та С. Синельникова-Мурильова, викладені у праці «Теоретические основы бюджетного разрыва как показателя долгосрочной фискальной устойчивости и его оценка для России»: «Оцінка бюджетної стійкості є, перш за все, прикладною задачею. Органам державної влади, які займаються розробкою бюджетно-податкової політики, потрібен аналітичний інструментарій, який дозволяв би оцінювати ризики бюджетної дестабілізації» [121, с. 10].

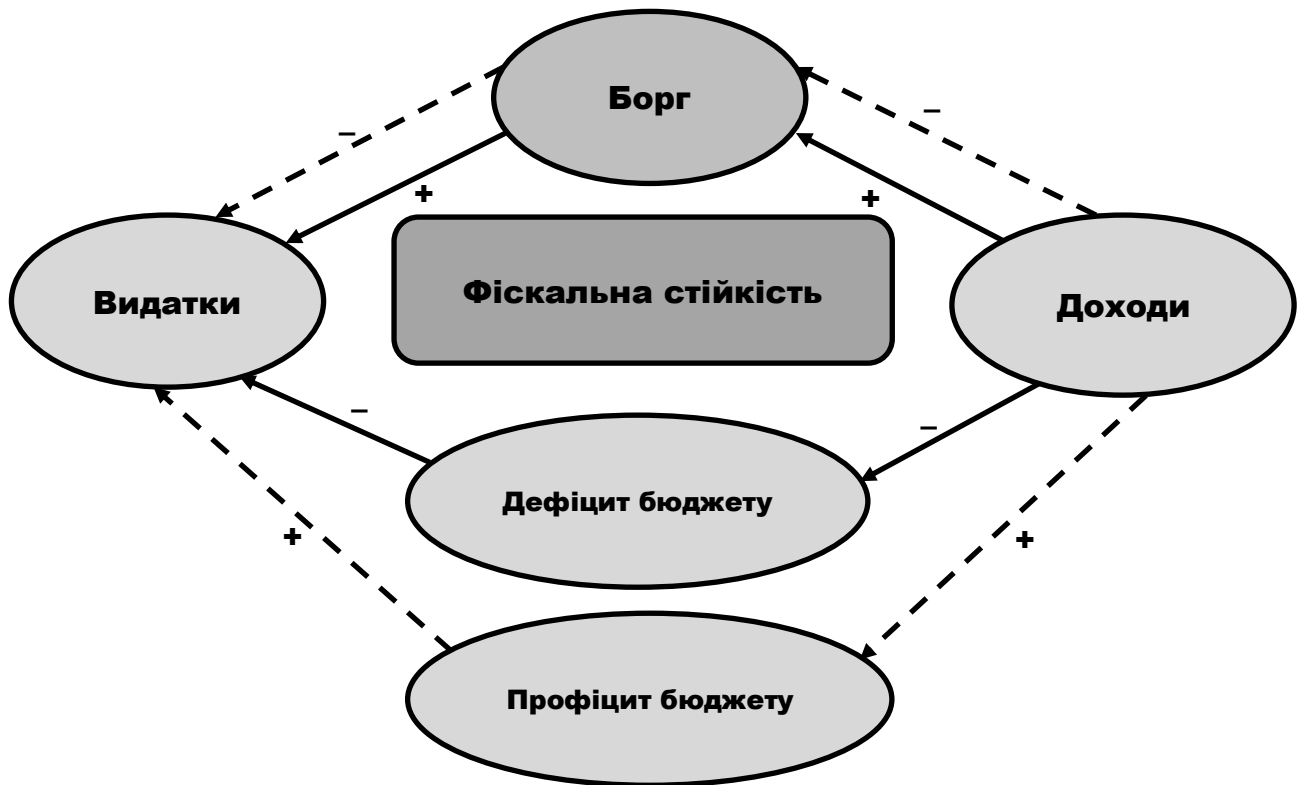
Тим самим автори підтверджують необхідність розгляду фіскальної стійкості з позиції комплексності оцінки показників, а не лише з позиції можливості погашати борг країни.

Автори також зазначають, що бюджетна стійкість – це характеристика, що відноситься до деякого конкретного фіскального режиму, який, у свою чергу, визначається структурою й обсягом доходів і витрат (зобов'язань) бюджету [121, с. 10].

Проаналізувавши різні погляди вчених на сутність фіскальної стійкості, можна зробити загальний висновок, що фіскальна стійкість – це показник, який передбачає вироблення такої стратегії уряду, відповідно до якої необхідно досягти таких показників фіскальної політики, коли держава буде здатна забезпечити збалансований процес у сфері видатків, обслуговування та погашення боргу країни, при оптимальному рівні перерозподілу податкових платежів, тобто:

- здатність фінансувати в повному обсязі соціальні гарантії громадянам;
- здатність уряду в повному, попередньо визначеному обсязі виплачувати заробітну плату працівникам, доходи яких фінансуються з бюджетів усіх рівнів;
- можливість уряду виплачувати грошові кошти пенсіонерам та, за необхідності, погашати дефіцит пенсійного фонду з бюджету країни;
- здатність фінансувати інші соціальні видатки бюджету;
- можливість уряду фінансувати видатки капітального характеру, які здатні забезпечити підвищення конкурентоспроможності та привабливості галузей економіки країни;
- здатність обслуговувати і погашати борг країни;
- здатність забезпечити оптимальний рівень податкового навантаження.

Провівши емпіричне дослідження сутності «фіскальна стійкість», пропонуємо розуміти її як індикативний показник, який відображає здатність уряду країни в повному обсязі фінансувати наперед визначені видатки соціального та економічного характеру за допомогою власних джерел – податкового та неподаткового характеру, або ж за допомогою державних запозичень, обслуговування та погашення яких у майбутньому повинні бути дешевшими, ніж приріст соціально-економічних ефектів, фінансованих за їх рахунок (зростання ВВП і приріст доходів бюджету повинні бути більшими у відсотковому відношенні ніж вартість боргу країни). Дотримання фіскальної стійкості не повинно перешкоджати економічному розвитку та зростанню доходів громадян на висхідних стадіях економічного циклу, а при негативній економічній кон'юктурі та зниженні рівня добробуту громадян повинно сприяти швидкій зміні тренду на протилежний.

Рис. 4.8. Графічна візуалізація «фіскальної стійкості»*

*розроблено автором

Відповідно до запропонованої моделі, фіскальну стійкість потрібно розглядати як кругообіг певних фінансових процесів, які на рис. 4.8 позначені суцільною та штрихпунктирною лініями:

1-ший процес – позначено штрихпунктирною лінією. Характеризує забезпечення видатків бюджету за рахунок приросту доходів, у той же час потреба залучення додаткових коштів бюджету на погашення й обслуговування державного боргу зменшується, що також призводить до зниження фінансування видатків за рахунок державного боргу. В таких умовах переважно спостерігається зменшення дефіциту бюджету або ж його профіцитність. Зменшується боргове навантаження в країні. Доходи зростають у результаті підвищення рівня економічної активності, зростання добробуту громадян, також можливе зростання податкового навантаження. Держава здатна збільшити видатки бюджету переважно на соціальний захист громадян. Цей сценарій є позитивним, передбачає можливість формування фіскальної стійкості на довгострокову перспективу, дає змогу створити

фіскальний простір, що забезпечує ефективне фінансування додаткових видатків бюджету в майбутньому;

2-ий процес – позначено суцільною лінією. Фіскальна стійкість відносно до боргу досягається завдяки зростанню доходів бюджету, які спрямовують на його погашення й обслуговування, а видатки бюджету фінансуються за рахунок кредитних ресурсів. За таких умов відбувається зростання дефіциту бюджету і точно неможливо забезпечити профіцит бюджету. Цей сценарій є негативним, адже забезпечує фіскальну стійкість лише в короткостроковому періоді, тоді як у майбутньому створює ризики для виникнення негативних економічних наслідків – зростання податкового навантаження, відсутності необхідної кількості ресурсів для виконання покладених на уряд функцій, загрозове зростання державного боргу.

Отже, фіскальна стійкість – це показник, який знаменується збалансованістю трьох параметрів – податкового навантаження, видатків бюджету та державного боргу, які повинні знаходитися в межах, достатніх для ефективного забезпечення належної кон'юнктури в умовах економічного зростання та економічних спадів.

Визначаючи фіскальну стійкість країни, варто врахувати також такі індикатори, як: фактичний та бажаний рівень доходів громадян, попередній та бажаний рівень безробіття, теперішні та майбутні витрати держави на оплату допомоги по безробіттю, пенсій, заробітної плати працівників бюджетної сфери; важливо також врахувати демографічні показники, адже саме старіння населення, сьогодні є однією із головних проблем нездатності уряду забезпечити достатній рівень зростання соціальних виплат та пенсій у майбутньому. Такі індикатори напряду впливають на динаміку економічних процесів країни.

Однак фіскальну стійкість не можна розглядати лише як розрахунковий індикативний показник, а також як сукупність певних дій та рішень уряду щодо досягнення оптимальних параметрів фіскальної політики, які були б ефективними при забезпеченні економічного розвитку, подолання

криз та сприяли б підвищенню добробуту громадян. Для цього необхідно, щоби уряд проявив волю до прийняття виважених та ефективних рішень у фіскальній сфері, які створять можливість забезпечити соціально-економічний розвиток країни.

Р. Цицик зазначає, що в широкому розумінні фіскальна стійкість є таким станом державних фінансів, що дозволяє уряду проводити передбачувану і послідовну соціально-економічну політику зростання, незважаючи на дію зовнішніх та внутрішніх шоків протягом тривалого періоду [388, с. 44]. Саме недопущення впливу зовнішніх та внутрішніх шоків за допомогою дієвих та виважених кроків у сфері фіскальної політики, побудова ефективної самодостатньої фіскальної системи є основною метою уряду на шляху забезпечення економічного розвитку та зростання, подолання економічних спадів та депресій. Висновки вченого ще раз підтверджують доцільність розглядати фіскальну стійкість як симбіоз податкової, видаткової та боргової політик країни, які, функціонуючи в певних, заздалегідь оптимально встановлених межах, здатні позитивно впливати на економічну кон'юнктуру держави.

Основним завданням уряду країни є здатність забезпечити фіскальну стійкість не лише в короткостроковому, але і середньо- та довгостроковому періодах. Досягти такої мети можна за умови виважених та прорахованих кроків у сфері фіскальної політики. Лише всесторонній аналіз макроекономічних показників, показників соціального характеру, вміння правильно прогнозувати їх значення на середньо- і довгострокову перспективу може дати очікувані результати економічного зростання: досягнення заданого приросту ВВП, доходів громадян, високого рівня соціального захисту, розвитку технологій та зростання інвестицій в економіку країни. Для уряду саме такі цілі повинні бути пріоритетними при реалізації фіскальної політики.

Якщо уряд прийме рішення про проведення реформ у фіскальній сфері, їх ефективність можна перевірити, обчисливши показник фіскальної

стійкості. Потрібно чітко розуміти, що якщо та чи інша реформа ефективна в короткостроковому періоді, то вона може бути нівельована на довгострокову перспективу. Наприклад, якщо країна, використовуючи природні багатства, забезпечує значні надходження екологічного податку сьогодні, то в майбутньому, використавши такий потенціал, суми такого податку будуть значно меншими, що і вплине на загальний баланс доходів бюджету. В такій ситуації уряд повинен спрогнозувати можливі перекоси в доходах. Те ж саме стосується видатків бюджету, зокрема старіння громадян країни в будь-якому випадку призведе до потреби збільшення видатків на пенсійне забезпечення, що може стати проблемою залучення додаткових ресурсів та породити певні дисбаланси. Саме тому уряд країни завжди повинен окреслити свої пріоритети, врахувавши можливі зміни соціально-економічних параметрів на довгострокову перспективу, і не обмежувати себе короткими термінами. Короткострокове планування фіскальних показників може бути небезпечним для соціально-економічного розвитку на довгострокову перспективу. Тому середньо- та довгострокове планування повинні стати пріоритетом номер один у державному управлінні економічними та соціальними процесами країни.

Показник фіскальної стійкості відображає можливість держави за певних економічних та соціальних умов забезпечити виконання взятих на себе бюджетних та боргових зобов'язань. З позиції теорії економічної циклічності, динаміка макроекономічної та соціальної кон'юнктури здатна перебувати в чотирьох станах – стадіях економічного циклу, через що дії уряду на кожній із них відрізнятимуться і матимуть неоднаковий характер, що також вплине на конструкцію застосовуваних інструментів фіскальної політики на кожній зі стадій економічного циклу.

В умовах економічного підйому уряд країни здатен вдатися до підвищення податкового навантаження, скорочення соціальних видатків та відмови від додаткового залучення державних боргів. Саме за таких умов країна формує фіскальну стійкість, бюджет країни збалансований, дефіцит

перебуває в межах допустимих показників або ж може змінитися на повністю збалансований, коли доходи бюджету відповідають їх видаткам, чи за певних умов може виникати профіцит бюджету. В умовах стрімкого економічного зростання соціальні стандарти життя населення зростають, відбувається підвищення рівня доходів громадян, держава здатна скоротити виплати по безробіттю, підвищити рівень доходів працівників бюджетної, комунальної сфер, змінити розмір пенсійного забезпечення з одночасним зниженням видатків бюджету у відносно до доходів.

В умовах економічного буму (найвищої стадії економічного зростання) уряд здатен підвищити податкове навантаження, скоротити соціальні видатки і, що найголовніше, створити бюджет профіцитного типу, спрямувавши надлишкові кошти на формування стабілізаційного фонду країни. За таких умов у країні досить різко скорочуються фінансові зобов'язання перед зовнішніми та внутрішніми кредиторами, її економіка зростає швидкими темпами, також підвищується рівень добробуту громадян – тобто держава отримує надлишок коштів. Уряд країни має вдатися до проведення заходів стримування перегріву економіки – за умов стрімкого економічного зростання, надмірного попиту на товари може запуститися маховик інфляції, яка негативно впливатиме на стан економіки країни в майбутньому. Так що перегрів економіки є таким же негативним явищем, як і економічна депресія. Тому дії уряду щодо запобігання таким процесам повинні бути ефективними та рішучими, забезпечуючи вилучення надлишкових коштів у громадян, підвищення податкового навантаження, ефективний перерозподіл коштів через видатки, формування стабілізаційного бюджетного фонду. Такі заходи – запорука розвитку економіки і можливість зниження економічних шоків у майбутньому.

Наступним можливим сценарієм формування фіскальної стійкості є стадія економічного спаду. Саме на цій стадії, в умовах порушення позитивної фіскальної динаміки, держава повинна вдатися до зниження податкового навантаження, адже на етапі порушення ділової активності

податкові платежі надходять повільніше, що часто порушує планові показники бюджету країни. На фоні зниження соціального рівня життя, виникає потреба додаткового фінансування першочергових потреб населення, що і призводить до необхідності перегляду видаткової частини бюджету в бік зростання. Проте в умовах відсутності можливості отримати додаткові надходження у вигляді податків, уряд приймає рішення про залучення коштів у кредиторів, що призводить до зростання боргу країни.

Найгіршою з позиції державного управління є ситуація економічної депресії (економічної кризи) – в цей період порушуються всі соціально-економічні параметри, скорочується попит, що призводить до зниження рівня пропозиції, купівельна спроможність населення та суб'єктів господарювання знижується, доходи значно зменшуються. За таких умов виникає потреба у здійсненні бюджетних корегувань – приймається рішення про зростання видатків бюджету, за умов кризи скорочуються податкові надходження, зростає дефіцит бюджету, що порушує фіскальну стійкість країни. В умовах бюджетної розбалансованості, для фінансування видатків необхідно залучати кошти в зовнішніх позичальників на умовах, що не завжди вигідні. Часто вартість таких запозичень значно вища, ніж показник приросту ВВП, що створює загрозу неплатоспроможності уряду – дефолту країни, відмови від своїх зобов'язань, потребу домовлятися про реструктуризацію боргу. За таких умов цілком порушується фіскальна стійкість країни.

Зважаючи на те, що розвиток економіки та макроекономічна ситуація залежать не лише від тих чи інших дій уряду, а й безпосередньо від зовнішніх та внутрішніх економічних і соціальних чинників, їх необхідно враховувати при побудові моделі фіскальної стійкості. До таких чинників варто віднести:

- демографічні;
- політичної кон'юнктури;
- міграційний;
- військовий;

- природний.

За різних умов та економічних станів, сценарії формування фіскальної стійкості будуть різними – в умовах спаду та кризи вихідні параметри інші, ніж в умовах економічного підйому та економічного буму.

Фіскальна стійкість – це показник не сьогодення, а стратегія розвитку держави на середньо- та довгострокову перспективу, що формується за певного попередньо заданого сценарію із всеосяжним врахуванням можливих загроз і викликів зміни багатьох показників.

Тому надзвичайно важливо не помилитися у виборі сценарію економічного розвитку, адже неправильно закладені параметри майбутніх кроків у сфері фіскальної політики можуть призвести до надзвичайно негативних наслідків економічного розвитку країни в майбутньому. Наприклад, уряди США та України повинні по-різному формувати сценарій забезпечення фіскальної стійкості. Адже дві країни перебувають на різних стадіях економічного розвитку, володіють різним економічним потенціалом, фіскальними традиціями, сповідують різні доктрини в соціальній сфері, відрізняються засадами бюджетної політики, пенсійного забезпечення та інших сфер життя країни.

Це свідчить про те, що використання тих чи інших параметрів в одних країнах зовсім не підходить для інших. Фіскальна стійкість може відрізнятися абсолютними параметрами, які притаманні для кожної окремої країни, однак як показник він повинен відповідати одним і тим самим цілям – досягненню фіскального балансу і платоспроможності.

Варто погодитися з висновками російських учених Е. Горюнова, Л. Котлікоффа та С. Синельникова-Мурильова: «Довгострокова стійкість державних фінансів залежить не тільки від проведеної бюджетно-податкової політики, а й від того, по якій траєкторії буде розвиватися економіка. Один і той самий фіскальний режим може забезпечувати достатній потік доходів в одному сценарії макроекономічного розвитку, але разом з цим приводити до кризи держборгу при іншому, альтернативному сценарії» [121, с. 11].

Аналізуючи твердження вчених, бачимо, що вони акцентують увагу на кризі неплатоспроможності держборгу за певної несприятливої економічної кон'юнктури. Ми ж наполягаємо, що фіскальна стійкість – це не лише здатність уряду своєчасно і в повному обсязі обслуговувати і погашати державний борг, а й здатність у повному обсязі без додаткового податкового навантаження забезпечити виконання видатків бюджету, що створює певні вихідні умови економічної кон'юнктури.

В економічній літературі існує велика кількість методів визначення фіскальної стійкості. Проте вирізняють два підходи до практичного визначення її показника – за допомогою різноманітних індикаторів або рекурсивних алгоритмів. Якщо розглядати індикативні методи, то кожен із них відрізняється кількістю та складом індикаторів, складністю розрахунку. Проте всі вони зводяться до встановлення здатності уряду своєчасно і в повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання у майбутньому. Однак за різних вихідних (початкових) економічних та соціальних умов, стратегія формування фіскальної стійкості може бути різною.

Найпоширенішими індикативними методами розрахунку фіскальної стійкості, які використовуються у багатьох країнах, є метод Хорна (Horne, 1991), а також метод Бланшара (Blanchard, 1990) [43; 5].

У працях цих учених сформовано загальну концепцію фіскальної стійкості та запропоновано конкретні індикатори для її розрахунку. Більшість сучасних досліджень у цій сфері базовані саме на цій концепції, основним елементом якої є «міжчасове бюджетне обмеження» держави [106]. Таке обмеження може дати змогу уряду визначити, які видатки бюджету можна забезпечити при заданих параметрах доходів і розміру державного боргу.

Пропонована вченими методика передбачає першочергове прогнозування доходів і видатків бюджету, проте основні параметри фіскальної політики залишаються незмінними (вид фіскальної політики, рівень державного боргу, частка видатків за видами бюджетної класифікації є відомими наперед), а після цього – перевірку отриманих прогнозних

показників доходів і видатків міжчасовому бюджетному обмеженню. Якщо в результаті перевірки виявиться, що бюджетне обмеження порушено, відповідно до цієї методики, необхідно вважати, що фіскальна стійкість не досягнута, основні параметри фіскальної політики вважати збалансованими не можна. Іншими словами, така методика дає змогу оцінити на перспективу, чи видатки значно перевищуватимуть доходи бюджету в майбутньому, за умови незмінності основних підходів у видатково-податковій бюджетній політиці країни.

Чим корисною є така методика, і чому вона може бути використана в українських умовах? Безперечно, вона корисна з позиції виявлення основних тенденцій у фіскальній сфері країни. Використовуючи її, уряд може дійти до потреби змінити деякі параметри в політиці доходів та видатків, що, в кінцевому випадку, дасть змогу досягти фіскальної стійкості в країні. Проте, з іншого боку, така методика, як і інші, не може повністю врахувати певні ризики, які не пов'язані з основними тенденціями в економіці країни. Зокрема, до таких можна віднести зміну економічної кон'юнктури на міждержавному чи глобальному просторах, процентних ставок, цін на критичний імпорт, що також може вплинути на виникнення ризиків, які можуть вплинути на економічну кон'юнктуру країни і на її фіскальну стійкість.

Саме тому країни, які найшвидше можуть піддатися впливу таких ризиків, окрім можливості швидкого перелаштування в бюджетній сфері, повинні володіти великим запасом фіскального простору – накопиченим фінансовим ресурсом для подолання негативних наслідків економічних шоків. Тому варто зазначити, що економіки слабких країн більш піддатливі до різного роду економічних шоків, володіють меншим запасом фінансової міцності, що може вплинути на фіскальну стійкість країни.

Важливо дослідити також методики, які використовують світові фінансові організації – МВФ, Moody's, Європейська комісія тощо, адже саме

вони приймають рішення про можливість фінансування потребуючих країн, здійснюють моніторинг економічної ситуації в світі.

Методика оцінки фіскальної стійкості, яку використовує Міжнародний валютний фонд, передбачає оцінку фіскальної волатильності (невизначеності) та базується на таких індикаторах як: відношенні боргу до ВВП, структурного балансу, диференціалу, поточної та майбутньої потреби у фінансуванні [28]. Її переваги: використовується незначна кількість показників без їх агрегування, під час розрахунку показника визначаються чіткі параметри кожного з індикаторів. Вона дозволяє також передбачити чи спрогнозувати тенденції та ймовірність зміни основних показників фіскальної стійкості у майбутньому (зокрема динаміку ВВП, зміну ставок за кредитами).

Дещо складнішою є методика, розроблена та використовувана агентством Moody's. Вона передбачає розрахунок потенційного фіскального простору за умови нарощування боргового навантаження без порушення умов фіскальної стійкості, дає можливість визначити потенційне підвищення боргу країни, без порушення основних параметрів видаткової політики та податкового навантаження; встановити існуючий та майбутній запас фінансової міцності, який дає змогу погашати додатковий борг країни.

За базу такої методики взято визначення фіскального простору (накопичених фінансових ресурсів) на основі різниці між граничною та фактичною величинами боргу з урахуванням наявної фіскальної політики в сфері регулювання боргового навантаження конкретно для кожної країни, а саме: передбачається, що існує деякий ліміт, перевищення якого за умови реалізації всіх можливих фіскальних зусиль влади, характерних для минулого, є ознакою суттєвого порушення фіскальної стійкості та потребує суттєвого довгострокового корегування у майбутньому. Гранична величина боргу знаходиться як точка перетину двох функцій – функції реакції первісного балансу державного бюджету на те чи інше значення боргового

навантаження та функції диференціалу між вартістю боргу та ставкою зростання ВВП залежно від боргового навантаження [227, с. 125].

Відповідно до згаданої методики, гранична величина державного боргу є точкою перетину двох функцій – функції, що вказує на реакцію первинного балансу державного боргу на зміну боргового навантаження та функції диференціалу між вартістю боргу та ставкою зростання ВВП залежно від боргового навантаження. Проте така методика потребує значної часової вибірки статистичних даних, наявність якої дає змогу отримати якісні результати моделювання. Тому в умовах України використання такого методу може нести загрозу отримання невідповідних даних і не дати можливості якісно оцінити основні вектори фіскальної політики в напрямку забезпечення фіскальної стійкості.

Проте простішою та якіснішою є методика, запропонована Р. Хеммінгом та спеціалістами Європейської комісії [62; 42]. Відповідно до неї, фіскальний простір, або ж показник, який найбільше впливає на фіскальну стійкість держави, розраховується за допомогою агрегування п'ятих індикаторів, а саме: загального державного боргу, величини умовних зобов'язань у фінансовому секторі, зниження рівня податкових надходжень у середньостроковому періоді, розміру недискреційних витрат держави, до яких відносять переважно витрати на пенсійне забезпечення, та величини сальдо поточного рахунку платіжного балансу.

Вважаємо таку методику достатньо конструктивною, адже в основу її розрахунку покладено не лише фіскальні показники, а й індикатори макроекономічного характеру, які мають значний вплив на фіскальну політику. Що ще раз підтверджує необхідність використання соціально-економічних індикаторів для якісного розрахунку фіскальної стійкості.

У праці Р. Копича наводиться кілька підходів до практичного визначення показника фіскальної стійкості, серед яких – підхід Е. Кроче та У. Хуан-Рамона, відповідно до якого запропоновано алгоритм на основі

порівняння сальдо бюджету з різницею між реальною процентною ставкою та зростанням ВВП [208, с. 45].

Математична інтерпретація даного методу виглядає наступним чином:

$$b_t = \beta_t b_{t-1} - g_t, \quad (4.1)$$

$$g^* = (\beta^* - 1)b^*, \quad (4.2)$$

$$g_t = g^* + \lambda(b_{t-1} - b^*), \quad (4.3)$$

де: b_t – державний борг, g_t – профіцит бюджету, g^* та β^* – відповідно рівноважні первинний профіцит та дисконтний коефіцієнт, що забезпечують конвергенцію до рівноважного значення державного боргу b^* .

У рівнянні 4.3. первинний профіцит розділено на дві компоненти: первинний коефіцієнт g^* , що повинен забезпечити досягнення рівноважного значення державного боргу b^* , та реакцію економічної політики $\lambda(b_{t-1} - b^*)$ у напрямку досягнення такої мети. Здійснивши певні маніпуляції та підстановки, отримаємо наступну рівність:

$$b_t = (\beta_t - \lambda_t)b_{t-1} - (\beta^* - \lambda_t - 1)b^* \quad (4.4)$$

показник фіскальної стійкості необхідно вважати:

$$\beta_t - \lambda_t = \left[\frac{1+r_t}{1+y_t} - \frac{g_t - g^*}{b_{t-1} - b^*} \right], \text{ причому } \beta_t - \lambda_t < 1 \quad (4.5)$$

Прийнято вважати, що β_t – це різниця між реальною процентною ставкою та динамікою ВВП ($r_t - y_t$), показник $\beta_t \approx 1$ притаманний розвинутим чи стабільним економікам, $\beta_t > 1$ – країнам, які відчувають незначні економічні потреби в капіталі, $\beta_t \gg 1$ – економікам із нестійкою економічною кон'юнктурою.

Аналізуючи наведену методику розрахунку фіскальної стійкості, варто зазначити, що вона базується на визначенні здатності уряду забезпечити фінансування державного боргу за умови не порушення параметрів доходів та видатків (показники дефіциту чи профіциту бюджету повинні бути стабільними). Проте використовуючи таку методику можна визначити лише орієнтири щодо заданого рівня податкових доходів та податкових видатків і може вказати, яким повинен бути рівень державного

боргу, щоби не було порушено фіскальної стійкості у країні в майбутньому. Однак вона не враховує вторинні індикатори – соціальні та економічні показники, які можуть вплинути на потенційні доходи бюджету та його видатки. Саме такі похідні фактори здатні призвести до значного коригування в податковій політиці та політиці видатків. Але застосування такої методики цілком прийнятне для визначення можливості погашати державний борг. Як вже неодноразово зазначалося, показник фіскальної стійкості не можна зводити лише до боргової стійкості країни, це також здатність уряду ефективно виконувати свої прямі функції – забезпечувати соціальний захист та гарантувати зростання рівня добробуту громадян, при одночасному не порушенні основних параметрів податкової політики – податкове навантаження не може зростати, якщо таке зростання є економічно необґрунтованим. На різних етапах економічного циклу вихідні та похідні показники розрахунку фіскальної стійкості теж будуть різними.

Методика Е. Кроче та У. Хуан-Рамона має й ряд позитивних характеристик. Вона враховує приріст ВВП і відсоткову ставку, за якою залучаються державою кредитні ресурси. В умовах швидкого зростання економіки (приросту ВВП) держава цілком здатна залучати кредитні ресурси, які вона зможе погашати без додаткових економічних втрат у майбутньому. А це у свою чергу свідчить про досягнення ситуації, за якої уряду не потрібно збільшувати податкове навантаження чи жертвувати соціальними видатками на користь обслуговування боргу. Але такий сценарій притаманний лише для країн, яким вдалося створити значний фіскальний простір, бюджети в яких в основному профіцитні.

Проте для країн із не надто стійким економічним становищем, країн, які знаходяться на етапі економічного спаду, досягнути фіскальної стійкості надзвичайно важко. В таких економіках варто створити ситуацію, при якій вдасться збалансувати бюджет країни, зменшити боргове навантаження з якомога меншим зниженням видатків та з незначними змінами податкового навантаження. Тому, створюючи модель фіскальної стійкості на

довгострокову перспективу, необхідно задати бажані, проте реалістичні параметри постійних показників – доходів та видатків бюджету, які однозначно різнитимуться від показників у розвинутих країнах.

Основним із ефективних заходів для забезпечення фіскальної стійкості в країні може стати механізм формування стабілізаційних бюджетних фондів із відрахування частини додатково створеного валового внутрішнього продукту країни. Наприклад, якщо в країні спостерігається приріст макроекономічних показників і спостерігається економічне зростання, то доцільно частину приросту ВВП (10–20%) спрямовувати до бюджетного стабілізаційного фонду. Такі заходи дадуть змогу використати накопичені фінансові ресурси для подолання бюджетних дисбалансів та для обслуговування боргу країни при цьому не порушуючи загальний бюджетний баланс у майбутньому, – не скорочуючи видатки та не підвищуючи податкове навантаження.

Провівши аналіз теоретичних засад, сутності та особливостей визначення фіскальної стійкості, можна дійти наступних наукових висновків.

Показник фіскальної стійкості – це показник, який вказує на здатність уряду проводити ефективну фіскальну політику з метою забезпечення розвитку економіки, подолання економічних дисбалансів, виявлення загроз економічних криз та перспектив економічного зростання.

Показник визначають за допомогою різних методик, які базуються на різних завідомих заданих показниках. Кожна методика включає в себе різні параметри та не може бути ефективною у всіх країнах. Зокрема одні методики можуть бути використані в країнах із розвинутими економіками, високим рівнем фіскального простору, але не підходять для країн, рівень економічного та соціального розвитку у яких нижчий.

Тому для розрахунку фіскальної стійкості необхідно проводити ґрунтовний економічний аналіз не лише фіскальних, а й соціальних та макроекономічних показників.

У зв'язку з бажанням України в Європейське співтовариство та для реалізації мети досягти соціально-економічного рівня розвитку як у розвинутих країнах світу, уряду країни необхідно забезпечити ефективний перебіг процесів економічного, фінансового, фіскального та бюджетного характеру. Серед найголовнішого потрібно забезпечити та задекларувати принцип середньострокового та довгострокового фінансового та бюджетного планування, впровадити, а не лише декларувати політику середньострокового та довгострокового бюджетного планування. Це дало б змогу виробити чіткі та ефективні кроки для забезпечення стрімкого економічного розвитку України. Довгострокова економічна стратегія розвитку є запорукою успіху держави, адже фінансове, фіскальне та бюджетне планування на короткий період гальмує розвиток держави в майбутньому, за таких умов держава здатна діяти тактично, але не стратегічно. В умовах короткострокової тактики уряд вирішує проблеми, які вже настали, але ніяк не може передбачити ймовірні загрози і точно неспроможний розробити шляхи їх подолання чи ненастання. З огляду на потребу довгострокової фінансової стратегії держави, необхідно чітко розуміти, чого саме бажає досягти уряд країни, які пріоритети визначені першочерговими, які основні кінцеві цілі вона хоче досягнути. Саме тому важливою складовою економічного та соціального розвитку України повинно стати визначення фіскальної стійкості як показника стратегічних орієнтирів розвитку країни на середньостроковий та довгостроковий період. Як зазначалося раніше, при визначенні фіскальної стійкості потрібно враховувати індикатори не лише фінансового характеру – рівень податкового навантаження, потребу у видатках, розмір державного боргу, а й надзвичайно важливо враховувати процеси соціального, політичного та економічного характеру. Фаховий підхід та можливість застосування всіх параметрів дає змогу побачити цілісну картину розвитку країни в майбутньому. Тому пропонуємо на законодавчому рівні закріпити необхідність розрахунку

фіскальної стійкості як основного показника в сфері фіску, що дає змогу «побачити» перспективи соціально-економічного розвитку країни.

4.3. Переваги та недоліки фіскальних правил та перспективи їх імплементації у вітчизняну практику антициклічного регулювання економіки

Глибокий аналіз економічної кон'юнктури, дослідження економічних та соціальних циклів, їх впливу на сферу державного управління і навпаки породили нагальну потребу виокремлення та побудови ефективної моделі із взаємопов'язаними, взаємодоповнюючими та взаємобалансовуючими інструментами управління, які, в свою чергу, повинні забезпечити досягнення довготривалого економічного та соціального балансу в глобальному просторі. Проте досягнути таких цілей можна лише в умовах розвитку бізнесу, зростання добробуту громадян та соціальних стандартів в окремій країні, основну роль у яких відіграє правильна та виважена політика владних інститутів. До таких сфер, на які повинні бути спрямовані зусилля цих інститутів, відносимо монетарну, фіскальну, правову, соціальну політики. Попередньо були зроблені висновки, які вказують на провідне місце фіскальної політики у процесі досягнення загальної соціально-економічної рівноваги країни.

Розглянуто види, моделі фіскальної політики, показано, як кожна із них впливає на суспільне та економічне життя країни на тій чи іншій стадії економічного циклу; виокремлено основні процеси, які повинні бути реалізовані на шляху досягнення фіскальної стійкості. Розглянуто моделі поведінки уряду в різних країнах для досягнення в першу чергу рівноваги, а вже пізніше економічного розвитку за допомогою прийняття рішень у сфері фіску. Ґрунтовно проаналізовано дію бюджетних та боргових інструментів у розвинутих країнах та країнах що розвиваються.

Встановлено, що швидше долали економічні кризи і спрямовували економічний тренд у бік зростання лише ті країни, які запровадили жорсткі умови державного фінансового управління. Такі обмеження, як скорочення видатків бюджету, високі податкові ставки, поєднання соціальних та капітальних видатків, обмеження в сфері державних запозичень, є тими стабілізаційними інструментами, використання яких і дає змогу забезпечити високі стандарти соціально-економічного розвитку. Проте процеси в сфері фіскальної політики повинні базуватися на фіскальних правилах, закріплених на законодавчому рівні. Лише законодавчі обмеження та їх дотримання здатне забезпечити швидкий економічний розвиток та подолання економічних криз. До фіскальних правил потрібно віднести обмеження, що використовуються багатьма країнами світу і надзвичайно ефективно проявили себе в умовах останньої глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 років.

Фіскальні правила розробляються з метою коригування деформованих стимулів урядовців надмірно витратити бюджетні кошти, посилення їхньої фіскальної відповідальності та збереження боргової стійкості. У багатьох країнах фіскальні правила відіграють важливу роль у системі заходів із подолання фіскальних дисбалансів і сприяють підтриманню довіри й досягненню політичного консенсусу щодо курсу бюджетно-податкової політики [96, с. 9].

Безпосереднє запровадження фіскальних правил пов'язане з економічними флуктуаціями, економічними кризами, які потрясли економіки країн світу протягом ХХ – початку ХХІ ст. Першими, хто почав говорити про запровадження фіскальних запобіжників, були представники кейнсіанської економічної течії, які зазначали, що лише жорсткі дії уряду в сфері фіскальної та монетарної політики, пріоритетність дій «широкого уряду» дискреційного характеру є основою подолання економічних криз і досягнення економічної рівноваги. Адже використання таких інструментів

здатне впливати на економічну кон'юнктуру, попит громадян і, як наслідок, розвиток економіки загалом.

Питанням доцільності запровадження та використання фіскальних правил присвячено велику кількість наукових праць, розроблено багато аналітичних звітів щодо їх дії чи бездіяльності. Вони широко використовуються в країнах із соціально орієнтованою моделлю фіскальної політики – саме тих країнах, які використовують модель широкої участі держави у здійсненні фінансової та фіскальної політики зокрема. Д. Осецька зазначає: «...Фіскальні правила накладають на бюджетно-податкову політику обмеження довгострокового характеру шляхом запровадження кількісних лімітів на бюджетні агрегати. Тобто створюються певні рамки для бюджетної політики, які не можуть часто змінюватися. Фіскальні правила мають на меті коригувати деформовані стимули та запобігати надмірному витрачання бюджетних коштів (особливо в періоди сприятливої кон'юнктури), що важливо для забезпечення стійкості державних фінансів і фіскальної відповідальності» [297, с. 88].

Відповідно до такого трактування фіскальних правил, стає явним, що вони у фіскальній політиці відіграють роль автоматичних обмежень. До яких можна віднести нормативні дії уряду, що включають встановлення таких параметрів, як:

- коригування боргу країни відносно до певного макроекономічного показника, найчастіше відносно до ВВП;
- встановлення параметрів бюджетних видатків, також найчастіше відносно до ВВП;
- коригування доходів бюджету. Тут можливі певні процеси, які стосуються визначення рівня податкового навантаження, встановлення переліку податкових платежів, податкових ставок, запровадження специфічних умов оподаткування. Такий показник встановлюється як наперед заданий граничний вимірник відносно до ВВП;

- визначення параметрів дефіциту бюджету, який не повинен перевищувати встановлену законодавством норму і водночас повинен бути економічно обґрунтованим.

Безпосередньо такі процеси і прийнято називати фіскальними правилами. У фіскальній практиці їх поділяють на типи і розрізняють залежно від сфери, на яку вони впливають [295, с. 143]:

1. Боргове правило. Встановлюють на засадах обмеження показників державного боргу країни в абсолютному значенні або у відсотках до ВВП. Переважно таке правило запроваджують для формування боргової стійкості. Варто зазначити, що в різних країнах, за різної економічної ситуації, показник боргового навантаження різний. Формуючи стратегію економічного розвитку, уряд повинен врахувати перспективи розвитку, параметри макроекономічних показників на середньострокову та довгострокову перспективу, відсоткову ставку, за якою залучаються кредитні ресурси. Адже саме ці параметри і відіграють найважливішу роль для встановлення порогових значень державного боргу.

2. Правило збалансованого бюджету. Застосовують для досягнення балансу бюджету (загального, структурного або циклічно скоригованого). Полягає у встановленні максимально допустимого значення дефіциту бюджету. Використання такого правила відіграє неабияку роль, адже збалансований бюджет – це показник фіскальної стійкості країни, який передбачає можливість виконувати урядом покладені на нього функції в сфері видаткової політики, соціально-економічного розвитку. До цього типу фіскального правила відносять затребуване «золоте правило», яке найчастіше використовують у країнах Європи і яке полягає в можливості уряду ефективно збалансувати дохідну та видаткову частини бюджету, а також у тому, що запозичення мають спрямовуватися лише на інвестиції, а не на фінансування поточних видатків.

3. Правило витрат бюджету. Полягає у встановленні обмежень витрат бюджету, які, зокрема, передбачають зменшення чи збільшення

видатків бюджету на соціальні, управлінські, оборонні, безпекові чи економічні (капітальні) потреби. Такі обмеження встановлюють переважно у відсотках до ВВП. Вони залежать також від темпів поточного економічного зростання і повинні враховувати перспективні показники такого зростання на наступні періоди в середньостроковій та довгостроковій перспективі.

4. Правило доходів. Відповідно до цього правила, в країні застосовують певні параметри податкової політики, які полягають у встановленні ставок податків, механізмів оподаткування, податкових пільг відповідно до економічної ситуації, розвитку галузей економіки, формування податкової бази. Варто наголосити, що використання цього правила є надзвичайно чутливе до цих параметрів, адже лише оптимальний рівень податкового навантаження, якісний процес справляння податків дає змогу забезпечити необхідні надходження до бюджетів країни, які слугують ресурсом до забезпечення виконання покладених на державу функцій. З іншого боку, оптимальне податкове навантаження є запорукою підвищення рівня добровільної сплати податків, тим самим виконуючи свій податковий обов'язок. Проте таке правило є найважчим для дотримання, оскільки встановлення обмежень на доходи бюджету досить часто корелюється з економічною кон'юнктурою в країні – при економічному зростанні ресурсів завжди більше, ніж на стадії економічного спаду.

Варто наголосити на тому, що фіскальні правила необхідно розглядати з позиції забезпечення ефективного управління економічними та соціальними процесами на різних стадіях економічного циклу за допомогою наперед визначених параметрів фіскальних інструментів.

Зокрема, на стадії спаду, в результаті застосування боргового правила і правила збалансування бюджету, уряд має змогу за допомогою попередньо отриманого фінансового ресурсу і сформованого стійкого фіскального простору спрямовувати кошти в ті сфери, що потребують найбільшої підтримки. А використання цих правил на стадії економічного піднесення дає

можливість для уряду сформувати фіскальний простір або спрямувати надлишок фінансових ресурсів до стабілізаційного фонду бюджету.

Безпосереднє використання фіскальних правил слугує запобіжником настання економічних потрясінь, створює стресостійке середовище під час економічної кризи і дає змогу швидше стабілізувати економічну кон'юнктуру в країні.

Однак використання всіх фіскальних правил одночасно є малоймовірним, адже кожне із них впливатиме одне на одне, що може спричинити негативні наслідки у фіскальній сфері.

Тому варто розробити чіткі параметри, відповідно до яких потрібно використовувати лише ті фіскальні правила, що не суперечитимуть одні одним і сприятимуть позитивним економічним змінам, найкращим ефектам на тій чи іншій стадії економічного циклу.

Аналізуючи боргове правило, можна констатувати, що його дія найбільш ефективна в умовах економічного піднесення, адже тоді економічна кон'юнктура сприяє залученню додаткових ресурсів до бюджетів країни, потреба у витратах стає меншою. На цій стадії маховик економіки розкручується, створюють більшу кількість робочих місць, рівень доходів громадян зростає, що в свою чергу знижує потребу витрат уряду на соціальний захист. А розвиток приватного сектора економіки приводить до переходу працівників зі сфер державного забезпечення (освіта, медицина, державні органи управління) у приватний бізнес, який завжди дає можливість вільного вибору і більших прибутків. На цій стадії витрати на безробітних зменшуються, видатки Пенсійного фонду також знижуються за рахунок того, що працюючі пенсіонери, отримуючи високий рівень доходів на своїй роботі, продовжують працювати, відмовляючись від того розміру пенсій, які їм гарантує держава. В таких економічних реаліях, в умовах розширення бази оподаткування і скорочення видатків соціального характеру уряд здатен підтримувати рівень державного боргу у визначених параметрах, передбачених борговим правилом.

Проте кардинально протилежною є ситуація щодо виконання боргового правила в умовах економічного спаду чи кризи. В умовах зниження економічної активності уряд постає перед проблемою недонадходження фінансових ресурсів, бо рівень сплати податків знижується. Можливими причинами цього є банкрутства підприємств, зниження рівня попиту через погіршення добробуту громадян. На фоні зниження соціально-економічних показників держава зазнає значних втрат податкових надходжень. Скорочення таких надходжень відбувається на фоні потреби у додатковому фінансуванні видатків урядом, які виникають у результаті погіршення соціально-економічного становища країни. Зростають виплати держави по безробіттю, підвищуються потреби фінансування Пенсійного фонду, громадяни країни бажають мігрувати із неприбуткового приватного бізнесу у сферу державного забезпечення, що також породжує додаткове навантаження на бюджет. У цих умовах підвищується загроза зростання дефіциту бюджету, відбувається процес порушення фіскальної стійкості, виникає потреба у проведенні політики фіскальної консолідації. Саме на цій стадії постає необхідність залучення додаткових фінансових ресурсів у вигляді державних запозичень. В умовах економічного спаду і порушення балансу в державних фінансах зростає рівень державного боргу, через що виникає ризик порушення боргового правила і ще більшого поглиблення соціально-економічних дисбалансів.

Залучення державою боргових інструментів повинно відбуватися в умовах виваженості й обґрунтованості. Важливо врахувати ціну таких позик, адже високі відсоткові ставки можуть спричинити додаткове навантаження на громадян у майбутніх періодах, коли постане потреба їх повернення. Саме тому в країні необхідно формувати боргову стратегію, розраховану на середньострокову і довгострокову перспективу, яка повинна враховувати всі можливі ризики, ризик повернення/неповернення боргу, параметри зростання економіки, в поєднанні із відсотковою ставкою запозичень, прогнози податкових надходжень та витрат держави. Дотримання цих параметрів

відіграє основну роль на шляху забезпечення фіскальної стійкості країни і, як наслідок, дає змогу не порушувати боргове фіскальне правило.

Що стосується правила витрат, то воно також по-різному проявляється на різних стадіях економічного циклу та за різних умов економічного розвитку. В країнах із високими соціальними стандартами, де досягнуто соціальної та економічної стійкості, процес обмеження видатків набагато простіший, ніж у країнах зі слабкою економікою. В тих країнах, де доходи громадян високі, спостерігається незначний показник безробіття, ефективна структура працівників державного сектора, оптимізувати показники видатків простіше, ніж у країнах із низьким соціальним розвитком, у яких існує велика диференціація доходів громадян. Так, у країнах із низьким рівнем соціально-економічного розвитку витрати уряду на подолання соціальних дисбалансів набагато вищі, через що встановити якісь певні граничні їх показники набагато важче, адже це може призвести до ще більшого загострення соціально-економічного становища в країні. Також неоднаковими є умови дотримання правила витрат на стадіях економічного зростання та економічного спаду. Так, на стадії піднесення уряд має більше можливостей для маневру в сфері політики видатків, він може як їх збільшити, так і скоротити, що залежить від цілей, які уряд ставить перед собою. Проте на стадії економічного спаду чи економічної кризи такий маневр є обмеженим. Зростання негативних економічних тенденцій, зниження рівня добробуту громадян, виникнення потреби фінансування додаткових видатків може зашкодити уряду дотриматися встановлених норм за видатками.

Найменш керованим і найбільш мінливим є правило доходів, адже його застосування супроводжується надзвичайно великою кількістю факторів, які напряму впливають на його дотримання. Зокрема, доходи уряду залежать від великої кількості соціальних та економічних факторів, а також від стадії економічного циклу. Досить важко визначити доходи держави в умовах економічного спаду та економічної кризи. На цій стадії порушується

економічна кон'юнктура, значно розмивається податкова база, неплатоспроможність суб'єктів господарювання може спричинити перехід бізнесу в тінь, а це в свою чергу призведе до недонадходження податкових платежів до бюджету. Для того, щоби правило доходів працювало ефективно, уряд країни повинен виробити якісну податкову систему, з оптимальними податковими ставками та зрозумілими механізмами їх справляння.

Надмірне податкове навантаження може призвести до економічної міграції в юрисдикції з меншими податками, до закриття підприємцями бізнесу. Через надмірний податковий тягар також виникає велика загроза тінізації економіки. Всі ці чинники негативно впливають на формування необхідних державних доходів.

З іншого боку негативним явищем є і недооподаткування. Необґрунтовано низькі податкові ставки, неправильні механізми оподаткування, нерівномірний розподіл податкового навантаження можуть стати перешкодою для формування достатніх доходів держави для ефективного фінансування необхідних потреб. У такій ситуації створюється середовище надмірного нагромадження грошової маси, яка не має жодної користі для економіки країни, вона не інвестується, не створює додаткового попиту, а найгірше, що може експортуватися, що також негативно впливає на економічну ситуацію в країні. Тому податкова політика повинна забезпечити оптимальний рівень податкового навантаження, який відповідатиме економічній ситуації, стимулюватиме економічний розвиток, а через інструменти перерозподілу стимулюватиме зростання добробуту громадян.

На стадії економічного піднесення обмеження доходів також може мати різні наслідки. Зокрема, помірне податкове навантаження, яке задеклароване правилом доходів, в умовах інтенсивного розвитку економіки може призвести до недооподаткування в повному обсязі податкової бази, до втрат бюджету в результаті встановлення низьких податкових ставок. У таких умовах найефективніше себе проявляють автоматичні стабілізатори, які й забезпечують виконання фіскального правила доходів. Недискреційні

інструменти фіскальної політики найбільш ефективні в умовах економічного піднесення і породжують ефект ациклічності, слугують обмежувачем доходів бюджету. Проте вони неспроможні унеможливити потенційні перегриви, таку функцію все ж найефективніше здатні забезпечити дискреційні інструменти фіскальної політики.

Якість виконання та дотримання фіскальних правил залежить від рівня розвитку державних інститутів, адже рівень та ефективність державного управління, дієвість державних органів у цій сфері є надзвичайно важливою складовою на шляху досягнення позитивних результатів у сфері соціально-економічного розвитку. Зокрема, надзвичайно важливо, щоби в країні були прозорими бюджетний процес, діяльність державних органів в сфері боргової політики, державних закупівель, розподілу ресурсів між учасниками соціально-економічного середовища. Безпосередня участь у таких процесах громадськості на паритетному із урядом рівні є ключем до успіху на шляху побудови економіки високих стандартів, і, найголовніше, в таких умовах формується довіра до всіх гілок влади в країні, що, в свою чергу, породжує сприятливе інвестиційне середовище, довіру до держави і, в кінцевому результаті, створює стимули до соціально-економічного зростання у вигляді нових галузей економіки, розвитку промисловості, зростання добробуту громадян і формування фіскальної стійкості на довгу перспективу.

Тому запорукою економічного зростання, досягнення економічної рівноваги, окрім застосування фіскальних інструментів, є заходи для забезпечення прозорого управління в цій сфері.

Встановлення якихось обмежень не буде ефективним без попереднього узгодження таких процесів із суспільством, без роз'яснення їх сутності і без наведення необхідних аргументів на їх користь. Громадськість повинне бути переконане в тому, що такі обмеження приведуть до підвищення рівня добробуту в майбутньому, незважаючи на певне погіршення тепер.

Використання фіскальних обмежувачів можна пояснити на правилі «багатої та бідної родин». Зокрема, на наш погляд, держава – це родина, в якій є суб'єкти (люди), що заробляють кошти, ними управляють та розподіляють (батько та/чи мати), а також є такі особи, які в міру певних обставин не отримують доходів у результаті зайнятості, проте потребують отримання певних благ, бо в протилежному випадку їх життя може бути під загрозою (діти, пенсіонери, інваліди в працездатному віці). Перед кожною родиною є певні обмеження, зокрема кожна має свій бюджет, який складається з доходів та витрат, також можливі запозичення за певних умов чи, наприклад, покупки у кредит. Однак такі ресурси і потреби неоднакові для багатой родини і родини, доходи в якої скромніші. Проте кожна з них все ж володіє певними ресурсами, що дає змогу покривати поточні витрати, підтримувати на певному рівні своє життя. Тобто кожне домогосподарство, як і держава, володіє певними доходами, здійснює витрати і може залучати кошти у вигляді кредитів (позик). Однак, залежно від наявного ресурсу, домогосподарство встановлює певні ліміти на витрати, обґрунтовує можливість запозичень для реалізації тих чи інших планів та заходів. Саме такі ліміти та обмеження на загальнодержавному рівні прийнято називати фіскальними правилами.

Проте, як і економіка в країні здатна рухатися в напрямку зростання та зниження, так само і в родині існують періоди, коли рівень доходів, надмірний, і коли таких доходів і ресурсів не вистачає. Припустимо, що багата родина в зв'язку з форс-мажорними обставинами втратила джерело доходів, тому її бюджет недоотримає певну суму коштів, яку вона могла в минулому спрямувати на певні витрати (дороге навчання дітей, відпочинок пенсіонера, купівлю дорогого автомобіля). В цій ситуації в родині є такі шляхи:

по-перше: взяти позику, тим самим збільшити навантаження на доходи в майбутніх періодах;

по-друге: обмежити витрати (піти навчатися в дешевший виш, придбати дешевший відпочинок чи взагалі відмовитися від нього, купити потриманий автомобіль);

по-третє: забезпечити зростання надходжень доходів. У цій ситуації пенсіонер, який користався благами годувальника (отримувача доходу), змушений піти працювати; студент також повинен постати перед вибором: навчання чи робота, або ж навчитися поєднувати такі процеси.

Змоделювавши на перший погляд такі нескладні процеси в домогосподарстві, можна перекласти їх на рівень держави, що і проявляється у встановленні певних обмежень і лімітів в умовах економічного спаду та кризи.

Проте найбільш раціональним шляхом, який, на наш погляд, здатен забезпечити швидке відновлення економічного становища в країні, є саме кореляція та раціональне використання всіх трьох правил: правила витрат, правила боргу та правила доходів, а два останніх так чи інакше приводять до виникнення четвертого правила – правила дефіциту (балансового правила). Кожне з них, як вже зазначалося, має свої періоди дії – короткострокове, середньострокове та довгострокове; має проциклічну, ациклічну дію, та відноситься до дискреційної чи недискреційної політики.

Використання фіскальних правил передбачає досягнення певних цілей. Надзвичайно влучно основні цілі фіскальних правил виділено у праці російського вченого Д. Скрипника, який, зокрема, зазначає, що до основних цілей фіскальних правил відносяться [344, с. 8]:

- забезпечення макроекономічної стабільності;
- підвищення довіри до фіскальної політики уряду і полегшення зниження рівня боргу;
- забезпечення довгострокової стійкості (збалансованості) фіскальної політики;
- вирівнювання бюджетної політики в рамках міжнародного об'єднання;

- зниження проциклічності фіскальної політики.

Проте, на наше глибоке переконання, основною ціллю фіскальних правил є забезпечення соціально-економічного розвитку країни та зростання добробуту громадян. Запропоновані вченим цілі теж актуальні і запровадження фіскальних правил повинно супроводжуватися їх досягненням.

Використання фіскальних правил країнами світу було зумовлене виникненням економічних потрясінь, які мали місце в історії. Основною причиною запровадження фіскальних обмежувачів було зростання суверенного боргу країн, яке, як наслідок, призвело до підвищення рівня бюджетних дисбалансів, що виникло в результаті краху Бреттон-Вудської системи, а також внаслідок нафтової кризи в 1970-их роках. Проблема надмірного боргу і бюджетних дисбалансів породила необхідність пошуку дієвих інструментів стабілізації фіскальної політики в країнах світу. Зокрема, у 1981 році першою країною, яка на державному рівні закріпила курс на фіскальну консолідацію і запровадила фіскальні правила, була Японія, яка законодавчо закріпила фіскальні обмеження. Наступною країною були США, які у 1985 році на федеральному рівні закріпили обмеження дефіциту бюджету на кілька років, які згодом було доповнено обмеженнями певних видатків бюджету. Саме економічні дисбаланси, зростання боргового навантаження, розбалансовані бюджети країн Європейського Союзу, призвели до запровадження фіскальних правил, які були задекларовані Маастрихтською угодою (7 лютого 1992 року). Такі правила повинні були забезпечити збалансування державних фінансів, досягнення рівноваги у фіскальній політиці і слугувати засобами досягнення економічної рівноваги.

В умовах економічної кризи фіскальні обмеження запроваджувалися і в Канаді: обмеження державних видатків, які спрямовувалися на федеральні програми, діяли у країні протягом 1991–1996 років, відповідно до Федерального акта (Federal Spending Control Act).

У тій чи іншій формі такі правила використовувалися у Новій Зеландії, Австралії, Швеції та ін.

Широкий спектр країн, які вдавалися в той чи інший час до використання фіскальних правил, свідчить про потребу використання новітніх інструментів у сфері фіскальної політики, які повинні були забезпечити зменшення загрозливого рівня боргу держави, досягнення балансу бюджету, формування оптимального рівня державних видатків та встановлення раціонального податкового навантаження.

Проте досі немає єдиної думки щодо доцільності та ефективності фіскальних правил. Їх використання в одних країнах мало позитивні наслідки, тоді як в інших – не мало бажаного результату. В науковому середовищі також немає єдиної думки щодо ефективності використання обмежень у фіскальній сфері. Наприклад, Вон Хаген зазначає, що ефективність використання фіскальних правил вимірюється лише сприятливою економічною кон'юнктурою, тоді як в умовах слабкої економіки вони не матимуть позитивного економічного ефекту [68].

Висновки автора базуються на спостереженні економіки Японії, яка використовувала фіскальні обмеження у 1980-их роках. Зокрема, використання бюджетного боргового правила було зумовлено зростанням боргу Японії. На початкових етапах дії фіскального обмеження уряду вдалося стабілізувати ріст боргу та досягнути збалансування бюджету. Проте в подальші періоди борг Японії продовжив зростати, що призвело до постстабілізаційного, ще значнішого розбалансування бюджету країни, нарощення ще більших боргів та порушення фіскальної дисципліни в Японії. Подібну ситуацію автором описано щодо країн Європейського Союзу. Зокрема, Вон Хаген зазначає, що борг країн ЄС вдалося привести до рівня обмежень лише в період економічного зростання, а стадії економічного спаду та кризи уряди цих країн продовжували нарощувати державні борги.

Подібні є висновки, запропоновані авторами С. Кеннеді, Дж. Робінсом та Ф. Делорме, які базуються на дослідженні більшої кількості країн.

Зокрема, вчені виявили, що наявність правил не є необхідною складовою на шляху досягнення успіху у проведенні політики фіскальної консолідації в країнах ОЕСР [48, с. 104]. А вже в іншій праці авторства А. Алесіної, вченим вдалося виявити негативний зв'язок між фіскальними правилами та зниженням дефіциту державних фінансів – на основі аналізу 20-ти латиноамериканських країн у 1980–1992 роках [1, с. 255]. Автори, зокрема, свої висновки ґрунтують на основі дослідження залежності дефіциту бюджету від індексу бюджетного процесу, що базується на основі опитувань міністрів фінансів 20 країн Латинської Америки і Карибського басейну. Ключовими при опитуванні були питання про межі самостійності уряду при виборі обсягу запозичень, про відносні його повноваження при прийнятті бюджету. Оцінювалася прозорість процедур його затвердження, інерційність бюджетного процесу. Високому значенню індексу відповідає «жорстка» система бюджетних інститутів. На першому кроці процедури, реалізованої авторами, оцінювалася панельна регресія показника бюджетного дефіциту на ряд контрольних змінних. На другому – отриманий фіксований ефект залежно від індексу такого процесу.

На основі такого дослідження й були отримані негативні, зворотні ефекти від запровадження фіскальних правил. Проте найважливіше, що вдалося дослідити вченим, було обґрунтування різного впливу фіскальних обмежень для розвинутих країн та країн, які розвиваються.

Варто наголосити і на тому, що фіскальні обмеження важливо розглядати з позиції їх впливу на проциклічність та антициклічність (ациклічність) економічних процесів. Адже, як вже наголошувалося, основною метою, яку повинні ставити перед собою уряди на шляху проведення будь-яких дій у сфері управління державою і у фіскальній сфері зокрема, є забезпечення досягнення економічної рівноваги, соціально-економічного розвитку та зростання добробуту громадян.

Проте ми схиляємося до думки, що фіскальні правила варто розглядати з позиції їх впливу на економічний розвиток країн, які

знаходяться в різних економічних умовах, та на економічну кон'юнктуру на різних стадіях економічного циклу. Зокрема, фіскальні правила ефективні в тих країнах, які досягли високого рівня економічного розвитку і яким вдалося сформувати значний фіскальний простір (фінансовий запас міцності). За таких умов запровадження фіскальних правил є простішим для виконання; обмеження, які ставляться перед урядом, сприймаються м'якше і мають ациклічний характер. Тоді як у країнах, що розвиваються, у яких протягом попередніх періодів спостерігався високий рівень дефіциту бюджету, відсутні достатні фінансові ресурси для необхідного рівня фінансування видатків, додаткові обмеження можуть вплинути на зростання фінансового «голоду», до нарощування надмірних боргів чи зростання податкового навантаження, що відповідає характеристикам проциклічної фіскальної політики.

Такі висновки є не лише припущенням, а обґрунтовані багатьма науковцями-економістами. Зокрема, в тій же праці Вон Хаген зазначає, що в ході дослідження було виявлено, що в результаті запровадження фіскальних правил відповідно до Маастрихтських угод зниження волатильності фіскальної політики відбулося лише в трьох країнах Європейського Союзу: Бельгії, Данії та Німеччині [68]. Саме ці країни завжди вирізнялися найвищим ступенем розвитку економіки, надійним та високим рівнем фіскального простору, що й дало можливість забезпечити в них ациклічну дію фіскальних правил. Тоді як інші країни піддалися швидше негативним наслідкам таких нововведень, або ж їхня фіскальна політика виявилася інертною до їх запровадження. Вченим також зазначено, що в період відсутності фіскальних обмежень, фіскальна політика не проявляла себе безвідповідально, забезпечуючи консолідуючий характер відносно до балансу державного боргу з одночасним збереженням проциклічності фіскальних політик країн після запровадження таких обмежень.

Найбільш ефективно такі правила проявили себе у Чилі. Криза, яка спіткала країну, зумовила потребу запровадження дієвих фіскальних

інструментів, які б забезпечили стабільність та збалансування фіскальних показників. Саме це спричинило потребу запровадження фіскальних правил консолідуючого характеру. Такі правила, запроваджені в Чилі, відносяться до класу бюджетного (структурного) балансу. У праці Н. Фісса здійснено дослідження впливу запроваджених фіскальних правил у Чилі [27]. Автор, аналізуючи вплив фіскальних обмежень на фіскальну політику Чилі, зазначає, що на перших етапах їх дії спостерігалось зниження волатильності державних видатків, проте такі процеси супроводжувалися зростанням проциклічності фіскальної політики. Проте, до запровадження таких правил у країні вдалося досягнути зменшення проциклічності фіскальної політики. Отож, на фоні позитивної дії фіскальних обмежень у Чилі, все ж відмітимо наявність певних негативних аспектів їх запровадження – зростання рівня проциклічності, що свідчить про слабкі можливості уряду для забезпечення економічного зростання в країні. Хоча, більшість експертів вважає, що запровадження обмежувачів мало позитивний характер і сприяло економічній стабілізації в цій країні.

А запроваджені ж фіскальні обмеження в деяких штатах США як контрдії на економічну кризу незначно впливали або ж взагалі не вплинули на збалансування фіскальної системи, не мали вони й чітко вираженого позитивного впливу на динаміку макроекономічних показників, а здатність уряду впливати на бізнес-цикли після запровадження правил виявилася обмеженою [8, с. 330].

Все це ще раз підтверджує наступне: фіскальні правила найбільш ефективні в країнах із соціально орієнтованим типом фіскальної політики, а в країнах із ліберальним типом їх дія недостатня або ж взагалі відсутня. Це пов'язано із можливостями участі уряду в забезпеченні соціально-економічної складової країни, впливу на підприємницькі структури і бізнес загалом. Тому запровадження таких обмежень буде ефективним лише в країнах із широким рівнем участі уряду в суспільно-економічних процесах держави, з високим рівнем перерозподілу ресурсів країни через бюджет. Тоді

як для інших країн такі обмеження повинні бути вказівниками, орієнтирами для уряду з метою досягнення фіскальної стійкості, нормалізації боргової політики. Дотримання певних параметрів не повинно бути догматичним, доконаним фактом, проте і дотримання таких правил передовсім повинно базуватися на науковому підґрунті. Адже запровадженню фіскальних правил передують стратегічне планування та прогнозування економічного розвитку країни, яке повинно базуватися та включати набір індикативних показників, необхідних для досягнення майбутніх цілей, а не є спонтанним рішенням, яке може призвести до ще більшого загострення економічної та соціальної ситуації. Саме тому дотримання стратегічної лінії урядом і є запорукою досягнення кінцевої мети – економічного зростання та рівноваги, а також зростання добробуту громадян країни.

Підтвердженням наших думок є висновки багатьох учених.

Зокрема, у праці Д. Скрипника зазначено: «Само по собі бюджетне правило не передбачає виключення або зниження дискреційних особливостей фіскальної політики. А навпаки, воно є лише кількісним орієнтиром для реалізації урядом фіскальної політики, а його виконання – результатом дій уряду. Чим більш важко досяжним є орієнтир, тим більший обсяг коригувальних дій може знадобитися від політики, а її волатильність і проциклічність може зрости. Набагато важливіше те, чи такі обмеження приводять до досягнення першочергових цілей уряду» [344, с. 14].

Як вже було відмічено, ті правила, які вже були запроваджені урядами країн світу, не є догматичними, їх конструкція, кількість та параметри можуть удосконалюватися, виходити тим самим на вищій щабель ефективності. Така практика удосконалення фіскальних правил має свою історію. Зокрема, у країнах Європейського Союзу використовуються правила нового порядку. Причиною пошуку нових підходів у фіскальній політиці стала потреба вироблення більш дієвих інструментів, які б мали більш якісний вплив на формування стійкої фіскальної політики та розвиток економіки країн Європейського Союзу. Особливістю ЄС є обов'язковість

використання певних макроекономічних фіскальних обмежень, задекларованих Маастрихськими угодами. Проте країни, які входять в цей Союз, відрізняються особливостями економічного розвитку, структурою промисловості, різним рівнем добробуту громадян, різною управлінською структурою, географічним положенням. Проте основною ціллю ЄС є забезпечення та досягнення ефективного розвитку всіх країн цього об'єднання.

Різні вихідні умови країн ЄС і спричинили потребу пошуку новітніх підходів у проведенні фіскальної політики, які б задовольняли всі союзні країни. Найперше реформи в сфері фіскальних правил стосуються управління. В багатьох країнах створені так звані «фіскальні ради», які покликані спостерігати, удосконалювати та змінювати підходи до застосування та виконання таких обмежень. Важливою складовою імплементації фіскальних правил є прийняття законодавчих актів, які регламентують їх дотримання. Основна мета таких законодавчих ініціатив – підвищити рівень дисципліни в сфері управління. Проте, з підвищенням контролю за їх виконанням, запровадження відповідальності за недотримання визначених параметрів часто призводить до послаблення вихідних показників, закріплених у фіскальних обмеженнях [30].

Запроваджуючи те чи інше фіскальне правило, уряд країни закладає в його основу коригуючі показники, які будуть здатні враховувати довгострокову фіскальну стійкість та реагувати на економічний цикл. Також важливо розуміти, що дія одних фіскальних правил буде ефективною в довгостроковій перспективі, в той час як інші обмеження будуть дієвими в короткостроковій чи середньостроковій. Все це залежить від економічної кон'юнктури, стадії економічного циклу, глобальних тенденцій.

Фіскальне правило може містити не лише якусь окрему мету, наприклад збалансування дефіциту, а й передбачати відразу кілька цілей. Наприклад: правило, яке обмежує певні видатки бюджету, одночасно впливає на його дефіцит і приводить до зниження потреби у нарощуванні державного

боргу. Саме тому фіскальне правило є багатограним інструментом, застосування якого має на меті досягнути загальної макроекономічної стабілізації та економічної рівноваги. Проте, знову ж таки, використання таких обмежень повинне мати виключно експертний характер, базуватися на всебічному аналізі економічної ситуації, тенденцій, ризиків та загроз зовнішнього та внутрішнього характеру. Лише в такому випадку використання фіскальних правил буде мати позитивний, всебічний та очікуваний результат.

З огляду на проведений аналіз, варто ще раз наголосити, що ефективними фіскальні правила будуть лише у країнах з високим ступенем соціально-економічного розвитку, низьким показником нагромадженого боргу та високим показником фіскального простору. В іншому випадку ефективність обмежень дуже знижується.

Для країн з низьким рівнем доходів важливішим є прозорий та комплексний бюджетний процес, ніж централізоване прийняття бюджетних рішень. Фактично це означає, що зовнішній аудит ефективніший ніж внутрішній моніторинг бюджету, а більша централізація прийняття рішень у сфері бюджетного процесу за відсутності прозорості та публічного контролю може негативно вплинути на фіскальну дисципліну країни [7].

Описана вище ситуація є притаманною для України. Незважаючи на досконалу, на перший погляд, інституційну складову фіскальної політики (якісне нормативно-правове забезпечення, зрозумілі та ефективні механізми оподаткування), досі не вдалося досягти високого рівня фіскальних процесів, що проявилися у низькій податковій дисципліні, високому рівні суспільного спротиву в сфері виконання податкового обов'язку платниками, часто непрозорим розподілом та спрямуванням кредитних ресурсів урядом. А найбільш значущими причинами таких дисбалансів є високий рівень корупції, неузгодженість функціонального середовища, відсутність прозорих процесів у фіскальній сфері.

Проте задекларований урядом України курс на структурні реформи дає підстави говорити про позитивну динаміку в сфері удосконалення саме інституційного середовища в сфері управління фіскальною політикою. Зокрема проведено значну роботу в сфері державних закупівель, уряду країни вдалося дійти згоди з міжнародними кредитними організаціями, частково нормалізувати фіскальні процеси, що свідчить про дієвість здійснюваних у країні реформ. Проте, незважаючи на певні позитивні зрушення в сфері державного управління і фіскальній сфері зокрема, запровадження законодавчо регламентованих фіскальних правил різних типів може видаватися передчасним, адже може нівелювати основну мету таких обмежень і не привести до бажаного результату.

Іншою проблемою, яка дає підстави говорити про негативну дію від запровадження фіскальних правил, є нагромаджений борг країни. Вченими доведено, що в країнах з високим рівнем накопиченого боргу запровадження додаткових фіскальних обмежень може більше завдати шкоди, ніж привести до позитивних результатів.

Саме тому для досягнення позитивних результатів реформ у сфері фіскальної політики, які повинні забезпечити формування якісного середовища в соціально-економічній сфері, стабілізацію економіки, вирівнювання амплітуди економічних коливань, потрібно забезпечити зниження рівня корупції, забезпечити прозорість прийняття рішень у фіскальній сфері, прийняти кодекс державного службовця, основним принципом якого повинна стати підзвітність перед громадянами-виборцями, які саме й делегують чиновників для здійснення функцій держави.

Процеси, що відбуваються у фіскальній сфері, є взаємозалежними і часто впливають одні на одних, через що запровадження фіскальних правил, на нашу суб'єктивну думку, спонукатиме пришвидшення якісних процесів щодо забезпечення прозорості в сфері прийняття управлінських рішень, приведе до зростання фіскальної дисципліни, а отриманий доступ зовнішніх аудиторів та громадськості до участі у бюджетному процесі дасть всі

підстави говорити про позитивні результати економічного розвитку та зростання добробуту громадян в Україні на довготривалу перспективу.

Однак говорити про повну відмежованість від фіскальних правил в Україні вже сьогодні не варто. Уряд країни використовує певні визначені параметри фіскальних показників у процесі реалізації фіскальної політики. Зокрема, це стосується параметрів дефіциту бюджету, рівня державного боргу. Відповідно до Бюджетного кодексу, в Україні діють обмеження, яких повинні дотримуватися уряд, Президент та Верховна Рада України в процесі реалізації фіскальної політики. Відповідно до Бюджетного кодексу України (ст. 18, ч. 2–3), загальний обсяг державного боргу й гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду не може перевищувати 60% річного номінального обсягу ВВП. Загальний обсяг місцевого боргу та гарантованого Автономною Республікою Крим чи територіальною громадою міста боргу (без урахування гарантійних зобов'язань, що виникають за кредитами (позиками) від міжнародних фінансових організацій) станом на кінець бюджетного періоду, не може перевищувати 200 відсотків (для міста Києва – 400 відсотків) середньорічного індикативного прогностного обсягу надходжень бюджету розвитку (без урахування обсягу місцевих запозичень та капітальних трансфертів (субвенцій) з інших бюджетів), визначеного прогнозом відповідного місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди [107].

Уряд, розробляючи проект закону України «Про державний бюджет», негласно дотримується правила дефіциту, відповідно до якого дефіцит бюджету не повинен перевищувати 3% валового внутрішнього продукту.

Однак досі позиція України щодо застосування фіскальних правил не є сильною, вона більше схожа на спробу «бути лояльною» до міжнародних інституцій, як засіб отримання наступних фінансових траншів і допомоги. Проте відсутність досконалих інститутів управління, існування багатьох проблем у цій сфері поки не дозволяють говорити про міцні фіскальні інститути, функціонування яких сприяло б швидкому економічному

розвитку. Тому основною пріоритетною ціллю в даному напрямку повинно стати долучення до світового співтовариства тих країн, які сформували свої фіскальні системи на основі запровадження передових стабілізаційних, антициклічних інструментів, що б забезпечило можливість сформувати економічно стійкі та ефективні країни.

Проаналізувавши сутність фіскальних правил, їх дію в умовах різної економічної кон'юнктури, на різних етапах економічного циклу, вияснивши їх проциклічність та ациклічність, а також виокремивши дію таких правил у країнах з різними економічними умовами розвитку, провівши аналіз їх позитивних та негативних особливостей, стверджуємо наступне:

- фіскальні правила є не що інше як певні обмежувальні параметри фіскальної політики;
- вони запроваджуються як заходи консолідаційної фіскальної політики;
- найбільш ефективно правила діють в умовах великого запасу фіскальної стійкості (наявних великих запасів фінансових ресурсів, сформованого фіскального простору);
- вони мають проциклічну дію в країнах із низьким ступенем розвитку економіки та розбалансованими фіскальними показниками;
- вони неефективні в країнах з низьким рівнем добробуту громадян та негативним інвестиційним кліматом;
- вони мають різну дію в розвинутих країнах, країнах, що розвиваються, та країнах що занепадають;
- дія фіскальних правил залежить від типу фіскальної політики – ліберальної чи соціально орієнтованої (патерналістська).

І найголовніше: фіскальні правила слугують більше психологічними інструментами уряду, які зумовлюють його дотримуватися дисципліни у здійсненні фіскальної політики, слугують індикатором до зростання інвестиційної привабливості країни, дають поштовх до зростання соціальних

стандартів країни та добробуту громадян, у той час як економічні ефекти часто є сумнівними.

Тож у соціально-економічних умовах України доцільно запровадити фіскальні обмеження, що послужить формуванню дисципліни; прозорості в бюджетному процесі, борговій політиці, політиці видатків уряду і податковій політиці. Прозорі, наперед задані параметри приведуть до формування позитивного інвестиційного клімату, забезпечать підняття рівня довіри до уряду країни, зниження тіньової економіки, зростання соціальних стандартів життя населення.

Висновки до розділу 4

1. Оцінивши дієвість політик фіскальної децентралізації та консолідації, узагальнивши їхні переваги і недоліки, обґрунтовано доцільність у сучасних соціально-економічних умовах України заходів, які реалізовано в межах таких політик. Водночас встановлено, що процес фіскальної децентралізації неоднозначно впливає на макроекономічний розвиток держави, оскільки може як сприяти покращенню економічного середовища в країні, так і погіршувати його. Доведено важливість ролі органів місцевого самоврядування у формуванні фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки. В результаті аналізу сутності фіскальної децентралізації та консолідації з'ясовано, що за певних умов ці два види державної політики у фіскальній сфері взаємопов'язані та мають реалізовуватися одночасно, не завдаючи шкоди, а, навпаки, підсилюючи один одного.

2. Емпіричне дослідження методів досягнення фіскальної стійкості дало змогу сформулювати трактування її сутності як індикативного показника, який відображає здатність уряду країни в повному обсязі фінансувати наперед визначені видатки соціального й економічного характеру за

допомогою власних джерел податкового та неподаткового характеру або через державні запозичення, обслуговування та погашення яких у майбутньому мають бути дешевшими, ніж приріст соціально-економічних ефектів, фінансованих на цій основі (зростання ВВП і приріст доходів бюджету мають бути більшими у відсотковому співвідношенні, ніж вартість боргу країни). Дотримання фіскальної стійкості не має перешкоджати економічному розвитку та зростанню доходів громадян на висхідних стадіях економічного циклу, а за негативної економічної кон'юнктури та зниження рівня добробуту громадян має сприяти швидкій зміні тренда на протилежний. Обґрунтовано, що фіскальна стійкість – це показник, який характеризується збалансованістю трьох параметрів – податкового навантаження, видатків бюджету та державного боргу, які мають перебувати в межах, достатніх для ефективного забезпечення належної кон'юнктури в умовах економічного зростання та економічних спадів, водночас доведено, що фіскальну стійкість не можна розглядати лише як розрахунковий індикативний показник, а потрібно характеризувати також як сукупність певних дій і рішень уряду щодо досягнення оптимальних параметрів фіскальної політики, які будуть ефективними за умови забезпечення економічного розвитку і подолання криз, а також сприятимуть підвищенню рівня добробуту громадян. Щодо цього обґрунтовано важливість прийняття державою виважених ефективних рішень у фіскальній сфері, які дадуть можливість забезпечити соціально-економічний розвиток країни.

3. З'ясовано сутність фіскальних правил, встановлено їхню дію в умовах різної економічної кон'юнктури і на різних етапах економічного циклу, визначено їхню проциклічність та ациклічність, а також проаналізовано вплив таких правил у країнах із різними економічними умовами розвитку. Доведено, що фіскальні правила є неефективними в країнах із низьким рівнем добробуту громадян і негативним інвестиційним кліматом, мають різну дію в розвинених країнах, тих, що розвиваються, та країнах, що занепадають. Аргументовано, що дія фіскальних правил

залежить від типу фіскальної політики – ліберальної чи соціально орієнтованої (патерналістської). З огляду на це визначено основну характеристику фіскальних правил: вони виступають психологічними бар'єрами для держави, та забезпечують потребу дотримання урядом дисципліни у здійсненні фіскальної політики, виконують роль індикатора зростання інвестиційної привабливості країни, сприяють підвищенню соціальних стандартів і рівня добробуту громадян, тоді як економічні ефекти часто сумнівні. Обґрунтовано доцільність для теперішніх соціально-економічних умов України запровадження фіскальних обмежень, які сприятимуть формуванню податкової дисципліни та прозорості у бюджетному процесі, борговій політиці, політиці видатків уряду і податковій політиці. Прозорі та наперед задані параметри сприятимуть формуванню позитивного інвестиційного клімату, забезпечать підвищення рівня довіри до уряду країни, зниження тіньової економіки, зростання соціальних стандартів життя населення.

Основні результати дисертаційного дослідження, що відображені у розділі, опубліковані у наукових працях автора [56; 128; 242; 245; 251; 252; 253; 263; 268; 274].

РОЗДІЛ 5

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФІСКАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ АНТИЦИКЛІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

5.1. Поведінка державних фіскальних інституцій при антициклічному регулюванні економіки

Глибокий теоретичний та практичний аналіз проблематики циклічності економіки, а також антициклічного її регулювання дає підстави стверджувати про існування багатьох способів та методів керування цими процесами. В різні епохи, за різних економічних умов, при неоднакових політичних структурах та векторах здійснюваної економічної політики використовувалися різні механізми подолання економічних криз та згладжування економічних циклів.

Доведено, що відкриті економіки повинні використовувати інші підходи до антициклічного регулювання, ніж це роблять країни з економіками закритого типу. Уряди проводять різні фіскальні заходи у країнах з ринковою розвинутою економікою та в тих країнах економіки яких розвиваються. Різними за методами та способами антициклічного регулювання є країни з ліберальною та патерналістською (соціально орієнтованою) моделями державного управління. Проте доведено, що в умовах однієї і тієї ж стадії економічного циклу, в подібних економічних умовах, однакових підходах у державному управлінні, при приблизно однаковій участі уряду при проведенні економічної політики використовуються подібні заходи антициклічного регулювання. Як вже зазначалося, до основних інструментів антициклічного регулювання відносять заходи монетарного та фіскального характеру, які зафіксовані в типах, видах та моделях фіскальної та монетарної політик. Зазначено, що на різних історичних етапах превалювали різні погляди щодо ефективності того чи іншого шляху антикризового регулювання – чи то методами монетарного,

чи фіскального характеру. У результаті глибокого дослідження також було доведено, що більш ефективними виявилися антициклічні заходи фіскального характеру, тоді як монетарні інструменти відігравали переважно допоміжну роль і були дієвими лише на стадії економічного зростання.

Варто наголосити на тому, що передбачити майбутні економічні потрясіння для окремо взятої країни є надзвичайно важким завданням. І полягає ця проблема у великій кількості зовнішніх та внутрішніх ризиків. Зокрема, найбільш значимими серед них є ризики, пов'язані із глобальними процесами, передбачити які досить важко. Такі ризики найбільше загрожують тим країнам, економіки яких залежні від зовнішніх чинників. Зокрема, якщо країна веде інтенсивну зовнішню торгівлю, є експортно орієнтованою, то економічні потрясіння в одній із країн критичного імпорту такої продукції однозначно матиме вплив на країну-експортера, що вплине на макроекономічні показники такої країни-експортера. В такій країні знизиться рівень зайнятості, доходи зайнятого населення зменшаться, порушиться фіскальне середовище (знизяться надходження бюджетів, спостерігатимуться обмеження у видатковій політиці) – як наслідок країні буде відчутною економічна криза в іноземній країні. А найбільш нестійкими є саме сировинні країни-експортери, адже вони надзвичайно латентні до ціни на сировину. В історії були непоодинокі випадки, коли значні коливання цін на метал, аграрну сировину, енергоресурси на світовому ринку породили глибокі кризи в цих країнах-експортерах сировини, тим самим ставши осередком економічних криз світового рівня. Це лише деякі варіанти розвитку кризи в окремій країні і світі загалом. Такі приклади лише підтверджують великий вплив зовнішніх ризиків на здатність прогнозування економічних криз в окремій країні. Однак сьогодні, в час зміни економічних полюсів впливу, зростання залежності глобальної економіки від політичних рішень, спрогнозувати економічні кризи дещо легше, проте якщо криза вже настала, то подолати і запобігти їй набагато важче. Тому варто наголосити на

тому, що країни, й Україна зокрема, повинні бути підготовленими до майбутніх економічних потрясінь.

Скажімо, торгівельні війни між найбільшими країнами та об'єднаннями країн світу (США, Європейський Союз, Китай, Росія), політика протекціонізму, яку в останні роки ведуть США, міграційна криза в Європі та США, загрози та теракти з боку терористичної організації «Ісламська держава», постійні сплески політичного незадоволення у всіх кутках світу є тими чинниками, які однозначно вплинуть на зародження нового осередку глобальної економічної кризи. В такій ситуації країни, що розвиваються, ще більше стають залежними від зовнішніх джерел фінансування, цінової кон'юнктури на сировину і ресурси, попиту на них. І виглядають безпорадними в ситуації що склалася, і не можуть точно передбачити негативних економічних флуктуацій, а тим більше ефективно протистояти їм у разі їх настання.

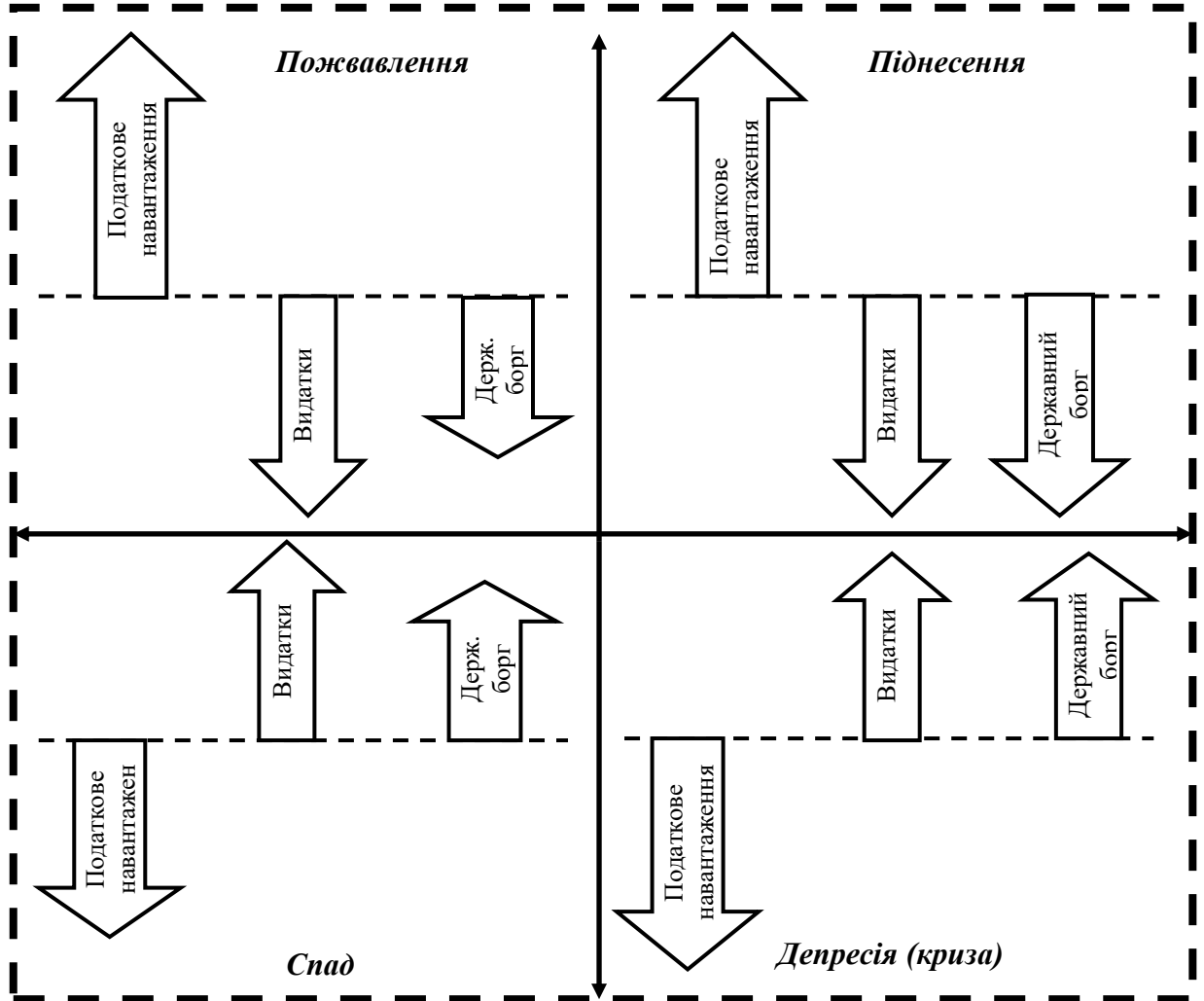
Однак зовнішні ризики є лише одними із загальної кількості, які повинні виявити та вивчити країни для формування чіткої моделі антициклічного регулювання. Адже досить часто неефективні, неузгоджені дії державних інстанцій, суперечки під час прийняття рішень між різними гілками влади ще швидше призводять до настання негативних наслідків у соціально-економічній сфері країни.

Тому найважливішим та найдієвішим шляхом у прогнозуванні і розробленні ефективної антикризової економічної моделі є пошук та виявлення зовнішніх загроз та тенденцій, ефективно злагоджене державне управління в середині країни, що має враховувати зовнішні ризики та загрози.

Однак такі прості речі і зрозумілі дії досить часто ігноруються і не використовуються, через що досі не було розроблено чіткої моделі, дороговказу, який слугував би єдиним стратегічним орієнтиром для ефективного подолання економічних дисбалансів, забезпечив би шлях до

економічного піднесення та дав би змогу уникнути економічних потрясінь у майбутньому не лише в окремій країні, а й у світі загалом.

Проведене дослідження дозволило розробити модель поведінки уряду у сфері фіскальної політики на різних стадіях економічного циклу (рис. 5.1).

Де: - - - - - - - початковий стан, від якого проводиться підвищення чи зниження показників;

Рис. 5.1. Модель поведінки державних інституцій в процесі антициклічного регулювання економіки*

*розроблено автором

Побудова даної моделі ґрунтується на наступних узагальненнях:

1. В умовах економічного пожвавлення уряду доцільно скоротити видатки бюджету соціального характеру, забезпечити поступове зменшення боргу країни. Такі висновки базуються на наступних думках. В умовах

економічного пожвавлення економічні процеси починають працювати з більшою інтенсивністю, безробіття знижується, країна поступово прямує до повної зайнятості, що приводить до зростання доходів громадян, кількість бідних зменшується, а кількість людей із середнім рівнем доходів зростає, що дає змогу зменшити видатки бюджету соціального характеру. Податкові надходження починають зростати в міру розширення податкової бази. Також уряд може вдатися до підвищення ставок податків на доходи громадян. В умовах економічного зростання попит у країні зростає, що також дає підстави говорити про підвищення рівня споживання, а це знову зростання надходжень непрямих податків у країні. Саме тому рівень податкового навантаження зростає фактично на фоні зростання макроекономічних показників, таке зростання в основному відбувається під впливом недискреційних інструментів, так званих автоматичних стабілізаторів. Потреба у залученні боргових ресурсів зменшується, уряд має можливість скоротити боргове навантаження. Також у таких умовах число державних службовців зменшується, адже це пов'язано із можливістю отримати більше доходів у приватному секторі, через що потреба додаткового фінансування видатків уряду також знижується, що свідчить про зміцнення стійкості державних фінансів, про можливість уряду приймати профіцитні або бездефіцитні бюджети і формувати широкий фіскальний простір (резерви фінансових ресурсів держави на середньострокові та довгострокові потреби). Проте рівень державного боргу ще залишається високим, видатки також є досить значними.

2. В умовах стадії економічного піднесення, для запобігання «перегріву» економіки, уряду варто знизити рівень надлишкового споживання, так званого інфляційного попиту, тим самим вилучити надлишкові доходи громадян, які можна акумулювати в державні стабілізаційні фонди. В умовах економічного «перегріву» можливі значні інфляційні ризики, дефляція національної валюти. Запобігти цьому можна, вдаючись до наступних дій. Уряд доцільно збільшити дискреційні заходи

щодо подолання інфляційних процесів, підвищити рівень податкового навантаження на оплату праці, збільшити непрямі податки. Такі дискреційні заходи в парі з автоматичними стабілізаторами створюють умови для вилучення надлишкового, непрацюючого інфляційного капіталу, що знижує ризик «перегріву» економіки країни. Потреби уряду щодо фінансування видатків стають значно меншими, він має можливість зменшити їх розмір, потреба у державних запозиченнях знижується. Уряд повинен обслуговувати лише попередньо сформовані борги. Дефіцит бюджету в таких умовах перетворюється на профіцит, що дає змогу сформувати значні фінансові фонди на випадок майбутніх економічних криз світового чи міждержавного характеру. Видатки уряду знижуються значними темпами, борг країни скорочується до мінімальних показників, водночас рівень податкового навантаження може суттєво зрости.

3. В умовах економічного спаду відбуваються наступні економічні процеси: знижується рівень доходів громадян, зростає безробіття, зменшується попит – все це призводить до зниження макроекономічних показників у країні, сповільнюються темпи економічного розвитку, що призводить до негативних наслідків у соціально-економічному житті країни. На фоні таких негативних процесів уряду рекомендовано вдатися до наступних дій у сфері фіскальної політики задля згладжування економічного циклу і перенаправлення його у висхідне положення. Зокрема, він мав би вдатися до підвищення соціальних видатків, адже на фоні зростання безробіття, соціальні виплати в країні зростають, також зростає навантаження на пенсійний фонд країни, що також провокує потребу підвищення державних бюджетних видатків. Втративши можливість заробляти в приватному секторі, громадяни шукають шляхи працевлаштування в державний сектор, адже гарантії держави завжди є вищими, ніж у приватному бізнесі. Це свідчить про додаткове нарощення потреб фінансування утримання державних чиновників. Тому в умовах економічного спаду видатки бюджету зростають. Що стосується податкової

політики, то в умовах зниження економічної активності зменшуються доходи громадян, що створює негативні тенденції для податкових надходжень. У таких умовах, для підтримування достатнього рівня податкових надходжень, для підтримки бізнесу, уряд може вдаватися до незначного зниження податкового навантаження саме в частині оподаткування доходів громадян. Такі дії уряду частково можуть запобігти процесам тінізації економіки і ліквідації приватних підприємств. На фоні зниження податкових доходів бюджету і зростання видатків, уряд постає перед проблемою залучення фінансових ресурсів від кредиторів, переважно від зовнішніх, що породжує зростання боргового навантаження. Проте, якщо фаза спаду розпочинається після фази довготривалого поживлення чи економічного піднесення, то за умови формування фіскального простору (резервних стабілізаційних фондів), у такій країні наслідки економічного спаду будуть мінімально негативними і уряду буде легше розвернути економічний цикл у зворотному напрямку і, що найголовніше, не допустити настання найбільш небезпечної фази економічного циклу – депресії (економічної кризи). Проте в таких економічних умовах видатки бюджету зростають швидкими темпами, такі ж тенденції притаманні державному боргу країни; податкове навантаження зменшується, проте залишається незначно меншим, ніж в умовах економічної рівноваги.

4. Найбільш небезпечною є фаза депресії (економічної кризи). В цей період в економіці країни відбуваються надзвичайно негативні процеси: знижується рівень добробуту громадян, доходи населення скорочуються, зменшується попит, що породжує надлишкове безробіття, підприємства банкрутують, значно знижується рівень економічної кон'юнктури, зростання макроекономічних показників перетворюється на спад. У таких умовах уряду країни доцільно вдаватися до наступних дій. Зокрема, варто зменшити показник податкового навантаження в частині зниження ставок податків на доходи громадян, навантаження на фонд оплати праці. Для підвищення рівня споживання можна знизити податки на споживання. Такі дії уряду приведуть

до значного зменшення податкових надходжень, дефіцит бюджету зростає. В уряді виникає значна потреба додаткового фінансування видатків передусім на соціальні потреби: допомогу по безробіттю, субсидювання населення. Для запуску економіки уряд повинен вдаватися до інструменту державних закупівель, що може дати поштовх до пришвидшення подолання економічної депресії та зростання економіки, а це в свою чергу створює додаткові потреби фінансування капітальних видатків. На фоні вищезазначеного в країні значно зростає рівень боргового навантаження як джерела погашення надмірних видатків уряду. Лише правильні і цілеспрямовані дії уряду дадуть змогу швидко подолати економічну кризу й забезпечити швидке повернення економіки до висхідного тренду.

Запропонована модель поведінки є ефективною для будь-якої країни, дотримання основних його положень дає змогу ефективно проводити заходи стимулюючого, стабілізаційного та антидепресивного характеру. Незалежно від економічної моделі управління, участі уряду в соціально-економічному житті країни, такі заходи сприятимуть економічному розвитку та в тій чи іншій мірі впливатимуть на процеси стабілізаційного характеру. Однак у країнах із патерналістською (соціально орієнтованою) моделлю управління заходи фіскального характеру будуть мати більш позитивний характер, ніж у ліберальних країнах, що пов'язано з її особливостями.

Як вже неодноразово зазначалося, протягом багатьох років точиться дискусія щодо ефективності однієї чи іншої моделі. Також було виявлено, що за певних економічних умов ліберальна модель державного управління є ефективнішою, ніж соціально орієнтована. Проте найкраще вона себе проявляє в країнах, що вирізняються потужним економічним потенціалом, який був сформований протягом багатьох років та базується на певних історичних традиціях. Ліберальна модель притаманна для країн Північної Америки, що формувалися на засадах повної демократії, принципах вільного ринку, вільної торгівлі. Однак, в умовах глобалізації економіки, в час трудової міграції та міграції капіталів, у період розвитку

транскорпоративного середовища для країн середнього рівня розвитку, які лише стали на шлях економічних та соціальних трансформацій, більш виправданою є модель соціально орієнтованого типу.

Кризи попередніх років підтверджують, що країни, які знаходяться на вищих щаблях економічного розвитку, нездатні повною мірою конкурувати з високорозвинутими країнами. Вільний ринок як такий вже давно перестав існувати, ми живемо в епоху глобалізаційного тоталітаризму, коли найбільші корпорації світу диктують умови цілим країнам. За таких умов уряди країн повинні стати основним інститутом підтримки і розвитку соціально-економічних процесів. Адже, володіючи великим арсеналом визнаних світом демократичних інструментів управління (верховенство права, резолюції міжнародних та світових організацій, міждержавні та світові організації з торгівлі, міграції, кліматичних питань та ін.), інструментами монетарного і фіскального характеру, вони здатні здійснювати ефективну державну економічну та соціальну політику, гарантувати безпеку та сприяти розвитку бізнесу, підприємництву та громадянам країни.

Незважаючи на те що ліберальна модель зарекомендувала себе як ефективна модель державного управління у розвинутих країнах, для країн що розвиваються, більш ефективною є саме соціально орієнтована модель державного управління.

Тому, з огляду на проведені емпіричні, теоретичні та практичні дослідження, лише використання засад соціально орієнтованої моделі, із жорсткими принципами економічного регулювання дозволить Україні подолати соціально-економічні дисбаланси і забезпечити економічний розвиток на довгострокову перспективу. Однак не варто плутати жорстку економічну політику із політикою тоталітаризму: жорстка політика повинна передбачати верховенство демократії, колективне, експертне прийняття рішень, базоване на засадах суспільного вибору. Що це означає для досягнення швидкого соціально-економічного розвитку? Перш за все необхідно забезпечити прозорі, базовані на антикорупційних, відкритих до

суспільства принципів державного управління. Для швидкого та ефективного зміцнення держави уряд України повинен сповідувати демократичні цінності лише в інтересах громадян країни, гарантуючи їм безпеку, економічну відкритість і прозорість у прийнятті рішень.

Лише за умови дотримання запропонованих принципів державного управління, виокремлені кроки фіскальної політики будуть ефективними, а модель буде дієвою та дозволить забезпечити швидкий розвиток економіки та зростання добробуту громадян.

Проте варто зазначити, що висхідні, початкові позиції для економічного розвитку для країн, що розвиваються, набагато гірші, ніж у розвинутих країнах. Адже у розвинутих країнах більше можливостей для формування стійкого фіскального середовища із широким фіскальним простором. Як зазначає О. Лактіонова: «...формування фіскального простору для контрциклічного фіскального реагування і, як наслідок, можливої необхідності подальшої консолідації повинно починатися на стадії економічного підйому. Неможливість накопичення таких резервів у найбільш сприятливий для цього період особливо характерна для країн, що розвиваються. Разом із тим, тривалі фіскальні проблеми протягом 1990-х рр. і початку ХХІ сторіччя стали каталізатором для реформування фінансової політики в багатьох з них і в ряді випадків стали цілком успішним прикладом (Чилі, Колумбія, Мексика, Перу, Бразилія)» [226, с. 317]. Абсолютно погодимося із науковцем в тому, що найкращим часом для формування міцної платформи економічного розвитку є період економічного підйому. Однак, враховуючи соціально-економічне становище України, затягну низхідну траєкторію економічного розвитку, слабкі фінансові позиції уряду, надзвичайно важко хоча б розпочати формувати фіскальний простір в Україні. Проте, як зазначає науковець О. Лактіонова, історія знає багато прикладів, коли країни із не надто міцними висхідними умовами забезпечили ефективний процес економічної нормалізації та вийшли на траєкторію економічного зростання, що дає певні надії на позитивні економічні

перетворення і в Україні. Проте будь-який процес, для того, аби бути позитивним, повинен базуватися на певних принципах, дотримання яких надзвичайно важливе для досягнення позитивних результатів. Про деякі з них вже згадувалося вище.

Знову ж у праці О. Лактіонової зустрічаємо наступне твердження: «Фіскальний простір рестрикційної фіскальної політики формується під впливом таких визначальних факторів:

- інституційного середовища – політичних ризиків, соціально-економічних умов, наявності внутрішніх і зовнішніх конфліктів, рівня корупції, демократії, якості бюрократичних процедур;
- потенціалу формування стабілізаційного фонду – у багатьох країнах, що розвиваються та економіка яких суттєво залежить від експорту біржових товарів, механізм формування таких фондів пов'язується з цінами на таку продукцію (Чилійський компенсаційний фонд міді, Колумбійський національний кавовий фонд, Бавовняний фонд підтримки Буркіна-Фасо, Стабілізаційний фонд Російської Федерації та ін.). Між тим, формування таких фондів можливе за рахунок приросту податкових доходів бюджету за умови визначення чітких правил та інструментів його формування;
- спроможності впровадити фіскальну модель, засновану на дії фіскальних правил, які формують необхідний запас гнучкості, зокрема на стадії підйому. Фіскальні правила дозволяють попередити накопичення боргу, зменшити вірогідність та масштаби консолідації фіскальної позиції в період падіння ділової активності» [226, с. 317].

Отже, ефективний процес економічного розвитку, подолання економічних коливань і досягнення соціально-економічної рівноваги в країні повинні відбуватися в першу чергу на засадах морально-етичних принципів, якісного інституційного середовища: прозорості, відкритості, чесності, бажання уряду до ґрунтовних змін, незважаючи на певний початковий супротив громадськості. Також повинні бути враховані зовнішні ризики, економічні та соціальні внутрішні ризики, а вже пізніше, після досягнення

таких принципів, виявлення та врахування ризиків екзогенного та ендогенного характеру, можна буде стверджувати, що запровадження та імплементація фіскальних інструментів економічної стабілізації матиме позитивні результати.

І знову ж таки, в країнах, які розвиваються більш ефективними і дієздатними є жорсткі, керовані фіскальні заходи уряду, які забезпечують ефективніші процеси стабілізації економіки країни. Тобто дискреційна фіскальна політика в поєднанні з недискреційними інструментами, а не навпаки, здатна забезпечити значний економічний поступ України в середньостроковій і довгостроковій перспективі. Це підтверджують висновками Дж. Галі та Р. Пероті, які зазначають, що дискреційна фіскальна політика у поєднанні із фіскальними правилами є більш контрциклічною (дієвішою, має більший стабілізаційний характер) та поширеною протягом кризи на початку XXI ст.

Проте стверджувати про значні перспективи швидкого економічного процвітання України в даний момент недоречно. Незважаючи на певні позитивні зрушення управлінського характеру, початок процесу формування та дотримання принципів відкритості та прозорості діяльності уряду в бюджетній, податковій та борговій сферах, лише свідчитиме про початок першого етапу формування дієвої політики антициклічного регулювання. Другий етап антициклічної стратегії України, на даний момент є задекларованим Урядом, – відповідно до законодавства, в Україні застосовуються інструменти антициклічного регулювання економіки фіскального характеру, проте їх дієвість вирізняється поки недостатньо високими результатами.

Однак і досі українські вчені розходяться в думках щодо ефективності антициклічних заходів в Україні. Так Я. Жаліло та Д. Черніков зазначають, що українська економіка характеризується нестачею або ж і відсутністю «вбудованих регуляторів», які б могли здійснювати автоматичне антикризове регулювання і створювати стабілізаційний вплив [144, с. 15]. Такі висновки

авторів базуються на проблемах бюджетно-податкової сфери, існування значних часових лагів між фіскальними заходами та очікуваними результатами. Можна частково погодитися із такими твердженнями авторів, адже, справді, дієвих автоматичних стабілізаторів у бюджетній та податковій сферах в Україні немає, зокрема в нашій країні діє пропорційна система оподаткування доходів фізичних осіб, а в економічній науці лише прогресивна система оподаткування доходів громадян вважається автоматичним стабілізатором, який відіграє основну роль. Проте, як було доведено на практиці, в країнах з економіками, що розвиваються, автоматичні стабілізатори повинні включатися вже на другому етапі економічного розвитку, коли економіка країни зміцніє і буде мати достатній рівень стійкості. А до того часу більш дієвими є саме дискреційні інструменти, що проявляються у прийнятті відповідного законодавства, ручному розподілі державних фінансів.

Що ж стосується часових лагів, які виникають у результаті здійснення фіскальних заходів, то ця проблема є закономірною і притаманною для більшості країн, які здійснювали політику антициклічного регулювання. Часові лаги є проблемою лише тоді, коли виникає потреба швидкої економічної стабілізації. Проте, в той час, коли економіка знаходиться у стабільній висхідній траєкторії, проблема запізнілої дії нівелюється, а позитивний результат варто очікувати саме у середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Подібні висновки наведені у праці Б. Панасюка, який достатньо обґрунтовано зазначає: «Здійснюючи регулювання економіки, важливо усвідомити, що більшість соціально-економічних процесів починають формуватися ще задовго до того, коли з'являються їх перші відчутні наслідки. Цими процесами треба навчитися управляти, починаючи ще з того періоду, коли вони лише зароджуються, а для цього їх слід пізнавати, вивчати і спрямовувати в необхідне русло, щоб пристосувати все другорядне чи допоміжне до відповідного процесу, спираючись на науково

обґрунтований прогноз його розвитку» [313, с. 21]. Варто погодитися з такими висновками, адже, справді, ефективними будь-які дії будуть лише за умови попередньо вивченої ситуації, в якій вони вчинятимуться. Тому лише вивчення ризиків, можливих загроз і перспектив запровадження тих чи інших заходів дасть змогу отримати якісні результати в майбутньому, це стосується також і політики антициклічного регулювання економіки.

Актуальними є дискусії щодо формування ефективного та міцного підґрунтя для запровадження якісних інструментів фіскального характеру. Зокрема, І. Лукінов у праці «Методи і засоби державного регулювання економіки перехідного типу» зазначає: «Сучасні методи, засоби та інструменти державного регулювання, за умови вмілого їх використання, дають змогу законодавчим і виконавчим структурам державної влади успішно здійснювати ринкове регулювання в напрямі подолання криз, прискорення економічної стабілізації, переведення економіки у фазу зростаючої циклічності» [230, с. 9]. Саме ця проблема є найважливішою, адже поки в Україні не буде налагоджено ефективної співпраці між гілками влади, поки не вдасться позбутися комплексу електорального загравання, не буде подолано корупцію у вищих ешелонах влади, не налагоджено відкритих та прозорих стосунків між державою, суб'єктами господарювання і громадянами, доти в Україні будь-яка реформа, навіть найпрогресивніша не матиме бажаного, якісного результату. Те ж саме можна сказати про ефективність антициклічних заходів в Україні. Навіть найдієвіші інструменти, поки застосовуватимуться без попереднього узгодження із суспільством і без наперед проведеного роз'яснення їх ефективності, доти не будуть результативними. Вже вкотре необхідно нагадати, що лише воля найнятих на державну службу менеджерів, їх бажання ефективно виконувати свої функції та обов'язки є запорукою досягнення визначених цілей в сфері економіки та забезпечення зростання добробуту громадян.

Отже, стратегія економічного розвитку та антициклічного регулювання буде дієвою лише за умови ефективного міксування морально-

етичних відносин між всіма суб'єктами соціально-економічних процесів країни. Для того щоби досягти найкращих очікуваних результатів у цій площині, перш за все необхідно налагодити якісні міжінституційні, міжурядові відносини, розвинути ефективне партнерство бізнесу та органів державного управління в економічній та соціальній сферах. Адже лише прозорі партнерські стосунки, зрозумілі кроки уряду, їх усестороннє тлумачення та обґрунтування необхідності їх використання є запорукою якісних економічних реформ і забезпечують дієвість застосовуваних антициклічних фіскальних інструментів в Україні.

5.2. Моделювання впливу інструментів фіскальної політики на економічний розвиток в Україні

Фіскальна політика є невід'ємним атрибутом забезпечення економічної рівноваги, згладжування економічних циклів, подолання економічних криз та відновлення економічної рівноваги, а дотримання морально-етичних принципів та прозорість дій уряду, досягнення якісних партнерських відносин між усіма суб'єктами держави (державою владою, бізнесом та громадянами), забезпечення принципів демократії, доброчесності дозволить реалізувати якісну та ефективну державну політику в сфері антициклічного регулювання, дасть змогу досягнути позитивних результатів в сфері зростання добробуту громадян та розвитку економіки.

Конкретні кроки уряду щодо досягнення стратегічних економічних цілей напряму пов'язані із певними кроками в сфері фіскальної політики, які реалізовані в стратегічних планах держави – бюджетах. Зокрема бюджет країни є орієнтиром, дороговказом для уряду і громадян щодо розвитку країни в майбутніх періодах.

Бюджет це тактичний документ, в якому зібрано основні параметри соціально-економічного життя країни на певний період у майбутньому. Зокрема у цьому документі зазначено основні макроекономічні показники –

прогнозоване зростання/зниження ВВП, зміни розмірів мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму доходів громадян, розмір інфляції, курс національної грошової одиниці у відношенні до «світових» базової валюти (долара США) та ін. Розробка та формування документу про державний бюджет країни повинні містити ґрунтовні та експертні підходи щодо визначення тенденцій та змін соціально-економічного життя. Проте такі показники є орієнтиром, дороговказом не лише для уряду, ай для бізнесу та інвесторів, адже дає змогу зрозуміти в якому напрямку рухатиметься країна, чи обраний шлях є безпечним для бізнесу, інвестицій чи навпаки створить нові ризики.

Саме тому, державний бюджет це орієнтир для всіх суб'єктів економічних відносин глобального та внутрідержавного характеру, а також своєрідне дзеркало змін якості життя громадян у майбутньому.

Проте, Закон України «Про державний бюджет» є тактичним документом, який визначає орієнтири та цілі лише на короткостроковий період. Якого недостатньо для якісних соціально-економічних перетворень для втілення ефективних реформ на довгострокову перспективу. Однак як вже зазначалося, в бюджеті виставляються «маяки» перетворень в економічній та соціальній сферах. Зважаючи на те, що економічні та соціальні цілі в Україні визначаються та декларуються в неофіційних урядових документах, стратегіях та директивах, які не є обов'язковими для виконання, необхідно забезпечити більш швидкий процес переходу від короткострокового (річного) планування до середньострокового, чи в перспективі до довгострокового бюджетного планування. Адже, як було зазначено, лише середньострокове та довгострокове державне макроекономічне планування є запорукою ефективного розвитку країни, дає змогу на законодавчо закріплених засадах здійснювати макрополітику економічного розвитку і сприяти інтенсивному розвитку мікросередовища в країні, зростання рівня добробуту громадян, подолання можливих загроз та ризиків макроекономічної рівноваги, дає змогу передбачити та усунути

можливі негативні тенденції, що можуть призвести до виникнення економічної кризи в середньостроковій та довгостроковій перспективі. Лише середньострокове планування здатне сформувати достатній запас міцності, фінансового простору для реалізації якісної політики антициклічного регулювання та забезпечити фіскальну стійкість в країні.

Основними фіскальними орієнтирами для України є забезпечення довгострокової макроекономічної стратегії, що повинна містити такі основні цілі: формування фіскальної стійкості та виокремлення необхідних фіскальних «маяків» (фіскальних показників, які повинні відповідати певним коректним значенням), розробка програми дороговказу для запровадження фіскальних правил на законодавчому рівні та формування достатнього фіскального простору в майбутньому.

Безпосередньо, формування законодавчо закріпленої стратегії довгострокового економічного планування є запорукою швидкого, передбачуваного та цілеспрямованого економічного та соціального розвитку. Така стратегія повинна включати декілька вихідних цілей: зростання ВВП; дотримання низьких рівнів інфляції, стабільність національної валюти; підвищення інвестиційної привабливості країни; зростання середнього розміру доходів громадян; стабільне підвищення розміру мінімальної заробітної плати; підвищення пенсій і соціального забезпечення громадян. Досягнення таких цілей дасть змогу забезпечити економічне зростання, забезпечить формування соціально-економічної рівноваги. Проте, досягти таких цілей можна лише в умовах якісного інституційного середовища, яке ефективно використовуватиме правильні та дієві інструменти фіскальної політики.

Варто зазначити, що стратегія економічного зростання в Україні буде дієвою лише за умови побудови всесторонньої моделі, яка має враховувати не лише зростання макроекономічних показників, низького рівня інфляції чи стабільності національної валюти, а й бути спрямована в першу чергу на зростання добробуту громадян із всіма вихідними звідси особливостями:

забезпечення високого рівня оплати праці, досягнення рівномірного розподілу доходів між всіма громадянами країни, достатнього рівня соціального захисту. Лише за такої умови можна стверджувати, що державна політика в сфері фіску є ефективною і дієвою.

Адже фактичне зростання макроекономічних індикаторів, таких як ВВП не завжди відображають реальну картину зростання якості життя в країні. Через нерівномірний розподіл кінцевого доходу, через значні дисбаланси між найнижчими і найбільшими доходами в умовах зростання валового внутрішнього продукту є радше поглибленням кризи в соціально-економічній сфері, формуванням олігархічної держави, а не процесом побудови ефективної держави.

Саме такі тенденції можна було спостерігати в Україні протягом останніх років. Незважаючи на певні досягнення уряду щодо стабілізації економічної ситуації, зростання макропоказників, зниження рівня інфляції за останні п'ять років, якість життя населення досі залишається на низькому рівні. Мінімальна заробітна плата є недостатньою для забезпечення достатнього рівня купівельної спроможності населення, доходи в державному секторі – для рядових чиновників, аграрній сфері – для мешканців сіл, в сфері обслуговування населення – для працівників соціальних служб є значно нижчою ніж у інших сферах економіки, зокрема в інноваційній сфері. Проте, той фактор, що в Україні відбувається переорієнтація працівників з державного сектору в приватний можна вважати позитивним процесом, який сприяє розвитку економіки та зростання соціально-економічних стандартів життя.

Однак, зростання середніх доходів переважно спостерігається в найбільших містах України, в регіонах з найбільшим економічним потенціалом, і в тих галузях де залучено найбільше інновацій. В той час в тих регіонах, де зосереджений незначний промисловий, виробничий потенціал – рівень доходів громадян є значно нижчим і темпи зростання є повільнішими ніж загалом по Україні. Тому створена картинка соціально-економічного

розвитку, часто в деяких регіонах не є такою позитивною. Що породило одну із найбільших проблем не лише економічного характеру, ай загальнодержавного. Значне розшарування доходів громадян в розрізі посад, сектору зайнятості, регіонів призвело до значного відтоку трудових мігрантів за кордон, що значно знизило економічний потенціал України і породило значні ризики негативних економічних тенденцій в перспективі. Тому поряд із виваженою фіскальною політикою уряду щодо забезпечення макроекономічної стабілізації, необхідно за допомогою фіскальних інструментів більш інтенсивно вирішувати питання зростання добробуту громадян, зокрема зростання доходів не лише як загального середнього показника, ай для кожного окремого суб'єкта від найбіднішого до найбагатшого.

Тому, потрібно зазначити, що в Україні необхідно запровадити законодавчо-закріплену стратегію подолання бідності, подолання дисбалансів у доходах населення. Необхідно створити умови для стрімкого та якісного зростанням добробуту найбідніших категорій громадян, повернення трудових мігрантів, підвищення ролі освіти та якості медицини. Такі заходи дозволять забезпечити додатковий попит, знизити видатки соціального характеру (наприклад видатки на забезпечення безробітних) для громадян. Проте, такі заходи можуть призвести до певного напруження в короткостроковій перспективі, але зростання фінансового навантаження сьогодні, сприятиме позитивним результатам в середньостроковій та довгостроковій перспективі. Що також було доведено у науковій роботі.

Поряд із проаналізованими проблемами, існує ще одна – це забезпечення сприятливого інвестиційного клімату, із зрозумілими правилами та умовами ведення бізнесу, що дозволить залучити додатковий капітал для створення якісного робочого місця і забезпечить зростання рівня зайнятості населення, доходів громадян, призведе до зростання макроекономічних показників і як наслідок дасть поштовх до загальнодержавного економічного розвитку.

Проте не можна не помічати позитивні зрушення в макроекономічній ситуації в Україні, які відбулися завдяки політиці уряду протягом останніх п'яти років. Уряду держави вдалося здійснити масштабні перетворення, що дали змогу сформувати стабільне економічне підґрунтя для ефективних реформ в соціально-економічній сфері, що забезпечило заспокоєння економічної кризи, призвело до подолання найбільш небезпечних ризиків в соціально-економічній сфері та забезпечило висхідну траєкторію економічного циклу.

Але такий процес є далеким до завершення, і позитивні зрушення є лише початком довгого шляху до справді стійкого підґрунтя економічного розвитку. Такі трансформації стосуються також і заходів в сфері фіскальної політики, лише використовуючи якісні та ефективні способи, інструменти та моделі можна досягти бажаного економічного результату в майбутньому.

Зокрема виробнича функція (Кобба-Дугласа) дає змогу побудувати модель, що дозволить визначити залежності між фіскальними інструментами, які використовує уряд у фінансовій політиці та їх вплив на динаміку макроекономічних показників в Україні, а також визначити пріоритети для уряду в процесі реалізації фіскальної політики.

Економічний зміст функції полягає у наступному: функція Кобба Дугласа або Виробнича функція з двома змінними факторами – це виробнича функція, яка відображає зв'язок між зміною обсягів двох задіяних у процесі виробництва типів ресурсів та результатами цієї взаємодії [115; 379].

Математичний зміст функції полягає у визначеності впливу двох змінних на результуючий показник і виражається за допомогою формули:

$$Y = a_0 K^{a_1} L^{a_2} \quad (5.1)$$

де:

a_0 - технологічний коефіцієнт;

a_1 - еластичність K ;

a_2 - еластичність L .

Ця функція розроблена у 1928 році американськими вченими П. Дугласом (економіст) та Ч. Коббом (математик) для обробної промисловості США. Методологічною основою моделі стали положення про наявність фізичної продуктивності засобів виробництва (або капіталу, за термінологією західних учених) і про участь у виробництві лише двох факторів (капіталу та праці), а також наявність вільної конкуренції [115]. Ця функція підходить для визначення залежностей і впливу фактичних показників, проте містить ряд недоліків, зокрема це абстрагування від інших факторів, зокрема від науково-технічного прогресу (внаслідок чого модель має статичний характер), приписування засобам виробництва ролі самостійного фактора, наділення їх фізичною продуктивністю, ігнорування монополістичної конкуренції та ін. Однак для розуміння існуючих тенденцій, для розробки і прогнозування сценаріїв поведінки в майбутньому, саме функція Кобба-Дугласа є найбільш об'єктивною та дієвою.

На наш погляд, саме ця функція дозволить визначити основні тенденції економічних процесів в Україні та вплив фіскальних інструментів на них і дозволить виробити чіткі кроки щодо зміни основних параметрів фіскальної політики за для досягнення очікуваного макроекономічного результату в майбутньому.

Відповідно до вихідної функції поданої у формулі (5.1), для визначення коефіцієнтів та для розрахунку вихідних параметрів моделі необхідно трансформувати функцію до наступного вигляду:

$$\ln(Y) = \ln(a_0) + a_1 \ln(K) + a_2 \ln(L) \quad (5.2)$$

де:

$$\ln(Y) = Y' \quad (5.3)$$

$$\ln(a_0) = a'_0 \quad (5.4)$$

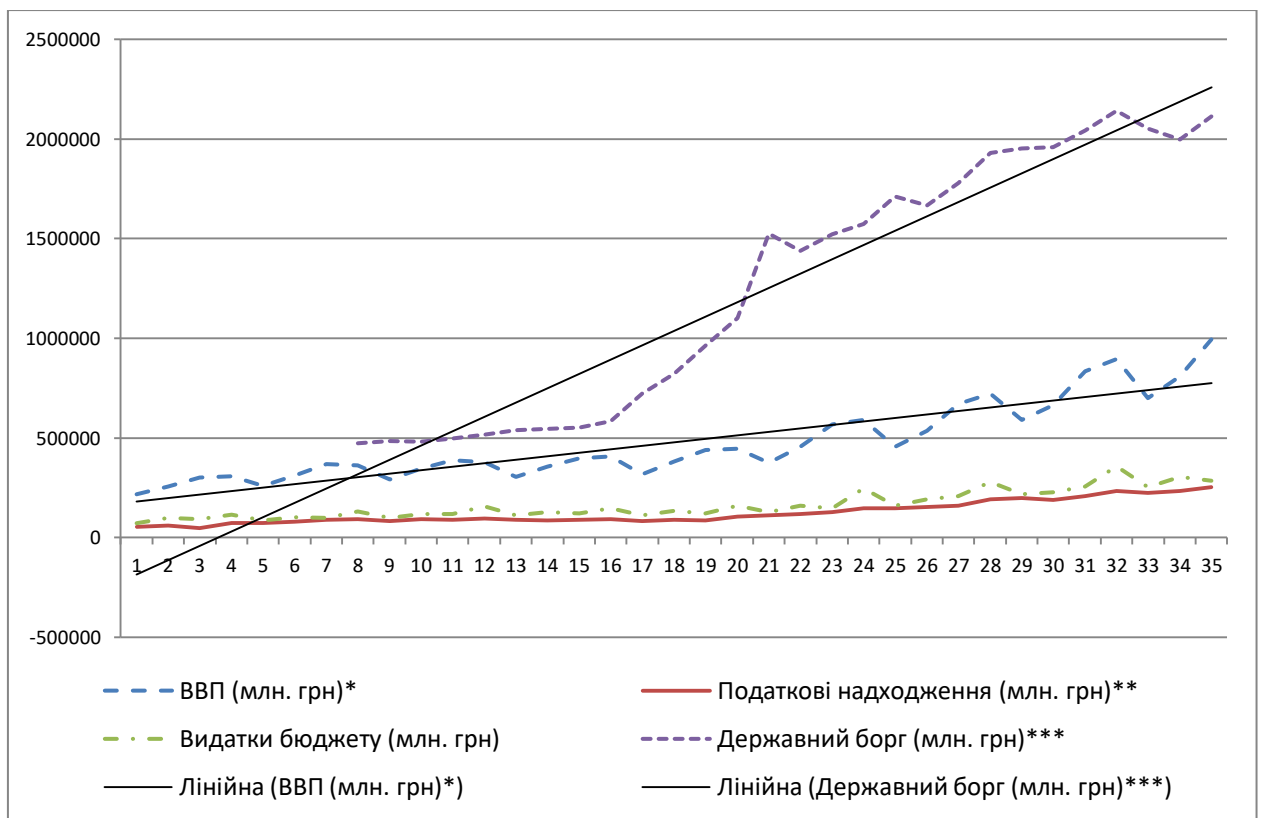
$$\ln(K) = K' \quad (5.5)$$

$$\ln(L) = L' \quad (5.6)$$

$$Y' = a'_0 + a_1 K' + a_2 L' \quad (5.7)$$

Здійснивши економетричне моделювання основних макроекономічних показників в Україні, отримаємо змогу визначити ефективність фіскальної політики, здатність забезпечити якісні зміни в економічній кон'юктурі, сприяти економічній рівновазі і можливість досягти фіскальної стійкості.

Для побудови першої макроекономічної моделі використаємо наступні фіскальні показники: розмір державного боргу, видатки уряду, податкові надходження, та проаналізуємо, яким чином динаміка попередньо визначених змінних впливала на динаміку валового внутрішнього продукту. Для об'єктивності та коректності макроекономічного моделювання використовуватимуться щоквартальні показники протягом 2010-2018 років (рис. 5.2).

Рис. 5.2. Динаміка макроекономічних показників в Україні протягом 2010-2018 роки у млн. грн. (квартальні показники) [111; 125; 191]

Перші аналітичні висновки, які можна зробити аналізуючи наведений рисунок, полягають в тому, що накопичений державний борг є завжди значно

вищим ніж інші макроекономічні показники. Це пов'язано з тим що, ВВП, податкові надходження та видатки Зведеного бюджету України подано поквартально, тоді як Державний борг - це накопичений показник. Тому закономірно, що значення державного боргу є завжди більшими ніж інші аналізовані показники.

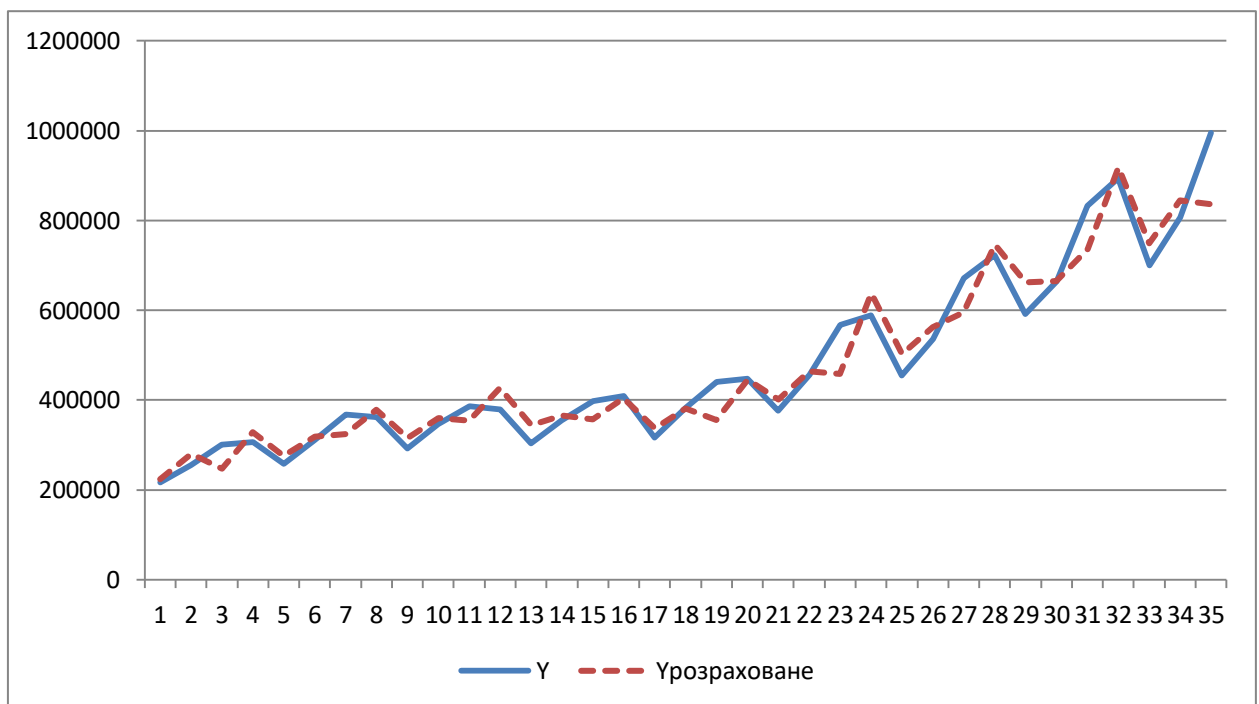
Відповідно до поданих статистичних даних та здійснених розрахунків (додаток У), отримано наступну функцію Кобба-Дугласа:

$$Y = 10,125K^{0,365}L^{0,5398} \quad (5.7)$$

де: К – податкові надходження до зведеного бюджету України;

L – видатки зведеного бюджету України.

Потрібно визначити адекватність отриманої моделі. Якщо аналізувати отримані розрахункові показники Y (ВВП) та фактичні, та інтерпретувати їх у графічний вигляд, отримаємо наступну ситуацію (рис. 5.2):

Рис. 5.3. Динаміка $Y_{розрах}$ (ВВП) та $Y_{факт}$ (ВВП) відповідно до отриманої моделі*

*побудовано автором

Графічне відображення розрахованих та фактичних показників, вказує на їх схожість, однак графічне відображення не дає повної впевненості у

адекватності моделі, тому для більш якісної її оцінки необхідно розрахувати критерій Фішера, який визначається наступним чином:

$$F_{\text{розрах}} > F_{\text{табл}} \quad (5.8)$$

В той час як $F_{\text{розрах}}$ визначається за допомогою наступної формули:

$$F_{\text{розрах}} = \frac{\sum(Y_{i,\text{розрах}} - Y_{\text{серед.розрах}})^2}{m} * \frac{n-m-1}{\sum(Y_i - Y_{i,\text{розрах}})^2} \quad (5.9)$$

Проведені розрахунки критерію Фішера вказують на адекватність визначеної нами функції Кобба-Дугласа для показників ВВП, податкових надходжень та видатків Зведеного бюджету України. Відповідно до розрахунків, було встановлено, що $F_{\text{розрах}}$ є значно більшим ніж $F_{\text{табл}}$ ($217,97 > 0,01$), що свідчить про високу степінь адекватності проведених розрахунків та підтверджує, що на 99% побудована функція відповідає вихідним даним і дає змогу робити економічні висновки.

$$F_{\text{розрах}} = 217,9794$$

$$F_{\text{табл}} = 0,010053$$

Наступним етапом моделювання є визначення середньої ефективності змінних моделі, їх граничної ефективності, еластичності та показника взаємозамінності, що розраховуються за наступними формулами (додаток Ц):

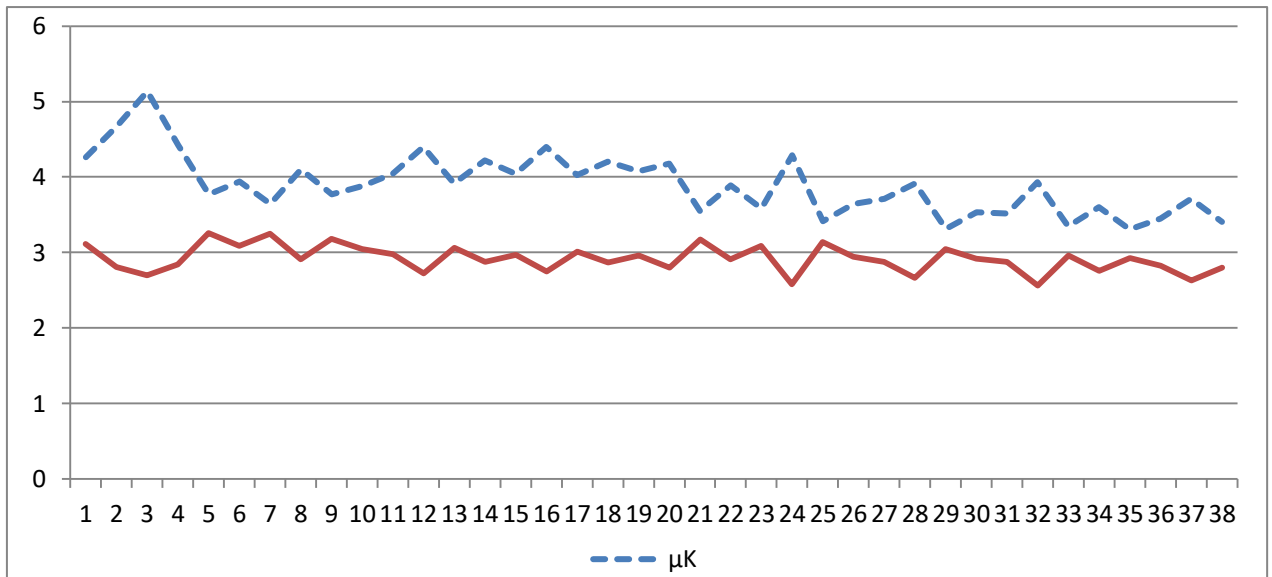
Середня ефективність ресурсів

$$\mu_K = \frac{Y}{K} = \frac{a_0 K^{a_1} L^{a_2}}{K} = a_0 K^{a_1-1} L^{a_2} \quad (5.10)$$

$$\mu_L = \frac{Y}{L} = \frac{a_0 K^{a_1} L^{a_2}}{L} = a_0 K^{a_1} L^{a_2-1} \quad (5.11)$$

Розраховуючи такі показники визначається середня віддача змінних показників заданих для моделі в даному випадку. Провівши математичне моделювання, можна стверджувати, що середня віддача податкових надходжень перевищує середню віддачу для показника за видатками бюджету (додаток Ц, рис. 5.4).

Рис. 5.4. Середні показники ефективності змінних К (податкові надходження) та L (видатки зведеного бюджету)*

*побудовано автором

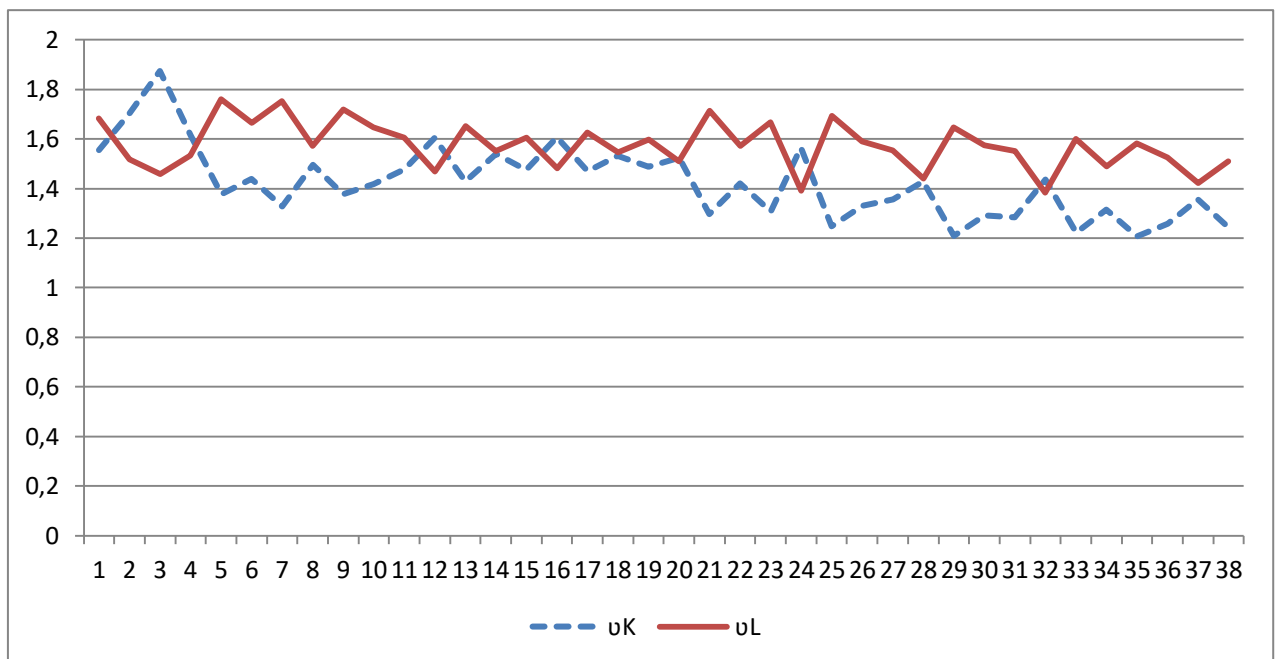
Середні показники дають змогу дослідити, як змінювалася ефективність змінних з часом. Відповідно до розрахунків, середня ефективність за податковими надходженнями протягом аналізованого періоду була непостійною. Проте, якщо до 2012 року вона була стабільною і знаходилася в межах 4-5,13, то у 2012 році дещо знизилася до значення 3,63, проте в наступних періодах вона знову зросла. Проте починаючи з 2015 року цей показник знизився, що підтверджує певні дисбаланси в економічному житті країни. Схожими є показники середньої ефективності щодо видатків бюджету країни, які були переважно стабільними (додаток Ц). Отримані результати засвідчують, що більш стабільними є видатки бюджету, а це означає – при позитивній зміні видатків відбувається приріст валового внутрішнього продукту. Незважаючи на те, що середня ефективність податкових надходжень в певні роки є вищою, проте вони є менш постійними і більш латентними до економічних потрясінь ніж видатки бюджету.

Гранична ефективність ресурсів

$$v_K = \frac{\partial Y}{\partial K} = a_0 a_1 K^{a_1-1} L^{a_2} \quad (5.12)$$

$$v_L = \frac{\partial Y}{\partial L} = a_0 a_2 K^{a_1} L^{a_2-1} \quad (5.13)$$

Показники граничної ефективності вказують, як зміниться результуючий показник, в нашому випадку ВВП, якщо змінити змінні (податкові надходження та видатки бюджету) на одиницю. Провівши моделювання заданих параметрів, було визначено показники граничної ефективності (додаток Ц, рис. 5.5).

Рис. 5.5. Граничні показники ефективності змінних К (податкові надходження) та L (видатки зведеного бюджету)*

*побудовано автором

Якщо у 2010 році у першому кварталі гранична ефективність податкових надходжень щодо динаміки ВВП становила 1,54, а видатків бюджету 1,55, в другому кварталі 1,47 та 1,60 відповідно, то у 2018 році гранична ефективність податкових надходжень зменшилася до значення 1,20, в той час як гранична ефективність видатків становила 1,58. Такі тенденції можуть свідчити про існування певних дисбалансів і зниження ефективності податкових надходжень щодо впливу на динаміку ВВП в Україні. Тобто фіскальна політика в державі протягом останніх періодів була більш

ефективною щодо видатків, проте існували певні проблеми у податковій політиці та її ефективності. Тому, якщо в країні необхідно збільшити розміри ВВП, то доцільніше в цьому випадку збільшувати видатки бюджету, які дадуть кращий економічний ефект ніж збільшення податкового навантаження.

На наступному етапі моделювання проведено аналіз еластичності змінних показників, яка розраховується за наступними формулами (додаток Ц) і вказує на те, що вони є незмінними і постійними:

Еластичність змінних

$$\delta_K = \frac{\partial Y}{\partial K} * \frac{K}{Y} = \frac{a_0 a_1 L^{a_2} K^{(a_1-1)} K}{a_0 L^{a_2} K^{a_1}} = a_1 \quad (5.14)$$

$$\delta_L = \frac{\partial Y}{\partial L} * \frac{L}{Y} = \frac{a_0 a_2 L^{a_2-1} K^{a_1} L}{a_0 L^{a_2} K^{a_1}} = a_2 \quad (5.15)$$

Отже, еластичність дорівнює коефіцієнтам a_1 та a_2 відповідно для податкових надходжень і видатків бюджету:

Еластичність для видатків бюджету і податкових надходжень

$$\delta_K = 0,365184 \quad (5.16)$$

$$\delta_L = 0,539836 \quad (5.17)$$

Такі показники еластичності свідчать про наступне: зростання податкових надходжень на 1% призведе до зростання ВВП на 0,37 %, тоді як зростання видатків на 1% має більшу ефективність щодо зростання ВВП, зокрема при такій зміні валовий внутрішній продукт зросте на 0,54%.

Результати економетричного моделювання вказують на те, що для ефективного розвитку економіки, забезпечення економічної рівноваги збільшувати податкове навантаження є менш доцільним ніж підвищувати видатки. Також це підтверджує використання урядом принципів соціально орієнтованої моделі економіки в Україні. Адже кращий соціальний та економічний ефект в Україні досягається в результаті підвищення видатків бюджету. Також показники еластичності вказують на досить високий рівень

впливу політики видатків та податкової політики на економічну кон'юктуру в країні.

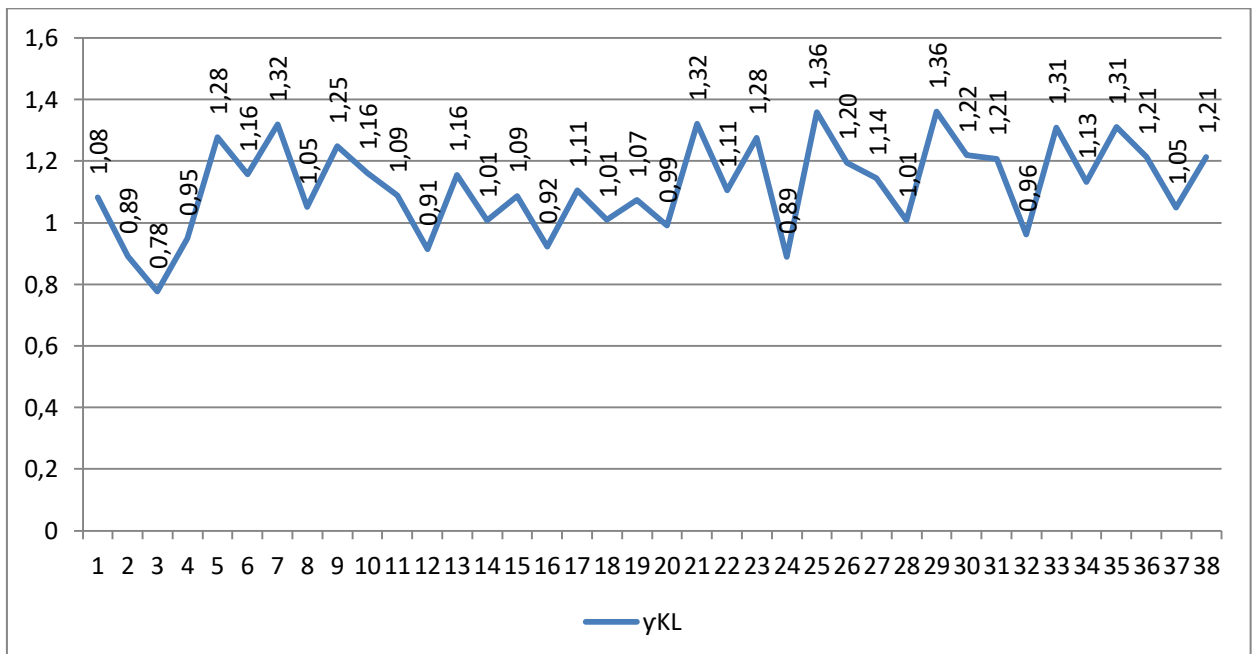
Наступним етапом моделювання є розрахунок норми заміщення змінних параметрів моделі, яку визначають за наступною формулою (додаток Ц):

Норма заміщення змінних для моделі Кобба-Дугласа

$$Y_{KL} = \frac{v_L}{v_K} = \frac{\partial Y}{\partial L} : \frac{\partial Y}{\partial K} = \frac{a_0 a_2 L^{a_2-1} K^{a_1}}{a_0 a_1 L^{a_2} K^{a_1-1}} = \frac{a_2 K}{a_1 L} \quad (5.18)$$

Зокрема, норма заміщення вказує на те, як потрібно змінити один з параметрів при зміні іншого на 1, щоби результуючий показник залишився незмінним.

Здійснивши економетричне моделювання для змінних К (податкові надходження до Зведеного бюджету України) та L (видатки Зведеного бюджету України) та результуючого показника Y (валовий внутрішній продукт), було отримано такі результати (додаток Ц; рис. 5.6):

Рис. 5.6. Норма заміщення змінних K та L відповідно до розробленої моделі Кобба-Дугласа*

*побудовано автором

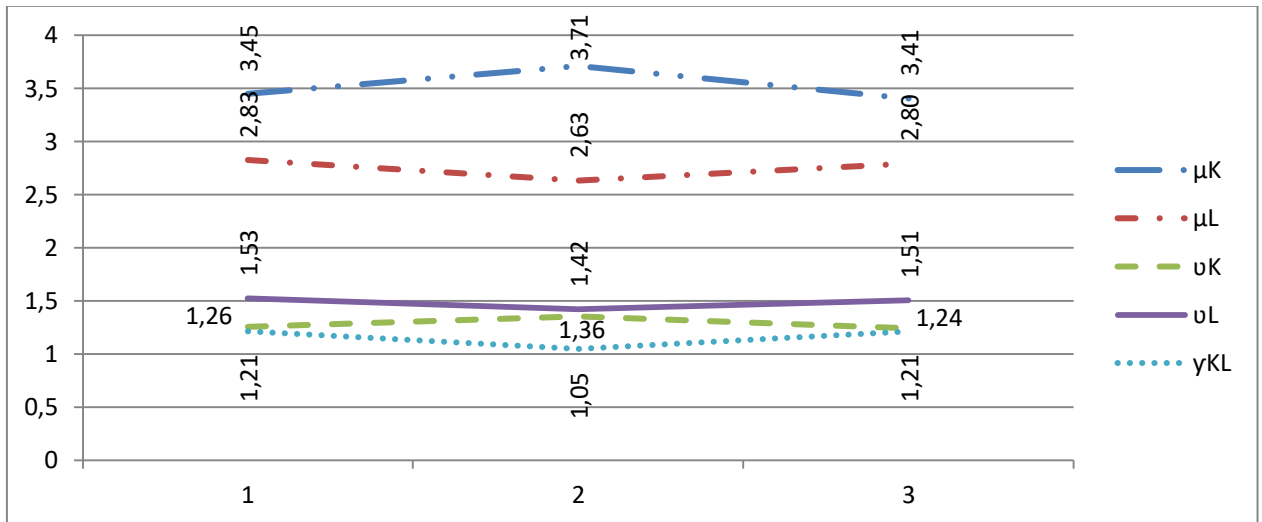
За результатами моделювання можна спостерігати наступну тенденцію, яка була досить неоднорідною. Коефіцієнт заміщення змінювався від 0,78 у третьому кварталі 2010 року, що є найменшим коефіцієнтом заміщення до значення 1,36 у першому кварталі 2017 року, таке ж значення коефіцієнта було у першому кварталі 2016 року. Отримані показники свідчать про те, що для того щоби зберегти показник ВВП на рівні зафіксованому в певному періоді, то скажімо у першому кварталі 2017 року, якщо б уряд вирішив зменшити податкові видатки на 1 одиницю, в такому разі він повинен був би збільшити видатки на 1,36 одиниць. Що підтверджує достатньо високий рівень залежності економічного розвитку в Україні від фіскальної політики, зокрема найбільше такі тенденції проявилися в період після 2014 року, після зміни політичного та економічного вектору України.

Проаналізувавши залежність ВВП від податкової складової та політики видатків, можна зробити такі висновки. Можна стверджувати, що в Україні протягом аналізованого періоду ключову роль у економічному розвитку відігравала держава зі своїми інструментами, зокрема фіскального характеру, в країні відслідковувалася чітко виражена соціально орієнтована модель з високою часткою перерозподілу національного продукту через державні грошові фонди. Так висновки зроблені на основі проведеного економетричного моделювання на основі виробничої функції Кобба-Дугласа.

На основі закону України «Про держаний бюджет України на 2019 рік», можна спрогнозувати яким чином зміниться ВВП, якщо буде виконано планові показники податкових надходжень та видатків бюджету передбачених цим Законом [163; 164].

Відповідно до затвердженого фінансового балансу на 2019 рік в Україні планується отримати податкових надходжень в розмірі 860659,28 млн грн. та здійснити видатків в розмірі 1112129,99 млн. грн., що в кожному періоді є на 13% більше за податковими надходженнями до того ж періоду 2018 року, та аналогічно на 22% більше за видатками. Здійснивши

підстановку прогнозних показників у модель отримаємо наступні результати (додаток III; рис. 5.7):

Рис. 5.7. Середні і граничні показники ефективності та показники норми заміщення податкових надходжень та видатків до Зведеного бюджету у 2019 році*

*побудовано автором

Результати моделювання проведеного на основі прогнозних показників податкових надходжень та видатків бюджету на 2019 рік затверджених у Законі України «Про державний бюджет на 2019 рік», підтверджують соціально орієнтованість фіскальної політики і те, що в країні у майбутніх періодах доцільно збільшувати видатки бюджету, адже їх гранична ефективність є вищою ніж гранична ефективність податкових надходжень. Підвищення податкового навантаження призведе до меншого приросту ВВП, ніж у випадку підвищення видатків Зведеного бюджету України. Можна також відмітити зростання граничної ефективності показника податкових надходжень в третьому кварталі 2019 року у порівнянні з третім квартал 2018 року, тоді як гранична ефективність щодо видатків навпаки буде дещо меншою.

На завершальному етапі економетричного моделювання потрібно визначити Ізокванти та Ізокліналі.

Математичний зміст ізокванти відображається наступним чином:

$$Y = a_0 K^{a_1} L^{a_2} = \text{const} \quad (5.19)$$

Звідси,

$$K = \left(\frac{Q}{a_0 L^{a_L}} \right)^{\frac{1}{a_K}} \quad (5.20)$$

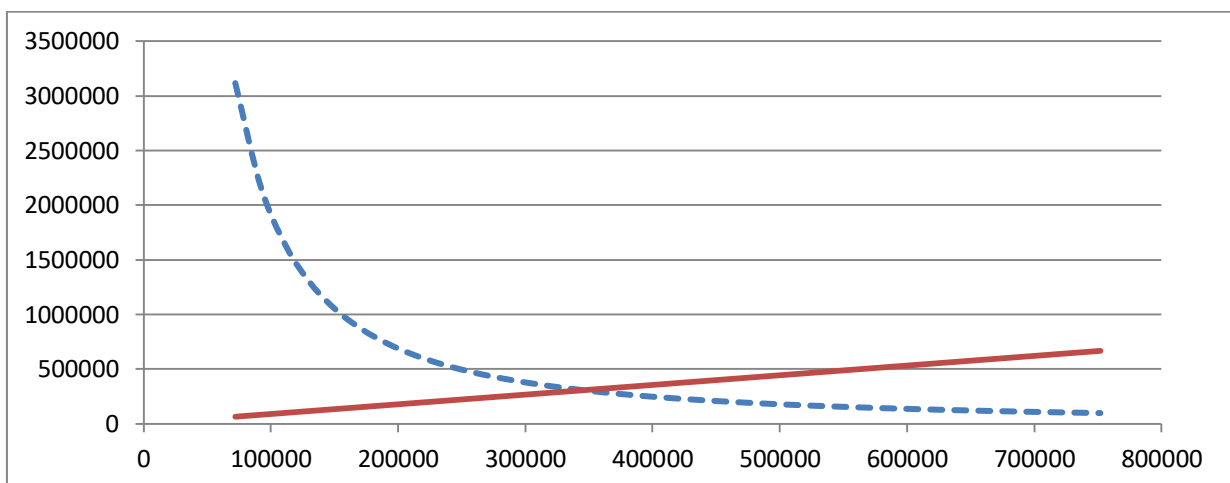
Економічний зміст Ізокліналі можна виразити через наступні формули:

$$y_{KL} = \frac{a_L K}{a_K L} = \text{const} \quad (5.21)$$

Звідси,

$$K = y_0 \frac{a_K}{a_L} L \quad (5.22)$$

В результаті економетричного моделювання, на основі const ВВП, (третій квартал 2018 року, який становить 994377 млн. грн.), побудовано Ізокванту та Ізокліналь за формулами наведеними вище, та отримано наступний графік (Рис. 5.8).

Рис. 5.8. Ізокванта та Ізокліналь функції Кобба-Дугласа для змінних K (податкові надходження до Зведеного бюджету України) та L (видатки Зведеного бюджету України) при певному сталому показнику Y (ВВП)*

*побудовано автором

Аналізуючи лінію ізокванти, можна констатувати наступне, що для досягнення сталого показника ВВП, при зменшенні податкових надходжень держава повинна збільшити обсяги видатків в країні, в той час, якщо ми бажаємо збільшити обсяги ВВП необхідно перемістити криву ізокванти вверх, вона проходитьиме даліше від початку вісі координат, проте вона матиме такий же ввігнутий вид, в такій ситуації це означає що необхідно збільшити фактичні показники як K так і L ,

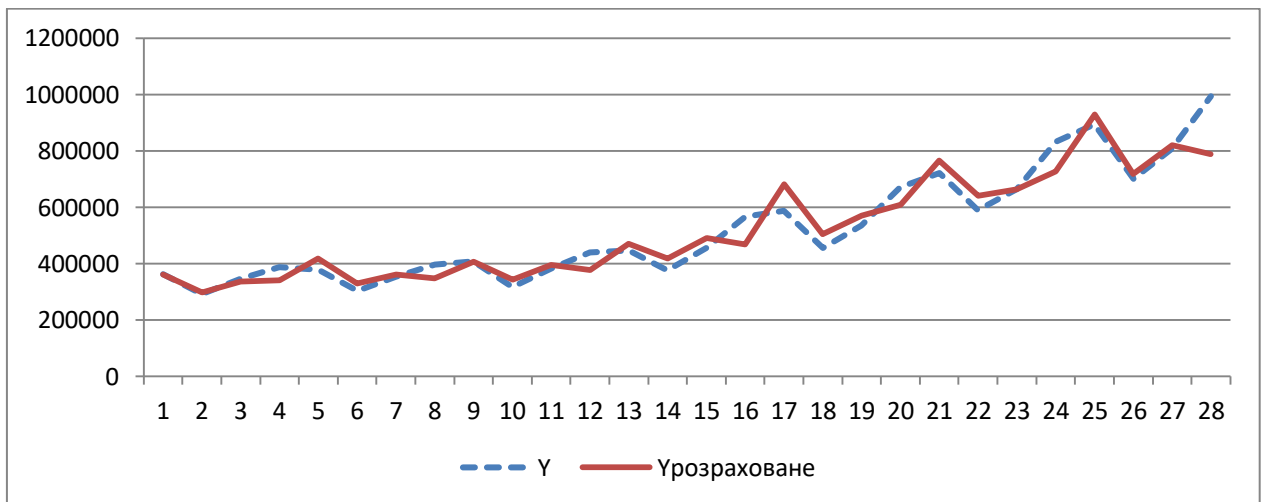
Ізокліналь вказує на дефіцитність однієї чи іншої змінної, розміщення прямої залежить від норми заміщення, і вказує на її постійність при потребі зміни показників K та L .

Провівши ґрунтовний математичний аналіз двох складових фіскальної політики, розробивши економіко-математичну модель на основі функції Кобба-Дугласа, можна відмітити значну роль держави у економічних процесах країни. Видатки бюджету здатні забезпечити достатньо високий рівень приросту ВВП, що доведено відповідними розрахунками. Саме тому вміле використання цього інструменту, спрямування видатків у потрібне русло здатне забезпечити розвиток економіки країни та пришвидшити приріст добробуту громадян. Саме ця особливість і є запорукою ефективної антициклічної економічної політики держави, а видатки визначено як якісний інструмент антициклічного регулювання в Україні. Податкова складова також носить позитивний характер в антициклічному регулюванні економіки країни. Такі висновки можна зробити на основі проведених розрахунків. А Навіть тоді коли уряд вдаватиметься до підвищення податкового навантаження, це також сприятиме зростанню обсягів ВВП. Тому, обраний шлях соціально орієнтованої моделі фіскальної політики є обґрунтованим і логічним. Адже саме високий рівень участі держави в соціально-економічних процесах держави призводить до високого рівня приросту макроекономічних показників і створює платформу для зростання економіки та формування якісного соціального захисту громадян. Але такі процеси залишаються

досить повільними і логічно громадськість вимагає пришвидшення такого розвитку.

Однак, окрім податкової політики та політики видатків важливою складовою фіскальної політики є боргова політика держави. За тих умов у яких перебуває Україна, державний борг займає важливе місце при здійсненні політики економічного розвитку. Саме тому доцільно визначити рівень впливу цієї складової фіскальної політики на зміни економічної кон'юктури. Для цього потрібно розробити модель Кобба-Дугласа для змінних K (видатки Зведеного бюджету України) та L (Державний борг України). Вихідними даними моделі будуть щоквартальні статистичні показники 2011 – 2018 років.

Рис. 5.9. Графічне відображення фактичного та розрахованого значення Y (ВВП) за функцією Кобба-Дугласа для змінних видатки бюджету та Державний борг України*

*побудовано автором

В процесі економетричного моделювання (додаток У), отримано наступні показники коефіцієнтів: $a_0 = 11,35278444$; $a_1 = 0,719257$; $a_2 = 0,145229$, відповідно, функція Кобба-Дугласа набере наступного вигляду:

$$Y = 11,353K^{0,719}L^{0,145} \quad (5.23)$$

Де K – видатки зведеного бюджету України;

L – державний внутрішній і зовнішній борг України.

Графічне відображення адекватності проведених розрахунків, виглядає наступним чином (рис. 5.9):

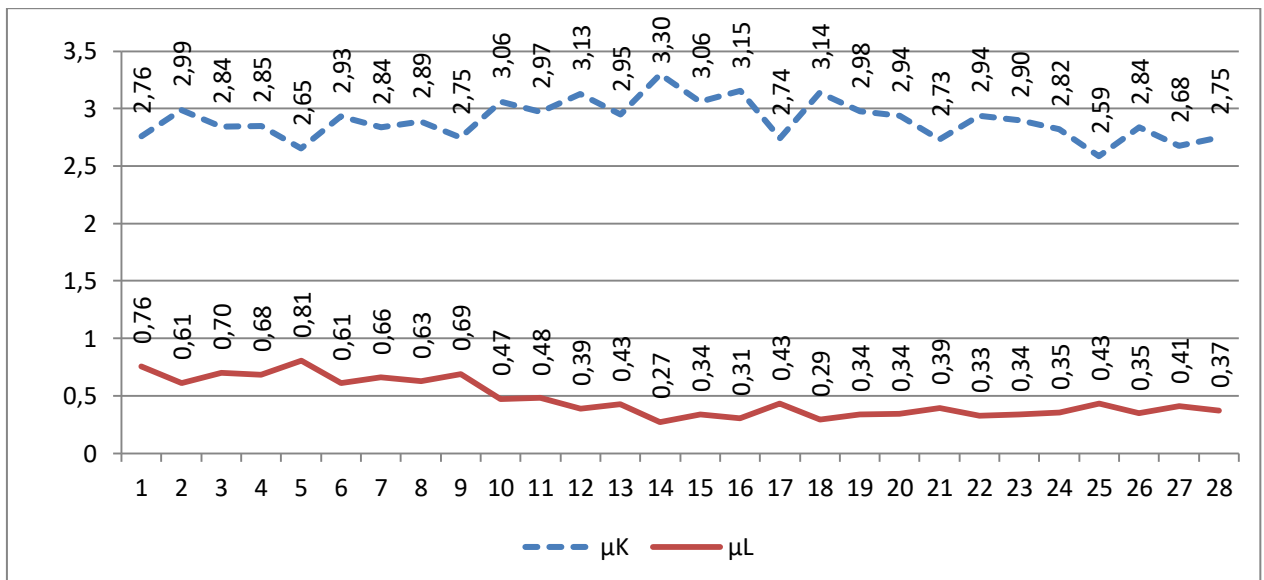
Проте, як вже зазначалося, візуальне підтвердження адекватності математичної функції не є зовсім правильним шляхом, для визначення адекватності функції Кобба-Дугласа необхідно використати критерій Фішера, сутність якого було охарактеризовано при розрахунку попередньої моделі.

Провівши моделювання для ВВП та пари змінних – видатки Зведеного бюджету та Державний борг України, встановлено, що дотримується умова критерію Фішера, та із ймовірністю 99% розрахована модель є адекватною:

$$F_{\text{розра}} (109,0777) > F_{\text{табл}} (0,010054) \quad (5.24)$$

Що дає підстави продовжити вивчення основних параметрів функції Кобба-Дугласа для обраних критеріїв.

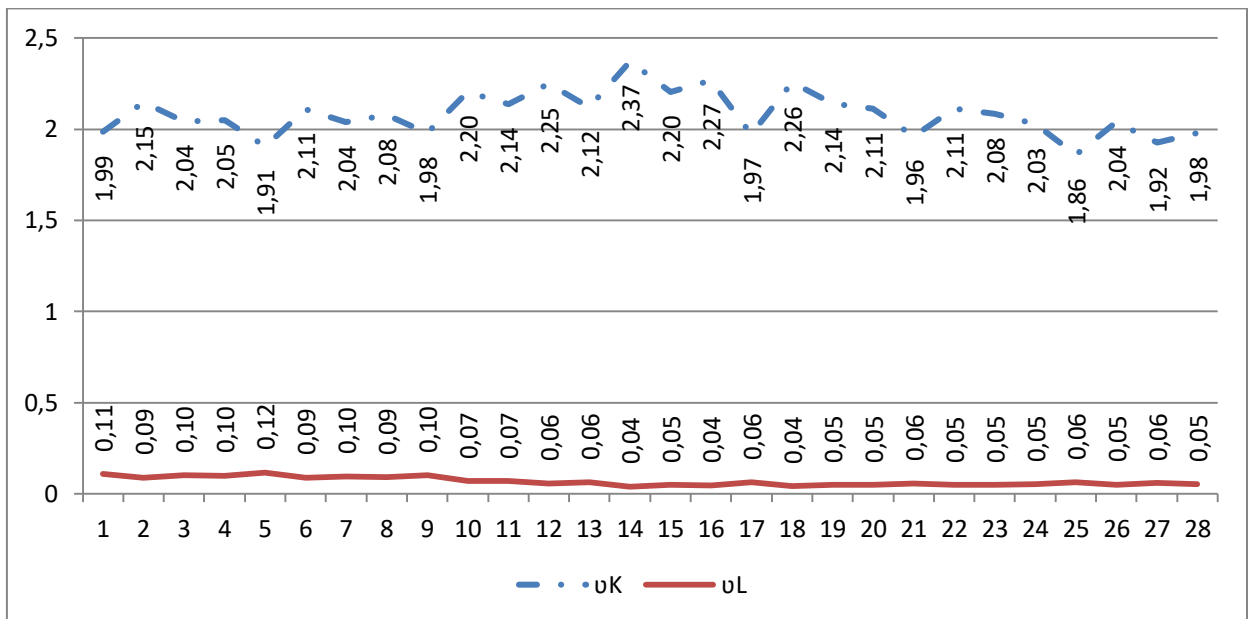
В результаті економетричного моделювання та побудови функції Кобба-Дугласа для параметрів К (видатки зведеного бюджету), (Державний борг України) та їх впливу на зміни параметра Y (ВВП), було отримано такі показники середньої ефективності та граничної ефективності параметрів K і L, та їх віддачу для показника Y, тобто ВВП (додаток X, рис. 5.10):

Рис. 5.10 Середні показники ефективності функції Кобба_Дугласа для Видатків Зведеного бюджету України та Державного боргу України*

*побудовано автором

Аналіз отриманих показників засвідчує значне перевищення середніх показників ефективності видатків Зведеного бюджету України щодо середньої ефективності Державного боргу України, що вказує на значно вищі показники віддачі видатків бюджету, тоді як така віддача за показником Державного боргу знаходиться нижче 1 протягом 2011-2018 років і постійно знижувалася, тоді як середній показник ефективності за показником «К» залишається майже однаковим, з незначною часткою коливання протягом всього аналізованого періоду.

Рис. 5.11. Граничні показники ефективності функції Кобба-Дугласа для Видатків Зведеного бюджету України та Державного боргу України*

*побудовано автором

Це свідчить, що державний борг не дає необхідних результатів для забезпечення економічного зростання в Україні. Саме тому його залучення відіграє роль не як інструменту економічної активізації чи стимулювання, а більше як «лікарство» для стабілізування хворобливого економічного стану. На відміну від боргових ресурсів Уряду, видатки бюджету є якісним та ефективним інструментом забезпечення та впливу на розвиток економіки, адже правильне комбінування видатків бюджету призводить до зростання ВВП і віддача під такого підвищення є достатньо високою.

Такі висновки підтверджуються за допомогою розрахунку показників граничної ефективності ресурсів (тобто змінних K та L), які відображені у додатку Ш та рис. 5.11.

Показники граничної ефективності для вибраних параметрів надзвичайно відрізняються одні від одних. Якщо гранична ефективність для показника K є стабільно високою, що свідчить про те, що при зростанні витратів бюджету на одиницю, скажімо в останній розрахунковий період, призведе до зростання ВВП на 1,98 одиниць. В парі витатки – борг такий показник є надзвичайно високим. А гранична ефективність змінного показника L є надзвичайно низькою. Зокрема, якщо збільшити Державний борг на одиницю то ВВП в такому випадку, наприклад в останньому розрахунковому періоді, зросте лише на 0,05 одиниці. Що ще раз підтверджує висновки про ефективність витратів та деструктивний характер Державного боргу, який варто розглядати як інструмент стабілізаційного, чи навіть реанімаційного характеру. Тому розмір боргу не варто збільшувати, якщо уряд має на меті за допомогою такого інструменту підвищувати рівень розвитку економіки.

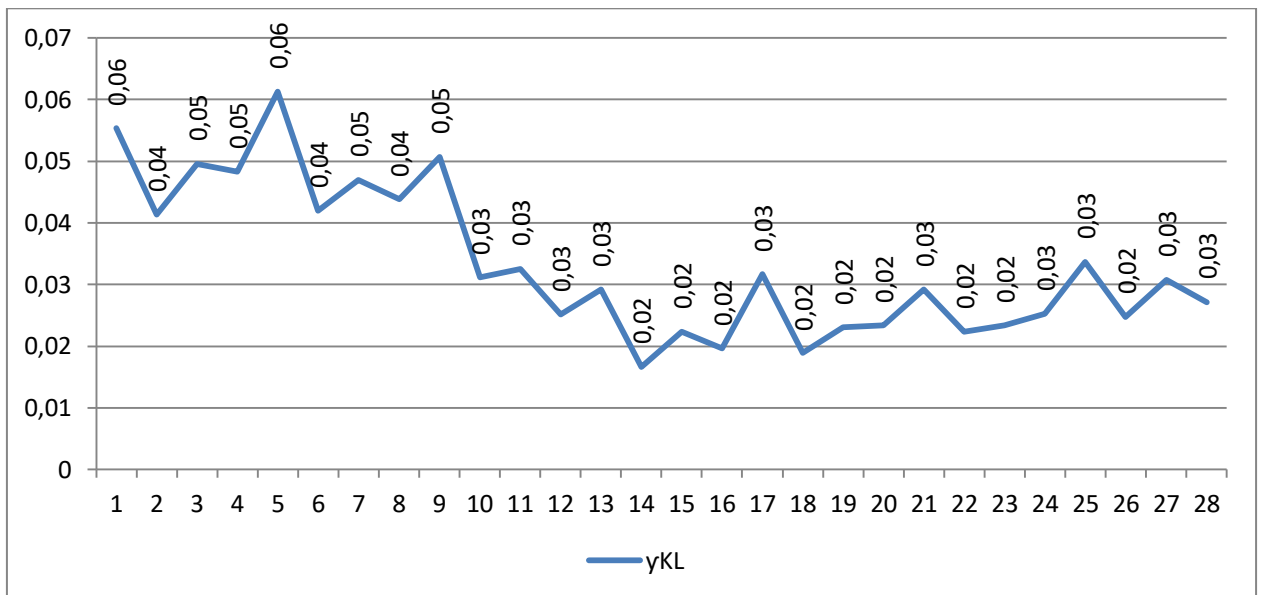
Еластичність за витатками зведеного бюджету та Державним боргом України становить:

$$\delta_K = 0,719 \quad (5.25)$$

$$\delta_L = 0,145 \quad (5.26)$$

Такі показники свідчать про наступне, зокрема при зростанні витратів бюджету (K) на 1% при незмінному значенні показників державного боргу (L), значення ВВП зросте на 0,719 %, в той час як при зростанні Державного боргу (L) на 1%, значення ВВП зросте лише на 0,145%, за умови сталого значення витратів бюджету (K), що свідчить про досить низький рівень динаміки. Саме показники еластичності ще раз засвідчують недоцільність нагромадження Боргу країни, зокрема в умовах економічних спаду чи кризи.

На наступному етапі економіко-математичного моделювання необхідно визначити показник заміщення, в цій моделі значення набувають наступних показників (додатку Ш, рис. 5.12):

Рис. 5.12. Норма заміщення змінних К (видатки Зведеного бюджету України) та L (Державний борг України) для моделі Кобба-Дугласа*

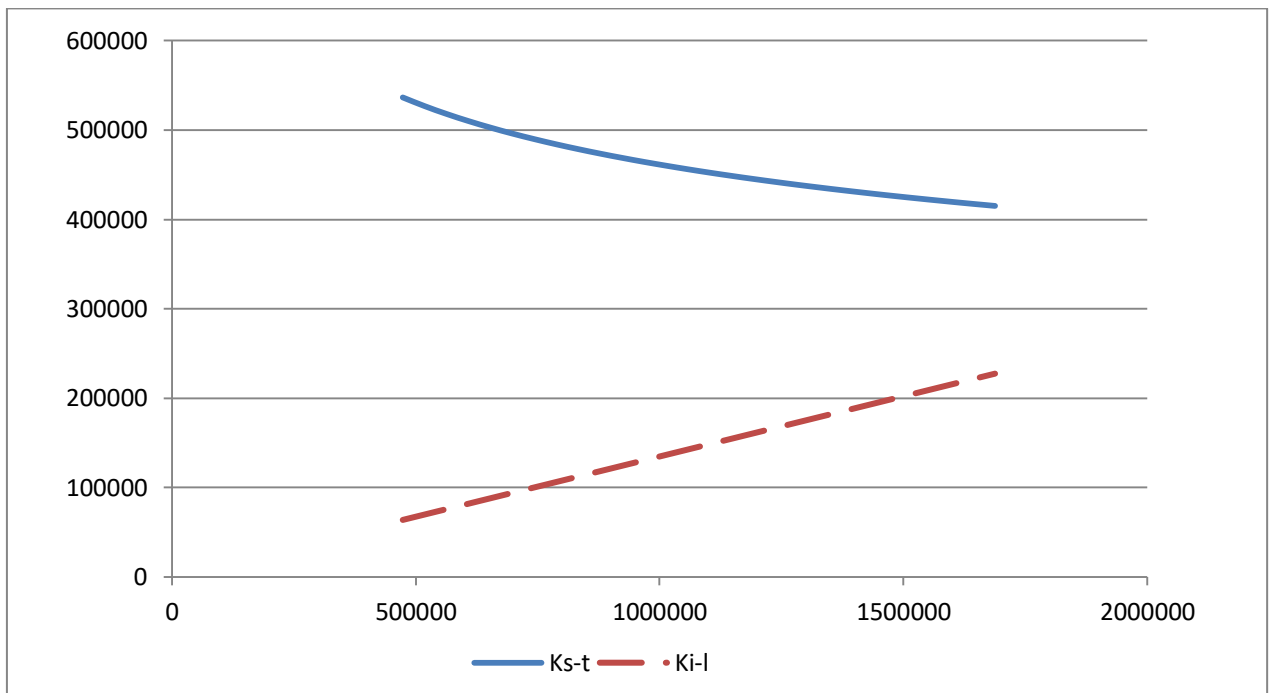
*побудовано автором

Отримані показники вказують на наступні тенденції, якщо зменшити рівень державного боргу на одиницю, потрібно буде збільшити витрати лише на 0,03 одиниці, для того щоби рівень ВВП залишився на попередньому рівні. Що дає змогу зробити такі висновки, достатньо збільшити Державний борг лише на 0,03 одиниці для того, щоби компенсувати зниження видатків бюджету на одиницю, тоді як зниження державного боргу на одиницю потребує зростання видатків бюджету також лише на 0,03 одиниці, для того щоби ВВП залишився на заданому рівні.

Якщо здійснити економетричне моделювання та прогнозувати тенденції для майбутніх періодів, за попередньо заданих прогнозних показників видатків зведеного бюджету України та Державного боргу, отримаємо наступні показники середньої, граничної ефективності змінних та норму заміщення для таких змінних. Зокрема спостерігається незначне

зниження граничної та середньої ефективності для показника К (видатки бюджету України) та незначне зростання таких показників для змінної L (Державний борг), проте все ж такі показники для L є досить низькими. Такі ж тенденції спостерігаються і для норми заміщення, вона дещо зростає, однак залишиться надзвичайно низькою.

На наступному етапі доцільно визначити Ізокванту та Ізокліналь, які для даного варіанту змінних набувають наступного вигляду (додаток III; рис. 5.13):

Рис. 5.13. Ізокванта та Ізокліналь функції Кобба-Дугласа для змінних К (податкові надходження до Зведеного бюджету України) та L (видатки Зведеного бюджету України) при певному сталому показнику Y (ВВП)*

*побудовано автором

Отже, проаналізувавши основні вихідні параметри фіскальної політики (податкові надходження до Зведеного бюджету, видатки Зведеного бюджету України та Державний борг України) протягом 2012-2018 років (щоквартальну інформацію) та вплив таких інструментів на динаміку ВВП за допомогою Виробничої функції Кобба-Дугласа, можна зробити висновки та запропонувати ряд пропозицій для уряду, щодо проведення необхідних

заходів, які б забезпечили стабілізацію економічної кон'юктури, досягнення економічного розвитку, подолання економічної кризи.

Зокрема, в Україні для досягнення економічного розвитку уряду варто найбільше уваги приділяти політиці видатків, адже в результаті ґрунтовного макроекономічного та економетричного аналізу виявлено, що саме ефективне управління видатками бюджету, здатність раціонально їх використовувати та спрямовувати, дасть змогу забезпечити достатньо високий рівень приросту ВВП. Спрямування видатків на капітальні потреби та соціальну, освітню, медичну сфери, здатні підвищити рівень споживання, призвести до зростання попиту, що в свою чергу призведе до підвищення рівня зайнятості, розвитку промислового виробництва, зростання експорту продукції, розвитку інших галузей економіки і як наслідок до зростання ВВП.

Що стосується податкових інструментів антициклічного регулювання, потрібно зазначити, що приріст податкового навантаження, також спричиняє зростання валового внутрішнього продукту, проте позитивний ефект від зростання податкового навантаження є меншим ніж при розростанні видатків бюджету. В той час як якісне поєднання фіскальних інструментів здатне забезпечити найвищі показники розвитку економіки України.

Що стосується державного боргу, економетричне моделювання дозволило виділити наступне, цей фіскальний інструмент створює найменший вплив на зростання ВВП. Саме тому, ми схилиємося до думки, що державний борг є лише інструментом стабілізації економіки, додатковим ресурсом фінансування видатків держави, тоді як на стадії економічного зростання необхідно зменшувати рівень державного боргу і створювати на його противагу стабілізаційні бюджетні фонди – це ті запаси фінансових ресурсів, які держава здатна використати при настанні негативних явищ в економіці та в умовах економічної кризи.

Економіко-математична модель підтверджує, що найефективнішим методом антициклічного регулювання є антициклічна фіскальна політика,

яка проявляється у підвищенні видатків бюджету в умовах економічного спаду. Зокрема таке підвищення призведе до зростання ВВП, в той час, як в умовах економічного піднесення, для стримування перегріву економіки, видатки бюджету доцільно знизити. Збільшувати рівень податкового навантаження з одночасним зниженням видатків доцільно в момент перегріву економіки, що дасть змогу уникнути негативних наслідків перегріву економіки. Тоді як поріг державного боргу доцільно встановити на певному визначеному рівні, і використовувати запозичені кошти лише як інструмент економічного стабілізування, підтримки функціонування монетарної сфери, національної валюти, а що стосується фіскальної сфери лише як інструмент зменшення дефіциту бюджету та при потребі як засіб додаткового фінансування видатків уряду.

Таким чином, побудована фіскальна модель впливу інструментів фіскальної політики (податкових надходжень, видатків та боргу держави) на макроекономічне зростання та економічну кон'юнктуру в країні (динаміку ВВП), яка базується на використанні економіко-математичних підходів до оцінки такого впливу, дозволяє виявляти необхідні параметри фіскальної політики (об'єктивний рівень податкового навантаження, розмір видатків бюджету та державного боргу) для досягнення найефективніших показників зростання рівня економіки в країні. Встановлено, що для якісного антициклічного регулювання економіки за допомогою фіскальних інструментів доцільно запровадити жорсткі обмеження (фіскальні правила) в сфері фіскальної політики - обмеження державного боргу, що знизить рівень залежності держави від внутрішніх і зовнішніх кредиторів; правило дефіциту бюджету, яким необхідно обмежити розмір дефіциту бюджету, що дасть змогу збалансувати економічну кон'юнктуру та забезпечить економічну рівновагу; обмежити рівень податкового навантаження, такий процес дасть змогу зменшити ризики тонізації економіки, відтоку капіталу з країни, забезпечить розвиток галузей економіки в країні, на другому етапі доцільно запровадити відповідальність чиновників найвищого рівня за порушення

законодавчо закріплених фіскальних правил, такі заходи дадуть змогу підвищити відповідальність уряду та рівень дисципліни кожного чиновника.

Проте, незалежно від того, які заходи та які рекомендації б не розроблялися, якісна та ефективна модель держави в сфері антициклічного регулювання економіки повинна включати заходи економічного, політичного та соціального характеру. Лише поєднання цих трьох складових дасть змогу забезпечити ефективні стабілізаційні умови в державі, вирівняти та згладити економічні цикли і забезпечити економічне зростання та підвищити рівень добробуту громадян. Що є найважливішими факторами у досягнення високого рівня розвитку країни і забезпечить конкурентність України в глобальному просторі.

5.3. Напрями підвищення ефективності вітчизняних фіскальних інститутів в контексті забезпечення дієвого антициклічного регулювання економіки

Сьогодні економічний розвиток в Україні залежить від багатьох чинників зовнішнього та внутрішнього характеру, обставин політичного, безпекового, природного, демографічного змісту. Проте базисом для якісних перетворень є якісні державні інститути управління, які повинні забезпечити ефективний поступ до соціально-економічного зростання. Однак такий шлях повинен базуватися на чіткій, якісній та ефективній моделі, яка потребує інтенсивного пошуку дієвих інструментів, які б забезпечили зростання добробуту громадян, сприяли б соціальній стабільності та економічному розвитку.

Досвід зарубіжних країн та висновки більшості вчених свідчать, що лише обґрунтоване використання фіскальних інструментів в умовах якісного управлінського середовища здатне забезпечити досягнення поставлених цілей соціально-економічного характеру, в той час як вибіркові та

фрагментарні дії здатні завдати непереборної шкоди соціально-економічному життю країни. Тому лиш ефективна, прорахована, попередньо розрахована та експертна стратегія фіскальної політики здатна дати позитивні результати в сфері управління державою.

Більшість країн світу пройшли важкий шлях економічної стабілізації, подолання економічних криз та забезпечення економічної рівноваги. Нами було запропоновано велику кількість досліджень у сфері фіскальної політики, її впливу на економічну кон'юктуру, зростання добробуту громадян.

Бажаний результат використання фіскальних інструментів для досягнення соціально-економічного успіху залежить від таких складових, як рівень державного боргу, політика державних видатків, оптимальна податкова політика та розвиток фіскальних інститутів держави. Ефективність фіскальної політики прийнято визначати на основі ідентифікативних показників, які вказують на ступінь її результативності та якість заходів фіскального характеру. Як було зазначено, основними показниками та заходами в сфері антициклічного регулювання, забезпечення економічного зростання та подолання економічних криз є фіскальна консолідація, застосування фіскальних правил, результати яких визначаються на основі показника фіскальної стійкості. Для кожної країни параметри та вихідні умови, в яких уряд здійснює ті чи інші заходи, різні, і тому надзвичайно важливо попередньо оцінити та визначити слабкі та сильні сторони соціально-економічного становища. Для вироблення ефективної стратегії економічного розвитку в Україні, в ході побудови фіскальної моделі антициклічного регулювання економіки, виокремлено слабкі і сильні сторони управлінського середовища, досліджено, чи готова Україна запровадити фіскальні правила, чи політика фіскальної консолідації є ефективною, чи обраний курс на фіскальну децентралізацію привів до позитивних соціально-економічних наслідків. Це дозволить визначити шляхи і напрямки,

сформувати цілі, до яких повинна іти наша країна за для досягнення економічної рівноваги.

Проведений аналіз боргової, видаткової та податкової політик України протягом певного часового періоду дозволив виявити наступні особливості соціально-економічного становлення України: зокрема, в нашій країні мали місце три повних економічних цикли, з чітко вираженими етапами зростання, спаду та кризи і верхніми найкращими показниками економічного розвитку, проте вважати їх стадіями «перегріву» не можна, адже після певного поживлення в Україні знову розпочиналася фаза економічного спаду. Найбільше на економічну кон'юнктуру України вплинули зовнішні фактори, які спричиняли зміни економічного тренду на протилежний – спад та кризу. Найбільш відчутними кризами, які якраз і вплинули на перебіг економічного циклу в Україні, були: економічна криза 1998 року в Росії, світова фінансово-економічна криза 2008–2009 років та найбільш небезпечна і депресивна внутрідержавна криза 2014 року, яка була спричинена негативними наслідками політичного та військового характеру. Правда, кожного разу уряду України вдавалося подолати негативні впливи і швидко повернути економічний тренд до висхідного положення. Проте часті економічні потрясіння, значні соціальні негаразди не дозволили побудувати економіку стійкого типу із високим рівнем життя громадян.

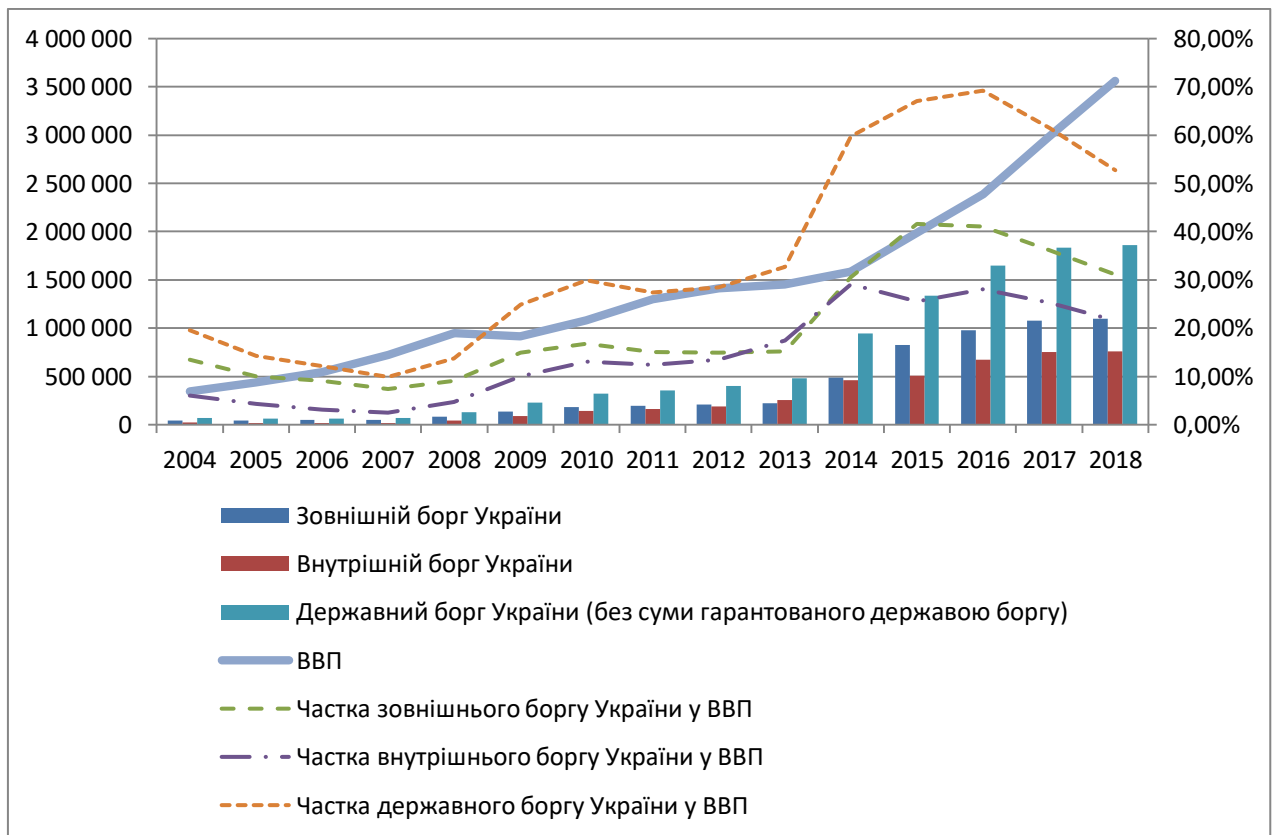
Причиною цьому можуть бути неефективні дії уряду, які спрямовувалися лише на подолання економічної кризи, а не на формування стійкого економічного середовища для досягнення економічного розвитку на довгострокову перспективу. Значний вплив на економічний розвиток мали політичні чинники в Україні. Зокрема, загравання з електоратом, постійна гонитва за виборцем призвели до прийняття неефективних популістських рішень короткострокового характеру, які мали надзвичайно негативну дію в середньостроковій та довгостроковій перспективі.

До таких наслідків можна віднести нагромадження значного державного боргу, неплатоспроможність Пенсійного фонду України,

необґрунтовано високий рівень соціальних видатків бюджету, розбалансовану, часто фіскально та економічно неефективну податкову систему. Саме ці чинники і вплинули на на можливий економічний розвиток в Україні, не дозволили зростати економіці швидкими темпами, призвели до зuboжіння значної частини населення. Такі висновки базуються на проведеному макроекономічному аналізі у попередніх розділах праці.

Зокрема, аналізуючи державний борг України та сферу управління ним, можна визначити його вплив на загальнодержавну кон'юнктуру та економічну стабільність у попередніх періодах та спрогнозувати вплив попередньо здійснюваної боргової політики на майбутні періоди, визначити вплив накопиченого боргу на подальший економічний розвиток України.

Аналізуючи динаміку державного боргу України, динаміку ВВП, а також видатки уряду на обслуговування та сплату державного боргу відмічаємо наступні тенденції та робимо такі висновки (рис. 5.14; рис. 5.15).

Рис. 5.14. Динаміка зовнішнього та внутрішнього боргу України у 2004–2018 рр. (млн грн. та % до ВВП)*

*побудовано автором на основі [103]

Швидке зростання державного боргу (як зовнішнього, так і внутрішнього), починаючи із 2009 року, пов'язане з наслідками світової фінансової кризи, які мали негативний вплив на економіку України. Спостерігалось зменшення реального ВВП, вираженого у грн 2009 року до 2008 року, що також призвело до потреби пошуку додаткових джерел фінансування видатків уряду, стабілізації економічної ситуації, забезпечення належного, докризового рівня соціального захисту громадян. Однак наслідки економічної кризи 2008 року були досить відчутними, що чітко проглядається на динаміці зміни обсягів державного боргу. Потреба у додаткових фінансових ресурсах, забезпечення належного рівня золотовалютних резервів, втримування інфляційних процесів, поповнення казначейського рахунку держави, забезпечення виплат заробітної плати працівникам державної сфери при одночасному зниженні рівня економічного розвитку та за умови недостатньої податкової бази та зниження їх надходжень до бюджету країни – все це спровокувало те, що уряд вдався до поступового нагромадження державного боргу, яке і привело до тимчасової стабілізації економіки у наступних періодах. Однак зростання ВВП протягом аналізованого періоду було лише номінальним, адже інфляційні процеси все більше зменшували реальні показники макроекономічного розвитку нашої держави. Така негативна динаміка призвела до економічної кризи кінця 2013–2014 років, яка виникла на фоні неплатоспроможності уряду. В таких умовах нарощування державного боргу в країні відбулося ще швидшими темпами. Якщо у 2013 році він становив 32,7% то вже у 2014 році зріс до значення 59,7%, у 2015 році – 67,1%, 2016 році – 69,2%, проте у 2017 році вдалося знизити показник державного боргу до показника 61,5%, таке зниження продовжилося і у 2018 році – борг знизився до 52,7%.

Зростання боргу України є наслідком негативних трендів та імпульсів, які завуальювалися та приховувалися урядом до 2014 року; штучне стримування інфляції, девальвації національної валюти, ручне стримування економічних індикаторів дали значний поштовх до найбільшої економічної

кризи 2014 року, яка проявилася в обвалі ВВП України, значною девальвацією національної валюти, зниженням рівня інвестиційної привабливості, значним скороченням рівня доходів громадян. Проте дії уряду, які проводилися, починаючи із 2014 року, хоча і не дали змоги повністю запобігти негативному впливу кризи, все ж сприяли певним позитивним тенденціям в економіці країни. Статистика підтверджує значне зниження рівня державного боргу у 2018 році, спостерігаємо достатньо високий позитивний тренд зростання ВВП, національна валюта, незважаючи на політику «вільного плавання», знаходиться в зрівноважених межах, дії уряду в сфері податкової політики достатньо цілеспрямовані і дозволяють говорити про певну стабільність у даній царині. У зв'язку із військовою агресією РФ, виникла велика потреба підвищення видатків на оборону країни. Задекларований курс країни на НАТО, також послужив фактором підвищення видатків на оборону. Проте, незважаючи на фінансовий голод, недостатню кількість фінансових ресурсів у країні, уряду вдалося знизити ставку ЄСВ, при цьому збільшити розмір мінімальної заробітної плати.

Але високий рівень накопиченого державного боргу створив надзвичайно загрозливу ситуацію з його погашенням та обслуговуванням. Статистичні дані підтверджують, що з кожним роком показник витрачених державою коштів зі Зведеного бюджету України на обслуговування та погашення боргу зростає (рис. 5.15). Ця проблема може створити негативні наслідки в майбутньому та стати перешкодою для встановлення економічної рівноваги та забезпечення висхідного економічного тренду.

Рис. 5.15. Видатки зведеного бюджету України на обслуговування державного боргу України у 2004-2018 рр. (у млн грн та у % до ВВП) [102].

Протягом 2004–2008 років, видатки на обслуговування держборгу знижувалися від 0,9% ВВП у 2004 році до 0,4% – у 2008 році. Проте у 2009 році, в кризовий для України та глобальної економіки рік, уряд витратив на обслуговування державного боргу 1,1% ВВП або ж 9784 млн грн, – це пов’язано із потребою виплати відсотків за кредитами, які були накопичені в попередні роки. Однак такі видатки є незначними і не спонукали до певних загроз економічному розвитку в країні. Проте подальше зростання таких видатків вже пов’язане з особливостями здійснюваної урядом фіскальної політики. Беззаперечно, економічні дисбаланси, вплив світової фінансово-економічної кризи змусили уряд вдаватися до класичної антикризової моделі фіскальної політики, яка полягає у підвищенні видатків бюджету соціального характеру, при стабільному рівні податкового навантаження і з підвищенням рівня боргового навантаження. Залучення кредитних ресурсів державою із зовнішніх та внутрішніх джерел є процесом, що дає змогу додаткового та необхідного фінансування потреб держави та виступає інструментом тимчасової стабілізації фінансової політики держави. Такі дії можна класифікувати як антициклічні фіскальні заходи уряду. Проте залучення

боргових інструментів породжує проблему обслуговування державного боргу, що підтверджується статистичними показниками – протягом 2008–2015 років такі видатки зросли з 0,4% ВВП до 4,3% ВВП, що є досить високим показником, який створює значне навантаження на фінансову систему України.

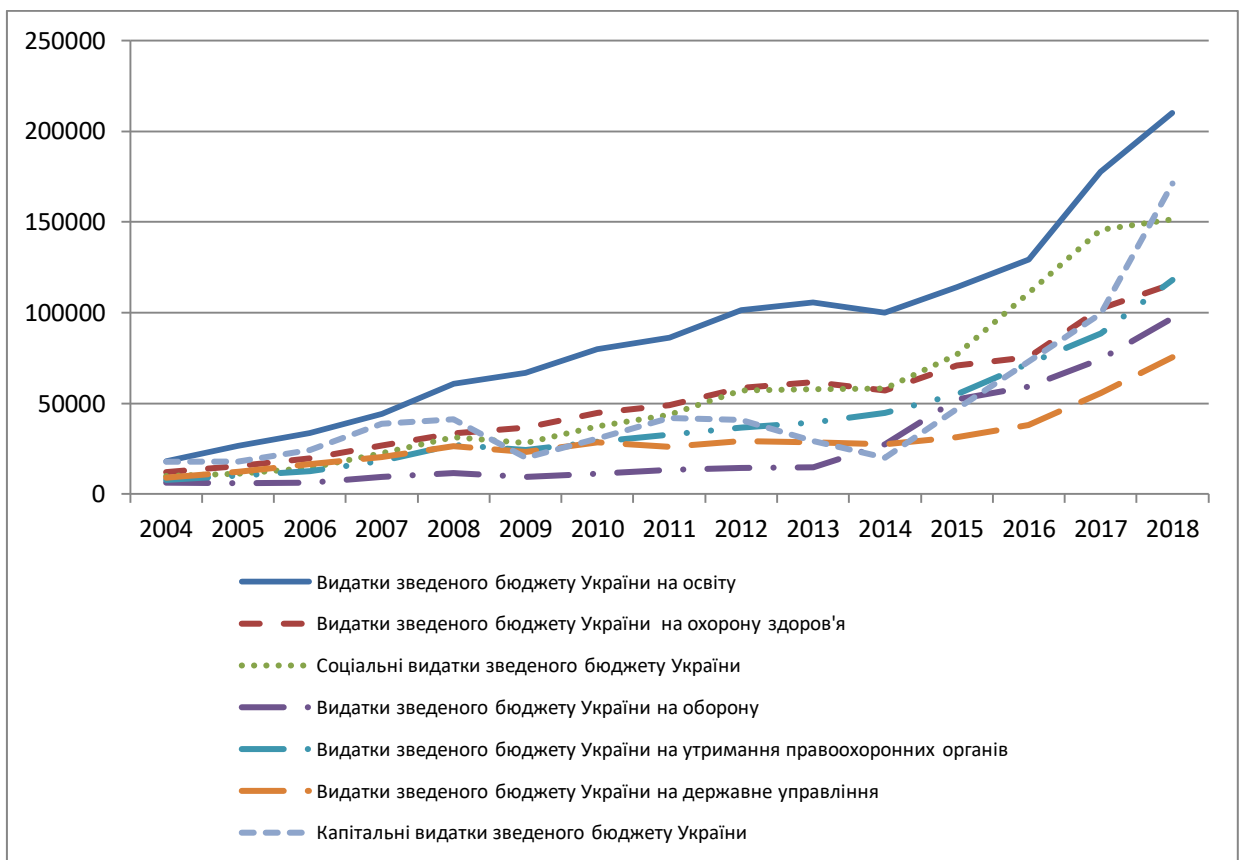
У 2016–2017 роках вдалося дещо зменшити видатки уряду на обслуговування та погашення державного боргу до рівня 4,0% ВВП у 2016 р. та до 3,7% ВВП у 2017 році. Зниження показників хоч і є позитивним сигналом, проте порівняно з попередніми роками ще досить високі. На фоні зростання боргового навантаження в Україні, в поєднанні із високими витратами бюджету України на його обслуговування, можна припустити, що на Україну чекає ще один виток негативних економічних тенденцій, які проявлятимуться у зниженні рівня доходів, соціального захисту, добробуту громадян. Саме фактори, пов'язані з досить ліберальною політикою уряду в сфері оподаткування, зростанням видатків бюджету на соціальну та оборонну потреби, а також значні витрати уряду на погашення дефіциту Пенсійного фонду змусили владу України шукати додаткові ресурси на тому ж кредитному ринку. Протягом 2014–2018 року, уряд України отримав значні фінансові ресурси від МВФ, Світового банку, що ще більше поглибило боргову кризу в Україні. Зокрема, підтвердженням наших слів є положення Закону України «Про державний бюджет України на 2019 рік», де витрати на погашення державного боргу становлять 272247,15 млн грн, або ж 7,4% від прогнозованого ВВП [164; 277].

Такий перерозподіл видатків стане стримуючим фактором швидкого та інтенсивного розвитку соціально-економічного середовища України, впливатиме на стійкість економічної ситуації і може спричинити інфляційні, та дефляційні процеси. Для фінансування соціальних потреб, вирівнювання економічної кон'юнктури уряд вдаватиметься до нових залучень фінансових ресурсів від кредиторів. За відсутності стійкого фіскального середовища, додаткове нагромадження державного боргу призведе до використання не

надто ефективної проциклічної фіскальної політики, що вказує на слабкі фінансові позиції України в глобальному просторі, недостатньо сильні початкові позиції для швидкого економічного розвитку та зростання добробуту громадян України.

Що ж стосується динаміки видатків бюджету України протягом 2004–2018 року, та їх перерозподіл відповідно до бюджетних класифікаторів (додаток Т; рис. 5.16 та рис. 5.17), то можна стверджувати про такі тенденції та перспективи для уряду України у забезпеченні антициклічних та стабілізаційних процесів.

Рис. 5.16. Динаміка видатків Зведеного бюджету України у 2004–2018 рр. (у млн грн)*

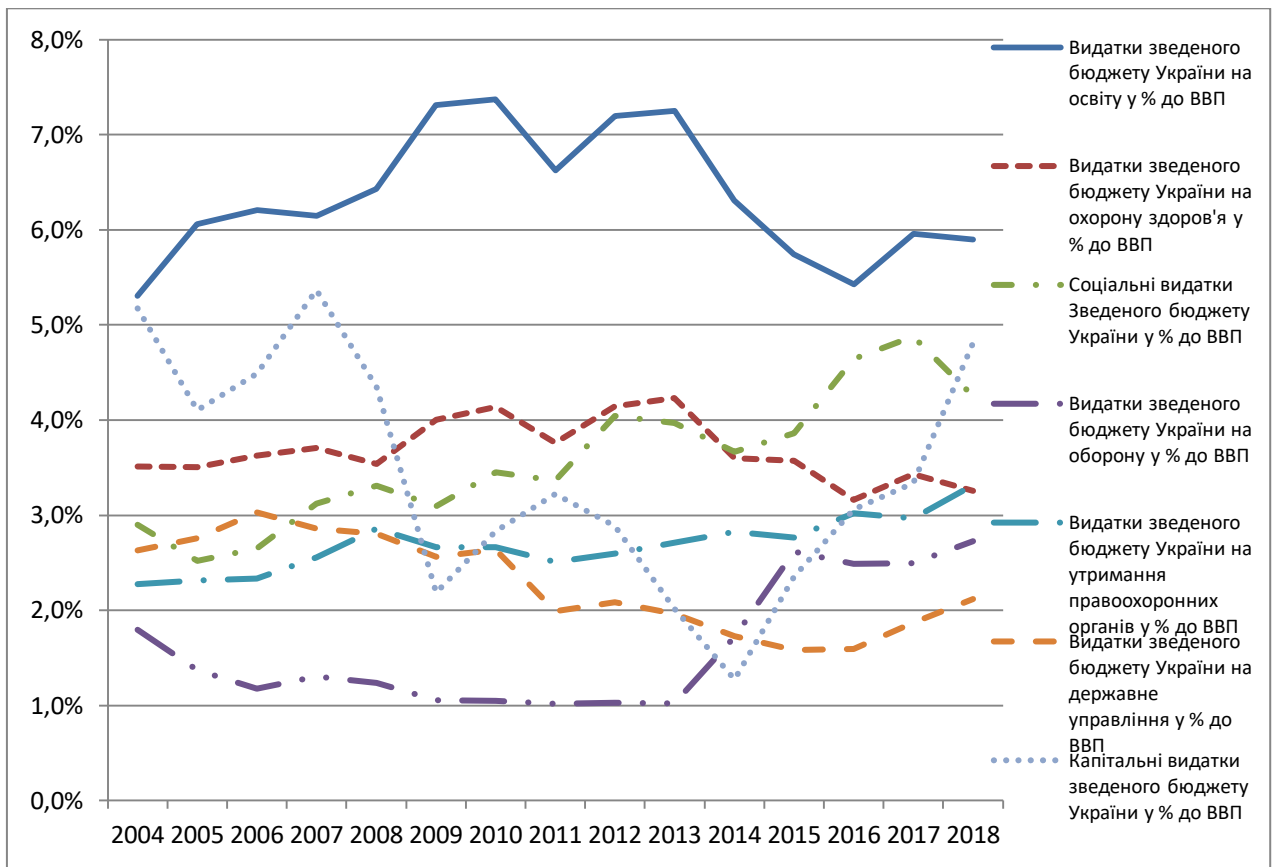
*побудовано автором на сонові [102]

Протягом 2004–2018 років політика уряду в бюджетній сфері була соціально орієнтованою, що чітко простежується в динаміці зростання соціальних видатків, видатків на освіту та медицину. Значні витрати спрямовувалися на утримання правоохоронних органів, на утримання

державних чиновників, що є недоцільним в умовах хиткої економічної кон'юнктури та низького тренду економічного розвитку. Значні видатки уряду на утримання правоохоронних органів свідчать про посилення ролі силових органів, які можуть стати небезпечним інструментом при порушенні прав громадян та свобод демократії. Поряд із високими видатками на правоохоронні органи, видатки на оборону протягом 2004–2014 років були незначними, і лише у 2014 році, у зв'язку з агресією Росії та окупацією частини території України, було підвищено рівень фінансування цієї сфери. Варто зазначити, що витрати уряду на капітальні видатки вирізняються надзвичайно строкатою динамікою, яка змінювалася відповідно до економічних циклів в Україні. Фактичні показники капітальних видатків зростали в період зростання інших макроекономічних показників – з 2004 по 2008 роки, тоді як у період економічного спаду у 2009 році урядом було скорочено капітальні видатки та перерозподілено кошти на соціальні потреби, фінансування освіти та охорони здоров'я. А вже у 2010 році спостерігалось відновлення динаміки до зростання капітальних видатків у гривневому еквіваленті, що тривало до 2013 року. Новий виток економічної кризи – 2014 року – спричинив чергове зменшення фінансування урядом програм економічного розвитку, при цьому було збільшено видатки оборонного характеру, що є об'єктивним наслідком у зв'язку із ризиками і загрозами, перед якими постала Україна.

Протягом аналізованого періоду чіткі антициклічні дії уряду фіскального характеру в сфері видаткової політики проявляються, починаючи із 2014 року. Такі заходи проводилися для подолання економічної кризи та забезпечення економічної рівноваги на різних етапах економічного розвитку та на різних стадіях економічного циклу. А період 2004–2013 років, знаменувався більшою мірою проциклічним характером, і лише в роки найбільшого зниження економічної кон'юнктури були спроби здійснення заходів антициклічного характеру. Такі заходи мали короткостроковий стабілізаційний ефект, адже зростання боргового навантаження та рівня

видатків соціального характеру в умовах кризи створили ризики настання негативної економічної кон'юнктури в середньостроковій та довгостроковій перспективі (додаток Т; рис. 5.17).

Рис. 5.17. Частка видатків Зведеного бюджету України у 2004–2018 рр. (у % до ВВП)*

*побудовано автором на основі [102; 111]

Підтвердженням таких думок є проведений аналіз видаткової політики уряду у 2004–2017 роках за різними сферами в розрахунку до ВВП. Протягом 2004–2008 років спостерігалось зростання соціальних видатків, що на фоні незначного економічного піднесення є не зовсім ефективною тенденцією. Таке зростання жодним чином не спонукає до ділової активності громадян, до інвестиційного зростання і не дає поштовху до економічного розвитку, підприємницької активності, а соціальні виплати громадянам лише здатні задовільнити первинні потреби. Також можна констатувати про рівномірний розподіл коштів на фінансування капітальних видатків, які за умови економічного зростання повинні були б зростати. Адже саме розвиток

економіки, зростання макроекономічних показників повинні слугувати імпульсом для уряду підвищувати рівень фінансування тих видатків, що форсуватимуть економічний розвиток, покращуватимуть інвестиційний, підприємницький клімат у країні, знижуватимуть показник безробіття та підвищуватимуть добробут громадян.

Варто зазначити, що протягом трьох умовних періодів – до 2009, до 2013, та починаючи з 2014 року, – спостерігалися різні показники бюджетних видатків на утримання державних службовців. Зокрема у 2004–2010 роках такі видатки коливалися в межах 2,6–3,0% ВВП. Після 2010 року тенденції дещо змінилися, – такі видатки почали зменшуватися: – у 2011 році до 2,0%, 2012 році – 2,1%, у 2013 році – 2,0% ВВП. Найменше ж такі видатки фінансувалися в період з 2014 по 2018 роки: 1,7% у 2014 році 1,6% у 2015–2016 роках 2,1% у 2018 році.

Структура та динаміка витрат на обслуговування державного апарату протягом 2004–2018 рр. засвідчує використання урядами України різних моделей фіскальної політики. Зокрема, найбільшими видатки були в період економічної кризи 2009 року, що засвідчує про незважені дії уряду щодо забезпечення економічної рівноваги, адже витрати на утримання чиновників не створюють додаткових позитивних імпульсів для розвитку економіки. В умовах економічного спаду доцільно зробити перерозподіл видатків держави на користь соціальних потреб та спрямувати їх на розвиток економіки (капітальні видатки), що здатні забезпечити зростання попиту та зниження рівня безробіття. Саме у 2014 році, в умовах економічної кризи, видатки на утримання державних службовців знизилися до рівня 1,6% ВВП, що відповідає основним засадам антициклічної фіскальної політики, в той час як соціальні видатки в цей період були достатньо високими – на рівні 3,7% ВВП 2014 році і зросли до 4,9% ВВП у 2017 році, а також спостерігалось поступове зростання капітальних видатків до значення 3,3% ВВП. Такі тенденції свідчать про чітку антициклічну стратегію уряду України. Антициклічні фіскальні заходи, здійснювані урядом, дають підстави

говорити про поступове подолання кризових явищ, перехід до стадії економічного зростання, що підтверджено макроекономічним аналізом.

Глибокий аналіз економічних тенденцій, фіскальної політики та її впливу на економічні процеси в країні дає підстави стверджувати про наступне. Політика уряду у фіскальній сфері на кожному наступному етапі становлення економіки України характеризувалася різними підходами та особливостями застосовуваних урядами країни інструментів макроекономічного регулювання. Доведено, що настання економічної кризи та зниження рівня економічного розвитку в Україні в основному пов'язане з недієздатністю уряду та політичною кризою в Україні. Зокрема, політична криза та зміни політичних векторів у 2004 році привели до позитивних змін в економічних трендах держави, в той час як у 2009 році економічні процеси проходили не лише під впливом світових економічних потрясінь та кризи, а й пов'язані з особливостями політичного життя України. Проте політичний фактор найбільше вплинув на економічну ситуацію в країні у 2013–2014 роках, коли зміни політичних еліт в результаті Революції Гідності призвели не лише до відкритої зовнішньої агресії та окупації значної території України, а й до нових підходів в сфері проведення соціально-економічної політики країни. Нові напрями, нові підходи в сфері фіскальної політики виявилися більшою мірою виправданими й ефективними. Адже попередні дії у сфері макроекономічної політики призвели до накопичення значного розміру державного боргу, дефіциту Пенсійного фонду України, діяльності державних монополій, які переважно були збитковими, що лягло додатковим навантаженням на видатки уряду. Значна частка видатків бюджетів країни спрямовувалася нераціонально, зокрема на погашення дефіциту Пенсійного фонду, погашення збитків державних підприємств, що не дало змоги фінансувати в необхідному обсязі видатки капітального та соціального характеру.

Незважаючи на певні позитивні досягнення в політиці стабілізації економічної ситуації в Україні, згладжування економічних циклів і

досягнення зростаючого соціально-економічного тренду після кризи 2014 року, все ж макроекономічні показники досі менші від показників 2013 року. Проте вважати 2013 рік найефективнішим роком з яскраво вираженим показником економічного зростання не варто, адже саме тоді році в Україні були зафіксовані негативні економічні сигнали: зростання курсу гривні щодо долара, неплатоспроможність уряду за деякими видатками, загрозливе зростання дефіциту Пенсійного фонду, відсутність коштів на казначейському рахунку держави. Саме ці чинники, поряд із політичними та військовими загрозами, і стали тими, що мали значний вплив на економічну кризу 2014 року. Проблеми, з якими спіткнувся уряд України у 2014 році, не мали короткостроковий характер, тоді як наслідки дій попереднього політичного циклу в економіці України будуть відчуватися протягом тривалого періоду в майбутньому. Хоча, як зазначалося раніше, дії уряду протягом 2014–2018 років вирізнялися позитивними тенденціями, базувалися на принципах та засадах передового світового досвіду антициклічного регулювання економіки.

Останні тенденції економічного розвитку та рівня соціального захисту громадян в Україні дають підстави стверджувати про повільні, проте позитивні кроки держави у створенні економіки з високими стандартами, притаманними розвинутим країнам світу або ж країнам, що швидко розвиваються. Однак на цьому шляху існує ще достатньо проблем, які необхідно вирішити. Незважаючи на певну економічну стабілізацію, подолання економічної кризи 2014 року, наявність висхідних трендів основних макроекономічних та соціальних показників, досі існує велика кількість ризиків економічного, демографічного, соціального, кон'юнктурного, зовнішнього характеру, які в будь-який момент можуть повторно завдати удару по економіці країни та вплинути на економічне зростання та розвиток у середньостроковій та довгостроковій перспективі. Саме тому, на теперішньому етапі, стратегічною метою для України є саме

подолання наявних ризиків, їх виявлення та якісне управління такими загрозами.

До ризиків економічного характеру можна також віднести низький рівень доходів громадян, високий рівень безробіття, низьку якість пропонованого робочого місця.

Такі ризики створили загрози економічного розвитку країни: низькі доходи громадян призводять до необхідності пошуку додаткових джерел доходів, що спричинило значний рівень трудової міграції. За оцінками експертів і Міністерства соціальної політики їх налічується близько 3 млн. осіб. Трудова міграція в свою чергу породжує іншу економічну проблему – незадоволений попит на кваліфіковану робочу силу. Як наслідок, трудова міграція спричинила хвилю банкрутств, багато підприємств змушені були припинити свою діяльність, що призвело до зростання безробіття. Що ж стосується демографічного ризику, то його вплив на економічну кон'юнктуру є також значним, адже від структури населення країни – кількості працездатного населення, молоді, дітей та пенсіонерів – залежить стратегія фіскальної і соціальної політики на середньострокову та довгострокову перспективу. Зростання кількості людей пенсійного віку, низькі показники народжуваності, загрозливі темпи зменшення чисельності громадян України створюють додаткове навантаження на працюючих осіб і на державні фінанси (зокрема Пенсійний фонд України), що на фоні значної трудової міграції, старіння населення може мати надзвичайно важкі наслідки для економічної рівноваги, досягнення економічного розвитку та зростання добробуту громадян України.

Що стосується соціальних ризиків, то до таких можна віднести низький рівень захисту громадян України. Незважаючи на високу частку соціальних видатків у загальній структурі видатків держави, рівень підтримки незахищених верств населення є надзвичайно низьким. Зокрема, розмір пенсій, виплат по безробіттю, стипендій сьогодні нездатний у повному обсязі покрити потреби отримувачів таких видів виплат. Такі

проблеми породжують соціально-економічні дисбаланси, впливають на попит, що в свою чергу створює негативні передумови до «глибшого занурення» економічного циклу.

Убезпечити економіку країни від загострення економічної кризи та зниження рівня соціального захисту можна за допомогою наступних кроків. Зокрема, пріоритетними напрямками роботи уряду України щодо забезпечення розвитку економіки країни повинні бути: зростання рівня середніх доходів громадян, розвиток бізнес-середовища, формування середнього класу, здійснення ефективних заходів щодо повернення трудових мігрантів до України. Так, за підрахунками експертів, сьогодні в Україні працює 12 млн громадян, або 1,2 громадянина утримує одного пенсіонера, в той час як кількість працездатного населення в Україні становить близько 20 млн громадян. Тому створення нових робочих місць, зниження рівня безробіття привело б до зростання надходжень до бюджетів країни та Пенсійного фонду, а це в свою чергу сприяло б зниженню навантаження на працюючих осіб, дало б змогу підвищити рівень пенсійних виплат, знизити рівень соціальних видатків бюджетів країни, зменшило б потребу субсидій. Зниження рівня безробіття можна вважати ефективним інструментом досягнення фіскальної стійкості, збалансування бюджету, дотримання рамкових показників державного боргу. Ефективне управління процесами в сфері зайнятості знижує ризики настання економічних криз, підвищує рівень економічної та соціальної стійкості та рівноваги. Варто зазначити, що такі процеси вирізняються круговою залежністю – макроекономічні тенденції та діяльність уряду у фіскальній сфері залежать одні від одних. Тому для того, щоби досягти позитивних ефектів в одному із секторів, необхідно забезпечити формування дієвих інструментів у іншому, і навпаки.

З іншого боку існує проблема кон'юнктурного характеру, яка виникає під впливом вищеперелічених ризиків економічного, демографічного, міграційного, соціального характеру, через що їх вивчення та дослідження є важливим завданням на шляху досягнення бажаного економічного

результату. Зменшення попиту, зростання інфляції, зниження рівня доходів громадян, можливість покрити власні соціальні потреби, відсутність стабільного джерела доходу, недостатній розмір постійного доходу породжують хитке макроекономічне та соціальне середовище, яке знаходиться у постійному «шоці». За таких умов неможливо знайти точку рівноваги, економічні цикли стають глибшими, тренд економічного циклу є горизонтальним або ж низхідним, що породжує небезпеку для відновлення економіки, подолання дисбалансів та потрясінь соціально-економічного характеру.

Проте найбільш негативними і найменш передбачуваними для України виявилися зовнішні ризики, які спричинили найбільший вплив на економічну та соціальну кон'юнктуру в Україні. Зокрема, зовнішня агресія з боку РФ, яка стосується не лише військової, а й економічної складової (зокрема блокування Керченської протоки, газові війни, ігнорування рішення Стокгольмського арбітражу та ін.), породили велику кількість негативних чинників, що найбільше вплинули на економічну ситуацію в Україні.

Однак структурні реформи в сфері державного управління забезпечили певне економічне пожвавлення. Позитивних ефектів вдалося досягти завдяки реформам у монетарній та фіскальній сферах, макроекономічним успіхам України на зовнішніх ринках – так, підписання Угоди про асоціацію з ЄС відкрило нашій країні не лише шлях на товарні ринки Європейського Союзу, а й міжкультурні, освітні, наукові ринки і дало змогу Україні стати повноцінним її учасником. Проте, як неодноразово зазначалося, таких структурних реформ замало для побудови високорозвинутої та ефективної країни. Для цього необхідно здійснити такі заходи, як вироблення стратегічних програм, концепцій, які повинні базуватися на глобальних, міждержавних, державних та регіональних тенденціях у різних сферах та економіці загалом; потрібно, щоби такі стратегічні документи враховували загрози майбутніх періодів – зміни ринків, полюсів впливу, військові конфлікти та загрози. Передбачення

можливих подій може бути хорошою основою для формування внутрідержавної довготривалої стратегії економічного та соціального розвитку.

Варто зазначити, що протягом 2013–2018 років в Україні були зроблені значні позитивні кроки в сфері державного управління, проте багато запропонованого не сприйнялося, натикалося на супротив суспільства і не дало бажаних результатів у соціально-економічній сфері. Тому уряду України потрібно бути готовим до певного опору і мати запасний план для досягнення стратегічної мети – економічного та соціального зростання в державі.

Найбільш позитивними змінами у фіскальній сфері в Україні, які дали змогу стабілізувати економіку, забезпечили зростання рівня добробуту громадян, були:

- політика децентралізації;
- політика консолідації;
- часткове запровадження фіскальних правил;
- структурні зміни;
- політика управління дефіцитом бюджету;
- реформування податкової системи;
- політика видатків;
- боргова політика.

Такі реформи, на наш погляд, є хорошим стартовим майданчиком до ще більш глибоких революційних трансформацій на шляху довготривалого економічного розвитку.

Інноваційна революція, технологічний та науковий прорив, нові галузі економіки, продовольча криза в світі і значний науковий, аграрний, технологічний потенціал є запорукою економічного прориву України. На шляху досягнення найвищих стратегічних цілей повинна стати виважена та чітка державна антициклічна політика, стратегічним орієнтиром якої повинні бути підтримка та розвиток інновацій, а невід’ємною складовою має бути

фіскальна політика, розроблена на парадигмі антициклічного регулювання з якісними та ефективними інструментами економічного зростання, підвищення рівня життя населення. Основу таких інструментів, беззаперечно, повинна становити дисципліна, відкритість та прозорість у діях управлінців, які її здійснюють; здатність швидко та ефективно реагувати на потенційні загрози і виклики в економіці, що можливе за умови формування висококваліфікованого уряду, який володітиме необхідним інструментарієм, а також навиками моделювання економічної кон'юнктури та вмінням використовувати якісні фіскальні інструменти стабілізаційного характеру. І найголовніше: будь-які дії мають базуватися на попередньо прорахованій стратегії, що має включати ризики, загрози та тенденції внутрідержавного та глобального характеру.

Висновки до розділу 5

1. У результаті дослідження поведінки державних інституцій у ході антициклічного регулювання економіки встановлено, що найбільш дієвим методом антикризової економічної політики є своєчасне виявлення зовнішніх загроз і тенденцій, а також злагоджене державне управління в країні. З огляду на це розроблено модель, де обґрунтовано сценарії поведінки державних інституцій у сфері фіскальної політики на різних стадіях економічного циклу. Доведено залежність прийняття рішень відповідними державними органами щодо управління економічними циклами за допомогою інструментів фіскальної політики від того, на якій стадії розвитку знаходиться економіка країни. Встановлено, що розроблена модель є ефективною для будь-якої країни, а дотримання основних її положень дає змогу проводити заходи стимулюючого, стабілізаційного та антидепресивного характеру. Обґрунтовано, що незалежно від економічної моделі управління, участі уряду в соціально-економічному житті держави

визначені заходи сприятимуть її економічному розвитку загалом та впливатимуть на процеси стабілізаційного характеру. Однак у країнах із патерналістською (соціально орієнтованою) моделлю управління заходи фіскального характеру матимуть більш позитивний ефект, ніж у ліберальних, що пов'язано з особливостями їхнього розвитку.

2. У результаті економіко-математичного моделювання обґрунтовано, що найбільше уваги в Україні варто приділяти політиці видатків, оскільки ефективне управління видатками бюджету, здатність раціонально їх використовувати та спрямовувати дадуть змогу забезпечити доволі високий рівень приросту ВВП. Встановлено, що спрямування видатків на капітальні потреби та розвиток соціальної, освітньої, медичної сфер, здатне підвищити рівень споживання, сприяти зростанню попиту загалом. Це забезпечить підвищення рівня зайнятості, зростання експорту продукції, розвиток промислового виробництва, інших галузей економіки і, як підсумок, збільшення ВВП. За результатами моделювання найбільш ефективним методом антициклічного регулювання економіки визначено антициклічну фіскальну політику, яка виявляється у збільшенні видатків бюджету та зменшенні податкового навантаження в умовах економічного спаду і, навпаки, у зниженні видатків та підвищенні рівня податкового навантаження за економічного піднесення («перегріву» економіки). З огляду на це державний борг запропоновано використовувати як тимчасовий і короткостроковий інструмент економічного стабілізування для підтримки функціонування монетарної політики, національної валюти, а у фіскальній сфері – як інструмент для зменшення дефіциту бюджету і лише у крайніх випадках – фінансування соціальних видатків держави.

3. З метою забезпечення дієвості фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки у роботі виокремлено напрямки підвищення ефективності фіскальних інститутів та інструментів фіскальної політики, серед яких: дотримання фіскальної дисципліни; забезпечення відкритості та прозорості в діяльності державних фіскальних інституцій;

здатність швидкого й ефективного реагування на потенційні зовнішні та внутрішні загрози в економіці; вміння використовувати ефективні моделі, типи та види фіскальної політики для швидкого подолання кризових явищ в економіці; можливість завчасно прогнозувати зміни економічної кон'юнктури; дотримання принципів і критеріїв фіскальної стійкості; забезпечення продовження політики фіскальної децентралізації у поєднанні з фіскальною консолідацією; зниження рівня контролю за сферою виробництва; дебіюрократизація відносин держави та бізнесу; імплементація непрямих методів державного контролю у фіскальну сферу; забезпечення прозорості процедури державних закупівель; надання доступу громадськості до реального впливу на прийняття рішень у сфері економіки, через формування ефективних громадських дорадчих органів. Зазначені напрямки одночасно слугують детермінантами економічного прориву і підґрунтям для побудови ефективної фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки в Україні.

Основні результати дисертаційного дослідження, що відображені у розділі, опубліковані у наукових працях автора [15; 127; 255; 265; 268].

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення важливої наукової проблеми – обґрунтування теоретико-методологічних положень і розроблення практичних рекомендацій щодо формування фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки. Одержані результати дослідження дали змогу сформулювати науково-теоретичні, методологічні та практичні висновки, спрямовані на вирішення визначених завдань.

1. Економічні флуктуації, які виникали історично з певною періодичністю, були, є та будуть об'єктом різноманітних наукових досліджень. Саме періодичні економічні коливання визначили потребу у вивченні інструментів управління ними. В результаті дослідження обґрунтовано особливості та причини виникнення довгих, середніх і коротких економічних циклів і виокремлено п'ять сценаріїв економічного тренда, що дало змогу більш ефективно управляти економічними флуктуаціями, впливати на перебіг економічних циклів у країні. Встановлено, що саме державна фінансова політика, складовими якої є монетарна та фіскальна політики, відіграє важливу роль у процесі управління економічними флуктуаціями. Використовуючи набір фіскальних і монетарних інструментів, уряд здатен впливати на перебіг економічного циклу, пришвидшувати процес подолання економічних криз, сприяти зниженню ризиків «перегріву» економіки, продовжувати економічне пожвавлення і зменшувати період економічного спаду.

2. На основі дослідження наукових засад антициклічного регулювання економіки та аналізу доробку представників різних наукових течій сформовано авторське бачення сутності цього поняття. Доведено, що основною метою антициклічного регулювання економіки за допомогою фіскальних заходів є досягнення економічного та соціального зростання, подолання негативних соціально-економічних наслідків. Засобами такого регулювання є інструменти фіскальної політики: податкова система, інші

доходи держави, її видатки, боргова політика та політика збалансування бюджету. Ефективне використання таких інструментів здатне забезпечити необхідні параметри розвитку економіки: зростання ВВП, економічно обґрунтований рівень інфляції, попит і пропозицію, відповідний рівень доходів громадян та їхній розподіл, захист незахищених верств населення і фінансування їхніх потреб, стимулювання інвестицій, експортно-імпортне сальдо держави та є основою формування ефективної фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки.

3. Обґрунтовано, що фіскальна політика, як основа фіскальної парадигми, відіграє домінуючу роль у процесі антициклічного регулювання економіки. На основі сутнісних, методологічних і теоретичних особливостей такої політики встановлено, що держава використовуючи податкові, видаткові та боргові інструменти, здатна краще та більш ефективно впливати на перебіг економічного тренда, ніж вона це реалізує за допомогою інструментів монетарного характеру. Визначення переваг і недоліків дискреційної та недискреційної, проциклічної й антициклічної фіскальних політик дало змогу виокремити новий її вид – квазіфіскальну політику, яку переважно використовують уряди економічно слабких країн на етапах економічної рецесії та економічної кризи. Причинами застосування такої політики визначено нестійке макроекономічне становище, відсутність фінансової стійкості, неефективне державне управління.

4. В результаті ідентифікації детермінант реалізації фіскальної та монетарної політик, встановлено, що фіскальна політика відіграє важливу роль у подоланні криз, які виникають у світовій економіці. Водночас монетарні інструменти переважно є допоміжними в процесі антициклічного регулювання економіки. Обґрунтовано, що фіскальна та монетарна політики у процесі здійснення антициклічного регулювання економіки є взаємозалежними і взаємодоповнюючими. Антициклічна дія фіскальної політики залежить від інструментів дискреційного та недискреційного характеру і виявляється через ліберальну та соціально орієнтовану моделі.

Застосування тієї чи іншої моделі залежить від історичних особливостей і стадій економічного циклу. Водночас встановлено, що навіть ті країни, які використовують ліберальну модель як традиційну, в умовах кризи часто посилюють вплив держави на економічні процеси, застосовуючи інструменти соціально орієнтованої фіскальної політики.

5. Аналіз наукових здобутків провідних учених в сфері економічної науки дав змогу визначити основні причини та наслідки виникнення економічних циклів, настання тієї чи іншої їхньої фази. Доведено, що кожен наступний економічний цикл відрізняється від попереднього причинами виникнення й особливостями перебігу. Встановлено, що більшість наукових досліджень базується на аналізі причин виникнення економічних коливань того періоду, в якому вони відбувалися, а тому інструменти антициклічного регулювання економіки, які застосовуються для управління попереднім циклом, часто є неефективними при управлінні наступними економічними флуктуаціями. Відповідно доведено необхідність пошуку нових методологічних підходів до антициклічного регулювання економіки, які здатні не лише подолати негативні наслідки, а й дадуть змогу виявляти загрози і ризики виникнення економічних дисбалансів у майбутньому.

6. На основі використання наукових методів діалектики, синергії та теорії ігор обґрунтовано сутнісні особливості кризи й економічної рівноваги, подано авторське трактування цих понять, а також сформовано чотири сценарії використання податкових, видаткових і боргових інструментів держави для досягнення економічної рівноваги. Розроблено комплексний теоретико-методологічний алгоритм забезпечення економічної рівноваги, який відображає вплив інструментів фіскальної політики на економічну кон'юнктуру в країні. Констатовано, що такі інструменти є основою фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки, відіграють важливу роль у процесі досягнення економічної рівноваги та недопущення стану кризи через можливість впливати на цінову політику для врегулювання попиту та пропозиції в країні.

7. Доведено, що економічна рівновага та розвиток у країні можливі за ефективного поєднання критеріїв фіскальної політики. Лише за умови дотримання соціальної справедливості (рівномірного оподаткування доходів громадян, достатнього рівня отримання соціальних благ за перерозподілу бюджету держави), забезпечення економічної ефективності та досягнення фіскальної достатності фіскальні заходи сприятимуть соціально-економічному розвитку країни. Розроблено науково-методологічний підхід до формування фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки через виокремлення її суб'єктів (держава; суб'єкти господарювання; громадяни; інвестори), об'єктів (економіка; соціальна сфера), інститутів (нормативно-правові інститути; економічні інститути; політичні інститути; суспільні інститути), інструментів (видатки держави; податкові надходження; державний борг), методів (дискреційна стимулююча і стримуюча фіскальні політики; недискреційна фіскальна політика автоматичних стабілізаторів), способів (антициклічна фіскальна політика; проциклічна фіскальна політика; квазіфіскальна політика), встановлення цілей (обґрунтовані параметри державних видатків; прийнятний рівень державного боргу; оптимальне податкове навантаження; збалансований бюджет держави) і мети (довготривалий соціально-економічний розвиток країни).

8. Аналіз макроекономічної практики в розвинених країнах світу, тих, що розвиваються, та які найбільше постраждали від фінансово-економічної кризи, підтвердив, що в процесі подолання економічних криз найбільш ефективною є соціально орієнтована модель фіскальної політики. Встановлено, що саме використання дискреційних інструментів у процесі антициклічного регулювання економіки сприяло швидкому виходу країн з економічної рецесії та переорієнтуванню економічних трендів у напрямку зростання. А ті країни, що в умовах економічного зростання та рівноваги застосовували ліберальну модель фіскальної політики, за настання економічної депресії починали реалізовувати засади патерналістської

(соціально орієнтованої) моделі. Обґрунтовано, що в Україні, розвиток економіки якої відбувається занадто повільними темпами, доцільним є використання соціально орієнтованої моделі фіскальної політики, що забезпечить швидші темпи економічного розвитку та підвищення рівня добробуту її громадян.

9. У результаті аналізу соціально-економічних показників, рівня економічного розвитку України, індикаторів добробуту громадян встановлено існування значних соціальних дисбалансів. Визначено три періоди становлення економіки України з чітко вираженими стадіями зростання, спаду та кризи. Встановлено, що лише упродовж третього періоду уряду вдалося реалізувати ефективні заходи щодо забезпечення соціально-економічного розвитку. Це виявилось в підвищенні соціальних показників (мінімальної заробітної плати, середнього рівня доходів громадян), зростанні економіки країни (зниження показників інфляції, збільшення ВВП), стабільності у фіскальній сфері. Підтверджено, що соціальна сфера напряму залежить від фіскальної політики уряду – перерозподілу доходів через податки і державні запозичення та фінансування соціальної сфери за допомогою видатків бюджетів.

10. Дослідження тенденцій у фіскальній сфері України дало змогу встановити, що упродовж аналізованого періоду економіка країни характеризувалася нестабільністю і розбалансованістю. Найбільш критичними для України визначено 2014–2015 рр., коли спостерігалось значне зниження макроекономічних показників щодо попереднього періоду (ВВП, податкові надходження, видатки уряду) та було накопичено найбільший державний борг. Проте фаза економічної кризи завершилася в 2016 р., коли відбулося пожвавлення економіки, яке тривало також у 2018 р., останньому в аналізованому у дослідженні періоді. Обґрунтовано, що досі соціально-економічне становище України доволі складне, а причиною цього є відсутність структурних змін у державному управлінні, наявність

недобросовісності, недосконалість державних інститутів, безсистемність реформ у галузях економіки.

11. Оцінювання економічної кон'юнктури і соціально-економічних тенденцій в Україні підтвердило доцільність продовження проведення політики фіскальної децентралізації. Через значні економічні дисбаланси, загрозу настання економічної кризи поряд з політикою децентралізації визнано доцільним також проведення політики фіскальної консолідації. Встановлено, що лише за успішного поєднання цих двох політик і співпраці місцевих і центральних органів влади можна досягти успіхів в економічній сфері. Доведено, що незалучення місцевих органів влади до політики фіскальної консолідації знижує стимули до ефективного використання власних фінансових ресурсів, спричинює дисбаланси в трансфертній політиці, призводить до маніпулювання свідомістю громадян-виборців. І навпаки, спільна, солідарна відповідальність за результати політик фіскальної консолідації та децентралізації сприятиме досягненню високих результатів для економіки країни загалом.

12. Для забезпечення швидких темпів економічного розвитку і зростання рівня добробуту громадян в Україні варто слідувати курсу на досягнення фіскальної стійкості. Доведено, що фіскальна стійкість відображає здатність уряду в повному обсязі фінансувати наперед задані видатки за допомогою власних доходів податкового та неподаткового характеру або через залучення кредитних ресурсів, вартість обслуговування і погашення яких має бути меншою, ніж фінансовий результат держави від їхнього використання у майбутньому. Водночас встановлено, що фінансова стійкість не є інструментом стримування швидких темпів соціально-економічного розвитку країни, а, навпаки, сприяє ефективним реформам у країні.

13. Аналіз впливу фіскальних інструментів на управління економічними циклами вказав на потребу запровадження фіскальних правил в Україні. Така імплементація дасть змогу підвищити відповідальність уряду

за взяті зобов'язання у сфері фіску. Наперед задані параметри фіскальних показників (рівень державного боргу, дефіцит бюджету, функціональний розподіл видатків і формування доходів) забезпечать можливість прогнозування макроекономічних тенденцій в Україні на середньо- та довгострокову перспективу.

14. На основі всебічного аналізу фіскальної політики, її впливу на економічну кон'юнктуру розроблено модель поведінки державних інституцій у цій сфері на різних стадіях економічного циклу, а також виокремлено заходи, які потрібно застосовувати для досягнення економічної рівноваги та подолання економічних криз. Така модель дасть змогу суб'єктам економічної політики держави ухвалювати ефективні рішення у фіскальній сфері, що пришвидшить темпи економічного розвитку, зростання добробуту громадян, дасть можливість оперативно реагувати на потенційні загрози та ризики, які можуть призвести до соціально-економічних дисбалансів.

15. Використовуючи економіко-математичний інструментарій, побудовано фіскальну модель, в якій визначено вплив податкових надходжень, видатків зведеного бюджету України та державного боргу на зміни валового внутрішнього продукту. Досліджено та встановлено значний вплив видатків бюджету і податкових надходжень на динаміку ВВП. Зокрема, їхнє підвищення зумовлює збільшення валового внутрішнього продукту, тоді як зростання державного боргу незначно впливає на приріст макропоказника. Отримані результати дають змогу розробити ефективні заходи щодо використання інструментів фіскальної політики в процесі антициклічного регулювання, що сприятимуть досягненню високих темпів розвитку економіки та зростання добробуту громадян держави.

16. У ході формування напрямів підвищення ефективності вітчизняних фіскальних інститутів для забезпечення дієвого антициклічного регулювання економіки доведено, що без їхньої трансформації, дотримання фіскальної дисципліни, забезпечення відкритості та прозорості в їх діяльності, здатності швидко й ефективно реагувати на потенційні економічні

зовнішні та внутрішні загрози, вміння використовувати ефективні моделі, типи та види фіскальної політики для швидкого подолання кризових явищ в економіці, можливості прогнозувати зміни економічної кон'юнктури, без побудови прозорих відносин між суб'єктами фіскальної політики, досягти швидких темпів економічного зростання та підвищення добробуту громадян неможливо. Встановлено, що, незважаючи на певні позитивні зрушення у сфері антициклічного регулювання економіки, досягти швидкого економічного розвитку в Україні надзвичайно складно без вирішення таких основних структурних проблем: відсутність належного експертного нагляду з боку суспільства, неякісне законодавче підґрунтя, низький рівень доброчесності тощо.

17. Сформовано фіскальну парадигму антициклічного регулювання економіки, яка базується на соціально орієнтованій моделі суспільних відносин із чітко вираженими елементами антициклічного характеру та визначеними суб'єктами, об'єктами, інструментами, методами, способами, цілями та метою. Обґрунтовано, що основою сформованої фіскальної парадигми антициклічного регулювання економіки мають бути імплементація фіскальних правил у вітчизняну практику державного управління, дотримання показників фіскальної стійкості, трансформація державних інститутів у напрямку доброчесності, прозорості та підзвітності. Використання такої парадигми сприятиме пришвидшенню економічного розвитку та зростанню добробуту громадян України, а також дасть змогу вчасно виявляти зовнішні та внутрішні загрози економічного, соціального, екологічного, безпекового й іншого характеру.

Основні результати дослідження використовуються у діяльності Міністерства фінансів України, Державної фіскальної служби України, Тернопільської обласної ради, Головного управління Державної податкової служби України в Тернопільській обл., в Івано-Франківському регіональному відділенні Асоціації міст України, а також у навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету (Додаток Я).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alesina A. et al. Budget institutions and fiscal performance in Latin America. *Journal of development Economics*. 1999. Vol. 59. No. 2. P. 253–273.
2. Average income around the world. WorldData.info. 2018. URL: <https://www.worlddata.info/average-income.php> (дата звернення: 10.09. 2018).
3. Balassone F. Franco D. Assessing Fiscal Sustainability: A Review of Methods with a View to EMU. *Fiscal Sustainability*. 2000. P. 21–60.
4. Bedianashvili G., Ivanov Yu. B., Paientko T.V. Tax Reforms in Ukraine and Georgia: Changing Priorities. *Journal of Tax Reform*. 2019. № 5(2): 107–128. (WoS)
5. Blanchard O. (1990) Suggestions for a New Set of Fiscal Indicators. *OECD Working Paper*, No.79.
6. Brennan G. and Buchanan J.M. Towards a Tax Constitution for Leviathan. *Journal of Public Economics*. 1977. December. №8. P. 255.
7. Budget Institutions and Fiscal Performance in Low-Income Countries. Dabla-Norris, E., R. Allen, L. Zanna, T. Prakash, E. Kvintradze, V. Lledo, I. Yackovlev, S. Gollwitzer/ IMF Working Paper 10/80 ISSN 1993-0259. ISSN 2219-4649. ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ. 2015 рік. Том 22. № 1. 149 (Washington: International Monetary Fund). URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp1080.pdf> (дата звернення: 12.10. 2018).
8. Canova F., Pappa E. Does it cost to be virtuous? The macroeconomic effects of fiscal constraints. *NBER International Seminar on Macroeconomics 2004. The MIT Press*, 2006. P. 327–370.
9. Chatterjee Satyajit. From Cycles to Shocks: Progress in Business Cycle Theory // Federal Reserve Bank of Philadelphia Business Review. 2000. March-April. P. 2.
10. Christoph A. Schaltegger, Lars P. Feld. Are Fiscal Adjustments Less Successful in Decentralized Governments? *CESifo Working Paper*, 2007. № 1946.

11. Darby J., Muscatelli V. A. And Roy G. Fiscal federalism, fiscal consolidations and cuts in central government grants: evidence from an event study. *CESifo Working Paper*, 2005. - № 1305.
12. De Mello L. R. Intergovernmental fiscal relations: coordination failures and fiscal outcomes. *Public Budgeting & Finance*, 1999. № 19 (1). P. 3-25.
13. Desyatnyuk O. Vectors to activate system of subnational taxation in Ukraine / Modern determinants of fiscal policy: local and international dimension. Wroclaw. – 2016. – 282 p.
14. Desyatnyuk O., Marshalok T. Anti-Cyclical Fiscal Regulation of the Worldwide Countries' Economies – Opportunities for Ukraine. *Journal of European Economy. Vol 18, No 2 (2019)*, Ternopil. 2019. S. 245–269.
15. Desyatnyuk O., Marshalok T. Econometric Model of the Effect of Macro-Fiscal Instruments on Economic Conjuncture in Ukraine. *International Conference on Advanced Computer Information Technologies ACIT'2019*. – Ceske Budejovice, Czech Republic. June 5-7. 2019.
16. Dinh H. Fiscal solvency and sustainability in economic management. *World Bank Policy Research Working Paper No. 2213*. Washington : World Bank, 1999. 32 p.
17. Doing Business 2006 Annual Report. A copublication of the World Bank and the International Finance Corporation. 2005. URL <http://www.doingbusiness.org/~//media/FPKM/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB06-FullReport.pdf> (дата звернення: 23.11.2019).
18. Doing Business 2007 Annual Report. A copublication of the World Bank and the International Finance Corporation. 2006. URL <http://www.doingbusiness.org/~//media/FPKM/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB07-FullReport.pdf> (дата звернення: 27.11. 2018)
19. Doing Business 2008 Annual Report. A copublication of the World Bank and the International Finance Corporation. 2007 URL: <http://www.doingbusiness.org/~//media/FPKM/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB08-FullReport.pdf> (дата звернення: 06.12. 2018)

20. Doing Business 2009 Annual Report / A copublication of the World Bank, the International Finance Corporation, and Palgrave Macmillan. 2008 URL: <http://www.doingbusiness.org/~media/FPKM/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB09-FullReport.pdf> (дата звернення: 10.09. 2018).

21. Doing Business 2010 Annual Report. A copublication of Palgrave Macmillan, IFC and the World Bank. 2009 URL: <http://www.doingbusiness.org/~media/FPKM/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB10-FullReport.pdf> (дата звернення: 10.11. 2018).

22. Doing Business 2011 Annual Report. A copublication of the World Bank and the International Finance Corporation. 2010. URL: <http://www.doingbusiness.org/~media/FPKM/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB11-FullReport.pdf> (дата звернення: 10.11.2018).

23. Doing Business 2012 Annual Report. A copublication of The World Bank and the International Finance Corporation. 2012. URL: <http://www.doingbusiness.org/~media/FPKM/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB12-FullReport.pdf> (дата звернення: 18.11. 2018).

24. Doing Business 2013 Annual Report. A copublication of The World Bank and the International Finance Corporation. 2013. URL: <http://www.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB13-full-report.pdf> (дата звернення: 06.10. 2018).

25. Espinoza-Wega Marko A., Guo Jang-Ting. On Business Cycles and Countercyclical Policies. *Federal Reserve Bank of Atlanta Economic Review*. 2001. Fourth Quarter. P. 11.

26. Estevão M., Samake I. The Economic Effects of Fiscal Consolidation with Debt Feedback. *IMF Working Paper*. 2013. May.

27. Fiess N. et al. Chile's fiscal rule. *World Bank*. 2002.

28. Fiscal Adjustment in an Uncertain World. Fiscal monitor. April, 2013
URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fm/2013/01/fmindex.htm> (дата звернення: 27.10. 2018).
29. Fiscal consolidation. Веб сайт. URL:
http://www.oecd.org/document/25/0,3343,en_21571361_44315115_45408473_1_1_1_1,00.html (дата звернення: 10.01. 2019).
30. Fiscal Monitor. *International Monetary Fund*, 2012.
31. Fiscal Sustainability Report – 2012. *European Economy*. 2012. № 8. P. 204.
32. Fiscal sustainability. *OECDiLibrary*. 2018. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/government-at-a-glance-2013/fiscal-sustainability_gov_glance-2013-11-en (дата звернення: 10.01.2019).
33. Fischer S., Dornbusch R., Schmalensee R. *Economic*. – McGraw-Hill, 1988. 813 p.
34. GDP (current US\$). Worldbank. 2018. URL:
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD> (дата звернення: 10.12. 2018).
35. General government gross debt – annual data. Eurostat. 2018. URL:
<https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&code=teina225&language=en> (дата звернення: 10.01. 2019).
36. General government revenue. OECD. 2018. URL:
<https://data.oecd.org/gga/general-government-revenue.htm>.
37. General government spending. OECD. 2018. URL:
<https://data.oecd.org/gga/general-government-spending.htm#indicator-chart> (дата звернення: 26.02. 2019).
38. *Genorio H.* General Government Debt Sustainability in Slovenia. *Prikazi in analize*. 2005. Vol. XII. No. 2 (November). P. 57 – 87.
39. GINI index (World Bank estimate). The World Bank Data. 2017.
URL:

<https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?end=2016&locations=UA&start=1995> (дата звернення: 07.03. 2019).

40. Glossary of Statistical Terms. Fiscal Consolidation. URL: <http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=984> (дата звернення: 30.12. 2018).

41. Goodspeed, T. J. Bailouts in a federation. *International Tax and Public Finance*, 2002. № 9 (4), P. 409 – 421.

42. Hemming R. Petrie M. A Framework for Assessing Fiscal Vulnerability. 2000. URL: http://www.bancaditalia.it/studiricerche/convegni/atti/fiscal_sust/i/061-094_chalk_and_hemming.pdf (дата звернення: 01.12. 2018).

43. Horne J. (1991) Indicators of Fiscal Sustainability. IMF Working papers, WP/91/5.

44. John Thorntona, Olumuyiwa S. Adedjib. Fiscal decentralization and fiscal consolidations in emerging market economies. *Applied Economics Letters*, 2010. № 17. P. 1043-1047.

45. Juglar C. Des crises commerciales et de leur retour periodique en France < en Angleterre et aux Etats-Unis. Paris, 1862.

46. Julia Darby, V. Anton Muscatelli and Graeme Roy. Fiscal consolidation and decentralisation: a tale of two tiers // *Fiscal Studies*, June 2005. Vol. 26. № 2. P. 169-195.

47. Karan Kumar. Economics, DAV College, Chandigarh (2018)

48. Kennedy S., Robbins J., Delorme F. The role of fiscal rules in determining fiscal performance. *Fiscal Rules Conference*. 2001. P. 237.

49. Kitchin J. Cycles and Trends in Economic Factors / J. Kitchin // *Review of Economic Statistics*. 1923. Preliminary. Vol. V. January. P. 10-16; Crum W. Cycles of rate on Commercial Paper / W. Crum // *Review of Economic Statistics*. 1923. Vol. V. January.

50. Knut Wicksell. *Finanztheoretische Untersuchungen*. Jena : Verlag von Gustav Fischer. 1896. 352 c.

51. Kuznets S. S. *Cyclical Fluctuations: Retail and Wholesale Trade, United States, 1919– 1925*. New York, 1926.

52. Kuznets S. S. *Modern Economic Growth: Rate, Structure and Spread*. New Heaven, 1966.
53. Kuznets S. S. *Secular Movement in Production and Prices*. Boston, 1930.
54. Leroy-Beaulieu Paul. *Traite de la science des finances*. Sixieme edition revue et corrige. Leroy-Beaulieu Paul. Paris : Librairie Guillaumin, 1899. 885 p.
55. Marshalok T. Gerchakivskiy S. History of tax system formation in Ukraine: road to success or period of lost opportunities. *Economic and social development of Ukraine in XXI century: national vision and globalization challenges*. Collection of scientific articles. Dradt2Digital Publishing House. 2017. 185 p.
56. Marshalok T. Ivanova A. Prospects and consequences of fiscal consolidation in conditions of budget decentralization. *Modern determinants of fiscal policy: local and international dimension. Monograph*. / edited by Doctor of Economics, Prof. A. Krysovaty, Doctor of Economics, Prof. A. Gospodarowicz. Wroclaw. 2016. C. 125–131.
57. Melitz J. Non-Discretionary and Automatic Fiscal Policy in the EU and the OECD. Institut National de la Statistique et des Etudes Economiques, no 2005-10, 2005. 30 p. URL: <http://www.crest.fr/doctravail/document/2005-10.pdf> (дата звернення: 23.02. 2019).
58. Oats W. An Essay on Fiscal Federalism. *Journal of Economic Literature*. 1999. Vol. 37. P. 1120-1149.
59. Pantaleoni M. *Skritti varii di economia*. Milano-Palermo-Napoli : REMO SANDROM. Editore Libraio della R. Casa. 1904. 532 c.
60. Public finances in EMU – 2006. *European Economy*. 2006. № 3. P. 459.
61. Public finances in EMU – 2009. *European Economy*. 2009. № 9. P. 180.

62. Public Finances in EMU 2009. URL: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication15390_en.pdf (дата звернення: 13.12. 2018).

63. Robertson Dennis H. The Trade Cycle: An Academic View // Lloyds Bank Review. 1937. September. P. 167-174.

64. Sachs J. An Overview of Stabilization Issues Facing Economies in Transition. URL: http://www.cisp.org.ua/cisp/cisp_uk.nsf/CISP!Jeffrey!Sachs!02!Ukr?OpenForm (дата звернення: 10.04. 2019).

65. Say Jean-Baptiste. Traite d'economie politique ou simple exposition de la maniere dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses. Paris : Guillaumin, 1841. 640 p.

66. Seligman E. R. A. The shifting and incidence of taxation. New York : The Columbia University Press. 1910. 428 с.

67. Topalova P. Nyberg D. What Level of Public Debt Could India Target? *IMF Working Paper*. 2010. № 7. 27 p.

68. Von Hagen J. et al. Fiscal Rules and Fiscal Performance in the EU and Japan. CEPR Discussion Papers. 2005. No. 5330.

69. Weingast B. The political economy of costs and benefits: a neoclassical approach to distributive politics / B. Weingast, K. Shepsle, C. Johnsen. *Journal of Political Economy*. 1981. № 89 (4). P. 642-664.

70. Zarnowitz Victor. What is a Business Cycle? / National Bureau of Economic Research (Cambridge, MA). Working paper No. 3863. 1991. October. 86 p.

71. Аналіз виконання Державного бюджету України за 1999 рік. Рахункова палата України : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/174822> (дата звернення: 06.02.2019).

72. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2000 рік. Рахункова палата України : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/163932> (дата звернення: 06.02.2019).

73. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2001 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/38965?page=1> (дата звернення: 06.02.2019).

74. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2002 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/38964> (дата звернення: 06.02.2019).

75. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2003 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/38962> (дата звернення: 06.02.2019).

76. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2004 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/38962> (дата звернення: 06.02.2019).

77. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2005 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/204> (дата звернення: 06.02.2019).

78. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2006 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/203> (дата звернення: 06.02.2019).

79. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2007 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/20312> (дата звернення: 06.02.2019).

80. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2008 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16723662> (дата звернення: 06.02.2019).

81. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2009 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16734557> (дата звернення: 06.02.2019).

82. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2010 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16734557> (дата звернення: 06.02.2019).

83. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2011 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16739020> (дата звернення: 06.02.2019).

84. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2012 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16743264> (дата звернення: 06.02.2019).

85. Аналіз виконання Державного бюджету України за 2013 рік. *Рахункова палата України* : веб-сайт. URL: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16747820> (дата звернення: 06.02.2019).

86. Антициклическое регулирование. Discovered. 2018. Веб сайт. URL: <https://discovered.com.ua/glossary/anticiklichesкое-regulirovanie/>. (дата звернення: 10.02.2019).

87. Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива: монографія : / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Я. М. Столярчук та ін.; За заг. ред. д-ра екон. Наук, проф. Д. Г. Лук'яненко та д-ра екон. наук, проф. А.М. Поручника. К.: КНЕУ , 2010. 334, [2] с.

88. Архів офіційного курсу долара США за 100 од., НБУ. Finance.ua. 2018. Веб сайт. URL: <https://charts.finance.ua/ua/currency/official/-/1/usd> D. Nyberg (дата звернення: 04.04. 2019).

89. Бадрак О. Поліпшення конкурентної позиції України засобами фіскальної політики. *Економіка України*. 2006. № 2. С. 13-19.
90. Бартенев С.А. Экономические теории и школы (история и современность): курс лекций. М. : Издательство БЕК, 1996. 352 с.
91. Башко В. Й. Фіскальна стійкість та бюджетні правила в Україні. *Фінанси України*. 2017. №6. С. 26–37.
92. Бешенов С. В. Розмаинский И. В. Гипотеза финансовой нестабильности Хаймана Мински и долговой кризис в Греции. Экономический Портал URL: <http://institutiones.com/general/2752-gipoteza-finansovoi-nestabilnosti-xaimana-minski.html>. (дата звернення: 10.01. 2019).
93. Блауг М. Економічна Теорія в ретроспективі. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 670 с.
94. Блок Ф. Роли государства в хозяйстве // Экономическая социология. Т. 5. №5. 2004. С. 37–49.
95. Богдан І. В. Проциклічна чи антициклічна фіскальна політика: методи діагностики. *Науковий журнал "Економіка України"*. 2013. №3. С. 45–57.
96. Богдан Т. П. Фіскальні правила як важлива складова прогресивних фіскальних інститутів. *Фінанси України*. 2016. № 4. С. 7-26.
97. Богдан Т., Богдан І. Моделювання впливу боргової політики на економічний розвиток України. *Вісник НБУ*, жовтень, 2013 р. С. 20-27.
98. Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука). В 2 кн. / Отд-ние экономики АН СССР . Ин-т экономики АН СССР . М.: Экономика, 1989. 351 с.
99. Большие циклы экономической конъюнктуры. Доклад в Институте экономики 6 февраля 1926 г.
100. Бреттон-Вудська фінансова конференція 1944. Вікіпедія. 2019. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%82%D0%BE%D0%BD->

%D0%92%D1%83%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F_1944 (дата звернення: 14.03. 2019).

101. Бюджет України. Ціна держави. 2018. Веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget> (дата звернення: 21.02. 2019).

102. Бюджет України; Видатки. Ціна держави. 2018. Веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 17.04. 2019).

103. Бюджет України; Державний борг України. Ціна держави. 2018. Веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 30.12. 2018).

104. Бюджет України; Доходи. Ціна держави. 2018. Веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 10.01. 2019).

105. Бюджет України; Пенсійний Фонд. Ціна держави. 2018. Веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 23.04. 2019).

106. Бюджетне обмеження. Вікіпедія. 2018. Веб сайт. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B5_%D0%BE%D0%B1%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B5_%D0%BE%D0%B1%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.)) (дата звернення: 10.04. 2019).

107. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 року № 2456-VI. Офіційний сайт Верховної Ради України. Веб сайт. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> (дата звернення: 11.03. 2019).

108. Бюджетний кодекс України від 21.06.2001 року № 2542-III. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> (дата звернення: 16.04. 2019).

109. Бюджетний кодекс України: закон, засади, коментар / за ред. О.В. Турчинова і Ц.Г. Огня. К.: Парламентське вид-во, 2002. 320 с.

110. Валігура В. Амбрик Л. Фінансові ефекти фіскальної децентралізації в Україні. Світ фінансів. 2016. №2. С. 123-145.

111. Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. Веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

112. Валовий внутрішній продукт. Вікіпедія. 2018. Веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA%D1%82 (дата звернення: 11.02. 2019).

113. Веснин В. Р. Юрьева Т. В. Теория антикризисного управления: учебно-практическое пособие. М.: Евразийский открытый институт, 2010. 215 с.

114. Видатки. Ціна Держави. 2019. URL: <http://cost.ua/budget/expenditure/> (дата звернення: 10.01. 2019).

115. Виробнича функція Кобба-Дугласа. Економічний енциклопедичний словник. 2018. Веб сайт. URL: <https://subject.com.ua/economic/slovník/1101.html> (дата звернення: 10.04.2019).

116. Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Державна служба статистики України. 2018. Веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.02.2019).

117. Вплив державного боргу на економіку. Веб сайт. URL: http://studopedia.su/5_51767_vpliv-derzhavnogo-borgu-na-ekonomiku.html (дата звернення: 21.02. 2019).

118. Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку. К.: «АДЕФ-Україна». 2009. 392 с.

119. Галяутдинов Р. Р. Экономический цикл: причины, фазы и виды. Галяутдинов: Сайт преподавателя экономики. 2018. URL: <http://galyautdinov.ru/post/ekonomicheskij-cikl-fazy-i-vidy> (дата звернення: 29.01. 2019).

120. Годованець О., Маршалок Т. Податкове навантаження: важливий чинник соціально-економічної стратегії держави. Економічний аналіз. 2008. № 3(19). С. 85-89.

121. Горюнов Е., Котликофф Л., Синельников-Мурылев С. Теоретические основы бюджетного разрыва как показателя долгосрочной фискальной устойчивости и его оценка для России. *Издательство Института Гайдара*, Москва. 2015. С. 58.

122. Государственные расходы, процент ВВП – Классация стран. theGlobalEconomy.com. 2018. URL: https://ru.theglobaleconomy.com/rankings/Government_size/ (дата звернення: 24.04.2019).

123. Гранична корисність. Вікіпедія. 2017. Веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C. (дата звернення: 02.05.2019).

124. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України : [монографія] / В. Г. Дем'янишин. Тернопіль : ТНЕУ, 2008. 496 с.

125. Державний борг України. МінФін. 2019. Веб сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/> (дата звернення: 14.04.2019).

126. Державний борг. Ціна Держави. 2019. Веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/debt/> (дата звернення: 13.05.2019).

127. Десятнюк О. М., Маршалок Т. Я. Вплив фіскальних інструментів на економічну кон'юнктуру в Україні. Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 10 вересня 2019 року). Тернопіль: ТНЕУ, 2019. С. 15–19.

128. Десятнюк О. М., Маршалок Т. Я. Переваги та недоліки фіскальних правил як інструментів антициклічного регулювання економіки.

Науково-виробничий журнал «Облік і фінанси». Товариство з додатковою відповідальністю «Інститут обліку і фінансів». Київ. № 3 (85)' 2019. С. 71–82.

129. Десятнюк О.М. Гузела І. А. Проблеми і напрямки модернізації податкового регулювання в Україні. *Світ фінансів*. 2018. Вип.3. С. 58–66.

130. Десятнюк О.М. Дмитрів В.І. Стабільність оподаткування та її вплив на економічний розвиток держави. *Світ фінансів*. 2016. Вип.2. С. 18-28.

131. Десятнюк О.М. Моніторинг податкових ризиків: теорія та практика: Монографія / О.М. Десятнюк. Тернопіль: ТНЕУ, 2009. 312 с.

132. Десятнюк О.М., Маршалок Т.Я. Управління податковим боргом: Навчальний посібник. Тернопіль: Вектор, 2013. 340 с.

133. Десятнюк О.М., Невідома Д.Р. Стратегічні орієнтири фіскальної децентралізації: податковий вимір Напрями формування податкової політики України в контексті фіскальної децентралізації та розширення бази оподаткування: моногр. За ред. Д-ра екон.наук, проф. А.І.Крисоватого, д-ра екон. наук, проф. О.М.Десятнюк / Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С.151-164.

134. Десятнюк О.М., Олексійчук С.В. Прагматика формування та управління державним боргом в Україні / Фіскальний простір сталого соціально-економічного розвитку держави: моногр. / за ред. д.е.н., проф. А.І.Крисоватого. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С.141-158

135. Дефіцит. Ціна Держави. 2019. Веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/deficit/>

136. Динаміка середньомісячної заробітної плати по регіонах у 1995-2017 роках. Державна служба статистики України. 2018. Веб сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/gdn/prc_rik/prc_rik_u/dszpR_u.html. (дата звернення: 10.02.2019).

137. Дитман Б. В. Переложение налогов. Налоги как ценообразующий фактор. Ленинград : Государственное финансовое издательство СССР. 1930. 170 с.

138. Дмитренко Г. Роль фіскальної політики в антициклічному регулюванні економіки. Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. 2009. Вип. 3. С. 79-86.

139. Доходи. Ціна Держави. 2019. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 11.03.2019).

140. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: ... С.В. Мочерний (відп. Ред..) та ін. К.: Видавничий центр «Академія», 2002. 952 с.

141. Енциклопедія кібернетики тт. 1, 2. К.: Головна редакція УРЕ, 1973. 584 с.

142. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / голов. Дол. О.С. Мельничук. К.: Наукова думка, 1983. Т. 5: Р-Т / [уклад. Р.В. Болдирев та ін.]. 2006. 704 с.

143. Єфімова О. Г. Економіка для юристів. Видавництво «Флінта». 1999. URL: <http://bibliograph.com.ua/economika-dlya-yuristov/index.htm> (дата звернення: 21.02.2019).

144. Жаліло Я., Черніков Д. Дієвість економічної політики в контексті ринкового реформування. *Економіка України*. 2000. № 12. С. 13-23.

145. Жамс Э. История экономической мысли XX века. М.: Изд-во ин. Лит-ры, 1959. 572 с.

146. Забезпечення фінансової стабільності в Україні в умовах посткризової економіки: Аналітична доповідь / за ред. Я.В. Белінської. К: НІСД, 2011. 38 с.

147. Закон України “Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин” від 28.12.2014 р. № 79-VIII Верховна Рада України. 2018. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/79-19/page3> (дата звернення: 21.02.2019).

148. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення деяких податкових норм» від 24.05.2012 року № 4834-VI. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4834-17> (дата звернення: 10.01.2019).

149. Закон України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» від 27.11.2003 року № 1344-IV / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 03.12.2003 року. - № 228.

150. Закон України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» від 23.12.2004 року № 2285-IV / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 29.12.2004 року. - № 249.

151. Закон України «Про Державний бюджет України на 2006 рік» від 20.12.2005 року № 3235-IV / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 30.12.2005 року. - № 250-251.

152. Закон України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» від 19.12.2006 року № 489-V / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 23.12.2006 року. - № 243.

153. Закон України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 28.12.2007 року № 107-VI / Верховна Рада України. – Урядовий кур'єр. 31.12.2007 року. № 247.

154. Закон України «Про Державний бюджет України на 2009 рік» від 26.12.2008 року № 835-VI / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 30.12.2008 року. - № 246.

155. Закон України «Про Державний бюджет України на 2010 рік» від 27.04.2010 року № 2154-VI / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 30.04.2010 року. - № 80-81.

156. Закон України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 23.12.2010 року № 2857-VI / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 30.12.2010 року. - № 249.

157. Закон України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» від 22.12.2011 року № 4282-VI / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 28.12.2011 року. № 246.

158. Закон України «Про Державний бюджет України на 2013 рік» від 06.12.2012 року № 5515-VI / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 18.12.2012 року. № 233.

159. Закон України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» від 16.01.2014 року № 719-VII / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 21.01.2014 року. № 234.

160. Закон України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» від 28.12.2014 року № 80-VIII / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 30.12.2014 року. № 253.

161. Закон України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» від 25.12.2015 року № 928-VIII / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 28.12.2015 року. № 267.

162. Закон України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» від 21.12.2016 року № 1801-VIII / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 27.12.2016 року. № 241.

163. Закон України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» від 07.12.2017 року № 2246-VIII / Верховна Рада України. Урядовий кур'єр. 18.12.2017 року. № 231.

164. Закон України «Про Державний бюджет України на 2019 рік». Верховна Рада України. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19/print> (дата звернення: 10.06.2019).

165. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 року № 280/97-ВР. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.01.2019).

166. Закон України «Про систему оподаткування» від 25.06.1991 року № 1251-XII. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1251-12> (дата звернення: 26.12.2018).

167. Залишок солоу. Економічний енциклопедичний словник. веб сайт. URL: <http://www.subject.com.ua/economic/slovník/2382.html> (дата звернення: 09.04. 2019).
168. Зимовець В.В. Державна фінансова політика економічного розвитку. НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. К., 2010. 356 с.: табл., рис.
169. Исаев А. А. Очерк теории и политики налогов. Ярославль : Типо-литография Г. Фальк, 1885. 174 с.
170. История экономических учений: (современный этап): учебник / ред. А. Г. Худокормов. М. : Инфра-М, 1999. 733 с.
171. Іванов Ю.Б. Податковий менеджмент: Підручник / Ю.Б. Іванов, А.І. Крисоватий, А.Я. Кізіма, В.В. Карпова. К.: Знання, 2008. 525 с.
172. Іванов Ю.Б. Проблеми розвитку податкової політики та оподаткування: Монографія / [Ю.Б. Іванов, О.М. Тищенко, М.О. Кизим]; [за заг. ред. Ю.Б. Іванова]. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2007. 448 с.
173. Іванов Ю.Б., Єськов О.Л. Сучасне оподаткування: мотиваційний аспект: Монографія. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2007. 328 с.
174. Іванов Ю.Б., Крисоватий А.І., Десятнюк О.М. Податкова система: Підручник. К.: «Атіка», 2006. 920 с.
175. Іванов Ю.Б., Швабій К.І. Нагальні проблеми формування податкової політики держави в Україні. *Фінанси України*. 2017. № 5. С. 39 – 52.
176. Індекс інфляції. МінФін. 2018. Веб сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/2018> (дата звернення: 19.02.2019).
177. Індеси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2004 році *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).
178. Індеси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2005 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

179. Індекси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2006 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

180. Індекси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2007 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

181. Індекси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2008 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

182. Індекси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2009 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

183. Індекси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2010 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

184. Індекси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2011 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

185. Індекси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2012 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

186. Індекси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2013 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

187. Індекси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2014 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

188. Індекси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2015 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

189. Індекси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2016 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

190. Індекси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в 2017 році. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2019).

191. Квартальні звіти виконання Зведеного бюджету України за роками. Державна Казначейська служба України. 2019. Веб сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/kvartalnyi-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukraini-za-devyat-misyatsiv-2018-roku> (дата звернення: 14.04.2019).

192. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. М.: Гелиос АРВ, 1999. 352 с.

193. Кейнсіанська модель макроекономічної рівноваги (Вступ до кейнсіанської теорії сукупного попиту). URL: http://www.cyb.univ.kiev.ua/Library/Macro/Macro_book_6.pdf (дата звернення: 13.05.2019).

194. Кейнсіанська теорія та економічна політика: Історія економічних вчень. Library.if.ua. 1999. URL: <http://library.if.ua/book/87/6152.html> (дата звернення: 14.03.2019).

195. Кириленко В.В., Стрішенець О.М., Фаріон М.М. Історія економічних вчень // За ред. В.В. Кириленка, Посібник. Т.: Економічна думка. 2007 р. 233 с.

196. Климко Г. Н. Основи економічної теорії: політ-економічний аспект : підручник. / відп. Дол.. Г. Н. Климко. [4-те вид., перероб. І доп.]. Київ. Знання-Прес. 2002. 615 с.

197. Коефіцієнт Джині. Вікіпедія. 2018. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%B5%D1%84%D1%96%D1%86%D1%96%D1%94%D0%BD%D1%82_%D0%94%D0%B6%D0%B8%D0%BD%D1%96 (дата звернення: 10.06.2019).

198. Козюк В. В. Державний борг в умовах ринкової трансформації економіки України: Монографія / В.В. Козюк. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 238 с.
199. Козюк В. В. Координація фіскальної та монетарної політики в умовах глобалізації: інтеграція старих і нових ідей / В. В. Козюк // Екон. теорія. - 2007. - № 4. - С. 59-70.
200. Козюк В. В. Особливості державної політики в сфері антициклічного регулювання економіки – теорія та методологія: Монографія. м. Тернопіль, ТНЕУ, Видавництво «Економічна думка». 2009 р. 728 с.
201. Колісник О., Пруський О. Фіскальна консолідація в системі антикризових заходів макроекономічного регулювання. *Економіка*. 2010. №7. С. 53–59.
202. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры. Вопросы конъюнктуры. 1925. Выпуск 1. Т. I. С. 28-79.; 2-е изд.
203. Кондратьев Н. Д. Избранные сочинения. М.: Экономика, 1993. С. 24-83.
204. Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики. М.: Экономика, 1989. С. 172-226.
205. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н.Д. Кондратьев. М. : Экономика, 2002. С. 320-321.
206. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.04.2019).
207. Концепції державного регулювання економіки та їх еволюція: Економічна теорія. Навчальні матеріали онлайн. 2017. URL: https://pidruchniki.com/ekonomika/kontseptsiyi_derzhavnogo_regulyuvannya_ekonomiki_evolyutsiya (дата звернення: 27.02.2019).

208. Копич Р. І. Практичні підходи до визначення фіскальної стійкості країн Центральної та Східної Європи. *Економіка і прогнозування*. 2011. №3. С. 42-60.
209. Короткий тлумачний словник української мови / за ред. Д.Г. Гринчишина. К.: Вид. центр «Просвіта», 2004. 608 с.
210. Кравчук Ю. О. Макроекономіка URL: <https://poznauka.org/s47011t1.html> (дата звернення: 11.05.2019).
211. Кравчук Ю.Б. Макроекономіка: Підручник. Харків, ХНУВС, 2016. 253 с.
212. Криза. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. 5-те вид. К. ; Ірпінь : Перун, 2005.
213. Крисоватий А.І. Аксиоми суспільного вибору в податкових фінансах. *Світ фінансів*. 2007. № 3 (12). С.7-15.
214. Крисоватий А.І. Інституційна трансформація теорії податкової політики соціально-ринкової держави. *Світ фінансів*. 2010. Вип.1. С.62-73.
215. Крисоватий А.І. Наукова парадигма податкових фінансів. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 102. С. 223-228.
216. Крисоватий А.І. Оподаткування і ринок: умови та можливості поєднання: Монографія. Тернопіль: Видавництво Карп'юка, 2000. 246 с.
217. Крисоватий А.І. Парадигма податкових та позикових фінансів. *Вісник економічної науки України*. 2008. № 1. С. 132-140.
218. Крисоватий А.І. Податки і фіскальна політика: Навчальний посібник / А.І. Крисоватий, А.І. Луцик. Тернопіль, 2003. 312 с.
219. Крисоватий А.І. Теоретико-організаційні домінанти та практика реалізації податкової політики в Україні: Монографія. Тернопіль : Карт-бланш, 2005. 371 с.
220. Крисоватий А.І. Теоретико-організаційні домінанти та практика реалізації податкової політики в Україні: Монографія. Тернопіль: Карт-бланш, 2005. 371 с.

221. Крисоватий А.І., Василевська Г.В. Новітня парадигма преференційного оподаткування. К.: Центр учбової літератури, 2013. 260 с.

222. Крисоватий А.І., Кощук Т.В. Інституційне середовище фіскального регулювання соціально-економічних процесів. *Фінанси України*. 2011. № 9. С. 18-32.

223. Круш П. В., Клименко О. В. Гроші та кредит. URL: https://pidruchniki.com/17810409/finansii/groshi_ta_kredit (дата звернення: 10.04.2019).

224. Кулишер И. М. Очерки финансовой науки. Петроград : Наука и школа. 1919. 256 с.

225. Курс экономической теории. Общие основы экономической теории, микроэкономика, макроэкономика, переходная экономика : [Учебное пособие] / Руководитель авторского коллектива и научный редактор профессор А. В. Сидорович. Москва. МГУ им. М. В. Ломоносова. Издательство «ДИС». 1997. 736 с.

226. Лактіонова О. А. Гнучкість фіскальної політики в умовах циклічного розвитку економіки. *Бізнес Інформ*. 2014. № 6. С. 308-319.

227. Лактіонова О.А. Методичний підхід до оцінки гнучкості фіскальної політики в умовах циклічного розвитку економіки. *Проблеми Економіки*. 2014. № 3. С. 124-138.

228. Леон Вальрас. Вікіпедія. Веб сайт. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B5%D0%BE%D0%BD_%D0%92%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%80%D0%B0%D1%81 (дата звернення 20.10.2019)

229. Лопушняк Г. С., Лободіна З. М., Ливдар М.В. Фіскальна децентралізація в Україні декларації та практична реалізація. *Економічний Часопис-XXI*. К., 2016. №161(9-10). С. 79-84

230. Лукінов І. Методи і засоби державного регулювання економіки перехідного типу. *Економіка України*. 1999. № 5. С. 8-11.

231. Макконнелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. М.: ИНФРА-М, 2003. 972 с.
232. Макроекономіка: Навчальний посібник / П.Ю. Буряк, О.В. Стефанишин, Л.Л. Цимбал, І.Д. Балагурак та ін. Львів: Інтереко, 2001. 448 с.
233. Макроекономіка: Підручник / В. Базилевич, К. Базилевич, Л. Баластрик, [за ред. В.Д. Базилевича]. К.: Знання, 2004. 790 с.
234. Макроэкономика / Э.Дж. Долан, Д.Е. Линдсней. СПб: Литера плюс, 1997. 408 с.
235. Макроэкономика: Учебник / Под ред. А.В. Сидоровича. М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: ДИС, 1997. 416 с.
236. Маркс К. Капитал. В 3-х томах. М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. 2230 с.
237. Маркс К. Сочинения: [в 50 т.] / К. Маркс, Ф. Энгельс. М.: Госполитиздат, 1955. Т. 3. 629 с.
238. Маршалл А. Принципы политической экономии: В 3 т. М., 1984. Т. 3. С. 211
239. Маршалок Т. Я. Аналіз фіскальної політики України в умовах економічних циклів: позитивні та негативні аспекти. Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць Вип. (208). – К., 2018. 167 с.
240. Маршалок Т. Я. Вплив інфляційного податку на економічні процеси країни. Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації. (Тернопіль, 2012) *Зб. тез доповідей ІХ міжн. наук.-практ. конференції молодих вчених.* – Тернопіль : Ек. думка, 2012. – Ч. 2. – С. 111–113.
241. Маршалок Т. Я. Вплив політичної турбулентності на економічний розвиток України. *Економічний дискурс: міжнародний науковий журнал.* 2019. № 1. С. 22-36.
242. Маршалок Т. Я. Децентралізація – запорука розвитку чи шлях до занепаду? *Фінансово-банківські та адміністративні послуги: проблеми*

управління та перспективи розвитку. зб. Тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. Тернопіль: Астон, 2015. С. 207-208.

243. Маршалок Т. Я. Економічні хвилі та цикли в наукових теоріях, сценарії економічної кон'юктури. *Інноваційна Економіка: науково-виробничий журнал*. – 1-2, 2019 (78). – С. 69-79.

244. Маршалок Т. Я. Екстерналії зростання податкового навантаження та вектори його оптимізації. Монографія: *Формування фіскального простору України в умовах глобалізаційних дисбалансів* моногр. / за ред. д-ра екон. наук, проф. А.І. Крисоватого. Тернопіль : ТНЕУ, 2018.– 584 с.

245. Маршалок Т. Я. Іванова А. М. Фіскальна консолідація та фіскальна децентралізація – перспективи спільної реалізації в Україні. Теоретичні та прикладні аспекти розвитку аграрного бізнесу України: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 28 жовтня 2015 р. – Тернопіль: ВЦП «економічна думка», 2015. – С. 154 – 155.

246. Маршалок Т. Я. Моніторинг перекладання податкового тягаря в Україні. *Світ фінансів*. Тернопіль: Ек. Думка. 2013. Вип. 1. С. 134 – 140.

247. Маршалок Т. Я. Оптимізація податкової навантаження фізических лиц – суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. *Наукові праці НДФІ*. Київ. 2013. Вип.2 (63). С. 10–16.

248. Маршалок Т. Я. Особливості державної політики в сфері антициклічного регулювання економіки – теорія і практика. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. Науковий журнал. Тернопіль. *Економічна думка*. Вип. 24. 2019. С. 63–74

249. Маршалок Т. Я. Особливості застосування інструментів дискреційної та недискреційної фіскальної політики в умовах циклічності економіки. *Сталий розвиток економіки*. Хмельницький: СМП «Тайп». 2018. № 1. (38). С. 206-214.

250. Маршалок Т. Я. Парадигма фіскальної децентралізації в умовах економічних трансформацій. *Економічний і соціальний розвиток України в*

XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації. Зб. Тез доповідей XII міжн. Наук.-практ. Конференції молодих вчених. Тернопіль : Вектор, 2015. С. 173 – 174.

251. Маршалок Т. Я. Переваги та недоліки політики фіскальної децентралізації в Україні – сучасні тенденції. *Фіскальний простір сталого соціально-економічного розвитку держави : моногр. / за ред. Д. е. н., проф. А. І. Крисоватого*. Тернопіль : ТНЕУ. 2016. 332 с.

252. Маршалок Т. Я. Податкова компонента фіскальної децентралізації та її теоретична природа. *Напрями формування податкової політики України в контексті фіскальної децентралізації та розширення бази оподаткування : моногр. / за ред. Д-ра екон. Наук, проф. А.І. Крисоватого, д-ра екон. Наук, проф. О.М. Десятнюк*. Тернопіль : ТНЕУ. 2016. – 182 с.

253. Маршалок Т. Я. Політика фіскальної децентралізації в Україні – позитивні та негативні ефекти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал*. – Острог : Вид-во НУ«ОА». Вересень. 2016. № 2(30). С. 82-89.

254. Маршалок Т. Я. Прагматизм реалізації критеріїв фіскальної політики. *Сталий розвиток економіки*. Хмельницький: СМП «Тайп». 2013. № 4. (21) С. 384 – 391.

255. Маршалок Т. Я. Розвиток державних фіскальних інститутів у контексті забезпечення економічної рівноваги в Україні. *Науковий журнал «Проблеми економіки»*. Харків. № 3 (41) '2019. С. 208–217.

256. Маршалок Т. Я. Соціальні пріоритети податкового регулювання в Україні. Сучасні детермінанти фіскальної політики України в умовах формування суспільства сталого розвитку. *Монографія / За ред. А. Крисоватого*. Тернопіль: Економічна думка. 2015. 460 с.

257. Маршалок Т. Я. Соціально-економічне та фіскальне середовище України в умовах економічних дисбалансів. *Наукові записки Національного*

університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог : Вид-во НУ«ОА», вересень, 2019. № 14(42). С. 97-109.

258. Маршалок Т. Я. Сутнісні та дискусійні аспекти визначення податкового впливу на економіку країни. Стратегічні орієнтири формування і реалізації фіскальної політики України : монографія / Під ред. А. І. Крисоватого. Тернопіль: Вектор, 2012. – 356 с. – С. 151 – 164.

259. Маршалок Т. Я. Теоретико-прагматичні аспекти фіскального навантаження на суб'єктів підприємницької діяльності фізичних осіб. Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації. (Тернопіль, 2013 р.). Матер. Х ювілейної міжн. наук.-практ. конференції молодих вчених. Тернопіль : Ек. думка, 2013. Ч. 2. С. 110–111.

260. Маршалок Т. Я. Теоретична та методологічна концептуалізація перекладання податків. *Світ фінансів*. Тернопіль: Ек. Думка. 2011. Вип. 3. С. 101–112.

261. Маршалок Т. Я. Теоретичні підвалини виникнення економічних коливань та методологічні особливості управління ними. Науковий журнал «Причорноморські економічні студії». 2019. № 43. Одеса. 2019. С. 9–18.

262. Маршалок Т. Я. Фінансова деструктивність добробуту громадян в Україні. (Тернопіль, 2014 р.) *Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації*. Зб. Тез доповідей ХІ міжн. Наук.-практ. Конференції молодих вчених. Тернопіль : Вектор, 2014. Ч. 2. С. 93 – 95.

263. Маршалок Т. Я. Фіскальна децентралізація в Україні, як запорука розвитку економіки. *Економіка України в умовах сучасних геополітичних трансформацій*. Матер. Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених. 21-22 травня 2015 р. Львів : ЛКА. 2015. С. 146 – 147.

264. Маршалок Т. Я. Фіскальна політика в умовах економічних коливань. *Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації*. Зб. Тез доповідей ХV Ювілейної

міжн. Наук.-практ. Конференції молодих вчених. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ. 2018. С. 155 – 157.

265. Маршалок Т. Я. Фіскальна політика держави з досягнення економічної рівноваги та подолання економічних дисбалансів. Науковий журнал «Бізнес Інформ». №7 (498), Харків. 2019. С. 32–39.

266. Маршалок Т. Я. Фіскальні детермінанти антициклічного регулювання економік країн світу. *Зовнішньоекономічна діяльність: податки, митне регулювання та інституційні зміни: Збірник матеріалів конференції (30 листопада 2018 року)*. – Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, «Фінарт». 2018. 241 с.

267. Маршалок Т. Я. Фіскальні імперативи антициклічного регулювання економіки. *Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції*. Одеса: «Принт бистро». 2018. 263 с.

268. Маршалок Т. Я. Фіскальні імперативи економічної рівноваги. Монографія. Економічна Думка. Тернопіль: ТНЕУ, 2019 р. 382 с.

269. Маршалок Т. Я. Фіскальні інструменти антициклічного регулювання економіки. *Формування фіскального простору України в умовах глобалізації нх дисбалансів моногр.* / за ред. Д-ра екон. Наук, проф. А.І. Крисоватого. Тернопіль : ТНЕУ. 2018. 584 с.

270. Маршалок Т. Я., Валигура В. А. К проблеме идентификации сущности понятий налогового бремени, нагрузки и уровня налогообложения. *Налоги и финансовое право*. Екатеринбург : Издательство «Налоги и финансовое право». 2012. № 4. С. 323–329.

271. Маршалок Т. Я., Заклекта-Берестовенко О. С. Теоретико-прагматичні ознаки справляння податку на додану вартість в Україні. *Наука молода*. Тернопіль: Вектор. 2014. № 21.

272. Маршалок Т. Я., Заклекта-Берестовенко О. С. Фінансова деструктивність добробуту громадян в Україні. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. № 9. С. 144-147.

273. Маршалок Т. Я., Мороз І. В. Вплив державного боргу на економічний розвиток країни. *Світ фінансів*. 2019. № 2 (59). С. 25–38.

274. Маршалок Т. Я., Мороз І. В. Шляхи досягнення економічної рівноваги через забезпечення фіскальної стійкості в країні. Економічний аналіз. Збірник наукових праць Тернопільського національного економічного університету. Тернопіль. Том 29. № 3. 2019. С. 49-62.

275. Маршалок Т. Я., Олексійчук С. В. Внутрішня боргова політика держави: форми, принципи та цілі реалізації. *Світ фінансів*. 2016. № 2 (47). С. 43-53.

276. Маршалок Т. Я., Федун І. Л. Фіскальні та регулюючі ефекти справляння податків та податкових платежів в Україні. *Сталий розвиток економіки*. Хмельницький: СМП «Тайп». 2011. № 6. С. 283 – 292.

277. МВФ оновив прогноз зростання ВВП України на 2019 рік. Економічна Правда. 2019. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/04/9/646876/> (дата звернення: 10.01.2019).

278. Мельник В. Генеза теорій податків. *Фінанси України*. 2004. № 8. С. 42-53.

279. Мельник В.М. Обмежувальна та стимулювальна роль податків. *Фінанси України*. 2006. № 1. С. 31-37.

280. Мельник В.М. Податковий борг в Україні: причини виникнення та методи скорочення. *Науковий вісник Національної академії ДПС України (економіка, право)*: НАДПСУ. 2006. № 3 (34). С. 74-81.

281. Методологічні пояснення. Ifstat.gov.ua. 2018. Веб-сайт. URL: http://www.ifstat.gov.ua/STAT/M_NAC.HTM (дата звернення: 19.02.2019).

282. Мизес Л. Экономический кризис и его причины / Мизес Л. СПб. : Либроком, 2003. – 224 с.

283. Миль Дж. С. Основы политической экономии : в 3 т. Москва, Прогресс, 1980–1981.

284. Минимальная заработная плата. *Минфин* : веб-сайт. URL: index.minfin.com.ua/labour/salary/min/?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=Dynamic_Search|Device_Desktop|UkraineNew&utm_content=cm_pid_848557567|adgrp_id_46106094154|adid_283156274565|src-type_g|src_|pos_1t1|targ_dsa-295317350131|dev_c|loc_&utm_term=&gclid=CjwKCAiAlb_fBRBHEiwAzMeEdqjoSQ30g2F6Wie8ozwJnij0plqa63Yc1a7Lekx4p17RDnygKnp0DboCFwcQAvD_BwE (дата звернення: 06.02.2019).

285. Мински Х. Стабилизируя нестабильную экономику / Хайман Мински; пер. с англ. Ю. Каптуревского; под науч. Ред. И. Розмаинского. М.: СПбГУ, 2017. 624 с. (Новое экономическое мышление).

286. Мировой Атлас Данных. Кноета. 2018. URL: <https://knoeta.ru/atlas> (дата звернення: 21.02.2019).

287. Митний кодекс України від 13.03.2012 року № 4495-VI. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 18.02.2019).

288. Митчелл У. К. Экономические циклы. Проблема и ее постановка. М.; Л.: Госиздат, 1997.

289. Населення України. *Минфин* : веб-сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/reference/people/>. (дата звернення: 06.02.2019).

290. Небава М.І. Теорія Макроекономіки. 2018. URL: http://posibnyku.vntu.edu.ua/makro_ek/73.htm (дата звернення: 10.02. 2019).

291. Номінальний ВВП України з 2002 по 2018 рр. *МінФін*. 2018. Веб-сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (дата звернення: 10.03.2019).

292. Огонь Ц.Г. Доходи бюджету України: теорія та практика: Монографія. К.: Київ. Дол.. Торг.-екон. ун-т, 2003. 580 с.

293. Огонь Ц.Г. Доходи бюджету як домінанта фінансової стабільності держави. *Фінанси України*. 2005. № 6. С. 19-27.

294. Озеров И.Х. Основы финансовой науки: Бюджет. Формы взимания. Местные финансы. Государственный кредит. М.: ООО «ЮРИнфоР-Пресс», 2008. 622 с.

295. Онишко С. В., Лактіонова О. А. Перспективи впровадження фіскальних правил в Україні та їх інституційне забезпечення. *Економічний аналіз*. 2015. С. 138–150.

296. Організація виробництва: конспект лекцій. Buklib.net. URL: <https://buklib.net/books/24810/> (дата звернення: 10.06.2019).

297. Осецька Д. В. Фіскальні правила в механізмі макроекономічної політики: міжнародний досвід. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Економіка*. 2015. № 1. С. 88-94.

298. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют (середній за період). Національний Банк України. 2019. Веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls (дата звернення: 10.05.2019).

299. Офіційний сайт Державного центру зайнятості. Веб сайт: URL: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/index>

300. Офіційний сайт Державної казначейської служби України веб сайт: URL: <http://www.treasury.gov.ua>

301. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Веб сайт: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

302. Офіційний сайт компанії Standard & Poor's. Веб сайт: URL: <http://www.standardandpoors.com>

303. Офіційний сайт Міністерства доходів і зборів України. Веб сайт: URL: <http://www.Minrd.gov.ua>

304. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. Веб сайт: URL: <http://www.me.gov.ua>

305. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. Веб сайт: URL: <http://www.minfin.gov.ua>

306. Офіційний сайт Національного банку України. Веб сайт: URL: <http://www.bank.gov.ua>

307. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. Веб сайт: URL: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>

308. Офіційний сайт рейтингового агентства «Кредит-Рейтинг». Веб сайт: URL: <http://www.credit-rating.ua>

309. Офіційний сайт Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. Веб сайт: URL: <http://www.social.org.ua/>

310. Офіційний сайт Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Веб сайт: URL: <http://www.fse.gov.ua/fse/control/main/uk/index>

311. Паєнтко Т.В., Савченко Ю.В. Теоретичні засади класифікації перекладання податків. *Бізнес інформ*. 2018. № 12. С. 393-399.

312. Паєнтко Т.В., Федосов В.М. Упровадження контролінгу в управлінні фінансами на макрорівні в Україні. *Фінанси України*. 2018. № 6. С. 107-126.

313. Панасюк Б. Державне регулювання економіки // *Економіка України*. 1994. № 1. С. 19-30.

314. Пандемія. Вікіпедія : веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 06.02.2019).

315. Перспективы развития мировой экономики. Перебалансирование роста. *Международный Валютный Фонд [Washington, D. C.]*. 2010. 206 с.

316. Показники середніх заробітних плат по Україні. *Pensia.ua* : веб-сайт. URL: <https://pensia.ua/ua/baza-znan/pensiyna-enciklopedia/item/485-rokaznyku-serednikh-zarobitnykh-plat-po-ukraini>. (дата звернення: 06.02.2019).

317. Податкова політика держави. Ще один великий компроміс / [за заг. ред. К. І. Швабія]. Київ: Алерта, 2018. 62 с.

318. Пономаренко О.І. Сучасний економічний аналіз: У 2 ч. Ч. 2 Макроекономіка: навч. посіб. / О. І. Пономаренко, М. О. Перестюк, В.М. Бурим. – К.: Вища шк., 2004. – 207 с.

319. Понятие и сущность кризисов, фазы экономического кризиса. Веб сайт. URL: <http://eumtp.ru/?p=933> (дата звернення 12.09.2019).
320. Пушкарева В. М. История финансовой мысли и политики налогов : [Учеб. Пособие]. Москва : Финансы и статистика. 2003. 256 с.
321. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогообложения. Сочинения. Т.1. М.: Госполитиздат. 1955.
322. Рівновага // Українська мала енциклопедія 16 кн. У 8 т. / проф. Є. Онацький. – Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. – Буенос-Айрес, 1964. – Т. 7, кн. XIII : Літери Риз – Се. – С. 1593.
323. Рівняння Фішера. Словник економічних термінів. Веб сайт. URL : <http://epi.cc.ua/slovar-ekonomicheskikh-terminov250.html> (дата звернення 21.09.2019 р.)
324. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2007 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2007> (дата звернення: 16.12.2018).
325. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2008 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2008> (дата звернення: 16.12.2018).
326. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2009 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2009> (дата звернення: 16.12.2018).
327. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2010 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2010> (дата звернення: 16.12.2018).
328. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2011 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2011> (дата звернення: 16.12.2018).
329. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2011 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2011> (дата звернення: 16.12.2018).

330. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2012 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2012> (дата звернення: 16.12.2018).

331. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2013 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2013> (дата звернення: 16.12.2018).

332. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2014 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2014> (дата звернення: 16.12.2018).

333. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2015 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richna-zvitnist-4> (дата звернення: 16.12.2018).

334. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2016 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richna-zvitnist-3> (дата звернення: 16.12.2018).

335. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2017 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richniy-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukraini-za-2017-rik> (дата звернення: 16.06.2018).

336. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2018 рік. *Державна казначейська служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/garyacha-telefonna-liniya-derzhavnoyi-kaznachejskoyi-sluzhbi-ukrayini> (дата звернення: 16.06.2019).

337. Самуельсон Пол. А. Нордхауз Вільям Д. Макроекономіка : пер. з англ. К.: Основи, 1995. С. 110.

338. Сацик В. І. Антициклічне регулювання за умов глобалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : 08.01.01. Київ, 2006. 20 с.

339. Сацик В. І. Антициклічне регулювання за умов глобалізації: дис. на канд. економ. наук : 08.01.01 Економічна теорія / Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. Київ, 2006. 2015 с.

340. Система національних рахунків. Вікіпедія. 2018. Веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0_%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D1%80%D0%B0%D1%85%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%96%D0%B2 (дата звернення: 20.04.2019).

341. Сідельникова Л. П. Податковий механізм забезпечення сталого розвитку держави та регіонів. *Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції*. 2018. № 29 (18). Том 2. С. 50-55.

342. Сідельникова Л. П. Фіскальний потенціал податкової системи у механізмі регулювання економічного розвитку. *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 5 (16). С. 317-323. URL: http://rev.kpu.zp.ua/journals/2019/5_16_uk/56.pdf

343. Сідельникова Л. П., Новосьолова О. С. Фінансові дисбаланси в економіці: особливості ідентифікації та механізми корекції: монографія. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 232 с.

344. Скрыпник Д.В. Бюджетные правила, эффективность правительства и экономический рост (научный доклад). М.: Институт экономики РАН, 2016. 46 с.

345. Словник іншомовних слів / [Уклад. Л.О. Пустовіт та ін.]. К.: Довіра, 2000. 1018 с.

346. Словник іншомовних слів / [Уклад. С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута]. К.: Наукова думка, 2000. 680 с.

347. Словник української мови / [Голова ред. колегії І.К. Білодід]. К.: Наукова думка, 1977. Т. VIII. 928 с.

348. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Издательство социально-экономической литературы, 1962. 677с.

349. Соколов А. А. О развитии податного дела. Вестник финансов. 1927. № 6. С. 107.

350. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. М., 2002. С. 298

351. Список прем'єр-міністрів України. Вікіпедія. 2019. Веб сайт. URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BC%27%D1%94%D1%80-%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8
(дата звернення: 11.05.2019).

352. Сполучені Штати Америки. Вікіпедія. 2019. Веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D1%96_%D0%A8%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8_%D0%90%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B8
(дата звернення: 20.04.2019).

353. Структура сукупних витрат . Державна служба статистики України. 2018. Веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.04.2019)..

354. Структура сукупних витрат. *Державна служба статистики України*. : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 06.02.2019).

355. Структура сукупних ресурсів. *Державна служба статистики України* : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 06.02.2019).

356. Структура сукупних ресурсів. Державна служба статистики України. 2018. Веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.04.2019)..

357. Суторміна В.М., Федосов В.М., Андрущенко В.Л. Держава–податки–бізнес (Із світового досвіду фіскального регулювання економіки). К.: Либідь. 1992. 328 с.

358. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии. М., 2000. С. 218

359. Твердохлебовъ В. Теории переложения налоговъ : [историко-литературный очеркъ]. С.-Петербургъ : Типография Шредера. 1914. 43 с.

360. Твердохлебов В.М. Державний кредит. Теорія і техніка / Фінансова думка України. Хрестоматія / [С.І. Юрій, С.В. Львовчкін, В.М. Федосов, П.І. Юхименко]; [за наук. ред. В.М. Федосова]. К.: Кондор; Тернопіль: Економічна думка, 2010. У 3 т. Т.3. Ч. 2. 734 с.

361. Теоретична та методологічна концептуалізація перекладання податків. Світ фінансів. Тернопіль: Ек. думка. 2011. Вип. 3. С. 101–112.

362. Теорія економічного аналізу. Навчальні матеріали онлайн. Веб сайт. URL: https://pidruchniki.com/15890315/ekonomika/teoriya_igor (дата звернення 22.09.2019 р.)

363. Теплотехніка: підручник для студ. вищих техн. навч. закл. / Б. Х. Драганов [та ін.]; За ред. Б. Х. Драганова. – К. : ІНК ОС, 2005. 504 с.

364. Тимошенко М. В. Фіскальна стійкість як підґрунтя середньострокового бюджетного планування. *Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2013. №23. С. 189-193.

365. Толковый словарь В. Даля ON-LINE : веб-сайт. URL: <http://vidahl.agava.ru/cgi-bin/dic.cgi?p=105&t=16470>

366. Туган-Барановский М. И. Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. 3-е совершенно переработанное издание. СПб., 1914. Переиздания: Пг.-М., 1923; М.: РОССПЭН, 1997. 574 с.

367. Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и ближайшие влияния на народную жизнь. СПб., 1894.

368. Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии. 2-е совершенно переработанное издание. СПб., 1900. Переиздание: Киев: Наукова думка, 2004. 333 с.

369. Тургенев Н. Опыт теории налогов. М., 1937. 368 с.

370. Финансы : Оксфордский толковый словарь : англо-русский. Москва, Весь мир. 1997. 496 с.
371. Фискальная консолидация: Итоги визита МВФ в Украину // Экономические новости от 16.11.2010. веб сайт. URL: <http://economic!ua.com/analitika/25099> (дата звернення: 03.05.2019).
372. Філософський енциклопедичний словник / [Голова редколегії В.І. Шинкарук]. К.: Абрис, 2002. 742 с.
373. Фінанси: вишкіл студії: Навчальний посібник / За ред. С.І. Юрія. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 357 с.
374. Фінанси: Навчальний посібник / В.С. Загорський, О.Д. Вовчак, І.Г. Благун, І.Р. Чуй. К.: Знання, 2006. 247 с.
375. Фінанси: Підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. К.: Знання, 2012. 687 с.
376. Податкова політика // Словник фінансово-правових термінів / за заг. ред. д. ю.н., проф. Л. К. Воронової. 2-е вид., переробл. і доповн. К.: Алерта, 2011. 558 с.
377. Фрідман М., Фрідман Р. Капіталізм і свобода / Мілтон Фрідман. Пер. з англ. Н. Рогачевська. К.: Наш формат, 2017. 216 с.
378. Фрідман М., Шварц А. Монетарная история Соединенных Штатов. 1867-1960. Издательство «Ваклер». 1991 р. 880 с.
379. Функція Кобба-Дугласа. Вікіпедія. 2018. Веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%B0_%D1%84%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%B7_%D0%B4%D0%B2%D0%BE%D0%BC%D0%B0_%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8_%D1%84%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8 (дата звернення: 10.04.2019).
380. Характеристика домогосподарств. Державна служба статистики України. 2017. Веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 30.12.2018).

381. Характеристика домогосподарств. Державна служба статистики України. 2018. Веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.11.2019).

382. Хвиля. Вікіпедія. 2018. Веб сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D1%8F> (дата звернення: 21.012.2019).

383. Хікс. Дж. Р. Стоимость и капитал М.: Прогресс, 1988. 488 с.

384. Хімічна рівновага. Вікіпедія. Веб сайт. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D1%96%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B3%D0%B0 (дата звернення 20.09.2019 р.)

385. Цикл. Вікіпедія. 2016. Веб сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D0%BA%D0%BB> (дата звернення: 10.01.2019).

386. Цикли Жюгляра. Вікіпедія. 2017. Веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B8_%D0%96%D1%8E%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D1%80%D0%B0 (дата звернення: 23.01.2019).

387. Цикли Кітчина. Вікіпедія. 2015. Веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B8_%D0%9A%D1%96%D1%82%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0 (дата звернення: 19.02.2019).

388. Цицик Р. В. Критерії фіскальної стійкості державних фінансів. «Економіка розвитку» (*Economics of Development*). 2013. №4. С. 43–46.

389. Шавкун В. М. Глобальна фінансово-економічна криза та її вплив на економіку України. Вісник Хмельницького університету. Т. 3. – № 2. – 2011. – С. 228–231.

390. Швабій К.І., Задорожня Л.А. Міжнародна практика оцінювання податкового розриву з персонального прибуткового податку. *Наукові записки*

Національного університету «Острозька академія» серія «Економіка». 2018. №9 (37). С. 174 – 178.

391. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Отв. ред. А. Г. Милейковский. М.: Изд-во «Прогресс», 1982. 456 с.

392. Экономика налоговых реформ: Монография / Под ред. И.А. Майбурова, Ю.Б. Иванова, Л.Л. Тарангул. К.: Алерта, 2013. 432 с.

393. Экономическая теория / ред. Камаева В.Д. 10-е изд., перераб. и доп. М.: ВЛАДОС, 2003. 592 с.

394. Юхименко П. І. Історія економічних учень: підручник / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко – К. : Знання, 2008. – 639 с.

395. Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. Та ін. Теорія фінансів: Підручник / За ред. Проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. К.: Центр учбової літератури, 2010. 576 с.

396. Ядгаров Я. С. История экономических учений. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Инфра-М, 2009. – 480 с.

397. Ямайська валютна система. Вікіпедія. 2019. Веб сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%AF%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0 (дата звернення: 10.10.2018).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А.

Динаміка Валового внутрішнього продукту у США, Німеччині, Швеції, Польщі, Словаччині, Білорусії, Грузії, Греції, Ісландії та Україні у 1991-2017 рр. (млрд. дол)

	<i>США</i>	<i>Німеччина</i>	<i>Швеція</i>	<i>Польща</i>	<i>Словаччина</i>	<i>Греція</i>	<i>Ісландія</i>	<i>Україна</i>
1991	6174,04	1861,87	270,36	85,50	14,21	105,14	6,81	77,46
1992	6539,30	2123,13	280,31	94,34	15,43	116,22	6,98	73,94
1993	6878,72	2068,56	209,95	96,05	16,45	108,81	6,13	65,65
1994	7308,76	2205,97	226,08	110,80	20,08	116,60	6,29	52,55
1995	7664,06	2591,62	264,05	142,14	25,73	136,88	7,02	48,21
1996	8100,20	2503,67	288,10	159,94	27,82	145,86	7,33	44,56
1997	8608,52	2218,69	264,48	159,12	27,66	143,16	7,55	50,15
1998	9089,17	2243,23	266,80	174,39	29,83	144,43	8,45	41,88
1999	9660,62	2199,96	270,85	169,72	30,42	142,54	8,92	31,58
2000	10284,78	1949,95	259,80	171,89	29,11	130,13	8,93	31,26

2001	<i>10621,82</i>	<i>1950,65</i>	<i>239,92</i>	<i>190,52</i>	<i>30,70</i>	<i>136,19</i>	<i>8,14</i>	<i>38,01</i>
2002	<i>10977,51</i>	<i>2079,14</i>	<i>263,93</i>	<i>198,68</i>	<i>35,08</i>	<i>153,83</i>	<i>9,21</i>	<i>42,39</i>
2003	<i>11510,67</i>	<i>2505,73</i>	<i>331,11</i>	<i>217,51</i>	<i>46,73</i>	<i>201,92</i>	<i>11,32</i>	<i>50,13</i>
2004	<i>12274,93</i>	<i>2819,25</i>	<i>381,71</i>	<i>255,10</i>	<i>57,24</i>	<i>240,52</i>	<i>13,72</i>	<i>64,88</i>
2005	<i>13093,73</i>	<i>2861,41</i>	<i>389,04</i>	<i>306,13</i>	<i>62,70</i>	<i>247,78</i>	<i>16,69</i>	<i>86,14</i>
2006	<i>13855,89</i>	<i>3002,45</i>	<i>420,03</i>	<i>344,75</i>	<i>70,60</i>	<i>273,32</i>	<i>17,05</i>	<i>107,75</i>
2007	<i>14477,64</i>	<i>3439,95</i>	<i>487,82</i>	<i>429,06</i>	<i>86,30</i>	<i>318,50</i>	<i>21,32</i>	<i>142,72</i>
2008	<i>14718,58</i>	<i>3752,37</i>	<i>513,97</i>	<i>533,82</i>	<i>100,32</i>	<i>354,46</i>	<i>17,66</i>	<i>179,99</i>
2009	<i>14418,74</i>	<i>3418,01</i>	<i>429,66</i>	<i>439,8</i>	<i>88,95</i>	<i>330,00</i>	<i>12,94</i>	<i>117,23</i>
2010	<i>14964,37</i>	<i>3417,09</i>	<i>488,38</i>	<i>479,32</i>	<i>89,50</i>	<i>299,36</i>	<i>13,31</i>	<i>136,01</i>
2011	<i>15517,93</i>	<i>3757,7</i>	<i>563,11</i>	<i>528,83</i>	<i>98,18</i>	<i>287,8</i>	<i>14,73</i>	<i>163,16</i>
2012	<i>16155,26</i>	<i>3543,98</i>	<i>543,88</i>	<i>500,36</i>	<i>93,41</i>	<i>245,67</i>	<i>14,29</i>	<i>175,78</i>
2013	<i>16691,65</i>	<i>3752,51</i>	<i>578,74</i>	<i>524,23</i>	<i>98,48</i>	<i>239,86</i>	<i>15,55</i>	<i>183,31</i>
2014	<i>17427,61</i>	<i>3890,61</i>	<i>573,82</i>	<i>545,18</i>	<i>100,95</i>	<i>237,03</i>	<i>17,3</i>	<i>133,5</i>

2015	<i>18120,71</i>	<i>3375,61</i>	<i>497,92</i>	<i>477,36</i>	<i>87,5</i>	<i>195,54</i>	<i>16,94</i>	<i>91,03</i>
2016	<i>18624,48</i>	<i>3477,8</i>	<i>514,46</i>	<i>471,4</i>	<i>89,77</i>	<i>192,69</i>	<i>20,3</i>	<i>93,27</i>
2017	<i>19390,6</i>	<i>3677,44</i>	<i>538,04</i>	<i>524,51</i>	<i>95,77</i>	<i>200,29</i>	<i>23,91</i>	<i>112,15</i>

Дані: GDP (current US\$). Worldbank. 2018. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.МКТР.CD> (дата звернення: 10.12. 2018).

ДОДАТОК Б.

ПРИРІСТ ВАЛОВОГО ВНУТРІШНЬОГО ПРОДУКТУ У США, НІМЕЧЧИНІ, ШВЕЦІЇ, ПОЛЬЩІ, СЛОВАЧЧИНІ, ГРЕЦІЇ, ІСЛАНДІЇ ТА УКРАЇНІ У 1992–2017 ВІДНОСНО ДО БАЗОВОГО 1991 РОКУ.

	<i>США</i>	<i>Німеччина</i>	<i>Швеція</i>	<i>Польща</i>	<i>Словаччина</i>	<i>Греція</i>	<i>Ісландія</i>	<i>Україна</i>
1991	1	1	1	1	1	1	1	1
1992	1,059161	1,140321	1,036803	1,103392	1,085855	1,105383	1,024963	0,954557
1993	1,114136	1,111012	0,776557	1,123392	1,157635	1,034906	0,900147	0,847534
1994	1,183789	1,184814	0,836218	1,295906	1,413089	1,108998	0,923642	0,678415
1995	1,241336	1,391945	0,976661	1,662456	1,810697	1,301883	1,030837	0,622386
1996	1,311977	1,344707	1,065616	1,870643	1,957776	1,387293	1,076358	0,575265
1997	1,394309	1,191646	0,978251	1,861053	1,946517	1,361613	1,108664	0,647431
1998	1,472159	1,204826	0,986832	2,039649	2,099226	1,373692	1,240822	0,540666
1999	1,564716	1,181586	1,001812	1,985029	2,140746	1,355716	1,309838	0,407694
2000	1,66581	1,047307	0,960941	2,010409	2,048557	1,237683	1,311307	0,403563

2001	1,7204	1,047683	0,887409	2,228304	2,16045	1,295321	1,195301	0,490705
2002	1,778011	1,116695	0,976217	2,323743	2,468684	1,463097	1,352423	0,54725
2003	1,864366	1,345814	1,2247	2,543977	3,288529	1,920487	1,662261	0,647173
2004	1,988152	1,514203	1,411858	2,983626	4,028149	2,287617	2,014684	0,837594
2005	2,120772	1,536847	1,43897	3,580468	4,412386	2,356667	2,450808	1,112058
2006	2,244218	1,612599	1,553595	4,032164	4,968332	2,599582	2,503671	1,391041
2007	2,344922	1,847578	1,804335	5,018246	6,073188	3,029294	3,13069	1,842499
2008	2,383946	2,015377	1,901058	6,243509	7,059817	3,371314	2,593245	2,323651
2009	2,335382	1,835794	1,589214	5,14386	6,259676	3,138672	1,900147	1,513426
2010	2,423757	1,8353	1,806406	5,606082	6,298381	2,847251	1,954479	1,755874
2011	2,513416	2,01824	2,082816	6,185146	6,909219	2,737303	2,162996	2,106377
2012	2,616643	1,903452	2,011688	5,852164	6,57354	2,336599	2,098385	2,2693
2013	2,703522	2,015452	2,140627	6,131345	6,930331	2,281339	2,283407	2,366512
2014	2,822724	2,089625	2,122429	6,376374	7,104152	2,254423	2,540382	1,72347

2015	2,934984	1,813021	1,841693	5,583158	6,157635	1,859806	2,487518	1,175187
2016	3,016579	1,867907	1,90287	5,51345	6,317382	1,832699	2,98091	1,204105
2017	3,140666	1,975133	1,990087	6,13462	6,73962	1,904984	3,511013	1,447844

Дані: GDP (current US\$). Worldbank. 2018. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.МКТР.CD> (дата звернення: 10.12. 2018).

Додаток В

ДЕРЖАВНИЙ БОРГ У ВІДНОШЕННІ ДО ВВП (%) 1995–2017 РР.

	<i>США</i>	<i>Німеччина</i>	<i>Швеція</i>	<i>Польща</i>	<i>Словаччина</i>	<i>Греція</i>	<i>Ісландія</i>	<i>Україна</i>
1995	93,7	54,1	76,5	50,4	37,6	97,8		
1996	91,2	57,2	79,1	50,3	37	99		
1997	86,1	58,7	82,2	47,6	38,2	95,7		28,9
1998	81,6	60,5	82,8	43,3	40,4	94,1		46,5
1999	76,2	60,5	73,1	46	52,6	96,8		60,97
2000	72,1	59,5	63	45	57,9	111,7		45,28
2001	74,8	58,8	64,6	43,7	56,6	115,3		35,3
2002	80,4	61,2	64,7	53,3	49,4	116,6		32,3
2003	81,9	64,6	63,8	55,5	47,5	109,9	65,4	28,3
2004	88,8	67,5	63,3	53,1	45,1	114,3	59	23,9
2005	88,6	70,1	64,1	54,7	38,4	115,8	49,5	17,1

2006	85,9	68,3	58	54,4	36,2	115,2	54,3	14,3
2007	86,3	64,2	52,5	51,1	34,8	112,8	49,3	11,8
2008	102,3	68,1	51,4	53,4	33,8	117,4	93,7	19,7
2009	115,8	75,5	55,2	56,7	42,5	135	106,8	34,1
2010	125,8	84,5	52,9	61,1	47,4	129	110,9	40,6
2011	131	84,18	53,28	61,2	50	110,9	118,1	36,9
2012	132,69	88,11	54,40	64,4	58,3	164,1	115,9	37,5
2013	136,28	83,27	57,15	65	61,2	179,7	107,56	40,5
2014	135,6	83,35	63,4	70,5	60,43	180,8	81,9	70,3
2015	136,6	78,96	61,56	69,8	59,68	182,94	67,6	79,3
2016	138,5	76,01	60,33	72,5	59,77	185,8	52,8	81,2
2017	135,66	71,52	57,95	68,2	58,24	188,8	42,3	75,6

Дані: General government spending. OECD. 2018. URL: <https://data.oecd.org/gga/general-government-spending.htm#indicator-chart> (дата звернення: 26.02. 2019); Мировой Атлас Данных. Кноета. 2018. URL: <https://кноета.ru/atlas> (дата звернення: 21.02.2019).

Додаток Г

ДОХОДИ УРЯДІВ КРАЇН У ВІДНОШЕННІ ДО ВВП (%) 1995–2017 РР.

	<i>США</i>	<i>Німеччина</i>	<i>Швеція</i>	<i>Польща</i>	<i>Словаччина</i>	<i>Греція</i>	<i>Ісландія</i>	<i>Україна</i>
1995	33,17	45,23	56,46	43,71	44,81	36,27		
1996	33,62	45,4	58,29	46,6	43,37	36,92		
1997	33,89	45,11	57,63	42,52	42,26	37,65		
1998	34,21	45,15	57,77	40,97	40,36	38,88	40,01	
1999	34,17	46	57	41,14	40,58	40,36	42,18	
2000	34,63	45,61	56,5	39,1	40,00	42,36	42,19	
2001	33,76	43,8	54,12	40,26	38	40,52	40,55	
2002	31,41	43,32	52,4	40,56	37,05	39,77	40,06	
2003	30,84	43,64	52,71	39,71	37,20	38,76	41,2	
2004	31,1	42,57	52,73	38,55	35,51	38,79	42,26	25,6
2005	32,51	42,78	54,14	40,43	36,89	39,37	45,75	29,7

2006	33,34	42,97	53,18	41,11	35,17	39,17	46,53	31,0
2007	33,44	43	52,63	41,36	34,39	40,36	45,46	30
2008	32,45	43,4	51,91	40,7	34,51	40,67	41,65	30,7
2009	30,14	44,34	51,99	37,79	36,28	38,94	37,91	30,7
2010	30,74	43,03	50,73	38,47	34,66	41,28	38,33	28,2
2011	31,05	43,75	50,05	39,05	36,54	43,81	38,82	29,8
2012	31,01	44,26	50,33	39,15	36,29	46,87	40,22	30,8
2013	33,19	44,55	50,58	38,48	38,72	49,14	40,62	29,3
2014	33,17	44,53	49,52	38,71	39,33	46,63	43,74	28
2015	33,3	44,49	49,79	38,97	42,53	47,9	40,69	32,8
2016	32,9	44,8	50,8	38,87	39,23	49,45	56,67	32,8
2017	33,8	44,97	50,86	39,71	39,41	48,09	42,55	34,1

Дані: General government revenue. OECD. 2018. URL: <https://data.oecd.org/gga/general-government-revenue.htm>.

ВИДАТКИ УРЯДІВ КРАЇН У ВІДНОШЕННІ ДО ВВП (%) 1995–2017 РР.

	<i>США</i>	<i>Німеччина</i>	<i>Швеція</i>	<i>Польща</i>	<i>Словаччина</i>	<i>Греція</i>	<i>Ісландія</i>	<i>Україна</i>
1995	37,3	54,66	63,48	47,8	48,15	46	42,5	
1996	36,61	48,94	61,4	51,14	53,09	45,08	42	
1997	35,5	48,06	59,2	47,07	48,42	43,71	39,8	
1998	34,6	47,69	56,93	45,14	45,56	45,15	40,8	
1999	34,16	47,69	56,24	43,39	47,86	46,15	41,6	
2000	33,83	44,75	53,28	42,07	52,02	46,43	41,3	
2001	35,13	46,91	52,7	45,05	44,4	45,99	41,9	
2002	36,20	47,26	53,85	45,4	45,14	45,8	43,2	
2003	36,78	47,82	53,97	45,79	39,91	46,59	44,8	
2004	36,53	46,31	52,38	43,59	37,82	47,61	42,9	29,3
2005	36,61	46,20	52,31	44,4	39,78	45,56	41,6	32,1

2006	36,29	44,69	50,97	44,66	38,76	45,12	41,1	32,2
2007	37,01	42,81	49,27	43,2	36,33	47,07	41	31,4
2008	39,48	43,57	50,07	44,29	36,93	50,85	55,3	32,6
2009	42,89	47,57	52,69	45,04	44,08	54,07	48,2	33,6
2010	42,85	47,25	50,75	45,8	42,14	52,47	49,1	34,9
2011	41,77	44,71	50,25	43,88	40,81	54,08	45,5	32,0
2012	39,92	44,29	51,3	42,85	40,63	55,38	45,2	35,1
2013	38,52	44,69	51,95	42,59	41,44	62,17	43,7	34,5
2014	37,86	44,19	51,07	42,24	42,03	50,16	45	33,0
2015	37,4	43,78	49,61	41,54	45,1	53,52	42,5	34,2
2016	37,65	43,94	49,65	41,12	41,47	49,11	45,2	35
2017							41,9	35,4

Дані: General government spending. OECD. 2018. URL: <https://data.oecd.org/gga/general-government-spending.htm#indicator-chart> (дата звернення: 26.02. 2019).

Додаток Е

ДИНАМІКА МІНІМАЛЬНОЇ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В УКРАЇНІ ПРОТЯГОМ 1996–2018 РР. (У ГРН І ДОЛ.США)

Роки	Курс гривні/долара	Мінімальна заробітна плата на 1.01. (у грн)	Мінімальна заробітна плата на 1.01. (у дол. США)
1996	1,89	15	7,94
1997	1,89	15	7,94
1998	3,42	45	13,16
1999	5,21	74	14,20
2000	5,43	90	16,57
2001	5,29	118	22,31
2002	5,33	140	26,27
2003	5,33	185	34,71
2004	5,3	205	38,68
2005	5,05	262	51,88
2006	5,05	350	69,31
2007	5,05	400	79,21
2008	7,07	515	72,84
2009	7,98	605	75,81
2010	7,96	869	109,17
2011	7,99	941	117,77
2012	7,99	1073	134,29
2013	7,99	1147	143,55
2014	15,76	1218	77,28
2015	24	1218	50,75
2016	27,19	1378	50,68
2017	28,06	3200	114,04
2018	27,9	3723	133,44

Дані: *Минимальная* заробітна плата. *Минфин* : веб-сайт. URL:
index.minfin.com.ua/labour/salary/min/?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=Dynamic_Search|Device_Desktop|UkraineNew&utm_content=cmpid_848557567|adgrp_id_46106094154|adid_283156274565|src-type_g|src_pos_1t1|targ_dsa-295317350131|dev_c|loc_&utm_term=&gclid=CjwKCAiAlb_fBRBHEiwAzMeEdqjoSQ30g2F6Wie8ozwJnij0plqa63Yc1a7Lekx4p17RDnygKnp0DBoCFwcQAvD_BwE (дата звернення: 06.02.2019).

Додаток Ж

**СЕРЕДНІЙ РІВЕНЬ ДОХОДІВ ГРОМАДЯН, ЗАЙНЯТИХ У ГАЛУЗЯХ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ, У 1996-2018 РР.
(ГРН)**

Роки	Курс гривні/долара	Середній рівень доходів громадян на 31.12. (у грн)	Середній рівень доходів громадян на 31.12. (у дол. США)
<i>1996</i>	1,89	103,28	54,65
<i>1997</i>	1,89	126,68	67,03
<i>1998</i>	3,42	136,82	40,01
<i>1999</i>	5,21	148,16	28,44
<i>2000</i>	5,43	180,97	33,33
<i>2001</i>	5,29	253,39	47,90
<i>2002</i>	5,33	320,76	60,18
<i>2003</i>	5,33	332,11	62,31
<i>2004</i>	5,3	444,7	83,91
<i>2005</i>	5,05	606,09	120,02
<i>2006</i>	5,05	781,51	154,75
<i>2007</i>	5,05	1003,6	198,73
<i>2008</i>	7,07	1342,27	189,85
<i>2009</i>	7,98	1449,89	181,69
<i>2010</i>	7,96	1687,62	212,01
<i>2011</i>	7,99	2137,84	267,56
<i>2012</i>	7,99	2491,4	311,81
<i>2013</i>	7,99	2758,11	345,20
<i>2014</i>	15,76	2899,77	184,00
<i>2015</i>	24	3119,4	129,98
<i>2016</i>	27,19	3894,73	143,24
<i>2017</i>	28,06	5378,61	191,68
<i>2018</i>	27,9	10573	378,96

Дані: Показники середніх заробітних плат по Україні. *Pensia.ua* : веб-сайт. URL: <https://pensia.ua/ua/baza-znan/pensiyna-enciklopedia/item/485-pokaznyku-serednikh-zarobitnykh-plat-po-ukraini>. (дата звернення: 06.02.2019).

Додаток И

РІВЕНЬ СЕРЕДНЬОЇ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ У КРАЇНАХ СВІТУ

Rank	Country	Average income annually	Monthly
1	Monaco	186,080 \$	15,507 \$
2	Liechtenstein	116,300 \$	9,692 \$
3	Bermuda	106,140 \$	8,845 \$
4	Switzerland	80,560 \$	6,713 \$
5	Norway	75,990 \$	6,333 \$
6	Luxembourg	70,260 \$	5,855 \$
7	Macao	65,130 \$	5,428 \$
8	Iceland	60,830 \$	5,069 \$
9	United States	58,270 \$	4,856 \$
10	Ireland	55,290 \$	4,608 \$
11	Denmark	55,220 \$	4,602 \$
12	Singapore	54,530 \$	4,544 \$
13	Sweden	52,590 \$	4,383 \$
14	Australia	51,360 \$	4,280 \$
15	Hong Kong	46,310 \$	3,859 \$
16	Netherlands	46,180 \$	3,848 \$
17	Austria	45,440 \$	3,787 \$
18	Finland	44,580 \$	3,715 \$
19	Germany	43,490 \$	3,624 \$
20	Canada	42,870 \$	3,573 \$
21	Belgium	41,790 \$	3,483 \$
22	United Kingdom	40,530 \$	3,378 \$
23	United Arab Emirates	39,130 \$	3,261 \$
24	New Zealand	38,970 \$	3,248 \$
25	Japan	38,550 \$	3,213 \$
26	France	37,970 \$	3,164 \$
27	Israel	37,270 \$	3,106 \$
28	Italy	31,020 \$	2,585 \$
29	South Korea	28,380 \$	2,365 \$
30	Spain	27,180 \$	2,265 \$
31	Saudi Arabia	20,080 \$	1,673 \$
32	Portugal	19,820 \$	1,652 \$
33	Czech Republic	18,160 \$	1,513 \$
34	Greece	18,090 \$	1,508 \$

35	Chile	13,610 \$	1,134 \$
36	Argentina	13,040 \$	1,087 \$
37	Hungary	12,870 \$	1,073 \$
38	Venezuela	12,780 \$	1,065 \$
39	Poland	12,710 \$	1,059 \$
40	Croatia	12,430 \$	1,036 \$
41	Turkey	10,930 \$	911 \$
42	Romania	9,970 \$	831 \$
43	Malaysia	9,650 \$	804 \$
44	Russia	9,230 \$	769 \$
45	China	8,690 \$	724 \$
46	Mexico	8,610 \$	718 \$
47	Brazil	8,580 \$	715 \$
48	Kazakhstan	7,890 \$	658 \$
49	Bulgaria	7,760 \$	647 \$
50	Equatorial Guinea	7,060 \$	588 \$
51	Cuba	6,570 \$	548 \$
52	Thailand	5,960 \$	497 \$
53	Ecuador	5,890 \$	491 \$
54	Colombia	5,830 \$	486 \$
55	South Africa	5,430 \$	453 \$
56	Iran	5,400 \$	450 \$
57	Serbia	5,180 \$	432 \$
58	Bosnia and Herzegovina	4,940 \$	412 \$
59	Albania	4,320 \$	360 \$
60	Kosovo	3,890 \$	324 \$
61	Sri Lanka	3,840 \$	320 \$
62	Philippines	3,660 \$	305 \$
63	Indonesia	3,540 \$	295 \$
64	Egypt	3,010 \$	251 \$
65	Morocco	2,860 \$	238 \$
66	Ukraine	2,390 \$	199 \$
67	Vietnam	2,170 \$	181 \$
68	Nigeria	2,080 \$	173 \$
69	Syria	1,840 \$	153 \$
70	India	1,820 \$	152 \$
71	Pakistan	1,580 \$	132 \$
72	Ghana	1,490 \$	124 \$
73	Bangladesh	1,470 \$	123 \$

74	Kenya	1,440 \$	120 \$
75	Ethiopia	740 \$	62 \$
76	Afghanistan	570 \$	48 \$
77	Democratic Republic of the Congo	450 \$	38 \$
78	Madagascar	400 \$	33 \$

Дані: Average income around the world. WorldData.info. 2018. URL: <https://www.worlddata.info/average-income.php> (дата звернення: 10.09. 2018).

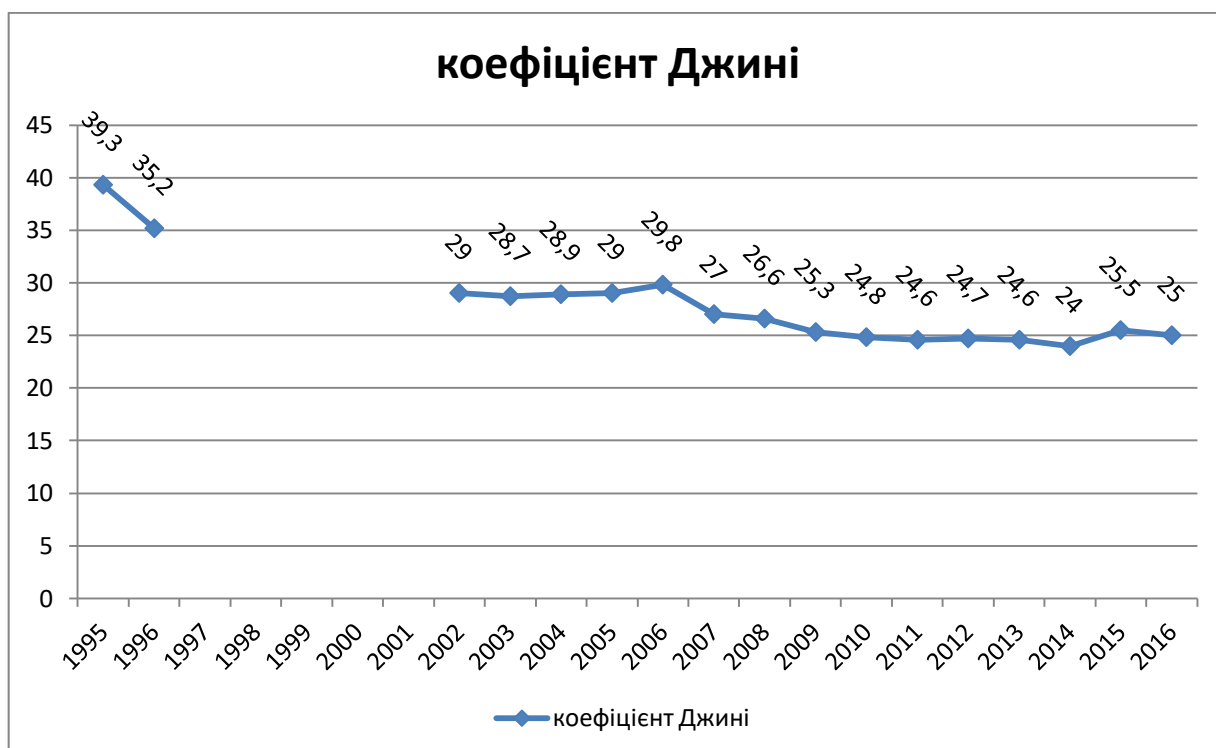
НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ У 1996–2018 РР. (ТИС. ОСІБ)

Період	Населення	ВВП на одного громадянина (дол. США)
на 1.01.1997	51297,1	868,67
на 1.01.1998	50818,4	986,85
на 1.01.1999	50370,8	831,43
на 1.01.2000	49918,1	632,64
на 1.01.2001	49429,8	632,41
на 1.01.2002	48923,2	776,93
на 1.01.2003	48457,1	874,79
на 1.01.2004	48003,5	1044,30
на 1.01.2005	47622,4	1362,38
на 1.01.2006	47280,8	1821,88
на 1.01.2007	46929,5	2296,00
на 1.01.2008	46646,0	3059,64
на 1.01.2009	46372,7	3881,38
на 1.01.2010	46143,7	2540,54
на 1.01.2011	45962,9	2959,13
на 1.01.2012	45778,5	3564,12
на 1.01.2013	45633,6	3851,99
на 1.01.2014	45553,0	4024,10
на 1.01.2015	45426,2	2938,83
на 1.01.2016	42928,9	2120,48
на 1.01.2017	42760,5	2181,22
на 1.01.2018	42584,5	2633,59
на 1.01.2019	42153,2	3025,0

Дані: Населення України. *Минфин* : веб-сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/reference/people/> (дата звернення: 06.02.2019).

КОЕФІЦІЄНТ ДЖИНИ В УКРАЇНІ У 1995–2016 РОКАХ

**СЕРЕДНІ ПОКАЗНИКИ ДОХОДІВ ТА ВИТРАТ У РОЗРАХУНКУ НА
ОДНЕ ДОМОГОСПОДАРСТВО (У ГРН ЗА РІК)**

<i>Роки</i>	<i>Середній рівень річних доходів на одне домогосподарство в грн.</i>	<i>Середній рівень річних витрат на одне домогосподарство в грн.</i>
1999	3984	5118
2000	5074,8	6495,6
2001	6249,6	7284
2002	7297,2	7899,6
2003	8503,2	8841,6
2004	10941,6	10842
2005	15856,8	14752,8
2006	19340,4	17313,6
2007	24145,2	20664
2008	34713,6	31084,8
2009	36183,6	33049,2
2010	41629,2	36872,4
2011	46100,4	41472
2012	49610,4	43101,6
2013	53450,4	45768
2014	54759,6	48586,8
2015	62780,4	59424
2016	74865,6	68644,8
2017	97982,4	85672,8

Дані: Структура сукупних ресурсів. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.04.2019).; Структура сукупних витрат . Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.04.2019).

**СЕРЕДНІ ПОКАЗНИКИ ДОХОДІВ ТА ВИТРАТ У РОЗРАХУНКУ НА
ОДНЕ ДОМОГОСПОДАРСТВО У 1997-2017 РР. (У ДОЛ. США ЗА РІК)**

<i>Роки</i>	<i>Середній рівень річних доходів на одне домогосподарство (дол. США)</i>	<i>Середній рівень річних витрат на одне домогосподарство (дол. США)</i>
1999	764,68	982,34
2000	934,59	1196,24
2001	1181,40	1376,94
2002	1369,08	1482,10
2003	1595,35	1658,84
2004	2064,45	2045,66
2005	3139,96	2921,35
2006	3829,78	3428,44
2007	4781,23	4091,88
2008	4909,99	4396,72
2009	4534,29	4141,50
2010	5229,80	4632,21
2011	5769,76	5190,49
2012	6209,06	5394,44
2013	6689,66	5728,16
2014	3474,59	3082,92
2015	2615,85	2476,00
2016	2753,42	2524,63
2017	3491,89	3053,20

Дані: Динаміка середньомісячної заробітної плати по регіонах у 1995-2017 роках. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/gdn/prc_rik/prc_rik_u/dszpR_u.html. (дата звернення: 10.02.2019).; Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.02.2019).

Додаток II

**РОЗПОДІЛ ВВП НА ОДНЕ ДОМОГОСПОДАРСТВО ТА ЧАСТКА
ПЕРЕРОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ ТА ВИТРАТ ДОМОГОСПОДАРСТВА У
1999–2017 РР.**

<i>Роки</i>	<i>Розподіл ВВП на одне домогосподарство (дол. США)</i>	<i>Частка доходів домогосподарства до ВВП (%)</i>	<i>Частка витрат домогосподарства до ВВП (%)</i>
1999	1752,4	43,64%	56,06%
2000	1745,491	53,54%	68,53%
2001	2120,975	55,70%	64,92%
2002	2370,673	57,75%	62,52%
2003	2736,055	58,31%	60,63%
2004	3569,542	57,84%	57,31%
2005	4755,175	66,03%	61,44%
2006	5969,529	64,16%	57,43%
2007	7954,963	60,10%	51,44%
2008	10091,39	48,66%	43,57%
2009	6605,251	68,65%	62,70%
2010	7664,262	68,24%	60,44%
2011	9231,117	62,50%	56,23%
2012	9937,811	62,48%	54,28%
2013	10382,31	64,43%	55,17%
2014	7582,212	45,83%	40,66%
2015	5492,006	47,63%	45,08%
2016	5627,489	48,93%	44,86%
2017	6794,499	51,39%	44,94%

Дані: Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.02.2019).; Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

**РОЗПОДІЛ ВВП ЗА ДЕЯКИМИ ОЗНАКАМИ КІНЦЕВОГО
СПОЖИВАННЯ У 2002–2017 РР.**

<i>Роки</i>	Частка розподілу ВВП через сектор загального державного управління (%)	Частка розподілу ВВП через Валове нагромадження (%)	Частка розподілу ВВП через торговельне сальдо (%)
2002	18,40%	20,19%	4,38%
2003	19,01%	22,01%	2,57%
2004	17,56%	21,17%	7,67%
2005	18,24%	22,62%	0,84%
2006	18,44%	24,76%	-2,85%
2007	17,89%	28,21%	-5,71%
2008	17,84%	27,94%	-7,99%
2009	20,15%	17,06%	-1,67%
2010	20,32%	18,47%	-2,92%
2011	18,23%	20,74%	-6,22%
2012	19,52%	19,73%	-8,11%
2013	19,36%	15,70%	-8,51%
2014	18,67%	13,40%	-3,51%
2015	18,92%	15,93%	-2,61%
2016	18,60%	21,72%	-6,92%
2017	20,40%	20,75%	-7,66%

Дані: Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

Додаток С

**ЧАСТКА СПЛАЧЕНИХ ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ ТА
ЄДИНОГО СОЦІАЛЬНОГО ВНЕСКУ В РОЗРАХУНКУ НА ОДНЕ
ДОМОГОСПОДАРСТВО У 2004–2017 РОКАХ**

РОКИ	Частка сплачених податків домогосподарствами (у ГРН.)	Частка сплачених податків домогосподарствами (у дол. США)	Податкове навантаження на доходи домогосподарства (%)
<i>2004</i>	2277,45	429,71	21,01%
<i>2005</i>	3031,52	600,30	20,55%
<i>2006</i>	4270,58	845,66	24,67%
<i>2007</i>	6148,82	1217,59	29,76%
<i>2008</i>	8289,25	1172,45	26,67%
<i>2009</i>	8130,83	1018,90	24,60%
<i>2010</i>	9600,59	1206,10	26,04%
<i>2011</i>	11274,74	1411,11	27,19%
<i>2012</i>	12781,09	1599,64	29,65%
<i>2013</i>	13537,32	1694,28	29,58%
<i>2014</i>	13694,89	868,97	28,19%
<i>2015</i>	16280,97	678,37	27,40%
<i>2016</i>	15113,37	555,84	22,02%
<i>2017</i>	20877,01	744,01	24,37%

Дані: Характеристика домогосподарств. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 30.12. 2018).; Бюджет України; Доходи. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 10.01. 2019).

ДОДАТОК Т**Видатки Зведеного бюджету України відповідно до бюджетної класифікації (у млн грн) та їх частка у ВВП у 2004–2018 рр.**

РОКИ	Видатки Зведеного бюджету України на освіту	Видатки на охорону здоров'я Зведеного бюджету України	Соціальні видатки Зведеного бюджету України	Видатки Зведеного бюджету України на оборону	Видатки Зведеного бюджету України утримання правоохоронних органів	Видатки Зведеного бюджету України на державне управління	Капітальні видатки Зведеного бюджету України	Поточні видатки Зведеного бюджету України
2004	18320	12129	10007	6186	7852	9072	17855	80582
2005	26745	15462	11123	6041	10208	12164	18111	123427
2006	33784	19720	14438	6401	12716	16485	24430	150804
2007	44332	26715	22511	9415	18445	20592	38683	187352
2008	60955	33551	31390	11733	27073	26580	41179	268037
2009	66770	36558	28283	9654	24351	23390	19978	287334
2010	79789	44765	37366	11347	28825	28565	30664	347210
2011	86254	48962	43781	13242	32638	25926	41947	374907
2012	101561	58454	57027	14487	36681	29399	40745	451709
2013	105539	61569	57799	14844	39409	28530	29380	476464
2014	100110	57150	58192	27365	44865	27411	20200	502926
2015	114193	71001	76753	52016	54963	31470	46753	633119
2016	129435	75409	110719	59357	72057	38028	73028	762561
2017	177756	102392	145534	74360	88480	55671	99612	957148
2018	210029	115848	151423	97024	118025	75454	171174	1267223

РОКИ	Видатки Зведеного бюджету України на освіту у % до ВВП	Видатки на охорону здоров'я Зведеного бюджету України у % до ВВП	Соціальні видатки Зведеного бюджету України у % до ВВП	Видатки Зведеного бюджету України на оборону у % до ВВП	Видатки Зведеного бюджету України утримання правоохоронних органів у % до ВВП	Видатки Зведеного бюджету України на державне управління у % до ВВП	Капітальні видатки Зведеного бюджету України у % до ВВП	Поточні видатки Зведеного бюджету України у % до ВВП
2004	5,3%	3,5%	2,9%	1,8%	2,3%	2,6%	5,2%	23,3%
2005	6,1%	3,5%	2,5%	1,4%	2,3%	2,8%	4,1%	28,0%
2006	6,2%	3,6%	2,7%	1,2%	2,3%	3,0%	4,5%	27,7%
2007	6,2%	3,7%	3,1%	1,3%	2,6%	2,9%	5,4%	26,0%
2008	6,4%	3,5%	3,3%	1,2%	2,9%	2,8%	4,3%	28,3%
2009	7,3%	4,0%	3,1%	1,1%	2,7%	2,6%	2,2%	31,5%
2010	7,4%	4,1%	3,5%	1,0%	2,7%	2,6%	2,8%	32,1%
2011	6,6%	3,8%	3,4%	1,0%	2,5%	2,0%	3,2%	28,8%
2012	7,2%	4,1%	4,0%	1,0%	2,6%	2,1%	2,9%	32,0%
2013	7,3%	4,2%	4,0%	1,0%	2,7%	2,0%	2,0%	32,7%
2014	6,3%	3,6%	3,7%	1,7%	2,8%	1,7%	1,3%	31,7%
2015	5,7%	3,6%	3,9%	2,6%	2,8%	1,6%	2,4%	31,8%
2016	5,4%	3,2%	4,6%	2,5%	3,0%	1,6%	3,1%	32,0%
2017	6,0%	3,4%	4,9%	2,5%	3,0%	1,9%	3,3%	32,1%
2018	5,9%	3,3%	4,3%	2,7%	3,3%	2,1%	4,8%	35,6%

Дані: Бюджет України; Доходи. Ціна держави. 2018. веб сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 10.01. 2019).; Валовий внутрішній продукт за роками. Державна служба статистики України. 2018. веб сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12. 2018).

ДОДАТОК У

Вихідні дані для розрахунку функції Кобба-Дугласа

РОКИ	КВАРТАЛИ	Y	Податкові надходження (млн. грн) К	Видатки бюджету (млн. грн) L1	Державний борг (млн. грн) L2	Y'	K'	L1'	L2'
2010	1	217074	52463,63	71740,98		12,28799359	10,86788	11,18082	
	2	255545	59861,12	99409,62		12,4511538	10,99978	11,507	
	3	300446	47983,02	91277,37		12,61302332	10,7786	11,42166	
	4	306281	74139,97	115414,9	432235,4	12,63225826	11,21371	11,65629	12,97673
2011	1	258591	73045,59	84504,94		12,46300294	11,19884	11,34457	
	2	310277	80660,05	103089,7		12,64522073	11,298	11,54335	
	3	368488	88715,65	99449,17		12,81716343	11,39319	11,5074	
	4	362635	92270,61	129809,8	473121,6	12,8011521	11,43248	11,77383	13,06711
2012	1	292324	83560,78	98999,66	483297,70	12,58561806	11,33333	11,50287	13,08839
	2	346005	92642,72	117924,1	479756,60	12,7542085	11,43651	11,6778	13,08103
	3	387109	87422	118835,6	495792,60	12,86646159	11,3785	11,6855	13,11391
	4	379231	96941,72	156695,3	515510,60	12,8459008	11,48187	11,96206	13,15291
2013	1	303753	87643,26	112102,8	538852,20	12,62397015	11,38103	11,62717	13,1972
	2	354814	86555,45	127033	545095,70	12,77934899	11,36854	11,7522	13,20872
	3	398000	88178,31	119911,2	552000,50	12,89420728	11,38712	11,69451	13,2213
	4	408631	91591,11	146796,8	584114,10	12,92056783	11,42509	11,8968	13,27785
2014	1	316905	83519,73	111642,3	721837,20	12,66635732	11,33284	11,62306	13,48955
	2	382391	90452,25	132599,2	821837,10	12,85419892	11,41258	11,79509	13,6193
	3	440476	87020,88	119827,1	962064,60	12,99561124	11,3739	11,69381	13,77684
	4	447143	106519,1	159057,1	1100564,00	13,01063373	11,57608	11,97702	13,91133
2015	1	375991	112631,1	126028,3	1524345,10	12,83732049	11,63187	11,74426	14,23708

	2	456715	119085,7	159206,3	1438180,10	13,03181484	11,6876	11,97796	14,17889
	3	566997	127619,6	147955,4	1521377,80	13,24810929	11,75681	11,90467	14,23513
	4	588841	148299,5	246681,4	1572180,20	13,28591148	11,90699	12,41585	14,26797
2016	1	455298	146940,8	159996,6	1710381,00	13,02870743	11,89779	11,98291	14,35223
	2	535701	153965,2	190430,2	1668132,00	13,19133145	11,94448	12,15704	14,32721
	3	671456	159645,3	206256,4	1778033,60	13,41720377	11,98071	12,23688	14,39102
	4	722912	190230,5	279148,8	1929758,70	13,49104278	12,15599	12,5395	14,47291
2017	1	591008	199335,7	216533,1	1951846,10	13,28958483	12,20275	12,2855	14,48429
	2	664760	187402,3	227319,2	1957701,50	13,40718135	12,14101	12,33411	14,48728
	3	833130	208797	255806	2043027,30	13,63294497	12,24912	12,45217	14,52994
	4	894022	232623,9	357314,9	2141674,40	13,70348566	12,35718	12,78637	14,5771
2018	1	700431	223062	251947,2	2053601,30	13,45945114	12,31521	12,43697	14,53511
	2	807322	233601,5	305006,8	1998026,90	13,60147788	12,36137	12,62809	14,50767
	3	994377	252256,3	284640,3	2112768,60	13,80987169	12,4382	12,55898	14,56351

ДОДАТОК X

Результати економетричного моделювання

Y'	K'	L1'	L2'	Урозраховане	(Yірозрах- Усеред.розрах)2	(Yі-Yі,r)^2
12,28799359	10,86788	11,18082		224034,4427	62738557770	48447762,86
12,4511538	10,99978	11,507		280355,2154	37696509034	615546786,3
12,61302332	10,7786	11,42166		246956,7557	51780981383	2861099261
12,63225826	11,21371	11,65629	12,97673	328576,4295	21296929176	497086176,7
12,46300294	11,19884	11,34457		276181,7897	39334516868	309435880,7
12,64522073	11,298	11,54335		318806,551	24243907787	72753239,77
12,81716343	11,39319	11,5074		323739,3688	22732116077	2002439991
12,8011521	11,43248	11,77383	13,06711	379218,1565	9080745810	275001080,3
12,58561806	11,33333	11,50287	13,08839	315965,3455	25136757501	558913215,4
12,7542085	11,43651	11,6778	13,08103	360589,9539	12978028405	212720880,3
12,86646159	11,3785	11,6855	13,11391	354502,7812	14401997509	1063165506
12,8459008	11,48187	11,96206	13,15291	427417,3093	2217825489	2321920400
12,62397015	11,38103	11,62717	13,1972	343832,1176	17076997455	1606335665
12,77934899	11,36854	11,7522	13,20872	366166,6489	11738520924	128882636,4
12,89420728	11,38712	11,69451	13,2213	357353,7052	13725856059	1652121281
12,92056783	11,42509	11,8968	13,27785	404155,9803	4949843415	20025801,65
12,66635732	11,33284	11,62306	13,48955	337084,1196	18886175992	407196869
12,85419892	11,41258	11,79509	13,6193	380817,5904	8778474457	2475617,675
12,99561124	11,3739	11,69381	13,77684	355498,9048	14163903521	7221106708
13,01063373	11,57608	11,97702	13,91133	445965,8539	814831294,8	1385672,948

12,83732049	11,63187	11,74426	14,23708	401403,3728	5344740343	645788689,8
13,03181484	11,6876	11,97796	14,17889	464737,8551	95516390,18	64366204,7
13,24810929	11,75681	11,90467	14,23513	458143,9861	267882543,7	11848978637
13,28591148	11,90699	12,41585	14,26797	637773,8311	26654718115	2394421961
13,02870743	11,89779	11,98291	14,35223	503157,5121	820616704,5	2290532896
13,19133145	11,94448	12,15704	14,32721	562257,2645	7699388701	705235181,9
13,41720377	11,98071	12,23688	14,39102	594836,6199	14478229814	5870529406
13,49104278	12,15599	12,5395	14,47291	746700,9066	74087288719	565912077
13,28958483	12,20275	12,2855	14,48429	662234,2266	35239970814	5073175355
13,40718135	12,14101	12,33411	14,48728	664688,1019	36167290570	5169,343671
13,63294497	12,24912	12,45217	14,52994	736958,2983	68878529884	9248996205
13,70348566	12,35718	12,78637	14,5771	918190,9546	1,96852E+11	584138364,6
13,45945114	12,31521	12,43697	14,53511	748791,0016	75229462313	2338689755
13,60147788	12,36137	12,62809	14,50767	844284,728	1,36733E+11	1366243258
13,80987169	12,4382	12,55898	14,56351	836510,9559	1,31044E+11	24921687865
			Фсредн	474511,1038		
					1,22337E+12	89796761458

ДОДАТОК Ц

**Розраховані показники для моделі Кобба-Дугласа
(Вплив податкових надходжень та видатків бюджету на динаміку ВВП)**

РОКИ	КВАРТАЛИ	К	L1	μK	μL	σK	σL	γKL
2010	1	52463,63	71740,98	4,2597615	3,115131	1,554813	1,681548	1,08151126
	2	59861,12	99409,62	4,671722329	2,813154	1,705179	1,51854	0,89054617
	3	47983,02	91277,37	5,134114326	2,69892	1,873952	1,456877	0,77743569
	4	74139,97	115414,9	4,420565412	2,839673	1,613506	1,532856	0,95001517
2011	1	73045,59	84504,94	3,771385283	3,259964	1,376556	1,759729	1,27835631
	2	80660,05	103089,7	3,942372014	3,084614	1,438966	1,665075	1,15713286
	3	88715,65	99449,17	3,639796412	3,246954	1,328526	1,752706	1,31928642
	4	92270,61	129809,8	4,099210881	2,913776	1,496212	1,572856	1,0512256
2012	1	83560,78	98999,66	3,771582668	3,183409	1,376628	1,718404	1,24827076
	2	92642,72	117924,1	3,882201116	3,049908	1,417003	1,64634	1,16184647
	3	87422	118835,6	4,044633017	2,975454	1,476291	1,60615	1,08796316
	4	96941,72	156695,3	4,397532334	2,720594	1,605099	1,468577	0,91494453
2013	1	87643,26	112102,8	3,912990913	3,059221	1,428242	1,651368	1,15622426
	2	86555,45	127033	4,219532505	2,875029	1,540129	1,551941	1,00766896
	3	88178,31	119911,2	4,042182379	2,972473	1,475397	1,604541	1,08753198
	4	91591,11	146796,8	4,401177574	2,746032	1,60643	1,482308	0,92273448
2014	1	83519,73	111642,3	4,025631728	3,01158	1,469356	1,625651	1,10636983
	2	90452,25	132599,2	4,199266271	2,86452	1,532732	1,546268	1,00883116
	3	87020,88	119827,1	4,074696328	2,959127	1,487264	1,597337	1,07401028

	4	106519,1	159057,1	4,175745513	2,796459	1,524147	1,509529	0,99040869
2015	1	112631,1	126028,3	3,554526597	3,176669	1,297402	1,714766	1,32169201
	2	119085,7	159206,3	3,892238322	2,911379	1,420667	1,571563	1,10621459
	3	127619,6	147955,4	3,580397273	3,088288	1,306845	1,667058	1,27563543
	4	148299,5	246681,4	4,288976499	2,57844	1,565476	1,391842	0,88908503
2016	1	146940,8	159996,6	3,415039233	3,13637	1,246489	1,693013	1,35822482
	2	153965,2	190430,2	3,642002183	2,944604	1,329331	1,589497	1,19571248
	3	159645,3	206256,4	3,715909444	2,876165	1,356307	1,552554	1,14469219
	4	190230,5	279148,8	3,914455747	2,66757	1,428776	1,439954	1,00782331
2017	1	199335,7	216533,1	3,313077696	3,049948	1,209273	1,646362	1,36144721
	2	187402,3	227319,2	3,537139934	2,916024	1,291056	1,57407	1,21921083
	3	208797	255806	3,51979561	2,872969	1,284725	1,550829	1,20712861
	4	232623,9	357314,9	3,936077432	2,562517	1,436668	1,383247	0,96281583
2018	1	223062	251947,2	3,34756311	2,963772	1,221861	1,599844	1,30935096
	2	233601,5	305006,8	3,604129549	2,760365	1,315507	1,490045	1,1326771
	3	252256,3	284640,3	3,306828283	2,930605	1,206992	1,581941	1,31064673

ДОДАТОК Ш

**Розраховані показники для моделі Кобба-Дугласа
(Вплив видатків бюджету та боргу держави на динаміку ВВП)**

РОКИ	КВАРТАЛИ	К	L1	μK	μL	υK	υL	γKL
2011	4	129809,8	473121,6	2,761482	0,757665	1,985506	0,109861	0,055332
2012	1	98999,66	483297,7	2,989157	0,612305	2,149204	0,088784	0,04131
	2	117924,1	479756,6	2,842748	0,698747	2,043936	0,101318	0,04957
	3	118835,6	495792,6	2,850159	0,683149	2,049265	0,099057	0,048338
	4	156695,3	515510,6	2,652005	0,806107	1,906792	0,116886	0,0613
2013	1	112102,8	538852,2	2,932456	0,610068	2,108436	0,08846	0,041955
	2	127033	545095,7	2,83595	0,66091	2,039048	0,095832	0,046998
	3	119911,2	552000,5	2,887568	0,627267	2,076162	0,090954	0,043809
	4	146796,8	584114,1	2,750461	0,691233	1,977581	0,100229	0,050682
2014	1	111642,3	721837,2	3,062982	0,473733	2,202284	0,068691	0,031191
	2	132599,2	821837,1	2,97386	0,479817	2,138206	0,069573	0,032538
	3	119827,1	962064,6	3,13041	0,389899	2,250765	0,056535	0,025118
	4	159057,1	1100564	2,947871	0,426036	2,119519	0,061775	0,029146
2015	1	126028,3	1524345,1	3,299333	0,272779	2,372221	0,039553	0,016673
	2	159206,3	1438180,1	3,063675	0,339148	2,202783	0,049177	0,022325
	3	147955,4	1521377,8	3,153031	0,306635	2,267029	0,044462	0,019612
	4	246681,4	1572180,2	2,744183	0,430573	1,973068	0,062433	0,031643
2016	1	159996,6	1710381	3,137285	0,293476	2,255708	0,042554	0,018865
	2	190430,2	1668132	2,976653	0,339808	2,140214	0,049272	0,023022
	3	206256,4	1778033,6	2,937673	0,340778	2,112187	0,049413	0,023394

	4	279148,8	1929758,7	2,730415	0,394968	1,963169	0,05727	0,029172
2017	1	216533,1	1951846,1	2,937264	0,325853	2,111893	0,047249	0,022373
	2	227319,2	1957701,5	2,898672	0,33658	2,084145	0,048804	0,023417
	3	255806	2043027,3	2,821483	0,353276	2,028646	0,051225	0,025251
	4	357314,9	2141674,4	2,586202	0,43148	1,85948	0,062565	0,033646
2018	1	251947,2	2053601,3	2,835682	0,347897	2,038855	0,050445	0,024742
	2	305006,8	1998026,9	2,676744	0,408616	1,924579	0,059249	0,030786
	3	284640,3	2112768,6	2,75142	0,370682	1,978271	0,053749	0,02717
		307375,584	2060101,36	2,682807	0,400286	1,928938	0,058041	0,03009

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Маршалок Т. Я. Фіскальні імперативи економічної рівноваги : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. 382 с. (22,20 д. а.)
2. Маршалок Т. Я. Теоретична та методологічна концептуалізація перекладання податків. *Світ фінансів*. 2011. Вип. 3. С. 101–112 (0,8 д. а.)
3. Маршалок Т. Я., Федун І. Л. Фіскальні та регулюючі ефекти справляння податків та податкових платежів в Україні. *Сталий розвиток економіки*. 2011. № 6. С. 283–292 (особистий внесок автора: визначено регулюючі ефекти справляння обов’язкових платежів в Україні) (0,45 д. а.).
4. Маршалок Т. Я., Валигура В. А. К проблеме идентификации сущности понятий налогового бремени, нагрузки и уровня налогообложения. *Налоги и финансовое право*. 2012. № 4. С. 323–329 (особистий внесок автора: визначено сутність понять «податкове навантаження» та «податковий тиск») (0,5 д. а.).
5. Маршалок Т. Я. Оптимизация налоговой нагрузки физических лиц – субъектов предпринимательской деятельности в Украине. *Наукові праці Науково-дослідного фінансового інституту*. 2013. Вип. 2 (63). С. 10–16 (0,8 д. а.).
6. Маршалок Т. Я. Моніторинг перекладання податкового тягаря в Україні. *Світ фінансів*. 2013. Вип. 1. С. 134–140 (0,9 д. а.).
7. Маршалок Т. Я. Прагматизм реалізації критеріїв фіскальної політики. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 4 (21). С. 384–391 (0,8 д. а.).
8. Маршалок Т. Я., Заклекта-Берестовенко О. С. Фінансова деструктивність добробуту громадян в Україні. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. № 9 (160). С. 191–194 (особистий внесок автора: виокремлено основні причини деструктивності добробуту громадян в Україні) (0,5 д. а.).
9. Маршалок Т. Я., Олексійчук С. В. Внутрішня боргова політика держави: форми, принципи та цілі реалізації. *Світ фінансів*. 2016. Вип. 2 (47). С. 43–52 (особистий внесок автора: проаналізовано тенденції внутрішнього боргу в Україні) (0,4 д. а.).
10. Маршалок Т. Я. Політика фіскальної децентралізації в Україні – позитивні та негативні ефекти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка». 2016. № 2 (30). С. 82–88 (1,1 д. а.).
11. Marshalok T., Gerchakivskiy S. History of tax system formation in Ukraine: road to success or period of lost opportunities. *Economic and social development of Ukraine in XXI century: national vision and globalization challenges: Collection of scientific articles*. Dradt2Digital Publishing House, 2017.

Р. 100–102 (особистий внесок автора: проаналізовано та виокремлено періоди становлення податкової системи в Україні) (0,1 д. а.).

12. Маршалок Т. Я. Особливості застосування інструментів дискреційної та недискреційної фіскальної політики в умовах циклічності економіки. *Сталий розвиток економіки*. 2018. № 1 (38). С. 206–214 (1,1 д. а.).

13. Маршалок Т. Я. Аналіз фіскальної політики України в умовах економічних циклів: позитивні та негативні аспекти. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. Вип. 9 (208). С. 22–37 (1,2 д. а.).

14. Маршалок Т. Я. Фіскальні інструменти антициклічного регулювання економіки. *Формування фіскального простору України в умовах глобалізаційних дисбалансів* : монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. І. Крисоватого. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. С. 145–158 (1,2 д. а.).

15. Маршалок Т. Я. Вплив політичної турбулентності на економічний розвиток України. *Економічний дискурс*. 2019. Вип. 1. С. 22–36 (1,3 д. а.).

16. Маршалок Т. Я. Економічні хвилі та цикли в наукових теоріях, сценарії економічної кон'юнктури. *Інноваційна економіка*. 2019. № 1-2 (78). С. 69–79 (1,1 д. а.).

17. Маршалок Т. Я., Мороз І. М. Вплив державного боргу на економічний розвиток країни. *Світ фінансів*. 2019. Вип. 2 (59). С. 23–36 (особистий внесок автора: проаналізовано зміну економічної кон'юнктури крізь призму залучення державних запозичень) (0,4 д. а.).

18. Marshalok T., Desyatnyuk O. Anti-Cyclical Fiscal Regulation of the Worldwide Countries' Economies – Opportunities for Ukraine. *Journal of European Economy*. 2019 Vol. 18, N. 2 (69). P. 245–269 (особистий внесок автора: проаналізовано сучасні фіскальні тренди та виокремлено особливості антициклічної фіскальної політики у зарубіжних країнах) (0,8 д. а.).

19. Маршалок Т. Я. Теоретичні підвалини виникнення економічних коливань та методологічні особливості управління ними. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 43. С. 9–17 (1,2 д. а.).

20. Маршалок Т. Я. Фіскальна політика держави з досягнення економічної рівноваги та подолання економічних дисбалансів. *Бізнес-Інформ*. 2019. № 7 (498). С. 32–39 (1,4 д. а.).

21. Маршалок Т. Я. Соціально-економічне та фіскальне середовище України в умовах економічних дисбалансів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка». 2019. № 14 (42). С. 97–109 (1,2 д. а.).

22. Маршалок Т. Я. Розвиток державних фіскальних інститутів у контексті забезпечення економічної рівноваги в Україні. *Проблеми економіки*. 2019. № 3 (41). С. 208–216 (1,1 д. а.).

23. Маршалок Т. Я., Десятнюк О. М. Переваги та недоліки фіскальних правил як інструментів антициклічного регулювання економіки. *Облік і фінанси*. 2019. № 3 (85). С. 71–81 (особистий внесок автора: обґрунтовано доцільність запровадження фіскальних правил у фіскальну вітчизняну практику) (0,7 д. а.).

24. Маршалок Т. Я., Мороз І. М. Шляхи досягнення економічної рівноваги через забезпечення фіскальної стійкості в країні. *Економічний аналіз*. 2019. Т. 29, № 3. С. 49–62 (особистий внесок автора: розроблено критерії досягнення фіскальної стійкості в Україні) (0,65 д. а.).

25. Маршалок Т. Я. Особливості державної політики у сфері антициклічного регулювання економіки – теорія та методологія. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2019. Вип. 24. С. 63–74 (1,1 д. а.).

Наукові праці апробаційного характеру:

26. Маршалок Т. Я. Вплив інфляційного податку на економічні процеси країни. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації* : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. молод. вчен. Ч. 2 (м. Тернопіль, 22–24 лют. 2012 р.). Тернопіль : Екон. думка, 2012. Ч. 2. С. 111–113 (0,1 д. а.).

27. Маршалок Т. Я. Фінансова деструктивність добробуту громадян в Україні. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації* : матеріали ХІ Міжнар. наук.-практ. конф. молод. вчен. Ч. 2 (м. Тернопіль, 13–14 берез. 2014 р.). Тернопіль : Вектор, 2014. С. 93–95 (0,1 д. а.).

28. Маршалок Т. Я. Парадигма фіскальної децентралізації в умовах економічних трансформацій. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації* : матеріали ХІІ Міжнар. наук.-практ. конф. молод. вчен. (м. Тернопіль, 26–27 берез. 2015 р.). Тернопіль : Вектор, 2015. С. 174–175 (0,1 д. а.).

29. Маршалок Т. Я. Фіскальна децентралізація в Україні, як запорука розвитку економіки. *Економіка України в умовах сучасних геополітичних трансформацій* : матеріали Всеукр. наук.-практ. Конф. молод. вчен. (м. Львів, 21–22 трав. 2015 р.). Львів : ЛКА, 2015. С. 146–147 (0,2 д. а.).

30. Маршалок Т. Я. Децентралізація – запорука розвитку чи шлях до занепаду? *Фінансово-банківські та адміністративні послуги: проблеми управління та перспективи розвитку* : Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 12–13 листоп. 2015 р.). Тернопіль : Астон, 2015. С. 207–208 (0,1 д. а.).

31. Маршалок Т. Я. Фіскальна політика в умовах економічних коливань. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації* : матеріали ХV Ювіл. Міжнар. наук.-практ. конф. молод. вчен. (м. Тернопіль, 29–30 берез. 2018 р.). Тернопіль : Екон. думка, 2018. С. 155–157 (0,1 д. а.).

32. Маршалок Т. Я. Фіскальні детермінанти антициклічного регулювання економік країн світу. *Зовнішньоекономічна діяльність: податки, митне регулювання та інституційні зміни* : зб. матеріалів конф. (м. Харків, 30 листоп. 2018 р.). Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця : Фінарт, 2018. С. 222–226 (0,2 д. а.).

33. Маршалок Т. Я. Фіскальні імперативи антициклічного регулювання економіки. *Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 4-5 жовт. 2018 р.). Одеса : Принт бистро, 2018. С. 79–85 (0,2 д. а.).

34. Маршалок Т. Я. Важливість класифікації параметрів економічного, соціального, політичного характеру у забезпеченні дієвих антициклічних економічних заходів держави. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації* : зб. тез доп. XVI Міжнар. наук.-практ. конф. молод. вчен. (м. Тернопіль, 9–10 квіт. 2019 р.) Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2019. С. 168–169 (0,2 д. а.).

35. Marshalok T., Desyatnyuk O. Econometric Model of the Effect of Macro-Fiscal Instruments on Economic Conjuncture in Ukraine. *International Conference on Advanced Computer Information Technologies ACIT'2019* (Ceske Budejovice, 5–7 June 2019). Ceske Budejovice, 2019. P. 342–345 (Scopus) (особистий внесок автора: побудовано економіко-математичну модель, яка відображає вплив податкових інструментів та видатків держави на динаміку ВВП) (0,25 д. а.).

36. Маршалок Т. Я., Десятнюк О. М. Вплив фіскальних інструментів на економічну кон'юнктуру в Україні. *Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір* : зб. матеріалів III Міжнар наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 10 верес 2019 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2019. С. 15–19 (особистий внесок автора: проаналізовано зміщення векторів податкової, боргової політик та політики видатків на стадіях економічного поживавлення та піднесення) (0,1 д. а.).

Апробація результатів дисертації

Назва конференції, конгресу, симпозіуму, семінару, школи	Місце проведення	Дата проведення (із зазначенням числа, місяця та року)
1	2	3
Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації	м. Тернопіль	22–24 лютого 2012 р.
Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації	м. Тернопіль	13–14 березня 2014 р.
Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації	м. Тернопіль	26–27 березня 2015 р.
Економіка України в умовах сучасних геополітичних трансформацій	м. Львів	21–22 травня 2015 р.
Фінансово-банківські та адміністративні послуги: проблеми управління та перспективи розвитку	м. Тернопіль	12–13 листопада 2015 р.
Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації	м. Тернопіль	29–30 березня 2018 р.
Зовнішньоекономічна діяльність: податки, митне регулювання та інституційні зміни	м. Харків	30 листопада 2018 р.
Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи	м. Одеса	4–5 жовтня 2018 р.
Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації	м. Тернопіль	9–10 квітня 2019 р.

1	2	3
International Conference on Advanced Computer Information Technologies ACIT'2019	м. Чеське Будейовице (Чехія)	5–7 червня 2019 р.
Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір	м. Тернопіль	10 вересня 2019 р.

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
(Мінфін)

вул. М. Грушевського 12/2 м. Київ 01008 тел. (044) 206-59-47, факс 425-90-26
e-mail: infomf@minfin.gov.ua, код ЄДРПОУ 00013480

01.10.2019 № 11000-11/886
На № _____ від _____

**Спеціалізованій вченій раді Д 58.082.01
Тернопільського національного
економічного університету**

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження
докторанта кафедри податків та фіскальної політики
Тернопільського національного економічного університету
Маршалка Тараса Ярославовича
на тему: «Фіскальна парадигма антициклічного регулювання економіки»

Наукові результати дисертаційного дослідження Маршалка Тараса Ярославовича на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 072 – «Фінанси, банківська справа та страхування» на тему: «Фіскальна парадигма антициклічного регулювання економіки» отримали позитивну оцінку та можуть бути використані у практичній та аналітичній роботі Департаменту податкової політики та нагляду за фіскальними органами Міністерства фінансів України.

Зокрема, запропонована автором модель реалізації фіскальної політики на різних стадіях економічного циклу спрямована на оперативне та ефективне прийняття рішень фіскального характеру, які сприяють подоланню економічних криз, зростанню темпів економічного розвитку і підвищенню рівня добробуту громадян.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду Д 58.082.01 Тернопільського національного економічного університету.

**В.о. директора Департаменту
податкової політики та нагляду
за фіскальними органами**

Віктор ОВЧАРЕНКО

ДЕРЖАВНА ФІСКАЛЬНА СЛУЖБА УКРАЇНИ
(ДФС)

Львівська пл., 8, м. Київ-53, МСП 04655, тел.: (044) 272-51-59, факс: (044) 272-08-41
www.sfs.gov.ua; e-mail: kabmin_doc@sfs.gov.ua, gromada@sfs.gov.ua Код ЄДРПОУ 39292197

03.10.2019 № 26-01-03-14/11 На № _____ від _____

Спеціалізованій вченій раді Д 58.082.01
Тернопільського національного економічного університету

ДОВІДКА
про впровадження результатів наукового дослідження докторанта
кафедри податків та фіскальної політики
Тернопільського національного економічного університету
Маршалка Тараса Ярославовича
на тему:
«Фіскальна парадигма антициклічного регулювання економіки»

Наукові результати дисертаційного дослідження Маршалка Тараса Ярославовича на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 072 – «Фінанси, банківська справа та страхування» на тему: «Фіскальна парадигма антициклічного регулювання економіки» отримали позитивну оцінку та впроваджені у практичну діяльність Державної фіскальної служби України.

Висновки та пропозиції дисертанта враховані під час розробки пропозицій щодо удосконалення нормативно-правових актів з питань формування та реалізації фіскальної політики у сфері антициклічного регулювання економіки. Окремі науково-практичні результати дослідження дозволять збільшити фіскальну ефективність податків і зборів, покращити їх адміністрування та знизити ризики корупційного характеру в податковій сфері, що сприятиме покращенню податкового клімату й підвищить податкову культуру в Україні.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду Д 58.082.01 Тернопільського національного економічного університету.

Директор Департаменту
стратегічного розвитку та
міжнародного співробітництва

Анатолій АЛЕКСАНДРОВ

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСНА РАДА

вул. М. Грушевського, 8, м. Тернопіль, 46021, тел. (0352) 43-11-16, тел./факс 52-21-05
E-mail: ovm@reg-adm.gov.te.ua Web: www.te-rada.org Код ЄДРПОУ 24630220

08.11.2019

№

09-1138

на №

від

Спеціалізованій вченій
раді Д 58.082.01
Тернопільського національного
економічного університету

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження докторанта
кафедри податків та фіскальної політики
Тернопільського національного економічного університету
Маршалка Тараса Ярославовича
на тему:
«Фіскальна парадигма антициклічного регулювання економіки»

Наукові результати дисертаційного дослідження Маршалка Тараса Ярославовича на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 072 – «Фінанси, банківська справа та страхування» на тему: «Фіскальна парадигма антициклічного регулювання економіки» використано в роботі постійних комісій Тернопільської обласної ради, зокрема на значну увагу заслуговують розроблені автором висновки і пропозиції щодо реформування і підвищення ефективності державних фіскальних інститутів, основними принципами діяльності яких повинні стати прозорість, доброчесність, підзвітність громадянам. Запропоновані автором рекомендації дадуть змогу підвищити ефективність залучення та використання бюджетних фінансових ресурсів на місцевому та загальнодержавному рівні.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду Д 58.082.01 Тернопільського національного економічного університету.

Заступник голови
Тернопільської обласної ради

Любомир Крупа

**ДЕРЖАВНА ПОДАТКОВА СЛУЖБА УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ДПС
У ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

вул. Білецька, 1, м. Тернопіль, 46003, тел.: (0352) 43-46-01, факс (0352) 43-46-02,
www.tr.tax.gov.ua, e-mail: tr.official@tax.gov.ua, код ЄДРПОУ 43142763

09.12.2018 № 102-12/18 На № _____ від _____

Спеціалізованій вченій раді Д 58.082.01
Тернопільського національного економічного університету

ДОВІДКА
про впровадження результатів наукового дослідження докторанта
кафедри податків та фіскальної політики
Тернопільського національного економічного університету
Маршалка Тараса Ярославовича
на тему:
«Фіскальна парадигма антициклічного регулювання економіки»

Наукові результати дисертаційного дослідження Маршалка Тараса Ярославовича на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 072 – «Фінанси, банківська справа та страхування» на тему: «Фіскальна парадигма антициклічного регулювання економіки» отримали позитивну оцінку та впроваджені у практичну діяльність Головного управління Державної податкової служби України в Тернопільській області.

Висновки та рекомендації дисертанта використано при розробці пропозицій щодо удосконалення податкового законодавства в частині підвищення податкової культури, налагодження якісних, базованих на засадах доброчесності відносин між суб'єктами оподаткування, що сприятиме підвищенню ефективності функціонування податкової системи в Україні.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду Д 58.082.01 Тернопільського національного економічного університету.

В.о. начальника ГУ ДПС
у Тернопільській області

В.В.Лісницький

002800

АСОЦІАЦІЯ МІСТ УКРАЇНИ

ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ
ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
Івано-Франківське регіональне відділення

вул. Незалежності, 89, м. Івано-Франківськ, Івано-Франківська обл., 76018
Тел./факс (342) 553-154
E-mail: ifrv.amu@gmail.com

№ 168/0.

30 вересня 2019 р.

Спеціалізованій вченій раді Д 58.082.01
Тернопільського національного економічного університету

ДОВІДКА

**про впровадження результатів наукового дослідження
докторанта кафедри податків та фіскальної політики
Тернопільського національного економічного університету
Маршалка Тараса Ярославовича
на тему:**

«Фіскальна парадигма антициклічного регулювання економіки»

Наукові результати дисертаційного дослідження Маршалка Тараса Ярославовича на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 072 – «Фінанси, банківська справа та страхування» на тему: «Фіскальна парадигма антициклічного регулювання економіки» отримали позитивну оцінку в Івано-Франківському регіональному відділенні Асоціації міст України та можуть бути використані у практичній діяльності.

На увагу заслуговують рекомендації автора щодо удосконалення процесу фіскальної децентралізації, подолання ризиків і загроз, які виникають в результаті перерозподілу повноважень між центральними та місцевими органами влади.

Беззаперечно, імплементація запропонованих рекомендацій зробить процес децентралізації набагато ефективнішим.

**Виконавчий директор
Івано-Франківського регіонального
відділення ВАОМС «Асоціація міст України»**

контактний тел.: 097-808-66-50

Ю. Д. Стефанчук

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020; тел./факс +380 (352) 475051;
www.tneu.edu.ua; rektor@tneu.edu.ua; код ЄДРПОУ 33680120

№ 126-28/1967

« 31 » лютого 2019 р.

На № _____

ДОВІДКА

про впровадження у навчальний процес результатів дисертаційної роботи Маршалка Тараса Ярославовича на тему «Фіскальна парадигма антициклічного регулювання економіки»

Основні теоретичні положення, розробки та рекомендації Маршалка Тараса Ярославовича за темою дисертації «Фіскальна парадигма антициклічного регулювання економіки», поданої на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 072 – фінанси, банківська справа та страхування, щодо теоретичної концептуалізації антициклічного регулювання економіки, ідентифікації фіскальних механізмів ефективного управління економічними флуктуаціями, удосконалення діяльності державних фіскальних інститутів в частині подолання криз та досягнення соціально-економічної рівноваги в країні використовуються в навчальному процесі університету при викладанні дисциплін кафедри податків та фіскальної політики: «Податкова система», «Податковий менеджмент», «Податки та фіскальна політика», «Податкова політика». Окремі положення дисертаційної роботи апробовані при підготовці навчально-методичного забезпечення з даних дисциплін.

Матеріали дисертаційної роботи включені до лекційних занять, використовуються при проведенні практичних занять, виконанні індивідуальних завдань, підготовці курсових та магістерських робіт.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду Д 58.082.01 Тернопільського національного економічного університету.

Т.в.о. ректора

М. І. Шинкарик